

ISSN 2227-2844

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**№ 9 (268) ТРАВЕНЬ
2013**

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

№ 9 (268) травень 2013

Частина II

Засновано у лютому 1997 року (27)
Свідоцтво про реєстрацію: серія КВ № 14441-3412 ПР,
видане Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Збірник наукових праць внесено до переліку наукових
фахових видань України
(філологічні науки)

Постанова президії ВАК України від 18.11.09 р. № 1-05/5

Журнал включено до переліку видань реферативної бази даних
«Україніка наукова» (угода про інформаційну співпрацю
№30-05 від 30.03.2005 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 7 від 28 лютого 2013 р.)

Виходить двічі на місяць

Засновник і видавець –
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор **Курило В. С.**

Заступник головного редактора –

доктор педагогічних наук, професор **Савченко С. В.**

Випускаючі редактори –

доктор історичних наук, професор **Бурьян М. С.,**

доктор медичних наук, професор **Виноградов О. А.,**

доктор філологічних наук, професор **Галич О. А.,**

доктор філологічних наук, професор **Глуховцева К. Д.,**

доктор педагогічних наук, професор **Горошкіна О. М.,**

доктор сільськогосподарських наук, професор **Конопля М. І.,**

доктор філологічних наук, професор **Синельникова Л. М.,**

доктор педагогічних наук, професор **Харченко С. Я.**

Редакційна колегія серії «Філологічні науки»:

доктор філологічних наук, професор **Блохіна Н. Г.,**

доктор філологічних наук, професор **Галич В. М.,**

доктор філологічних наук, професор **Глуховцева К. Д.,**

доктор філологічних наук, професор **Гриценко П. Ю.,**

доктор філологічних наук, професор **Зеленько А. С.,**

доктор філологічних наук, професор **Фоменко В. Г.,**

доктор філологічних наук, професор **Дмитренко В. І.,**

доктор філологічних наук, професор **Синельникова Л. М.,**

доктор філологічних наук, професор **Трошева Т. Б.,**

доктор філологічних наук, професор **Червинський П. П.**

РЕДАКЦІЙНІ ВИМОГИ

до технічного оформлення статей

Редколегія «Вісника» приймає статті обсягом 5 – 8 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених до друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) — 3,8 см; верхній колонтитул — 1,25 см, нижній — 3,2 см.

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (***) 2014.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали і прізвище автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра — номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21] або [1, с. 21; 2, с. 13 – 14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова «Список використаної літератури» у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацем; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статтю закінчують 3 анотації обсягом 15 рядків (українською та російською) та 22 рядки (англійською) із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

ЗМІСТ

ЛІНГВІСТИКА

1. Макарук Л. Л. Рівнево-ієрархічні функції піктограм та ідеограм.....	6
2. Марченко Ю. М. Роль фламандського язика в Бельгії.....	10
3. Матвєєва С. А. Формування термінологічного апарату інтернет-журналістики.....	15
4. Мігорян О. В. Діахронно-структурні характеристики відіменникових префіксально-ономасіологічних категорій.....	20
5. Осовська І. М. Внутрішня структура концепту Familie як метактону концептополя Familienbeziehungen.....	25
6. Пастернак Т. А. Організаційно-структурний аналіз наративу	33
7. Рогач О. О. Етнічні спільноти: класифікаційна схема.....	38
8. Рогач Ю. І. Структурно-семантичні особливості креолізованих текстів сучасних австралійських засобів масової інформації.....	43
9. Руденко Н. С. Концепт ЭКОЛОГИЯ в современной гуманитарной парадигме.....	47
10. Савельєва Н. О. Про деякі особливості становлення модальних дієслів у ранньоніованглійській мові.....	54
11. Сазонова Є. О. Фонетичні явища евфонії та какофонії в інтернет-ономастиці.....	62
12. Сафонова Н. М. Студентська наукова стаття: методичні рекомендації до мовленнєвого оформлення структурних елементів.....	66
13. Сергієнко К. П. Ввічливість як предмет лінгвістичних досліджень.....	75
14. Ситникова Е. В. Внутренний лексикон человека в свете современных антропоцентрических теорий.....	81
15. Стоянова І. Д. Мовні засоби реалізації стратегії комунікативного маніпулювання у дискурсі антиутопії.....	91
16. Тихоновська Г. С. Гендерні особливості засобів модифікації у мовленнєвих актах англійської мови (на матеріалі художнього дискурсу).....	97
17. Тоненчук Т. В. Особливості метафоризації іменників-соматизмів у складі англійських фразеологізмів.....	102
18. Туленинова Л. В. Концептуальная метафора как элемент построения индивидуально-авторской концептосферы.....	108
19. Федорова О. В. Засоби репрезентації концептуальної категорії «стать» в сучасній англійській мові.....	113
20. Федотова Ю. Б. Социолект студенческой молодежи современной Великобритании.....	118

21.	Хенкіна Г. О. Спільні й національно специфічні риси вираження емоційного стану людини.....	123
22.	Шелудченко С. Б., Шелудченко О. В. Термінологічний корпус науково-популярного дитячого стилю (на матеріалі статей журналу «National Geographic Kids»).....	129
23.	Шпак К. В. Тюркські елементи румейської мови.....	134
24.	Шульженко С. Є. Трансформація англійських запозичень у сучасній японській мові.....	139
25.	Юшак В. М. Когнітивний підхід до вивчення словотворення..	144
26.	Ярема О. Б. Алюзія у лінгвокультурному просторі тексту.....	149
27.	Яремчук О. В. Еліптичність та імпліцитність у газетному дискурсі.....	155

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

28.	Волик Н. А. Риторика и литература: аспекты взаимодействия	160
29.	Воробкало М. О. Поэтика театра Л. Петрушевской в современной критике.....	166
30.	Евдокименко Е. А. Синтез комического и трагического в современной русской драматургии о детях и подростках.....	171
31.	Комаров С. А. НЭП в изображении М. А. Булгакова (на материале фельетонов в «Накануне»).....	179
32.	Лоповок В. Л., Теплицкая О. Н. Развитие и совершенствование речевой и культурологической компетенций в системе школьного далеведения (на материале перифраза далевской тематики).....	189
33.	Лызлова С. М. Гумберт Гумберт на „другом конце света” (на материале рассказа Л. Улицкой «Голубчик»).....	197
34.	Нестерук В. В. О некоторых особенностях малых жанров русской реалистической прозы конца XX – начала XXI века...	202
35.	Плотникова А. А. Кинематографичность как приём в творчестве А. Н. Вертинского.....	208
36.	Проніна Я. І. Інтертекстуальність як характерна риса ідіостилію Юрія Андруховича.....	216
37.	Сатановська Г. С. Засоби художньої реалізації антиномії «Рим» – «Провінція» в просторово-часовій структурі роману М. Юрсенар «Спогади Адріана».....	222
38.	Стасевич Ю. Ю. Літературні твори як носії культурної пам'яті.....	227
39.	Тертычная Н. Н. Типология мужских персонажей в прозе В. Токаревой.....	232
40.	Черниенко Л. В. Писатели второй половины XX века о «тайнах русской души» (некоторые аспекты проблемы).....	241

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

41.	Барабанова Г. В. Когнітивна візуалізація іншомовного професійно орієнтованого тексту в навчальних цілях.....	251
42.	Бубнова Д. В. Жанровий підхід до навчання ділового писемного мовлення магістрантів технічних спеціальностей....	258
43.	Martemjanowa G. M. Ausbildung der Sprechfertigkeit im Fremdsprachenunterricht.....	262
44.	Симоненко М. В. Интегрированный урок английского языка и литературы как средство гармонизации двуязычной культуры.....	267
45.	Федюк Г. М. Інтернет-технології у дистанційному навчанні іноземної мови.....	271
46.	Шевніна Л. Є. Поняття жанрова компетенція та жанрова матриця у методиці навчання ділового писемного мовлення студентів немовних спеціальностей.....	276
	Відомості про авторів.....	282

ЛІНГВІСТИКА

УДК 811. 111'221

Л. Л. Макарук

РІВНЕВО-ІЄРАРХІЧНІ ФУНКЦІЇ ПІКТОГРАМ ТА ІДЕОГРАМ

Комунікація – це ключовий чинник функціонування інформаційного суспільства, котра, як свідчить аналіз, набуває нових форм і способів. Вербальні та невербальні засоби, що формують структуру англomовного газетного дискурсу, розглядають у межах прагматики, когнітивістики та соціокультурології (В. В. Богуславська, М. М. Володіна, О. С. Кубрякова, Л. В. Солощук та ін.).

Актуальність дослідження зумовлена потребою в ґрунтовному комплексному аналізі сучасного англomовного комбінованого мас-медійного дискурсу, у якому водночас функціонують вербальні та паралінгвальні елементи.

Мета роботи полягає у виявленні паралінгвальних компонентів комунікації та встановленні структурних рівнів заміщення лінгвальних компонентів.

Завдання дослідження передбачає проаналізувати піктограми та ідеограми, які використовують для заміщення різнорівневих одиниць мови.

Дослідження нинішнього стану графічної системи англійської мови дає змогу розширити її діапазон за рахунок піктограм та ідеограм. Функціонування таких паралінгвальних елементів у мові є складним та багатоаспектним явищем, яке викликає все більший інтерес у дослідників.

Аналізуючи комбіновані літерно-графічні (зображальні) комплекси, можемо стверджувати, що в межах слів паралінгвальні компоненти заміщують різні фонemi або частини морфеми, рідше – лексеми. Найчастіше такі заміни відбуваються в невеликих однокорених словах, які не мають префіксів, суфіксів чи закінчень. При цьому елемент, який заміщує, за формою і структурою максимально наближений до заміщуваного та створює ефект графічної гри, маючи при цьому значно вагоміший маніпулятивний потенціал, ніж кілька мовних. Зазначимо також, що кількість елементів, які утворюють мовну одиницю, може не відповідати кількості, з якої складається позамовний складник.

Запропонований приклад (рис. 1) слугує підтвердженням того, що в межах одного рекламного блоку копірайтери залучають до повідомлення кілька графічних одиниць, об'єднаних однією тематикою, однак різних за формою та структурою. Одній і тій самій же літері «e» в різних словах відповідають відмінні позначки: крапки, які утворюють

літеру; світлофор; піктограма-трикутник; піктограма, що уособлює наближення залізничної колії; велика друкована літера «E»; ідеограми, які показують напрямок руху по смугах; маленька друкована літера «e».

У цьому разі можемо говорити про контекстуальну синонімію й асиметрію графічних знаків, при якій одне й те саме поняття передається сімома різними одиницями. Те ж саме стосується й ідеограм, які використовують у словах, трансформуючи та видозмінюючи їх, надаючи при цьому різного функціонально-сислового навантаження. Наприклад, у слові *Audi* звичний знак оклику набув оберненого вигляду, оскільки автори намагалися якомога точніше передати літеру, яку заміщує цей знак – літеру «i». Прийоми графічної гри також зреалізовані в однокоренових словах, при цьому спостерігаємо квантитативні девіації між кількістю елементів первинної одиниці та її графічного субститути. Наприклад, кореневій морфемі «e» відповідає і один, і кілька графічних знаків.

Рис. 1 [The Times. – 2008. – № 69393. – Monday, August, 3. – p. 9]

Трансформації також підлягають фонемі у словах, утворених способом основоскладання, які місять два корені. У таких випадках заміщують одну з фонем, яка є складовою частиною другого кореня, наприклад:

Рис. 2. [The Sunday Telegraph. – № 2, 475. – 2008. – p. 19]

Наприклад, в однокореновому слові «head» піктограмою замінено літеру «a». Зображення максимально близьке до первинної одиниці за формою, проте за структурою є дещо відмінним (рис. 3).

Рис. 3. [Daily Mail. – 2009. – № 35, 247. – Tuesday, September, 22. – p. 36]

Кореневу фонему «o» можна співвідносити і з максимально

близьким за формою та структурою відповідником, і з таким, що відрізняється формально та структурно, наприклад:

Рис. 4. [Financial Times. – 2009. – February 21 / February 22. – p. 15]

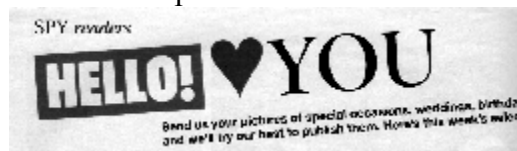
Щодо афіксів, то їх трансформують досить рідко і частіше змінюють лише якийсь один елемент. Так, наприклад у суфіксі “ful” замінюють лише одну літеру «u».

Рис. 5. [The Daily Telegraph. – 2009. – № 47, 992. – p. 16]

Відомо, що аналізований суфікс є словотвірним елементом прикметника. Інші афікси (закінчення та префікси) в аналізованих прикладах не підлягають заміщенню.

Заміщенню підлягають цілі слова, які несуть певні функціональні навантаження у реченнях. Наприклад, на рис. 6 прослідковуємо заміну дієслова-присудка, вираженого піктограмою-серцем, що заміщує дієслово *love*. Піктографічний компонент, наведений на рис. 6, емотивно забарвлений, зафарбований у символічний червоний колір, а для підсилення його семантики, продуценти використовують знак оклику, котрий інтенсифікує важливість сказаного та надає усьому повідомленню емотивної експресивності.

Рис. 6. [Hello. 2009. – № 1085. – p. 122]

У проаналізованому прикладі дієслово замінено однокомпонентним паралінгвальним піктографічним компонентом. У цьому випадку простежуємо кілька особливостей. Замість п'ятилітерного слова (*loves*) відбулася однознакова графічна субституція, що підтверджує сучасну стійку тенденцію до мовної економії. У такий інноваційний спосіб читачам постійно повідомляють, що часопис «Hello!» любить свою аудиторію.

Корпус зібраного фактичного матеріалу дає підставу стверджувати, що в будові слів та речень простежуємо залучення новаторських тенденцій. Ідеться передусім про лексичні одиниці, утворені шляхом одночасного поєднання алфавітних літер та їхніх позамовних субститутів. Сукупно вони утворюють лексичну одиницю,

яка передає певний зміст та надає повідомленню емотивного забарвлення.

Отже, схарактеризовані вище приклади дають усі підстави стверджувати, що одну й ту саму літеру можна представити кількома різними паралінгвальними компонентами, які утворюють синонімічний ряд. Однак поза аналізованим контекстом значення більшості цих знаків набуде абсолютно відмінного смислу, що підтверджує важливість дистрибуції для актуалізації значення вербальної чи паралінгвальної одиниць.

Список використаної літератури

- 1. Богуславская В. В.** Моделирование текста: лингвосоциокультурная концепция. Анализ журналистских текстов / В. В. Богуславская. – [2-е изд.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 280 с.
- 2. Володина М. Н.** Язык СМИ – основное средство воздействия на массовое сознание / М. В. Володина // Язык средств массовой информации : учеб. пособие для вузов / под ред. М. Н. Володиной. – М. : Академ. Проект ; Альма Матер, 2008. – 760 с. – (Gaudeamus). – С. 6 – 25.
- 3. Краткий словарь лингвистических терминов** / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьяненко, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина]; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Филол. Фак. МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 197 с.
- 4. Солощук Л. В.** Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі / Л. В. Солощук. – Х. : Константа, 2006. – 298 с.

Макарук Л. Л. Рівнево-ієрархічні функції піктограм та ідеограм

У статті проаналізовано піктограми та ідеограми, які використовують у сучасних англomовних мас-медійних текстах замість фонем, морфем та лексем. У наведених прикладах проілюстровано, що здебільшого заміщенню підлягають морфема та одиничні фонема, щодо лексем, то найчастіше замінюють дієслова, які використовують у розповідних та питальних реченнях. Паралінгвальні одиниці, подібно до їхніх мовних відповідників, контекстуально зумовлені, а їхня семантика корелює з вербальною частиною, вступаючи у різні типи зв'язків.

Ключові слова: піктограма, ідеограма, фонема, морфема, лексема.

Макарук Л. Л. Уровнево-иєрархические функции пиктограмм и идеограмм

В статье проанализированы пиктограммы и идеограммы, которые используют в современных англоязычных масс-медийных текстах вместо фонем, морфем и лексем. В примерах проиллюстрировано, что в большинстве случаев происходит замещение морфем и единичных фонем, иногда лексем. Что касается лексем, то чаще всего замещают глаголы, которые используют в повествовательных

и вопросительных предложениях. Паралингвальные единицы, так же как и их языковые корреляты, контекстуально зависимы, а их семантика соотносится с вербальной частью, вступая в разные типы связей.

Ключевые слова: пиктограмма, идеограмма, фонема, морфема, лексема.

Makaruk L. L. Level-hierarchic Functions of Pictograms and Ideograms

This article deals with the pictograms and ideograms which are used in modern English mass media discourse instead of phonemes, morphemes and lexemes. In the given examples we see that in most cases morphemes and singular phonemes are substituted with the graphical elements. As to the substitution of lexemes mainly the verbs, used in statements and questions, have been substituted. Paralinguistic units are contextually dependant and their semantics correlates with the verbal part through different types of relations.

Key words: pictogram, ideogram, phoneme, morpheme, lexeme.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Рогач О. О.

УДК 811.112.5

Ю. М. Марченко

РОЛЬ ФЛАМАНДСКОГО ЯЗЫКА В БЕЛЬГИИ

В аспекте мировой интеграции и глобализации возрастает интерес языковедов к вопросам изучения характера языковых ситуаций в различных регионах мира и межъязыковой интерференции. Изучение языковой ситуации той или иной страны имеет важное практическое значение, позволяя раскрыть основы и характер языковой политики государства, оценить перспективность того или иного курса в отношении языка, прогнозировать тенденции языковой жизни страны.

На территории европейского континента «языковая проблема» является достаточно важной, растёт воздействие общественных институтов на функционирование, развитие и взаимодействие языков. Государство Бельгия и длящиеся веками на её территории противостояние двух этносов, валлонов и фламандцев, представляет значительный интерес для социолингвистов. Однако анализу речевого поведения информантов, членов различных социальных групп Бельгии, фактически не уделялось внимания, достаточно фрагментарно исследовались проблемы межъязыковой интерференции с учетом доли и

роли других языков в языковой ситуации Бельгии, различных социальных групп и сфер коммуникации.

С точки зрения актуальности работы, можно сказать, что рассмотрение и анализ языкового контакта и языкового конфликта на примере фламандского языка в Бельгии является важным для социолингвистического анализа языковых проблем в данном регионе.

Цель исследования заключается в рассмотрении роли фламандского языка и его влияния на возникновение языковых конфликтов в Бельгии.

На фламандском языке говорят около 5 млн. человек, в основном к северу от разделяющей Бельгию языковой границы, проходящей с востока на запад южнее Брюсселя, а также примерно 200 тыс. человек в департаменте Нор во Франции. Основное население фламандского региона составляют фламандцы, германский по происхождению народ с сильным галло-романским, а позднее собственно французским языковым и культурным влиянием. Предки фламандцев – франки – заселили регион в V – VIII веках, отеснив романское население поздней Римской империи к югу. Фламандский язык относится к западногерманской группе и не отличался от нидерландского вплоть до 16 в., когда произошло разделение территорий Бельгии и Нидерландов. После этого фламандские диалекты стали использоваться, главным образом, в сфере устного общения, и развитие нидерландского языка в 17 и 18 вв. почти не оказало на них влияния. Когда Бельгия и Нидерланды воссоединились в 1815 году, фламандский язык вновь обрел свое прежнее значение, а после возникновения независимой Бельгии в 1830 году фламандцы уже не были согласны, чтобы их язык по-прежнему считался местным наречием. Однако утверждение нормативного литературного языка было связано с большими трудностями, поскольку многие образованные и состоятельные фламандцы говорили по-французски. Закон, расширяющий права фламандцев в использовании родного языка в сфере образования, был принят в 1883 г.: было разрешено использование нидерландского в начальной и средней школе. Однако первый университет с преподаванием на нидерландском языке был открыт в Генте только в 1930 г. [1, с. 71 – 86].

В 1960-х годах Фландрия стала автономным субъектом федерации со своим правительством, парламентом и бюджетом, а также были приняты основные законодательные акты, регламентирующие использование официальных языков в различных сферах. Единственным официальным языком всей Фландрии, равно как и её административно-территориальных составляющих после 1963 года является нидерландский, хотя в нескольких муниципалитетах Брюссельской периферии, а также ряда приграничных с Валлонией округах допускается строго ограниченное употребление французского языка в оказании административных услуг франкоязычному населению и начальном образовании франкофонов. С 1966 г. за исполнением языкового

законодательства следит специальная комиссия (Vaste Commissie voor Taaltoezicht), члены которой назначаются королем на срок 4 года. Законы, принятые в 1962 – 1963 гг., регламентируют использование языков в сфере начального и среднего образования, в частности раскрываются механизмы получения образования на родном языке гражданами, составляющими в языковом отношении меньшинство в пределах лингвистического региона [2, с. 2 – 3].

В лингвистической литературе бельгийский вариант нидерландского языка нередко выделяют в особый «фламандский» язык. С 1973 г. по решению Фламандского совета по культуре официальным лингвонимом, используемым для обозначения нидерландского языка в Бельгии, является Nederlands (именно данный лингвоним используется и в тексте Конституции). Лингвоним фламандский язык (Vlaams / Flemish) используется для обозначения местных фламандских диалектов, распространенных на территории Фландрии (в западной части Бельгии), то есть его не используют для обозначения литературного нидерландского языка в Бельгии. В бельгийских школах изучается та же норма литературного нидерландского языка, что и в Нидерландах. Как население Фландрии, так и население Нидерландов считает, что литературный язык в обеих странах, несмотря на некоторые различия, един. Бельгийский вариант нидерландского тем не менее отличается от традиционного своеобразным произношением, а также лексическим составом и правописанием, что связано в основном с интерференцией французского языка (одного из трех государственных в Бельгии).

Современная Фландрия – это регион, где языковая ситуация носит крайне напряжённый характер. Фламандский язык обладает достаточной коммуникативной мощностью, которая поддерживается Конституцией и политикой «лингвистического федерализма». Несмотря на то, что население Брюсселя, изначально исконно фламандского города и целиком окружённого фламандской территорией, официально считается двуязычным, но на практике франкоязычно на 85 – 90 %, в результате валлонской экспансии последнего времени. Однако округ Брюссель-Вильвоорде-Аль, второй по величине избирательный округ, который также считается билингвальным и большинство населения франкоязычное, права этого населения во всем, что касается использования французского языка, например библиотек, культурных центров, ведения дел в администрации коммун, получения информации и так далее, мизерные. Преимущество отдается фламандскому языку, хотя фламандское население в некоторых местах составляет не более 10% [3, с. 1].

В ходе процесса субурбанизации, естественного прироста и иммиграции из третьих стран, франкоязычное население столицы как бы «выплёскивается» на окружающую фламандскую территорию, преимущественно во Фламандский Брабант, где франкофоны составляют уже не менее 15 % населения и фактически преобладают в ряде

муниципалитетов (что косвенно подтверждает победа франкоязычных партий на местных выборах), однако официальные власти подавляют любое упоминание языка или национальности в переписях. Сами переписи населения запрещены фламандским правительством после 1947 года. Конфликтный потенциал на языковой и культурной почве продолжает накапливаться между двумя общинами и в других приграничных регионах, в частности во фламандском эксклаве Вурен [4, с. 233 – 262] .

Законодательство Бельгии четко регулирует использование языков в официальной сфере внутри лингвистических регионов на основе концепции «лингвистического федерализма». На протяжении веков валлонско-фламандский конфликт носил мирный и демократический характер процесса реформирования и ни разу не переходил в «горячую» стадию. Конфликт сохранялся лишь на уровне взаимных претензий. Французский язык употреблялся повсеместно, став важным инструментом карьерного роста, в то время как фламандский был маргинализован несмотря на то что его считало родным около 60 % населения. Реформы проводились в духе демократических ценностей и прогрессивных идей. В то же время многочисленные предписания в целом не затрагивают сферу неофициального межличностного общения, где действует конституционное право свободы выбора языка. Однако «пограничная» область между официальным и неофициальным использованием языка остается постоянным источником конфликтных ситуаций. Так, например, в нескольких фламандских городах под Брюсселем местные власти запретили продавать землю и муниципальную недвижимость лицам, не владеющим фламандским языком [5, с. 1].

Таким образом, к франко-фламандский конфликту в условиях единой Бельгии, начинавшемуся исключительно в языковой плоскости, со временем, добавились экономические, политические и этнические составляющие. В ряде приграничных муниципалитетов Фландрии действует так называемая языковая полиция. Во фламандском регионе значительно количество иммигрантов, имеется и постоянно растущее франкоязычное меньшинство. Большинство фламандцев традиционно хорошо говорят по-французски, владеют и английским языком. Лингвистические разногласия в стране, по мнению социолингвистов, раскрывают многовековую проблему, заключающуюся в попытке двух народов, представителей двух разных культур, латинской и германской, жить вместе в единой политической и экономической формации.

Выводы: на современном этапе развития Бельгии исследователи не отмечают стремления населения Фландрии к осознанию своей принадлежности к единой нации с единым историческим прошлым, что в свою очередь препятствует проникновению фламандского языка в неофициальную сферу общения. Популярны сегодня идеи приобретения Фландрией политической и экономической независимости

подразумевают и лингвистическую независимость, направленную на создание литературной нормы, ориентированной на местные диалекты, а не на норму собственно Нидерландского языка.

Список использованной литературы

1. Берков В. П. Современные германские языки: учеб. / В. П. Берков. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2001. – 336 с. **2. Гуцул Евгений.** Бельгия-тюрьма двух народов / Е. Гуцул // Аспекты 2000. – К. :Газетный комплекс «Интернет-медиа», 2011. – №9. – С. 1, С. 6. **3. Кризис** в Бельгии [Электронный ресурс] // Киевский центр политических исследований и конфликтологии. – К., 2007. – Режим доступа : <http://www.analitik.org.ua/ukr/current-comment/ext/473adf0b166f5> **4. Ле Пер-Зубкова Л. В.** Языковая ситуация в Нидерландах и Бельгии: языковая политика без политиков? / Л. В. Ле Пер-Зубкова // Решение национальноязыковых вопросов в современном мире. – М., 2006. – С. 233 – 262. **5. Ормонбеков Жоомарт** / Журнал «Казанский федералист» / 2004 / номер 1(9), зима, 2004 / Из зарубежного опыта федерализма / Бельгийская модель федерализма: особенности и перспективы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n9/10/>

Марченко Ю. М. Роль фламандської мови в Бельгії

Мета статті полягає в розгляді ролі фламандської мови на території сучасної Бельгії та її впливу на виникнення мовних конфліктів у даному регіоні. Вивчення мовної ситуації у Фландрії має важливе практичне значення, дозволяючи розкрити основи і характер мовної політики держави в цілому, оцінити перспективність того чи іншого курсу відносно однієї з двох державних мов Бельгії – держави, де мовна ситуація має вкрай напружений характер. Законодавство Бельгії чітко регулює використання мов в офіційній сфері всередині лінгвістичних регіонів.

Ключові слова: мовна ситуація, фламандська мова, білінгвізм, лінгвістична криза.

Марченко Ю. М. Роль фламандского языка в Бельгии

Цель статьи заключается в рассмотрении роли фламандского языка на территории современной Бельгии и его влияния на возникновение языковых конфликтов в данном регионе. Изучение языковой ситуации во Фландрии имеет важное практическое значение, позволяя раскрыть основы и характер языковой политики государства в целом, оценить перспективность того или иного курса в отношении одного из двух государственных языков Бельгии – государства, где языковая ситуация носит крайне напряжённый характер. Законодательство Бельгии четко регулирует использование языков в официальной сфере внутри лингвистических регионов.

Ключевые слова: языковая ситуация, фламандский язык, билингвизм, лингвистический кризис.

Marchenko U. M. The Role of the Flemish Language in Belgium

The purpose of the article is studying of the role of the Flemish language in the modern Belgium's territory and its influence on the outbreak of the language conflict. The study of the language situation in Flanders is of great practical significance. It allows to disclose the basis and the nature of the state language policy as a whole, to assess the prospects of a course for one of the two official languages of Belgium – the state where the language situation is extremely tense. The Belgian law clearly regulates the use of the languages in the official sphere inside the linguistic regions.

Keywords: linguistic situation, the Flemish language, bilingualism, linguistic crisis.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. ф. н., доц. Моїсеєнко О. Ю.

УДК [070:004.738.5]:81'27

С. А. Матвєєва

**ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ
ІНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛІСТИКИ**

Поява нової науки або навіть галузі чи напрямку в межах вже існуючої вимагає, перш за все, розробки понятійного апарату та методів аналізу і дослідження. Сьогодні існуюча система наук переживає епоху глобальних змін та трансформацій, розширення меж предмету та побудови системи глибокого взаємопроникнення. Поява нових технічних засобів комунікації внесла кардинальні зміни у ті галузі науки, які вивчають взаємини людей у будь-якому вигляді. Журналістика є тією наукою, яка одною з перших відгукується на соціальні зміни. Наприкінці ХХ століття з появою Інтернету для журналістики відкрилися нові горизонти впливу на суспільство. І, як наслідок, зародилася нова галузь журналістики – інтернет-журналістика, яка відразу ж отримала потужний поштовх для розвитку й швидкого еволюціонування і стала тим «новим явищем в комунікативному просторі, що вимагає уважного аналізу. Інтернет-журналістика з точки зору лінгвокультурології представляє особливий науковий інтерес, оскільки в ній як у дзеркалі відбиваються процеси взаємодії культури та мови» [1, с. 5].

При цьому визначення місця інтернет-журналістики в журналістиці традиційній не таке вже просте завдання, як то може

здаватися. Ця проблема пов'язана з подвійним тиском, під яким перебуває інтернет-журналістика: «онлайнні видання перебувають в лещатах, з одного боку, традиційних ЗМІ, які звинувачують Інтернет в паразитарності, а з іншого боку, новітніх комунікаційних каналів, як-от блогосервіси чи соціальні мережі, які «розмивають» стандарти журналістської професії. Таке перебування між «двома вогнями» спонукає нас по-новому осмислювати розвиток інтернет-журналістики» [2, с. 178].

Сьогодні можна стверджувати, що інтернет-журналістика «вже інституційована як самостійний компонент системи ЗМІ – поряд з друкованими засобами, радіо і телебаченням» [3, с. 59]. І саме через це питання про формування термінологічного апарату та його кодифікації постає особливо гостро та актуально.

Теоретичному осмисленню проблем інтернет-журналістики присвячені роботи О. І. Аكوпова, В. Ф. Іванова, О. А. Калмикова, М. М. Колеснікової, К. М. Короткової, Л. О. Коханової О. К. Мелещенка, Б. В. Потятиника, В. В. Різуна та інших. Певну увагу в таких наукових дослідженнях приділено визначенню окремих понять та термінів, але, за нашими даними, на сьогодні відсутній вичерпний словник понятійного апарату інтернет-журналістики.

Одним з досить суперечливих та однозначно невизначених понять сучасної журналістики є само поняття «інтернет-журналістика». Метою нашої роботи є дослідження термінологічного значення поняття «інтернет-журналістика» та існуючих визначень цього терміну.

Веб-журналістика, мережева журналістика, кібержурналістика, віртуальна журналістика, онлайн-журналістика, інтернет-журналістика – такими термінами стали іменувати новий різновид журналістики, який відрізнявся від всього того, що було раніше. З цих назв, здається, зрозуміло, що йдеться про такий різновид журналістики, в якому використовуються нові технологічні можливості збору, обробки, зберігання та передачі інформації. Однак, беручи до уваги той факт, що журналістика – це, перш за все, така галузь соціальної діяльності, яка передбачає вплив на масового адресата, постає питання не тільки про технічні відмінності нового різновиду журналістики від існуючих, але й про особливості інтернет-журналістики саме в аспекті впливу на адресата та формування соціальної думки. Очевидно, що всі ці аспекти мають бути відображені у науковому визначенні терміну «інтернет-журналістика».

В межах узагальненого підходу до питання визначення місця й статусу інтернет-журналістики в системі сучасних мас-медіа місце цієї галузі журналістики визначають поряд із вже існуючими: «поєднання ... особливостей – гіпертекстуальності, інтерактивності та мультимедійності дозволяють медіадослідникам називати інтернет-журналістику новим, четвертим видом журналістики, що з'явилася услід за друкованою, радіо-та телевізійною» [4, с. 71].

У більшості робіт, у яких автори намагаються проаналізувати й описати процес створення та еволюції інтернет-журналістики, визначення самого цього поняття як терміну відсутнє. У деяких роботах містяться певні описові пояснення цього терміну, які, тим не менш, не відповідають вимогам до термінів. Наприклад: «інтернет-журналістика – це відносно новий вид журналістики, який поєднує в собі головні типологічні ознаки традиційних ЗМК, але окрім того наділений унікальними детермінуючими ознаками, такими як гіпертекстуальність, інтерактивність та мультимедійність» [5, с. 111]. Такі визначення містять певну суб'єктивність та неоднозначність.

Еволюція мережевої журналістики та поступове теоретичне осмислення її суті часто приводить дослідника до конкретизації змісту поняття, до звуження його змісту від загальнонаукового, філософського розуміння до вузькогалузевого. Так, у 2005 році російський дослідник мережевої журналістики О. А. Калмиков пропонує наступне пояснення феномену інтернет-журналістики: «Інтернет-журналістика – це якісно новий культурний і цивілізаційний феномен, що представляє собою діяльність по формуванню та поданню інформаційних образів актуальності, причому носіями цих образів можуть бути не тільки слово, але і картинка, фотографія, кіно, відео, звук, веб-сторінка – будь-який об'єкт, здатний виступати в ролі носія інформації або тексту в широкому сенсі цього слова» [6, с. 8]. Пізніше, у 2009 році, він пропонує конкретизоване та звужене розуміння цього явища, декларуючи його вже як визначення поняття: «Інтернет-журналістика (веб-журналістика, мережева журналістика) – діяльність у гіпертекстовому інтерактивному просторі з підготовки журналістського контенту, розміщення його в мережі інтернет і здійсненню діалогу з аудиторіями» [3, с. 60]. У цьому визначенні виділені такі категоріальні ознаки цього феномену: гіпертекстуальність, інтерактивність, діалогічність. Ці ознаки виводять інтернет-журналістику з інформаційного рівня на рівень комунікативний: «інтернет-журналістика позиціонується у віртуальному просторі і визначається більшою мірою саме комунікативними, а не інформаційними параметрами» [7, с. 46]. З таких визначень виходить, що інтернет-журналістика не замінює традиційну журналістику, але розширює та доповнює останню новими можливостями.

Часто у визначенні поняття інтернет-журналістики дослідники обмежуються акцентом на одній характеристиці цього явища. Наприклад, визначення російського вченого І. А. Бикова: «Інтернет-журналістика є особливим різновидом журналістики, при якому первинним і основним полем поширення інформації є глобальна мережа Інтернет» [8, с. 207]. Або української дослідниці А. Б. Козловської: «Під «кібержурналістикою» мається на увазі, по-перше, журналістика, яка широко використовує сучасні технології, а, по-друге, періодичні видання, які передаються через Інтернет» [9, с. 127]. Подібний підхід знаходимо і в роботі білоруського лінгвіста К. І. Князевої, яка

під інтернет-журналістикою розуміє «журналістику, засновану на роботі з новими інформаційними технологіями, зокрема на презентації журналістських матеріалів в мережі» [10, с. 187]. Тобто, автори ставлять наголос лише на технічній складовій, на каналі передачі та поширення інформації – глобальній мережі, не виділяючи інших, дуже важливих диференційних ознак цього явища.

Проведений аналіз існуючих визначень терміну «інтернет-журналістика» не дає підстав стверджувати, що в сучасній науці вже вироблено стійке всебічне визначення цього явища. Більш того, відсутня його кодифікація чітко демонструє, що сама інтернет-журналістика є не тільки новою, молодю галуззю журналістикознавства, але й знаходиться в процесі розвитку й пошуку своєї форми й суті та потребує розробки термінологічного й методологічного апаратів.

Отже, оскільки основною понятійною одиницею будь-якої спеціальної сфери мови є термін, питання однозначного і точного формулювання визначення понятійних одиниць нової галузі журналістикознавства – інтернет-журналістики – є дуже важливим. Очевидно, що необхідно розробити системний, комплексний понятійний апарат вже існуючої області знань та провести кодифікацію її терміносистеми. А отже, формування термінологічного апарату інтернет-журналістики є справою перспективи.

Список використаної літератури

- 1. Грозданов Ф. Т.** Язык молодежных Интернет-газет : дис. ... канд. фил. наук : 10.01.10 – Журналистика / Ф. Т. Грозданов. – Москва, 2007 – 155 с.
- 2. Потятиник Б. В.** Онлайн-журналістика: між Сциллою традицій та Харібдою новацій / Б. В. Потятиник // Теле- та радіожурналістика. – 2011. – Вип. 10. – С. 178 – 181.
- 3. Калмыков А. А.** Интерактивная гипертекстовая журналистика в системе отечественных СМИ / А. А. Калмыков. – М. : Издательство ИПК работников ТВ и РВ, 2009. – 84 с.
- 4. Лукина М. М.** СМИ в пространстве Интернета / М. М. Лукина, И. Д. Фомичева. – М. : Факультет журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова, 2005. – 87 с.
- 5. Самуляк О.** Комунікативні особливості мережевих ЗМІ / О. Самуляк // Інформація, комунікація, суспільство : матеріали I Міжнародної наукової конференції ІКС-2012. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 110 – 111.
- 6. Калмыков А. А.** Интернет-журналистика : Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 021400 «Журналистика» / А. А. Калмыков, Л. А. Коханова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 383 с.
- 7. Залесский Б. Л.** Международная журналистика и интернет: перспективы взаимодействия / Б. Л. Залесский // Materialy VIII mezinarodni vedecko-prakticka konference «Vedecky pokrok na prelomu tysyachalety–2012». – Dil 19. Filologicke vedy : Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. – С. 44 – 52.
- 8. Быков И. А.** Интернет-журналистика: специфика и перспективы развития / И. А. Быков. //

Средства массовой информации в современном мире: материалы межвузовской научно-практической конференции / Под ред. В. И. Конькова. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2002. – С. 207-208. **9. Козловская А. Б.** К проблеме коммуникативной эффективности в условиях информационной экспансии XXI века / А. Б. Козловская // Нова філологія : збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2008. – № 32. – С. 123 – 131. **10. Князева Е. И.** Сетевой анализ проблемы консонанса информации в Интернет-СМИ / Е. И. Князева, П. С. Киреев // Медиаобразование: от теории – к практике. Сборник материалов II Всероссийской научно-практической конференции «Медиаобразование в развитии науки, культуры, образования и средств массовой коммуникации». – Томск : НОУ ВПО ТИИТ, 2008. – С. 187 – 195.

Матвєєва С. А. Формування термінологічного апарату інтернет-журналістики

У статті на прикладі терміну «інтернет-журналістика» проведено аналіз процесу формування термінофонду нової галузі журналістикознавства – інтернет-журналістики – в російському та українському мовознавстві. Доведено, що на сьогодні лінгвістичною наукою не вироблено однозначного визначення цього терміну, що дає підстави стверджувати, що і сама галузь інтернет-журналістики не тільки є новою, молодю, але все ще знаходиться в процесі розвитку й пошуку своєї форми й суті та потребує розробки термінологічного й методологічного апаратів.

Ключові слова: інтернет-журналістика, термін, понятійний апарат, терміносистема, Інтернет, гіпертекстуальність, інтерактивність.

Матвеева С. А. Формирование терминологического аппарата интернет-журналистики

В статье на примере термина «интернет-журналистика» проведен анализ процесса формирования терминофонда новой отрасли журналистиковедения – интернет-журналистики – в русском и украинском языкознании. Доказано, что на сегодня лингвистической наукой не выработано однозначное определение данного термина, что дает основание утверждать, что и сама отрасль интернет-журналистики не только является новой, молодой, но и всё еще находится в процессе развития и поиска своей формы и сути и требует разработки терминологического и методологического аппаратов.

Ключевые слова: интернет-журналистика, термин, понятійний апарат, терміносистема, Інтернет, гіпертекстуальность, интерактивность.

Matvieieva S. A. Formation of Online Journalism Terminology

In the article on the example of the term «online journalism» the formation of a term system of a new journalism studies branch – online journalism – in Russian and Ukrainian linguistics is analyzed. It is proved that current linguistic science has not produced an unambiguous definition of the term yet, that gives reason to believe that this online journalism branch is not only a new and young one, but is still in the process of evolution and search of its form and content and requires the development of terminological and methodological apparatus.

Key words: online journalism, term, conceptual apparatus, term system, Internet, hypertextuality, interactivity.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. пед. н., проф. Горошкіна О. М.

УДК 811.111'373.2'373.611

О. В. Мігорян

**ДІАХРОННО-СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ВІДІМЕННИКОВИХ ПРЕФІКСАЛЬНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИХ
КАТЕГОРІЙ**

Питання, що стосуються шляхів створення, закріплення та розподілення найменувань за різними фрагментами об'єктивної реальності залишаються актуальними з огляду на невичерпність проблематики номінативної діяльності людини. Тому виникає назріла потреба в поглибленому вивченні різноспрямованих еволюційних змін, пов'язаних зі становленням і подальшим розвитком сукупності номінативних процесів, що відбувалися в історії розвитку англійського префіксального словотворення.

Сьогодні на порядок денний чимраз виразніше ставляться питання, пов'язані з апробацією та знаходженням нових шляхів дослідження дериваційної семантики в межах префіксально-ономасіологічних категорій у зв'язку з широким запровадженням елементів формально-семантичного моделювання й корпусного аналізу [1; 2; 3; 4; 5 та ін.]. Однак дериваційно-ономасіологічний аспект розвитку префіксального словотворення, незважаючи на його важливість для збагачення словникового складу сучасної англійської мови, донині залишається найменш висвітленим у науковій літературі та лексикографічній практиці.

Метою нашої статті є дослідження динаміки, що простежується у продуктивності моделей, утворених із участю лексики-семантичних груп

(ЛСГ) відіменникових префіксальних похідних у межах кожної ономасіологічної категорії. Щоб досягнути поставленої мети, нами виокремлені такі основні завдання: 1) виокремити структурно-семантичні моделі, які утворюють ономасіологічні категорії; 2) визначити продуктивність структурно-семантичні моделі, які утворюють ономасіологічні категорії; 3) описати динаміку структурно-семантичних моделей, які утворюють ономасіологічні категорії.

Для класифікації іменникових основ були відібрані 4324 префіксальних похідних та виокремлено такі ЛСГ, запропоновані П. П. Литвиновим [4]: (N₁) іменники на позначення навколишнього світу, географії; (N₂) іменники на позначення погоди та стихійних явищ; (N₃) іменники на позначення геометричних фігур та розміру; (N₄) іменники на позначення часу; (N₅) іменники на позначення предметів та субстанцій; (N₆) іменники на позначення об'єктів рослинного і тваринного світу; (N₇) іменники на позначення людини; (N₈) іменники на позначення житла; (N₉) іменники на позначення одягу; (N₁₀) іменники на позначення різновидів харчування; (N₁₁) іменники на позначення почуттів; (N₁₂) іменники на позначення мислення та освіти; (N₁₃) іменники на позначення культури та науки; (N₁₄) іменники на позначення виконання дій; (N₁₅) іменники на позначення пересування у просторі за допомогою транспортних засобів; (N₁₆) іменники на позначення шляхів та способів спілкування; (N₁₇) іменники на позначення суспільно важливих предметів і явищ; (N₁₈) іменники на позначення хвороб і способів їх лікування; (N₁₉) іменники на позначення фізичного стану.

Щоб визначити продуктивність структурно-семантичних моделей будемо керуватися встановленими М. М. Полужиним її межах: продуктивні моделі – такі, що утворюють 11 і більше префіксальних похідних; непродуктивні – від 1 до 10 префіксальних похідних [5, с. 116].

Найбільш активно іменникові твірні основи приймали у часть у формуванні ономасіологічної категорії оцінки (**ОКО**). Протягом чотирьох періодів розвитку англійської мови ЛСГ іменникових твірних основ **ОКО** характеризувалися 9 продуктивними структурно-семантичними моделями:

Pr + N₃ → D Pr + N₇ → D, Pr + N₁₁ → D, Pr + N₁₂ → D, Pr + N₁₄ → D, Pr + N₁₆ → D, Pr + N₁₇ → D, Pr + N₅ → D і Pr + N₁₅ → D та 7 непродуктивними: Pr + N₂ → D, Pr + N₄ → D, Pr + N₁ → D, Pr + N₈ → D, Pr + N₉ → D, Pr + N₁₀ → D, Pr + N₁₈ → D. Наприклад: *efen-ling* (N₃ рівень), *for-tyhtend* – (N₇ підбурювач), *dis-honor* (N₁₁ честь), *en-sample* (N₁₂ зразок), *ge-lomlæcing* (N₁₄ використовувати), *ed-wille* (N₁ джерело), *over-clothing* (N₉ одяг), *on-lisness* (N₁₈ полегшення болю).

В утворенні ономасіологічних категорій каузативності (**ОККз**), соціативності (**ОКС**), локативності (**ОКЛ**) та заперечення (**ОКЗ**) активність іменникових твірних основ збільшилася у пізніші періоди розвитку англійської мови. Так, для **ОККз** упродовж усієї історії розвитку англійської мови характерні продуктивні структурно-семантичні моделі:

Pr + N8 → D, Pr + N13 → D, Pr + N15 → D, які репрезентують її з ранньоновоанглійського періоду; непродуктивні: Pr + N4 → D, Pr + N9 → D, Pr + N10 → D, Pr + N17 → D, Pr + N18 → D, Pr + N19 → D та моделі, продуктивність яких зросла у ранньоновоанглійській мові: Pr + N1 → D, Pr + N2 → D, Pr + N3 → D, Pr + N5 → D, Pr + N6 → D, Pr + N7 → D, Pr + N12 → D, Pr + N14 → D, Pr + N16 → D та у середньоанглійській – Pr + N11 → D. Наприклад: *en-camp* (N8 табір), *and-bitra* (N10 вживання їжі), *a-lefedness* (N18 слабкість), *be-dew* (N2 роса), *æ-wirlda* (N16 осуд).

У формуванні ОКЛ іменникові твірні основи не беруть активної участі, оскільки лише дві структурно-семантичні моделі виявилися продуктивними впродовж усієї історії розвитку англійської мови: Pr + N7 → D, Pr + N15 → D, наприклад: *on-eardiend* (N7 житель), *fore-scip* (N15 корабель). Однак простежується тенденція до збільшення відіменникових похідних у межах цієї ОК, тобто набування нею статусу відіменникової. Наше твердження ґрунтується на збільшенні продуктивних моделей у середньоанглійському: Pr + N1 → D, Pr + N14 → D, Pr + N16 → D та у ранньоновоанглійському періодах – Pr + N3 → D, Pr + N5 → D, для неї також характерні дванадцять непродуктивних моделей: Pr + N2 → D, Pr + N4 → D, Pr + N6 → D, Pr + N8 → D, Pr + N9 → D, Pr + N10 → D, Pr + N11 → D, Pr + N12 → D, Pr + N13 → D, Pr + N17 → D, Pr + N18 → D, Pr + N19 → D. Наприклад: *in-weorc* (N14 робота), *niper-ecg* (N3 кут), *in-nest* (N6 гніздо), *in-meat* (N10 м'ясо), *en-throne* (N17 трон).

Для ОКЗ характерні структурно-семантичні моделі, які впродовж усієї історії розвитку англійської мови залишалися продуктивними або непродуктивними. Наприклад, Pr + N11 → D (*ortreownness* (довіра)) є продуктивною; Pr + N12 → D (*un-gewittigness* (розум)), Pr + N16 → D (*un-rihtcraefing* (випрадання)) є моделями, які стали продуктивними вже у середньоанглійській мові, а Pr + N7 → D (*wan* + *bode* (посланець)), Pr + N14 → D (*non-packing* (пакування)), Pr + N17 → D (*mis-order* (порядок)) – у ранньоновоанглійський період. Pr + N1 → D, Pr + N2 → D, Pr + N3 → D, Pr + N4 → D, Pr + N5 → D, Pr + N6 → D, Pr + N8 → D, Pr + N9 → D, Pr + N10 → D, Pr + N13 → D, Pr + N15 → D, Pr + N18 → D, Pr + N19 → D залишилися непродуктивними: *in-proportion* (N3 пропорція), *dis-board* (N15 палуба).

ОКС упродовж усієї історії розвитку англійської мови реалізувалася трьома продуктивними структурно-семантичними моделями: Pr + N7 → D, Pr + N13 → D, Pr + N16 → D, двома моделями, продуктивність яких зросла у ранньоновоанглійському періоді: Pr + N12 → D та Pr + N14 → D. Наприклад: *mid-spreccende* (N16 промова), *ge-boht* (N12 думка). Решта 12 моделей, характерних для цієї ОК, є непродуктивними: Pr + N1 → D, Pr + N3 → D, Pr + N4 → D, Pr + N5 → D, Pr + N8 → D, Pr + N9 → D, Pr + N10 → D, Pr + N11 → D, Pr + N15 → D, Pr + N17 → D, Pr + N18 → D, Pr + N19 → D. Наприклад: *æg-hwider* (N1 напрямок), *super-reflexion* (N19 розслаблення).

Решта ономазіологічних категорій, а саме ономазіологічна категорія фазовості (**ОКФ**), контрарності (**ОККн**), партитивності (**ОКП**), ранговості (**ОКР**), квантитивності (**ОККв**) не характеризуються активною сполучуваністю іменникових твірних основ із їхніми префіксами. Тринадцять виокремлених нами структурно-семантичних моделей **ОКФ** ($Pr + N1 \rightarrow D$, $Pr + N2 \rightarrow D$, $Pr + N3 \rightarrow D$, $Pr + N4 \rightarrow D$, $Pr + N5 \rightarrow D$, $Pr + N6 \rightarrow D$, $Pr + N8 \rightarrow D$, $Pr + N10 \rightarrow D$, $Pr + N11 \rightarrow D$, $Pr + N13 \rightarrow D$, $Pr + N15 \rightarrow D$, $Pr + N17 \rightarrow D$, $Pr + N19 \rightarrow D$) є непродуктивними, наприклад: *a-room* (N8 кімната), *pre-Adam* (N13 перша людина на Землі). Продуктивними виявилися: $Pr + N7 \rightarrow D$ (*fore-fader* (батько)) і $Pr + N12 \rightarrow D$ (*fore-gesceawung* (думка)). Моделями, продуктивність яких зросла у середньоанглійській мові, є $Pr + N16 \rightarrow D$ (*efet-foregifnes* (прощення)), у ранньоніованглійській – $Pr + N14 \rightarrow D$ (*bifor-rediinge* (підготувати)).

Для **ОККн** упродовж чотирьох періодів розвитку англійської мови характерні в основному непродуктивні структурно-семантичні моделі (12): $Pr + N1 \rightarrow D$, $Pr + N2 \rightarrow D$, $Pr + N3 \rightarrow D$, $Pr + N4 \rightarrow D$, $Pr + N5 \rightarrow D$, $Pr + N6 \rightarrow D$, $Pr + N8 \rightarrow D$, $Pr + N10 \rightarrow D$, $Pr + N13 \rightarrow D$, $Pr + N14 \rightarrow D$, $Pr + N15 \rightarrow D$, $Pr + N17 \rightarrow D$; моделі, продуктивність яких збільшилася у ранньоніованглійському періоді (4): $Pr + N7 \rightarrow D$, $Pr + N9 \rightarrow D$, $Pr + N11 \rightarrow D$, $Pr + N12 \rightarrow D$. Зафіксовано тільки одну продуктивну $Pr + N16 \rightarrow D$ починаючи з давньоанглійської мови. Наприклад: *un-root* (N6 корінь), *wip-lean* (N17 нагорода), *un-veil* (N9 вуаль), *æt-sporning* (N16 помилятися).

У формуванні **ОКП** іменникові твірні основи не беруть активної участі, оскільки тільки одна структурно-семантична модель виявилася продуктивною, а саме – $Pr + N3 \rightarrow D$ (*midn-sumor* (літо)), характерна для ранньоніованглійського та новіованглійського періодів. Решта моделей (13): $Pr + N1 \rightarrow D$, $Pr + N4 \rightarrow D$, $Pr + N5 \rightarrow D$, $Pr + N6 \rightarrow D$, $Pr + N7 \rightarrow D$, $Pr + N8 \rightarrow D$, $Pr + N9 \rightarrow D$, $Pr + N11 \rightarrow D$, $Pr + N12 \rightarrow D$, $Pr + N13 \rightarrow D$, $Pr + N14 \rightarrow D$, $Pr + N15 \rightarrow D$, $Pr + N19 \rightarrow D$ є непродуктивними. Наприклад: *demi-premises* (N8 маєток), *demi-vill* (N11 село), *sub-culture* (N13 культура).

Непродуктивними структурно-семантичними моделями (7) **ОКР** впродовж усієї історії розвитку англійської мови виявилися: $Pr + N1 \rightarrow D$, $Pr + N3 \rightarrow D$, $Pr + N8 \rightarrow D$, $Pr + N11 \rightarrow D$, $Pr + N12 \rightarrow D$, $Pr + N14 \rightarrow D$, $Pr + N15 \rightarrow D$, продуктивною – $Pr + N19 \rightarrow D$ тільки у давньоанглійській мові, наприклад: *under-dark* (N1 темнота), *fore-sail* (N15 вітрильник). Для цієї категорії характерна також модель, продуктивність якої знизилася у ранньоніованглійській мові, а саме – $Pr + N7 \rightarrow D$ (*fram-rinc* (чоловік)).

Виокремлено такі структурно-семантичні моделі **ОККв**: $Pr + N1 \rightarrow D$, $Pr + N2 \rightarrow D$, $Pr + N3 \rightarrow D$, $Pr + N4 \rightarrow D$, $Pr + N5 \rightarrow D$, $Pr + N6 \rightarrow D$, $Pr + N7 \rightarrow D$, $Pr + N8 \rightarrow D$, $Pr + N11 \rightarrow D$, $Pr + N15 \rightarrow D$, $Pr + N16 \rightarrow D$,

Pr + N17 → D, наприклад: *an-nihte* (N4 ніч), *an-hyrne* (N6 піз), *an-spræce* (N16 висловлення). Усі її моделі належать до непродуктивних.

Отже, аналіз результатів нашого дослідження показав, що суто відіменниковою ономасіологічною категорією є категорія оцінки, оскільки більша половина її структурно-семантичних моделей є продуктивними починаючи з давньоанглійської мови і продовжують такими бути і досі. Динаміка англійської мови зумовила розширення сполучувальних можливостей префіксів ономасіологічних категорій каузативності, соціативності, локативності та заперечення з іменниковими твірними основами, продуктивність моделей яких зросла в ранні етапи розвитку англійської мови. Решта ономасіологічних категорій, такі як категорії фазовості, контрарності, партитивності, ранговості, квантитивності не характеризуються великою кількістю продуктивних моделей. Перспективою подальшого наукового пошуку може бути дослідження діахронно-ономасіологічного аспекту відад'єктивних та відадвербіальних префіксальних похідних.

Список використаної літератури

1. Biber D. Corpus linguistics: Investigating language structure and use / D. Biber. S. Conrad. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 300 р. **2. Єнікєєва С. М.** Розвиток системи словотвору як синергетичний процес / С. М. Єнікєєва // Мова і культура. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 12. – С. 46 – 53. **3. Царев П. В.** Продуктивное именное словообразование в современном английском языке / П. В. Царев. – М. : Наука, 1991. – 240 с. **4. Литвинов П. П.** Англо-русский и русско-английский синонимический словарь / П. П. Литвинов. – М. : Астрель : АСТ, 2007. – 379 с. **5. Полюжин М. М.** Діахронно-семантичний аспект префіксального словообразования в английском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степ. док. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М. М. Полюжин. – М., 1992. – 42 с.

Мігорян О. В. Діахронно-структурні характеристики відіменникових префіксально-ономасіологічних категорій

У статті зроблено спробу простежити динаміку продуктивності сполучуваності префіксів різних ономасіологічних категорій з лексико-семантичними групами іменникових твірних основ протягом чотирьох періодів розвитку англійської мови. Нами було виокремлено продуктивні та непродуктивні структурно-семантичні моделі префіксальних похідних в межах ономасіологічних категорій локативності, соціативності, фазовості, партитивності, квантитивності, оцінки, каузативності, заперечення, контрарності, ранговості.

Ключові слова: префіксальна структурно-семантична модель, динаміка, ономасіологія.

Мигорян О. В. Диахронно-структурные характеристики отсубстантивных префиксально-ономасиологических категорий

В статье сделана попытка исследовать динамику продуктивности сочетаемости префиксов разных ономасиологических категорий с лексико-семантическими группами субстантивных производных основ на протяжении четырех периодов развития английского языка. Нами выделены продуктивные и непродуктивные структурно-семантические модели префиксальных производных в рамках ономасиологических категорий локативности, социативности, фазовости, партитивности, квантитативности, оценки, каузативности, отрицания, контрарности, ранговости.

Ключевые слова: префиксальная структурно-семантическая модель, динамика, ономасиология.

Migoryan O. V. Diachronic and Structural Characteristics of the Prefixal and Onomasiological Categories Formed by Substantive Basis

The article presents an attempt to investigate the dynamics of efficiency of prefixes of different onomasiological categories and substantive basis lexico-semantic patterns combinability during four periods of the English language development. Productive and nonproductive structural and semantic patterns of prefixal derivatives are singled out within onomasiological categories of Location, Sociation, Phase, Partitiveness, Quantitiveness, Value, Cause, Negation, Contrarity, Rank.

Key words: prefixal structural and semantic pattern, dynamics, onomasiology.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Моїсеєнко О. Ю.

УДК 81'23:316.774

І. М. Осовська

**ВНУТРІШНЯ СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ FAMILIE ЯК
МЕТАХТОНУ КОНЦЕПТОПОЛЯ FAMILIENBEZIEHUNGEN**

Дослідження дискурсів різних типів показують, що кожен з них, як правило, презентує відповідний семіотичний простір дискурсотвірних концептів [1; 2] – системорелевантне утворення, на основі якого виникає дискурсивна концептосистема в рамках соціодискурсивного паттерну [3]. Сукупність взаємно пов'язаних концептуальних сфер формують структуру концептуальної картини світу, дослідження якої є актуальним на тлі сучасної антропоцентричної парадигми.

Передбачаючи, що сімейний дискурс (СД) актуалізує специфічний набір концептів (тобто володіє власним концептополем), прагнемо в перспективі окреслити його обсяг і дослідити елементи дискурсивної конфігурації концептів (міжпольової формації, де певна множина концептів ситуативно впорядкована за принципом логічної доцільності та на цій основі включена в систему вищого порядку – концептосферу (як сукупність національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури) [2, с. 237]). Концептополем зазвичай декларується область знань, складена з концептів [4, с. 35], що за певними ознаками знаходяться в системних відношеннях подібності, різниці, ієрархії. Концептополем СД (досліджуваного на матеріалі сценаріїв сучасних німецьких фільмів як оптимальних джерел для аналізу діалогічного дискурсу) вважатимемо «структуру представлення знань про типізований об'єкт чи стереотипну ситуацію» [5, с. 12] – впорядковану сукупність концептів сімейних стосунків як структурованих ментальних одиниць.

Виходячи з аксіоматичної наявності в будь-яких системах системотвірних, набутих та нейтральних складових, підтримуємо думку про наявність відповідних різновидів концептів – генеративних (ключових [6], автохтонних [2; 7]), дериватних (запозичених [7], аллохтонних [2]) та нейтральних – і в СД [8, с. 89–96]. Ім'я дискурсу утворює концепт-ім'я (метахтон [7], концепт-ідея, мета-концепт [2]). Таким тематично значимим системотвірним елементом представлення сімейних стосунків в ментальних структурах етносу є, очевидно, дискурсотвірний концепт Familie – метахтон СД як одиниця осмислення оформлених в якості семіотичного феномену продуктів попередньої концептуалізації етносу.

Сім'я є найважливішою та найдавнішою формою колективної життєдіяльності а, отже, концепт Familie можна вважати одним із культурно маркованих універсальних концептів, який «відрізняється своєю загальністю та наднаціональним характером, має загальнолюдську значимість» [2, с. 84] та, будучи «однією із головних складових мегаконцепту ЛЮДИНА, відображає соціальний аспект людського життя» [9, с. 176].

Соціальний (лат. *socialis* 'загальний, суспільний') тип концептів виокремлюється дослідниками на основі понятійної ознаки [10, с. 6; 11, с. 697]. Їх вважають базовими ментальними утвореннями через суспільність людського буття, біосоціальну сутність. Соціальний тип концепту Familie конституюється колективною сутністю сім'ї, що проявляється в спільному проживанні, діяльності та системі міжособистісних стосунків членів групи.

Не підтримуючи думку про «нерозкладність» концепту (П. В. Чесноков), разом із більшістю дослідників вважаємо концепт сукупністю певних концептуальних елементів як елементарних одиниць смислу, що презентують його в свідомості та номінуються як семантичні ознаки (А. А. Уфимцева), диференційні ознаки (І. В. Арнольд), одиниці універсального предметного коду (М. І. Жинкін). Структурна організація концепту з точки зору теорії поля містить ядро і периферію (Дж. Лакофф, О. В. Рахіліна, О. П. Бабушкін). Важливою ознакою концепту вважаємо

принципову відсутність жорсткої структури, дифузію концептуальних ознак. Чітко встановленим може бути лише ядро, вміщене в простір концептуальних ознак. «Моделювати концепт як структуру (подібно фонологічній, лексико-семантичній, граматичній структурі) у принципі неможливо» [12, с. 23].

Інтегративна методика дослідження концепту [13, с. 16 – 30] містить номінативний, понятійний, концептуальний і лінгвокультурологічний рівні, дана стаття, продовжуючи аналіз зовнішньої структури метахтону (перших двох етапів [14]), ставить завданням представити результати дослідження останніх. Дослідження синтагматичних зв'язків доміанти дозволить зафіксувати групи ознак, що виражають певний спосіб концептуалізації.

Соціальний концепт Familie виявляє у внутрішній структурі як суб'єктні, так і біоморфні, предметні та подієві типологічні ознаки.

Таблиця 1

Типологічні ознаки у внутрішній структурі концепту Familie

Ознаки		Номінації
Вегетативні	Рослина та її частини	<i>Soviel ich ihren Stammbaum kenne...; Diesen Zweig der Familie kenne ich nicht so gut; Ich wusste, mein Geschlecht müsse ausgewurzelt werden; Dieser Baum der Liebe muss sich immer weiter verzweigen; Die Familie hat lange erwarteten Zuwachs bekommen; Aus dieser Ehe sind vier Kinder entsprossen; Mein Mann war der letzte Spross eines stolzen Geschlechts</i>
	Фази розвитку рослини	<i>Ich habe mit meiner Familie gebrochen; Die meisten Partnerschaften verwelken; Die Familie blüht jetzt auf, weil die Mutter da ist!</i>
Зооморфні	Тварина	<i>Die ganze Familie hat sie eingespannt! Der war immer das schwarze Schaf der Familie.</i>
	Самка з виводком	<i>Meine Mutter war ein echtes Weibchen mit Nachwuchs</i>
	Стайня	<i>Die beiden kommen aus demselben Stall; Im Stall wird's richtig heiß heute, dachte ich.</i>
Орніто-логічні	Птах	<i>Die ganze Familie war ausgeflogen; Die sind doch Rabeneltern!</i>
	Гніздо	<i>In diesen Jahren haben wir unser Nest gebaut; War doch blöd von deiner Seite das eigene Nest zu beschmutzen!; Kind, das eigene Nest muss man reinhalten; Der war doch mein Nesthäkchen!</i>
	Життя, смерть	<i>Ich war glücklich, die Familie lebt! Als ob du nicht verstehst, die Familie stirbt aus! Als das gegenseitige Interesse am anderen verschwand, war die Liebe tot; Eine neue Familie ist in diesem Augenblick geboren worden</i>

Антропоморфні	Здоров'я	<i>Wir haben eine gesunde Familie; Der Familie geht's gut</i>
	Вік	<i>Wir haben eine glückliche junge Familie.</i>
	Кровна спорідненість	<i>Da hörte ich die Stimme des Blutes; In seinen Adern rinnt adliges Blut; Mein Mann hat afrikanisches Blut in den Adern; Diese Arroganz steckt ihm im Blut.</i>
	Харчування	<i>Meine Mutter hat die Familie vegetarisch ernährt; Die Familie hat das alles in drei Minuten verschluckt; Wir bildeten eine richtige Konsumgesellschaft; Dann sollte doch jemand für die Ernährung der Familie sorgen; Satttheit der Familie stand ganz oben, das war Priorität.</i>
	Діяльність	<i>Die ganze Familie schuftet tagelang; Die Familie bereitete sich darauf zwei Wochen vor; Die war ganz unerzogen und das lag an der Familie; Das hat mit meine Familie beigebracht.</i>
	Рух	<i>Die Familie verreiste; 1920 kam sie nach Leipzig, 1924 kehrte sie zurück; Es gab keinen Ausweg, die Familie hat fliehen müssen; Die Familie hat diesen Umzug kaum verkraftet</i>
	Органи, хребет	<i>Vater war das Haupt einer Familie; Das Geschäft ist schon jahrelang in den Händen unserer Familie; Meine Familie hat überall in der Stadt Spuren hinterlassen; Das war das zusammenhaltende Grundgerüst auf der Achterbahn-Fahrt durch's Leben</i>
	Одяг	<i>Die Familie kleidete sich festlich; Familie ist meine Warm- und Schutzbekleidung, wenn die Zeiten kalt sind.</i>
	Розумова діяльність	<i>Bei denen ist das Familienbewusstsein völlig verschüttet; Meine Familie war damit gar nicht einverstanden; Der Familienrat hat beschlossen...; Hier entscheidet die Familie; Die Eltern sind ihrer Weltanschauung treu geblieben; Sogar die Familie konnte diese Entscheidung nicht beeinflussen.</i>
	Риси характеру	<i>Da hatte ich eine sehr nette Gastfamilie; Oh, das war eine originelle Familie; Meine ganze unruhige Familie; Alle Meinen sind unbeschreiblich schön; Wer keine Familie hat, kann nicht einmal ahnen, was er versäumt!</i>
	Емоційність	<i>Familie litt unter Hektik; Sie schockierte ihre Familie mit Nacktfotos; Wir waren doch eine glückliche Familie! Das Familienleben war für mich das Glück auf Erden!; Was kann besser sein, gemeinsam kuscheln unter einer Daunendecke. Familie bedeutet immer Zeit zum Kuscheln zu haben; das Wir-Gefühl, das man nie mehr missen möchte; Endgültiges Schlussmachen allerdings löste eine Lawine von Gefühlen.</i>

	Соціальні ознаки	<i>Die Oma stammt aus der Familie eines Grafen; Das war die Familie eines gut entlohnten Prokuristen; Aus unserer Familie ist eine Reihe von Ratsmännern und Bürgermeister hervorgegangen; Mein Mann war aus einem hochkarätigen Haus; Na ja, diese übelberüchtigte Familie...; Oma sagte, die Würde der Familie, ihr ehrlicher Name wurde damit beschmutzt; Wie soll ich sagen, das ist ein bescheidenes Familienvermögen; Seine Kindheit war nicht leicht, der kommt aus schwierigen Familienverhältnissen; Der Grundstück gehörte der Familie; Wir haben Familienhaus verloren!</i>
Предметні	Сформованість з частин	<i>Ich bin in einer kompletten Familie aufgewachsen, dein Vater hatte weniger Glück, der hatte nur den männlichen Elternteil, deinen Opa; Da müsste ich irgendwie diesen Eltern-Kinder-Puzzle zusammenstellen; Ich bin gerade auf der Suche nach dem passenden Puzzleteil; Wichtig ist die Verbundenheit untereinander deutlich spüren und sehen zu können</i>
	Форма, якість	<i>Das war eine hochkarätige Familie; Merk es dir, wichtig ist nicht das Vorhandensein, sondern die Qualität der Familie; Unsere Scheidung brachte gewisse Deformation in meine Weltanschauung; Unsere Familie ist eine bunte Mischung, die jeden Tag eine neue Herausforderung birgt.</i>
	Механізм	<i>Die Familie ist nicht mehr intakt; Mach so weiter und die Familie geht ganz kaputt; Wir ticken gleich</i>
	Власність, цінність	<i>Die Eltern haben mir Familiensinn vererbt; Ihr seid mein größter Schatz im Leben, ich muss ihn hüten und vor Unheil beschützen; Das möchte ich auf keinen Fall mehr missen, das was das Leben lebenswert macht!; Diese Zweisamkeit gibt dem Leben einen echten Sinn! Familie ist das Einzige, das zählt; Unsere Familie ist das größte Gut, das man haben kann; Ihr macht mein Leben erst lebenswert; Ohne euch wäre das Leben einfach nur Trist.</i>
	Річ	<i>Somit war das traditionelle Bild der Familie in meinem Bewusstsein vernichtet; Alex sagte, dass das einseitige Bild von Familie in meinem Kopf Korrekturen braucht, das muss bunter werden; Dein Familienbild ist im rosigen Licht; Sie leben mit ihren zwei Kindern ein buntes Familienmodell; Am Sonntag haben wir in alten Familienfotos geschwelgt; Familie ist eine Schachtel Pralinen, man weiß nie, was man kriegt; Sie stammte aus einer Patchworkfamilie und hatte kein Verständnis für Anständigkeit; Sie ist wegen ihrer Familie sehr angebunden; Dieser Faden zur Familie ist nie abgerissen worden; Der ganze spezielle Draht zum eigenen Elternteil bleibt erhalten; Das Familienleben ist das beste</i>

		<i>Band; Familie ist eine total verklebte Küche vom kindlichen Matschen und Experimentieren.</i>
	Сітка	<i>Unsere Sippe ist ein großes Netzwerk; Das ist ein zusammengewürfeltes, einzigartiges Netzwerk; Die Familie ist ein Auffangnetz und Startrampe; Ich war glücklich nach diesem Tiefschlag nicht in ein schwarzes Loch zu fallen sondern in ein Netz; Für mich war meine Familie immer das, was einen auffängt, wenn man fällt.</i>
	Будівля	<i>Liebe, das ist der echte Familienuntergrund, da bin ich mir sicher; Da werdet ihr zu einer obdachlosen Familie, willst du es?; Hier sind wohl unter dem Dach der „ganz normalen Familie“ die Seelenbehinderten versammelt!; Da bekam ich eine Risse in meinem Familienmodell; Danach bekam die Ehe einen spürbaren Knacks; Da spürte ich den Zerfall der Familie; Fast alle Familien im unserem Bekanntenkreis sind zerrüttet.</i>
	Ярмо	<i>Ich wollte mich sofort aus den Fesseln der Ehe befreien; Der Zwang des Alltags wurde immer spürbarer; Das schlimmste war, ich verstand, dass ich mich freiwillig ins Ehejoch begeben hatte.</i>
	Ознаки речовини	<i>Die Liebe löste sich auf; Im Giftschoß der Familie könnte ich weder denken noch handeln; Die Familienfotos waren ja süß!; Die Familie ist mein Erfolgsrezept, sagte ich stolz; Das Familienleben in kleinen Dosen könnte mich zufriedenstellen; Den Rest der Familie muss ich retten!; Alle meine Ehen waren drei Kostproben, die ich versucht habe zu genießen; Alle Bestrebungen zur Ehe light sind in die Vergangenheit geratene Sache.</i>
Події	Вік для шлюбу	<i>Das ist doch lächerlich, diese Kinderehe; Dieses Teenage-Heiraten finde ich zum Kotzen, wer braucht das heutzutage?!; Du kannst das so nennen, wie du willst, eine Spätehe, eine Gruftiehe, wichtig ist, wir beide wollen das!</i>
	Тривалість та фази	<i>Eine Familie wird irgendwann gegründet und irgendwann aufgelöst; Ich will mit dir zusammen die Lebensgeschichte gestalten; Ja, vorfamiliäre Phase hat bei dir nicht lange gedauert.</i>
	Рух	<i>Pass auf, jede Ehe unterliegt einem Entwicklungsprozess; Diese Lebensphase möchte ich später als Intensiv-Phase bezeichnen; Diese Familie war, sagen wir mal, in Höchstgeschwindigkeit gegründet; Das Familienleben ist intensiv.</i>
	Зміни	<i>Fast jeden Tag mit dir bekomme ich einen neuen Blick aufs Leben! Da hab ich diese mehr als sechs Richtigen im Lotto gekriegt! Bald feiern wir die silberne Hochzeit meiner Eltern; Ich entdeckte in dir jeden Tag etwas Unerwartetes.</i>

Час	<i>Die Oma sagte, der Zeitpunkt einer Familiengründung sei gekommen; Kind, kapiere doch, die Ehe umfasst praktisch das ganze Erwachsenenalter!; Als ich heiratete, da war ich mir sicher, dass Ehe eine lebenslange Gemeinschaft, ein ewiger Bund sei; Dann findest du deinen Lebensgefährten und bist glücklich; Wie soll ich diese Ehe nennen, etwa eine Teilzeitgemeinschaft; Ich bin zufrieden, das ist eine dauerhafte Partnerschaft und sie verpflichtet zu nichts; Jetzt bin ich nur zur befristeten Bindung bereit; Heiraten war Ende des Glücks; Ich genieße meine Papa-Tage; Sie nennt mich den Wochenend- Elternteil, das freut mich sicher nicht; Nadin nimmt sich Zeit fürs Familienleben; Familie brauchen Zeitressourcen, sonst geht's zunichte; Fast alle junge Paare, wie wir, sitzen in einer Zeitfalle; Familie ist meine Zukunft!</i>
Локація	<i>Familie ist der Ort an dem man mit all seinen Eigenheiten, Stärken und Schwächen angenommen wird! Ich bin glücklich jemanden zu haben, bei dem man sich zuhause fühlt; Die Atmosphäre in dem Familienhaus war immer geladen.</i>

Основні ознаки, що складають внутрішню структуру концепту, демонструють метонімічне уподібнення сім'ї індивідууму, що має формальні (тілесні), суспільні і духовні характеристики, мислить, відчуває, діє, споживає, має соціальний статус, володіє чимось, як матеріальним так і духовним, таким, що ідентифікує і об'єднує. З одного боку, сім'я концептуалізується як процес, що актуалізує певні сценарії та пов'язаний з розвитком, часовою тривалістю, емоційною прив'язаністю. Новітні зафіксовані ознаки (рецепту, виграшу, картини, сітки, ярма, хронотопу) свідчать про сучасне осмислення поняття як форми співіснування та співмешкання, що схильна до трансформацій, переформатування основних уявлень, заперечення стереотипів, впровадження нових або заперечення будь-яких стандартів.

Перспективним в ракурсі дослідження внутрішньої структури досліджуваного концепту вважаємо його представленість на площині концептуальних метафор.

Список використаної літератури

- 1. Карасик В. И.** Языковая кристаллизация смысла / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2010. – 351 с.
- 2. Приходько А. М.** Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики: монографія / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
- 3. Радзієвська Т. В.** Здоров'я в світі людини: цінність vs. ресурс (на матеріалі української художньої прози) / Т. В. Радзієвська // Мова. Людина. Світ: Зб. наук. ст. – К. : ВЦ КНЛУ, 2006. – С. 163-170.
- 4. Попова З. Д.** Когнитивная

лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с. **5. Баранов А. Н.** Постулаты когнитивной семантики / А. Н. Баранов, Д.О. Добровольский // Известия РАН. Сер. лит. и языка. – М., 1997. – Т. 56. №1. – С. 11–21. **6. Шейгал Е. Й.** Семиотика политического дискурса / Е. Й. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с. **7. Слышкин Г. Г.** Лингвокультурные концепты и метаконцепты / Г. Г. Слышкин. – Волгоград : Перемена, 2004. – 290 с. **8. Карасик В. И.** Институциональные концепты / В.И. Карасик // К юбилею профессора С.Г. Воркачева: Сб. ст. – Краснодар : Атриум, 2007. – С. 89–97. **9. Гуняшова Г. А.** Особенности концептуализации мира СЕМЬИ в современной лингвокультуре / Г. А. Гуняшова // «Вестник Кузбасского Государственного технического университета»: научно-технический журнал. – Кемерово : Кузбасский гос. тех. университет, 2006. – № 6(57). – С. 176–178. **10. Алещенко Е. И.** Когнитивные аспекты языка русской народной сказки: учебное пособие / Е. И. Алещенко. – Волгоград : Перемена, 2006. – 152 с. **11. Косицина Ю. В.** Концепт «семья» в диалектном сознании (на материале идиолекта) / Ю.В. Косицина // Новое в когнитивной лингвистике: материалы I международной научной конференции «Изменяющаяся Россия: новые парадигмы и новые решения в лингвистике». – Кемерово : КемГУ, 2006. – С. 697–702. **12. Попова З. Д.** Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2000. – 30 с. **13. Шарикова Л. А.** Исследование «вербального» концепта: интегративный подход / Л. А. Шарикова // Язык. Миф. Этнокультура: подходы и методы исследования. – Кемерово ; М. : Издательское объединение «Российские университеты»: Кузбассвузиздат. АСТШ, 2007. – С. 26–39. **14. Осовська І.** Зовнішня структура концепту Familie як метахтону концептополя Familienbeziehungen / І. Осовська // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Германська філологія. – Чернівці : Рута. – 2012. – Вип. 630-631. – С. 253–263.

Осовська І. М. Внутрішня структура концепту Familie як метахтону концептополя Familienbeziehungen

Стаття присвячена дослідженню внутрішньої структури концепту Familie як метахтону концептополя Familienbeziehungen в межах та на матеріалі сучасного німецькомовного сімейного діалогічного дискурсу. Застосування інтегративної методики дослідження дозволяє через аналіз синтагматичних зв'язків домінанти зафіксувати суб'єктні, біоморфні, предметні та подієві типологічні ознаки, що виражають певний спосіб концептуалізації, у внутрішній структурі концепту.

Ключові слова: дискурс, концепт, структура концепту.

Осовская И. Н. Внутренняя структура концепта Familie как метахтона концептополя Familienbeziehungen

Статья посвящена исследованию внутренней структуры концепта Familie как метахтона концептополя Familienbeziehungen в

пределах и на материале современного немецкоязычного семейного диалогического дискурса. Применение интегративной методики исследования позволяет через анализ синтагматических связей доминанты зафиксировать субъектные, биоморфные, предметные и событийные типологические признаки, которые выражают определенный способ концептуализации, во внутренней структуре концепта.

Ключевые слова: дискурс, концепт, структура концепта.

Osovska I. M. The Internal Structure of Concept Family as a Basic Element of Family Relationship Concept Field

The article under review deals with the problem of the intrinsic structure of the concept “Familie” as a metachthon of the concept sphere “Familienbeziehungen” within the framework and on the basis of a modern German family dialogue discourse. Implementation of the integrative methodology of research based on the syntagmatic connections dominant analysis gives possibility to fix objective, biomorphic, subjective and functional typological features that demonstrate a certain way of conceptualization within the intrinsic structure of the concept.

Key words: discourse, concept, the concept structure.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Дмитренко В. І.

УДК 65.012.124 (045)

Т. А. Пастернак

ОРГАНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ НАРАТИВУ

Наративна форма мовлення займає унікальне місце в мовному досвіді людини, виступаючи одним із способів репрезентації минулого, уявлення реальності та конструювання власної особистості. Наратив постає як особлива епістемологічна форма комунікації, коли людина вивчає оточуючу реальність через розповідь, через „історії”. Наративи грають роль лінз, через які незалежні елементи існування розглядаються як пов’язані частини цілого. Вони задають параметри повсякденного й визначають правила і способи ідентифікації об’єктів, які підлягають включенню в дискурсивний простір [1].

Вивченню наративу присвячено роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема С. Відіком, Р. Вуффіта [2], Т. Ван Дейка [3], В. Лабова [4], О. І. Шейгал [5], О. М. Шиловської [6] та інших. Однак, на нашу думку, сучасні наративні студії набули б більшої вагомості й

повноти завдяки дослідженню наративу в організаційно-структурному ракурсі, представленому у цій статті на матеріалі англомовних зразків співбесіди при прийомі на роботу.

Під час розгляду наративу як моделі оповіді представниками сучасної і зарубіжної лінгвістики були виділені такі основні його структурні одиниці: експозиція (Exposition), де зазначається час, місце, умови, попередні події та вводяться основні суб'єкти оповіді, незнайомі слухачеві; ускладнення (Complication), де вводиться передбачувана, небезпечна або незвична подія/серія подій, що супроводжується певними змінами емоційного або ментального стану суб'єкта; завершення (Resolution), де вирішується/не вирішується ускладнена ситуація. Якщо ускладнення не вирішується, описуються дії/події, незвичні для даної ситуації: нелегкі, непереборні обставини тощо. На думку В. Лабова, повністю сформований наратив починається з абстракт (Abstract) й орієнтації (Orientation), продовжується як ускладнена подія, зупиняється у фокусі оцінки перед розв'язкою, завершується розв'язкою і повертається в теперішній час із завершальною частиною [4]. Цей напрям дискурсивних досліджень полягає у вивченні внутрішньої структури наративу, його складників, регулярних характеристик та категорій.

У структурно-організаційному аспекті наратив у співбесіді є частиною двохкомпонентної секвенції, що містить репліку інтерв'юера, яка ініціює введення розповіді (далі – ініціююча репліка) (*Tell me about yourself*) та розгорнутий мовленнєвий крок – відповідь кандидата, що містить наратив як один із своїх складників.

Матеріал дослідження дав змогу виявити такі різновиди наративу-відповіді кандидата: цілісний наратив, неповний наратив з різним ступенем редукції та ампліфікований наратив.

Цілісний наратив містить всі структурні частини (за В. Лабовим): абстракт, експозицію, ускладнення, оцінку та завершення:

Interviewer: Are you a self-starter? Could you give examples?
(ініціююча репліка)

Applicant: Yes, I am able to take on a new assignment and run it successfully without supervision (абстракт). When I was hired by Foremost Printers, they had just taken over a publication they did not want and did not know what to do with. They were in the business of printing and knew nothing about publishing (експозиція). They gave me the responsibility of running the publication. I didn't know anything about publishing either (ускладнення), but I understood marketing (оцінка), so I read and talked to people and learned what I needed to know. At the end of the first year the publication was running in the black (оцінка), and by the end of the second year we had increased our subscriber base by over 300% (завершення).

Неповний наратив вирізняється різним ступенем редукції: структурною, смисловою та стилістичною.

Структурна редукція відзначена відсутністю певних частин нарративу, що не порушує його смислової повноти:

Interviewer: Tell me about yourself.

Applicant: I have twelve years of marketing experience in the publishing and entertainment industries (абстракт). In the previous six years I worked for two publishing companies, about three years each. In the first company I was a marketing manager and in the second company I was promoted to marketing director. In both situations, I was responsible for increasing the subscriber base of the flagship magazine (експозиція) and succeeded in achieving significant increases for each of my publications. The positions were fantastic and I was constantly challenged to identify new techniques and approaches to increase subscriber growth (оцінка). My recent company was sold and the new owners are not relocating anyone to their headquarters across the country (розв'язка). У цьому наративі відсутня така структурна частина, як ускладнення (визначення причин та обставин продажу компанії), однак ця інформація не є важливою для реалізації «ключової» ролі кандидата у наративі – «ефективний працівник».

У проаналізованих уривках співбесіди були виявлені такі варіанти неповних наративів зі структурною редукцією:

- експозиція + ускладнення + оцінка + завершення;
- абстракт + експозиція + оцінка + завершення;
- абстракт + експозиція + ускладнення + завершення;
- експозиція + ускладнення + завершення.

Смислова редукція наративу виявляється у редукованості певних смислів в імплікатурі, що мають відновлюватися інтерактантом:

Interviewer: How do you get along with your co-workers?

Applicant: I see myself as a team player. I enjoy the collegial atmosphere that often comes in working with fellow professionals. I also work especially well in one-on-one settings. I usually end up being the spokesman for the group. My co-workers respect my work and often turn to me for advice
У представленому наративі закладена контекстуальна імплікатура – сильні лідерські якості кандидата.

Стилістична редукція пов'язана з економією мовних засобів, що виражається у лаконічності висловлювань (короткі відповіді, парцеляція, односкладові речення):

Interviewer: Have you ever had a conflict with a boss or professor? How was it resolved?

*Applicant: Yes, I have (коротка відповідь). They were in the past. Never major ones, but certainly there have been some (парцеляція). There was a disagreement that needed to be resolved. I've found that when conflict occurs, it's because of a failure to see both sides of the situation. Therefore, I ask the other person to give me their perspective. At the same time I ask that they allow me to fully explain my perspective. At that point, I would work with the person to find out if a compromise could be reached. **If not, I would submit to their decision** (неповне речення). They are my superior. In the end,*

you have to be willing to submit yourself to the directives of your superior, whether you're in full agreement or not.

Крім цілісного й редукованого різновидів, у співбесіді представлений ампліфікований (поширений) наратив зі стратегічними мовленнєвими кроками, що містять додаткові характеристики / оперативні ролі кандидата:

Interviewer: What are your weaknesses?

Candidate: I may not seem shy to you (впевнений в собі), in this one-on-one interview, but I have a fear of public speaking. At my last job, I was called on to give product presentations every quarter before the entire sales staff of the company. Up until this point in my career, it was easy to hide my shyness by working independently and effectively in production (незалежний, ефективний). But when I learned that I'd have to speak on a microphone in front of hundreds of members of my company, I panicked. I didn't want to let my boss down, who had invested so much faith in my abilities (вдячний), so I decided to tackle my problem head-on. Knowing I had a few months before the next national meeting (завбачливий), I started a self-help plan. I signed up to give volunteer tours at Central Park every Sunday afternoon. During the training, I was a nervous wreck (той, хто хвилюється), but once I got out there, I realized that these tourists weren't judging me; they were interested in what I had to say about the park. After a rough couple of tours, I settled into my role, and started enjoying the tours. My delivery was getting a little less shaky, and the people were really engaged. By the end of the summer I was a seasoned speaker. I no longer stuck to my rigid, rehearsed script, and I welcomed questions from the tour groups, instead of worrying over whether I might get stumped (той, хто перемиг хвилювання). The key to the experience was trusting myself and my level of preparation to carry me through a challenge. Luckily, I figured this one out in time for the next national sales meeting – with two weeks to spare!

Таким чином, організаційно-структурний аналіз наративу демонструє, яким чином у процесі оповіді вирішуються інтеракційні завдання, виявляються глибинні структури текстів-оповідей та їхнє співвідношення з поверхневими структурами дискурсу. Увага, таким чином, зосереджується не стільки на структурних компонентах, скільки на інтеракційно та риторично організованій структурі наративу, що «виводить» наративний аналіз на рівень дослідження комунікативних ролей оповідача і слухача, об'єднаних в інтеракційну пару.

Перспективою подальших розвідок у напрямку наративних досліджень може стати аналіз взаємозв'язків компонентів наративу з його організаційною структурою.

Список використаної літератури

1. Розенфельд И. Дискурс и нарратив [Электронный ресурс] / И. Розенфельд – Режим доступа : www.cursorinfo.co.il/analyze/2006/03/01/

- discurs. **2. Widdicombe S.** The language of youth subculture / S. Widdicombe, R. Wooffitt. – Brighton : Harvester, 1995. – 250 p.
- 3. Van Dijk Teun A.** Action, action description and narrative [Електронний ресурс] / Teun A. Van Dijk // New literary history – 1975. - №2. – Vol. 6. – P. 273 – 294: – Режим доступу до журн. : <http://www.discourses.org>.
- 4. Labov W.** Some further steps in narrative analysis [Електронний ресурс] / William Labov // The journal of narrative and life history - 1997. – Режим доступу до журн. : <http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/sfs.html>.
- 5. Шейгал Е. И.** Многоликий нарратив / Е. И. Шейгал. // Политическая лингвистика. – Выпуск (2) 22. – Екатеринбург, 2007. – С. 86 – 93.
- 6. Шиловська О. М.** Психологічні особливості породження нарративу як засобу саморозвитку особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 / О. М. Шиловська. — Київ, 2003. – 22 с.

Пастернак Т. А. Організаційно-структурний аналіз нарративу

Статтю присвячено дослідженню нарративу в організаційно-структурному аспекті на матеріалі англомовних текстів співбесід при прийомі на роботу. Виявлено та описано основні різновиди нарративів кандидата на посаду у реляційній парі «клієнт – агент»: цілісний нарратив, неповний нарратив з різним ступенем редукції та ампліфікований нарратив, а також їх структурні особливості. Через нарративний аналіз розкрито взаємозалежність виконання стратегічної програми оповідача з його рольовим позиціюванням під час співбесіди.

Ключові слова: нарратив, організаційно-структурний аналіз, співбесіда, рольове позиціювання.

Пастернак Т. А. Организационно-структурный анализ нарратива

Статья посвящается исследованию нарратива в организационно-структурном аспекте на материале англоязычных текстов собеседований при приеме на работу. Выявлены и описаны основные разновидности нарративов кандидата на должность в реляционной паре «клиент – агент»: целостный нарратив, неполный нарратив с разной степенью редукции и амплифицированный нарратив, а также их структурные особенности. Через нарративный анализ раскрыта взаимозависимость исполнения стратегической программы рассказчика с его рольевым позиционированием во время собеседования.

Ключевые слова: нарратив, организационно-структурный анализ, собеседование, рольевое позиционирование.

Pasternak T. A. Structural and Organizational Analysis of Narrative

The article is devoted to the research of narrative in structural and organizational aspect based on the texts of English job interviews. The main

types of candidate's narratives in relative pattern "client – agent", such as complete narrative, incomplete narrative with different rate of reduction, and amplified narrative are determined and described. The correlation between narrator's strategic program and his role positioning in job interview was discovered through narrative.

Key words: narrative, structural and organizational analysis, job interview, role positioning.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Кравченко Н. К.

УДК 81'373.7:81'37

О. О. Рогач

ЕТНІЧНІ СПІЛЬНОТИ: КЛАСИФІКАЦІЙНА СХЕМА

Пропонована розвідка присвячена одній із актуальних проблем сьогодення – етнічним назвам, які становлять важливу складову національних терміносистем. Аналізом основних типів етнічних назв із врахуванням структурної організації денотата та мовними характеристиками відповідного терміна займалися провідні вітчизняні та зарубіжні науковці: Я. Чеснов, А. Суперанська, В. Никонов, О. Стрижак, С. Караванський, А. Кримський, Д. Яворницький, І. Огієнко та інші. Метою нашого дослідження є встановлення структурної організації етнічних спільнот та визначення генези походження термінів, що використовуються на їхнє позначення. У перспективі наше дослідження доповнить теорію номінації, а також розширить наші знання про особливості присвоєння та функціонування національних найменувань - етнонімів.

У науковому обігу широкого кола соціолінгвістичних дисциплін дедалі частіше використовуються поняття *етнос*, *етнічна спільнота*. Основними ознаками етносу є національна культура, мова, сукупність антропологічних ознак, специфічні риси національної психіки тощо. Як обов'язкову ознаку етносу вчені називають також етнічну самосвідомість. Є народи, що користуються чужою мовою (абсолютна більшість ірландців та шотландців – англійською, значна частина білорусів та українців – російською), не мають території сталого проживання (курди, цигани), майже не відрізняються за антропологічними ознаками тощо. Але немає етносу, який би не усвідомлював себе як певну «замість», що має свою назву та історичний шлях.

З усіх етнічних спільностей найбільш стійкою та етнічно окресленою групою є *плем'я*. За визначенням Я. Чеснова, «плем'я – це спільнота, що склалася історично і територіально» [1, с. 47]. Розвиваючи думку Я. Чеснова, російський мовознавець А. Суперанська зазначає, що «...саме до такої спільноти в першу чергу застосовується термін етнонім, що увішов в останні роки в широкий обіг, потіснивши прийнятий у класичній філології термін етнікон, який позначав нероздільно і область, і народ, що жив у ній: скіфи, хозари» [2, с. 71].

Крім загальноетнічних розмежувань, для багатьох народів, особливо чисельних або таких, що населяють велику територію, характерний поділ на *субетноси* чи субетнічні групи (відокремлені частини народу). «Їхнє походження різноманітне. Вони виникли в результаті територіального відокремлення частини народу, внаслідок незавершеності процесу асиміляції етносом якоїсь іншої групи (*бесемяни* серед *удмуртів*), завдяки наявності (хоча б у минулому) особливого національного статусу (*козаки серед росіян*) і т.ін.» [3, с. 7].

У свою чергу, різноманітні етнічні утворення інтегруються в більші об'єднання – *метаєтнічні спільноти*. Це групи народів, що мають спільні риси культури та спільну самосвідомість. При наявності спільних рис, що сприяли об'єднанню різних етносів у метаєтнічні спільноти, ці угруповання різняться за своїм походженням. Одні з них – результат генетичної та мовно-культурної близькості, наприклад, східнослов'янські, латиноамериканські народи, інші – наслідок довготривалого культурного взаємовпливу чи результат конфесійної та пов'язаної з нею культурної єдності. Так, на початку і в середині 20 ст., спираючись на віросповідну статистику, у Галичині «... за українців вважали всіх греко-католиків, за поляків – римо-католиків, за жидів – осіб Мойсейової віри» [4, с. 443]. Зазначені вище етнічні утворення різного рангу (метаєтноси, етноси і субетноси) у своїй єдності становлять складну ієрархічну систему, яка відображається в свідомості людей. Одна й та ж особа може вважати себе і *слов'янином* (метаєтнос), і *українцем* (етнос), і *поліщуком* (субетнос).

Крім названих вже етнічних утворень, слід звернути увагу на існування ще одного об'єднання – *етнікосу*. Диференційною ознакою етнікосу є те, що поряд із сукупністю людей однієї етнічної належності, які живуть на чітко окресленій території, до нього належать представники цієї ж етнічної спільноти, незалежно від місця їхнього проживання на території будь-якої держави. Наприклад, крім угорців, що проживають на території самої Угорщини і становлять собою окремий етносоціальний організм, представники цього етносу розселені також в Румунії, Словаччині, Закарпатській області України та інших державах.

У межах етносу – окремого життєздатного соціального організму, завдяки постійному спілкуванню, спільній адаптації до специфічних природних та соціально-історичних умов, а також колективно усвідомленій потребі підкреслити свою відмінність від

сусідніх етносів, утверджується певна культура (у найширшому розумінні цього слова), складається власна етнічна самосвідомість, виникає й усталюється відповідна назва етносу – етнонім. «**Етноніми** становлять собою особливий розряд історичної лексики; це назви різних типів етнічних спільнот: націй, народів, народностей, племен, союзів племен, родів» [5, с. 598]. За визначенням А. Суперанської, «**етноніми** – це такі групові позначення людей, які виділяють осіб, що наділені певними етнічними характеристиками, з маси інших людей, які не наділені цими ознаками» [2, с. 72]. Оскільки етнічні характеристики доступні для спостереження та їх можна в кожному конкретному випадку перерахувати (як на рівні наукового аналізу із застосуванням відповідних професійних методик, так і на рівні безпосереднього спостереження представниками сусіднього «племені») етноніми не можуть не бути конотуючими словами. Денотати етнонімів – це порівняно замкнені ряди осіб, що відносяться внаслідок історичних причин до даного колективу. Ця замкненість відносна, оскільки історично етнічні колективи можуть утворюватися шляхом об'єднання чи навпаки, поділу якоїсь початкової спільноти, а окремі особи можуть до них приєднуватися чи відділятися, змінюючи свій власний статус.

У сучасній лінгвістиці побутує думка, що визначити категоріальну належність етнонімів дуже складно. Одні вчені відносять їх до ономастики (В. Никонов), інші – до апеллятивної лексики (А. Суперанська). Представники третьої точки зору вважають, що етноніми є перехідним явищем між загальними і власними назвами, оскільки для них характерна як функція класифікації, так і функція індивідуалізації. На думку О. Стрижака, хибність дотеперішньої апеллятивної етноніміки полягає в тому, що вона сплутує етнонім (назву всього етносу) з етнофоронімом (номінацією одного представника того чи іншого етносу). На відміну від етноніма, власної назви народу як певної єдності (у сучасних російській та українській мовах вона пишеться з малої літери, тоді як в англійській, польській та французькій – з великої), *етнофоронім* – це етнічне ім'я, апелятив окремого представника народу (його носій має ще власне ім'я, ім'я по батькові, прізвище чи прізвисько). Етнофоронім номінативно об'єднує свого носія з іншими особами, спорідненими за походженням, мовою, антропологічними ознаками, психологією, культурою, самоназвою, суспільно-політичними, виробничо-економічними та іншими особливостями. До етнонімів відносять ті лексеми, перед якими можна поставити індикатор – номенклатурний термін «народ», «нація», «народність» тощо.

Зміст етноніма, тобто його співвіднесеність з денотатом, не залишається незмінним. Існують випадки, коли завойовники отримують нове найменування від назви території, пов'язаної з попередніми жителями. Наприклад, південно-східне узбережжя Балтійського моря населяли *пруссаки* – балтійський народ; в XII – XIII ст. їхню територію

захопили германці; вони асимілювали пруссаків, але німецька держава на пруських землях почала називатися Пруссія, а її населення – німці – пруссаками.

Як зазначає С. Караванський, росіяни здавна називали українців по-різному, найчастіше *русами, руськими*; пізніше, в XVI – XVIII віках звали *малоросіянами, черкасами* («черкасішки»), інколи *білорусами*. З часів царювання Петра I українців згідливо називали *хохлами* – від чуба, що носили козаки, наслідуючи давніх монахів. Після повстання гетьмана Мазепи 1708-го року росіяни стали звати українців *мазепинцями*. Українці ж називали росіян *кацапами*. Назва *кацап* утворена від *цап* за допомогою специфічного компонента *ка* і вживається як жартівливе позначення людей, які носять довгі бороди. Проте на думку А. Кримського, Д. Яворницького, І. Огієнка *кацап* походить від татарсько-арабського *kassab* і має значення «м'ясник, різник» [6, с. 73]. Найближчі західні сусіди українців – поляки – звичайно звали їх *русинами*. Частий в українській мові онім *москаль* означає не тільки московця, але й військового, солдата-українця. Крім згаданих вище етнонімів *москаль, кацап* у сучасній мові вживається етнонім «*росіянин*», що є політично коректним. Термін *москаль* спричинив появу таких стилістично маркованих назв як: *москалик, москалюга, москальня* [7, с. 207]. Слід зазначити, що український зменшувально-пестливий суфікс *-ик* не тільки не нівелював негативної конотанції лексеми *москалик*, а, навпаки, підсилив її.

Отже, основними етнічними утвореннями є субетнос, етнос, метаєтнічна спільнота та етнікос, які становлять собою ієрархічну систему етнічних об'єднань. На позначення відповідних етнічних спільнот мова використовує різножанрові терміни – етноніми, етнофороніми, категоріальна приналежність яких лишається дискусивною.

Список використаної літератури

- 1. Чеснов Я. В.** О социальной мотивированности древних этнонимов / Я. В. Чеснов // Этнонимы. – М. : Наука, 1970. – С. 47.
- 2. Суперанская А. В.** Групповые обозначения людей в лексической системе языка / А. В. Суперанська // Имя нарицательное и собственное : Сборник. – М., 1987. – 206 с.
- 3. Народы мира :** Историко-этнографический справочник / Гл. ред. Ю. В. Бромлей. – М. : Сов. энциклопедия, 1988. – 624 с.
- 4. Етнографічна карта Галичини //** Французьке культурне життя. – Ч. 6. – Париж, 1951. – С. 442 – 445.
- 5. Лингвистический энциклопедический словарь /** Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
- 6. Огієнко Іван** (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
- 7. Практичний словник синонімів української мови /** Упоряд С. Караванський. – К. : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1995. – 472 с.

Рогач О. О. Етнічні спільноти: класифікаційна схема

Стаття присвячена встановленню структурної організації етнічних спільнот та визначенню генези походження термінів, що використовуються на їхнє найменування, аналізу диференційних та жанрових ознак етнонімів, а також опису етнічних назв, які становлять важливу складову національних терміносистем із врахуванням структурної організації денотата та мовними характеристиками відповідного терміна, що дає можливість розширити наші знання про особливості присвоєння та функціонування національних найменувань - етнонімів.

Ключові слова: етнічна спільнота, структура, етнонім, етнофоронім, жанрова приналежність, генеза.

Рогач О. А. Этнические сообщества: классификационная схема

Статья посвящена установлению структурной организации этнических сообществ и определению генезиса появления терминов, которые употребляются для их номинации, анализу дифференциальных и жанровых черт этнонимов, а также описанию этнических названий, которые составляют важную составную национальных терминосистем с учётом структурной организации денотата и языковых характеристик соответствующего термина, что даёт возможность углубить наши знания об особенностях присвоения и функционирования национальных наименований - этнонимов.

Ключевые слова: этническое сообщество, структура, этноним, этнофороним, жанровая соотнесенность, генезис.

Rogach O. O. Ethnic Communities: Classification Scheme

The article deals with the research of the structural organization of ethnic communities, the investigation of the history of the corresponding ethnic names, the study of their distinctive features, the analysis of the genre features of the ethnic names, and the description of the ethnonyms that constitute an important part of the national terminological systems with consideration of the denotator structure and language characteristics of the corresponding terms; it will give an opportunity to enlarge our knowledge about the peculiarities of giving and functioning national names – ethnonyms.

Key words: ethnic community, structure, ethnic names, stylistic register, history.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., проф. Гороть Є. І.

УДК 811. 111'221

Ю. І. Рогач

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
КРЕОЛІЗОВАНИХ ТЕКСТІВ СУЧАСНИХ АВСТРАЛІЙСЬКИХ
ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

Сучасні дослідження у царині комунікативної лінгвістики та лінгвістики тексту свідчать про те, що все більше уваги науковці звертають на проблему дослідження паралінгвальних, тобто невербальних засобів у тексті як основній одиниці комунікації. Особливий інтерес становлять друковані засоби масової інформації (ЗМІ), оскільки саме вони найшвидше реагують чи радше пропонують різноманітні нововведення, які пов'язані із використанням невербальних елементів комунікації. Питанням вивчення креолізованих текстів займаються українські та російські дослідники – А. Загнітко, Н. Валгина, Л. Макарук, а також зарубіжні лінгвісти М. Dobrovolsky, D. Crystal, W. O'Grady та інші.

Мета нашого дослідження – вивчити структурно-семантичні особливості креолізованих текстів сучасних австралійських ЗМІ. Завдання нашої розвідки полягає у зібранні та аналізі прикладів комбінованого використання мовних та графічних одиниць на шпальтах провідних австралійських газет через призму їхньої лінгвопрагматики та етнопсихології.

Актуальність нашої праці визначається тим, що дослідження креолізованих текстів здійснювалося на матеріалах британських та американських часописів, проте австралійські ЗМІ ще не стали предметом окремого дослідження.

У перспективі поглиблене вивчення ролі та значення ідеограм та піктограм в австралійських мас-медійних текстах розширить спектр знань про лінгвокультурологічні традиції і тенденції ЗМІ Австралії, дозволить провести зіставні дослідження з англійськими європейськими часописами.

На нашу думку, існує два основні фактори, які спричинили появу та інтенсивне використання графічних елементів у текстах сучасних ЗМІ. По-перше, це прагнення до економії, тобто передати якомога більший обсяг інформації мінімальними графічними засобами, і по-друге, це справить якомога сильніший вплив на цільову аудиторію, апелюючи до її сенсорики та аналітичного мислення. Не дивлячись на те, що власне на сучасному етапі спостерігаємо інтенсивне використання зображень у друкованих ЗМІ, основи візуальної комунікації було закладено близько чотирьох тисяч років тому, коли люди послуговувалися піктографічним, ідеографічним та клинописним письмом. Як зазначає О'Грейді (O'Grady), «... усі писемні системи еволюціонували від піктографічних

репрезентацій, які називаються піктограми. Кожна піктограма була зображенням предмету чи предметів (у деяких випадках концептів), які вона репрезентувала, і, на скільки нам відомо, не містила жодного натяку на вимову. Цей тип комунікації знаходимо як серед давніх людей, так і в сучасному світі» [1, с. 594]. Характеризуючи семантичне навантаження графічних знаків, англійський дослідник Д. Крістал (D. Crystal) вказує на те, що «...люди, які створювали знаки, навмисне зробили їх простими. До тих пір, доки вони нагадуватимуть нам про реальні речі чи людей, вони працюватимуть, а щодо дзеркальності відображення, то вони й не передбачалися бути точними» [2, с. 99].

До паралінгвальних засобів відносяться: засоби іконічної мови (малюнки, фотографії, таблиці, схеми), шрифти, друкарські знаки, цифри, графічна сегментація тексту та його розміщення. На думку А. Загнітка, «...в паралінгвістично активних текстах ці засоби беруть участь в організації плану вираження і плану змісту» [3, с. 159]. Як носії семантичної та експресивної інформації, ці засоби набувають особливого значення, формуючи поряд із вербальними засобами його змістовий і прагматичний аспекти.

Н. Валгіна визначає, що «креолізовані тексти – це тексти, фактура яких складається з двох негомогенних частин: вербальної (мовної/мовленневої) та невербальної (такої, що належить до інших знакових систем, ніж природна мова)» [4, с. 192]. Іншими словами, креолізовані тексти – це тексти, у яких поєднуються вербальна частина з візуальною, утворюючи при цьому єдине структурне, інформаційне та функціональне ціле. Така єдність уможливорює здійснення комплексного впливу на адресата, оскільки інформаційний сигнал посилюється до основних сенсорних каналів, серед яких превалюючу роль виконує зоровий. Л. Макарук звертає увагу на те, що «візуальні складники креолізованого повідомлення наділені ще й сильними маніпулятивними потенціями, оскільки вони не тільки ефектніше передають контент статті, а й можуть зумовлювати велику кількість різних трактувань, що дає широке поле діяльності для модифікації поведінки цільової аудиторії [5, с. 50]. Креолізовані тексти становлять значну частину газетно-публіцистичних текстів, науково-технічних, текстів наочної агітації, рекламних афіш тощо.

Візуальна та вербальна частини креолізованого тексту знаходяться у тісній взаємодії та взаємозв'язку. А. Загнітко виділяє наступні типи відношень між мовною та візуальною частинами креолізованого тексту: автосемантичні та синсемантичні [3, с. 161]. Автосемантичні відношення передбачають автономність і смислову незалежність вербального компонента від зображення, тоді як при синсемантичних відношеннях вербальний компонент не розглядається без візуального. Автосемантичні відношення передбачають різні типи зв'язків між вербальною та візуальною частинами: а) пряма денотативна співвіднесеність, коли обидва компоненти позначають один і той же

предмет чи ситуацію, а зображення частково відтворює вербально представлену інформацію; б) опосередкований денотативний зв'язок, коли вербальна та візуальна частини позначають асоціативно пов'язані предмет / ситуацію з метою поглиблення змісту про предмет / ситуацію, яка представлена вербально. Наприклад, на рис. 1 бачимо креолізований текст, у якому вербальна частина супроводжується невербальною. Графічні одиниці невербальної частини представлені зображеннями персональних електронних пристроїв, континенту Австралія, значків-символів долара, а також арабських цифр. Піктограми та ідеограми, використані у цьому тексті, вступають в автосемантичні відношення з вербальною частиною текстів, підсилюють і доповнюють інформацію, подану за допомогою слів. У правій частині рисунку ідеограми – символ долара та цифра 1 – виконують функцію субституції і разом з вербальною частиною тексту утворюють єдине інформаційне ціле. Варто звернути увагу на використані тут елементи графічної гри, тобто маніпулювання розміром цифр та символів, що дає можливість копірайтерам звернути увагу цільової аудиторії на привабливі частини інформації і приховати поступове підвищення ціни послуг, яке подається найменшими літерами в кінці текстового повідомлення.

The advertisement is split into two sections by a vertical line. The left section features icons of a smartphone, a tablet, and a laptop. Below them is the text 'SEE THE NEWS TAKE SHAPE' with a small globe icon, followed by 'Stay up-to-date with exclusive in-depth news and analysis across all your devices.' The right section features the text 'DIGITAL PASS' with a diamond icon, a large '\$1' followed by 'for the first 28 days;' and 'then \$2.95 per week.' Below this is a 'Learn More' button and the text '*Conditions Apply'.

Рис. 1 The Australian, January, 2013 [6]

Крім того, «...візуальні компоненти можуть підсилювати основну ідею повідомлення, дублювати словесний ряд, замінювати вербальні одиниці, маючи ту ж саму семантику, проте сильніший потенціал, домінувати над словесними відповідниками, спонукати до дій, сприяти раціоналізації спілкування, глибше / повніше розкривати авторські інтенції» [5, с. 50]. Дж. Брунер, учений-психолог із Нью-Йоркського університету, у своїх дослідженнях акцентує увагу на тому, що найефективнішим способом спілкування є візуальний, оскільки люди пам'ятають лише 10 % із того, що чують, 20 % – із того, що читають, та близько 80 % – із того, що вони бачать та роблять [7]. Здійснене дослідження підтверджує високу ефективність візуальних складників у креолізованих текстах ЗМІ і виправдовує їхнє активне використання.

Отже, креолізовані тексти становлять собою невід'ємну складову сучасних друкованих засобів масової інформації, підтверджуючи

загальну тенденцію сучасного англомовного австралійського соціуму до економії мовних засобів, підвищення їхньої ефективності, експресивності та естетичності.

Список використаної літератури

1. O'Grady W. Contemporary linguistics / W. O'Grady, M. Dobrovolsky, F. Katamba. – Essex : Pearson Education Limited, 2001. – 755 p. **2. Crystal D.** A little Book of Language / D. Crystal. – Cornwall : TJ International Ltd, 2010. – 260 p. **3. Загнітко А. П.** Лінгвістика тексту : Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. і перероб / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2007. – 313 с. **4. Валина Н. С.** Теория текста / Н. С. Валина. – М. : Логос, 2003. – 280 с. **5. Макарук Л. Л.** Візуалізація як характерна ознака сучасного англомовного газетного дискурсу. / Л. Л. Макарук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. 2012. – № 6 (231). – С. 47 – 52. **6.** [<http://www.hp.com/AUSTRALIANIT/AustralianITNews&Technology/TheAustralian/TheAustralian.htm>] **7. The Power of Visual Communication** [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.hp.com/large/ipg/assets/bus-solutions/power-of-visual-communication.pdf>

Рогач Ю. І. Структурно-семантичні особливості креолізованих текстів сучасних австралійських засобів масової інформації

Стаття присвячена вивченню особливостей візуальної комунікації, структури та семантики креолізованих текстів, фактура яких складається з двох негомогенних частин: вербальної та невербальної, встановленню типів кореляцій між вербальною та невербальною складовими, визначенню основних типів графічних одиниць, що використовуються у на шпальтах сучасних австралійських газет. Також намічені перспективи подальшого дослідження даної теми.

Ключові слова: візуальна комунікація, креолізований текст, піктограми та ідеограми, кореляція, австралійські ЗМІ.

Рогач Ю. И. Структурно-семантические особенности креолизованных текстов современных австралийских средств массовой информации

Статья посвящена изучению особенностей визуальной коммуникации, анализу структуры и семантики креолизованных текстов, фактура которых состоит из двух негомогенных частей: вербальной и невербальной, установлению типов корреляций между вербальной и невербальной составными, определению основных типов графических единиц, которые используются на страницах современных австралийских газет. Также намечены перспективы дальнейшего изучения данной темы.

Ключевые слова: визуальная коммуникация, креолизованный текст, пиктограммы и идеограммы, корреляция, австралийские СМИ.

Rogach Yu. I. Structural and Semantic Peculiarities of the Creol Texts of Modern Australian Mass-Media Means

The article deals with the study of peculiarities of visual communication, analysis of the structure and semantics of creol texts, consisting of two non-homogeneous parts: verbal and non-verbal, investigation of types of correlation between verbal and non-verbal parts, description of the main types of graphic images and means that are used in modern Australian newspapers. The prospects of the subject at hand further study are outlined as well.

Key words: visual communication, creol text, pictograms and idiograms, correlation, Australian mass-media means.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., проф. Гороть Є. І.

УДК 81'42:81.276.6:504

Н. С. Руденко

**КОНЦЕПТ ЭКОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОЙ
ГУМАНИТАРНОЙ ПАРАДИГМЕ**

На современном этапе развития цивилизации безопасная окружающая среда становится одной из главных общечеловеческих ценностей, а общество стремится преодолеть свойственную XX веку технократическую парадигму мышления и сформировать глобальное экологическое сознание, поэтому на границах технических, естественных и гуманитарных наук возникают такие дисциплины, как социальная экология, экологическая этика, эстетика, культура, психология. Соответственно, экологическая тематика и проблематика становятся предметом филологических исследований. В теоретико-методологических работах зарубежных лингвистов (R. J Alexander, J. Brockmeier, A. Fill, M. A. K. Halliday, R. Harré, E. Haugen, P. Mühlhäusler, T. Milstein, K. Kato, J. C. McKusick и др.) рассматриваются общетеоретические вопросы, связанным с изучением языка как элемента системы сосуществования человека, общества и природы. Различным аспектам экологического дискурса посвящены работы таких украинских и российских лингвистов, как И. А. Розмарица, Е. В. Иванова, В. В. Колошьян, Н. А. Красильникова, З. И. Ломилина, И. Н. Рогожникова, С. Н. Семенова, Л. В. Сологуб, Е. Г. Хитарова и др. Вместе с тем, по-прежнему актуальным остается определение

семантических критериев, позволяющих дать определение экологии, релевантное для филологических исследований.

Цель данной статьи – с помощью тезаурусной методики проследить трансформацию специального термина «экология» в социокультурный концепт и рассмотреть его лингвокультурные особенности в украиноязычной, русскоязычной и англоязычной лингвотрадициях. Материалом исследования служат словарные статьи специальных и толковых словарей.

Термин «экология», производный от греческих слов *oikos* – *дом* и *logos* – *наука*, сравнительно молод. Он был введен в научный обиход в 1866 г. немецким зоологом-эволюционистом Э. Геккелем, который определял экологию как «сумму знаний, относящихся к экономике природы: изучение всей совокупности взаимоотношений животного с окружающей его средой, как органической, так и неорганической, и прежде всего – его дружественных или враждебных отношений с теми животными и растениями, с которыми оно прямо или косвенно вступает в контакт. Одним словом, экология – это изучение всех сложных взаимоотношений, которые Дарвин назвал условиями, порождающими борьбу за существование» [1, с. 17 – 18].

Трижды сменив свою парадигму, всего за полтора столетия экология прошла путь от узко-специальной биологической дисциплины с четко определенными объектом и предметом исследования до «многопланового конгломерата многих областей знания» [2, с. 12]. Ученые-экологи объясняют это сложностью и разнообразием объектов современной экологии, множеством разнообразных взаимосвязей между ними, большим количеством и многоаспектностью их характеристик. Комплексным характером и актуальностью проблем, которые призвана решать современная экология, обусловлены ее быстрое развитие, усложнение и активное взаимодействие с другими дисциплинами: и естественными, и техническими, и гуманитарными, начавшееся во второй половине XX столетия.

Современные специальные словари определяют понятие «экология» по-разному. Его дефиниции могут варьироваться от «раздела биологии, изучающего группы организмов» [3, с. 73] или «учения о взаимосвязях между организмами, окружающей их средой и внешним миром» [4, с. 90] до «комплексной науки о выживании в окружающей среде» [5, с. 124]. Несмотря на многообразие формулировок, все они содержат три ключевых понятия, на которых основывалось исходное определение Э. Геккеля. Это 1) взаимоотношения, 2) живые организмы и 3) окружающая их среда.

В приведенном выше ряду дифференциальным является понятие «взаимоотношения». Оно отражает специфику предмета экологии и динамическую сущность всех экологических процессов и явлений. Характер этих взаимоотношений может быть различным: от симбиоза до паразитизма, от полной гармонии до жесточайшего конфликта, от

взаимодействия до полного доминирования одного из субъектов. Но цель экологических отношений, сформулированная еще Э. Геккелем с отсылкой на дарвиновский естественный отбор, одна: выживание в существующих условиях или, говоря проще, жизнь.

Подчеркнем, что именно «взаимоотношения» являются первым и главным критерием экологического изучения: взятые по отдельности и рассматриваемые в статике, субъекты данных взаимоотношений выходят за рамки экологии и становятся предметом изучения других наук.

Каковы же субъекты экологических взаимоотношений? На ранних этапах становления экологической науки на этот вопрос имелся четкий и однозначный ответ: живой организм и среда его обитания. После включения в середине XX века в экологическую парадигму человека, причем не только в биологическом, но и в социальном аспекте, ответ на этот вопрос перестал быть простым и однозначным и зависит от подходов, целей, методов и масштабности анализа. Соответственно, одним из субъектов экологических отношений, представляющим живой организм, может быть отдельная популяция, экосистема, биосфера в целом, общество, техносфера как продукт деятельности общества или антропосфера как совокупность общества и всего произведенного им. В соответствии с этим, второй субъект – окружающая среда – может иметь широчайшие границы, от отдельного точечного ареала до планетарного измерения.

Такой широкий диапазон для определения субъектов экологических взаимоотношений связан с тенденцией к экологизации современной науки, которая происходит в трех основных направлениях. Первое направление – внутридисциплинарное – интегрирует уже существующие представления, сложившиеся в рамках конкретных наук. Второе, междисциплинарное, направление связано с формированием социально-экологических областей знания в традиционной системе естественных наук. Третье направление, которое можно обозначить как проблемное, представлено объединением различных областей современного знания для решения конкретных социально-экологических задач.

Подводя итог сказанному выше, можно констатировать, что термин «экология» бытует в двух ипостасях: традиционной, как название раздела биологии, и в современном расширенном понимании, где он охватывает не только широкое поле междисциплинарных исследований, связанных с окружающей средой, но и многие аспекты, касающиеся данной проблематики в целом (идеологические, общественно-политические, организационно-управленческие, технологические, экономические и т.д.) [6, с. 86]. В первом случае экологические отношения описываются в биологическом измерении в системе координат «организм – среда его обитания», во втором – в социальном и социокультурном измерениях в координатах «общество – окружающая среда».

Логичным продолжением данного ряда является третье измерение экологических отношений – культурно-философское или мировоззренческое, система координат для описания которого – «человек – природа». Оно отражает третью ипостась бытования термина «экология» в современной науке, зафиксированную в философских словарях и в научных исследованиях, посвященных различным аспектам формирования экологической ответственности, экологических ценностей, экологического сознания, направленного на преодоление отчуждения между человеком и природой (В. Е. Борейко, О. М. Варго, Т. В. Гардашук, Э. В. Гирусов, А. Н. Гопко, Н. Н. Моисеев, М. В. Левковский и др.).

Современное экологическое сознание, императивом которого является забота о сохранении экологического равновесия, открыто для диалога и признания интересов не только человека, но и природы. В то же время экологическое сознание не отрицает роли человека и не призывает пренебрегать достижениями науки и техники. Оно рассматривает человека и природу в свете новых ценностей, а именно их равноправного развития [7, с. 15 – 16]. При этом важно отметить, что экологическое сознание не должно отождествляться с любым актом отображения людьми своего отношения к природе. «К нему относятся только те явления духовной жизни, которые связаны с деятельностью людей, направленной на сохранение природы как уникальной ценности бытия, как фактора, обеспечивающего существование человека» [8, с. 5].

Таким образом, современная экология является «не столько наукой, сколько определенной надстройкой, ментальной средой, в которой объединяются исследовательские, идеологические, философско-мировоззренческие и конкретно-организационные основы управления внешними ресурсами, мониторинга состояния окружающей среды, определения и поддержания должного уровня экологической безопасности и так далее» [6, с. 78].

Рассматривая экологические знания с позиций их общедоступности всем, говорящим на каком-либо языке, И. А. Розмарица отмечает, что бывшие некогда сугубо специализированными экологические знания постепенно перешли в групповые, а сейчас, в процессе экологизации общественного сознания, переходят в состав социокультурных знаний [9, с. 5]. С этим утверждением нельзя не согласиться, но вместе с тем хотелось бы уточнить, что в разряд социокультурных переходят не все экологические знания, а только та их часть, которая наиболее актуальна для массового сознания. Если использовать три приведенные выше условных измерения экологических отношений, то в социокультурные прежде всего переходит та часть экологических знаний, которая описывается в координатах «общество – окружающая среда» и «человек – природа», а сама лексема «экология» становится уже не просто термином, обозначающим пусть достаточно широкое, но все же специальное

научное понятие, а вербализованным концептом, который, «обрастая новыми смыслами и углубляясь, начинает самостоятельную ментальную жизнь» [10, с. 86].

Рассматривая концепт ЭКОЛОГИЯ в восточно-славянской лингвотрадиции на материале словарных статей толковых словарей, можно увидеть, как расширяется его семантический объем по отношению к специальному понятию, выраженному соответствующим термином.

Ядерными, облигаторными для толковых словарей и украинского, и русского языков, являются два значения лексемы *экология*. Это 1) наука о взаимоотношениях живых организмов между собой и с окружающей их средой и 2) взаимоотношения между организмами и окружающей средой. Оба эти значения полностью соответствуют дефинициям, данным в специальных источниках и совпадают со значением термина «экология».

Что касается периферийных значений, то их можно обобщить следующим образом: 1) экологическая система; 2) природа, окружающая среда как субъект деятельности человека; 3) природа как сфера обитания всего живого; 4) правильность, чистота чего-либо, обусловленные гармоничным соотношением элементов. Как видим, первое из приведенного списка периферийных значений также, как и два ядерных, непосредственно коррелирует с термином «экология». Второе значение напрямую связано с самым широким измерением экологических отношений – измерением «человек – природа». Примечательно, что природа здесь выступает субъектом, а не партнером, как это могло бы произойти в случае, если бы экологическое сознание полностью сформировалось и стало массовым. Следующее значение лексемы *экология* – «природа как сфера обитания всего живого» – отражает широко распространенную концептуальную метафору (Дж. Лакофф, М. Джонсон) ПРИРОДА – ДОМ и напрямую соотносится с семантикой корня «ойкос», который означает дом, обжитое пространство, противопоставленное необжитому и, шире, космос, противопоставленный хаосу. Важно отметить, что в одном из словарей это значение сопровождается комментарием «обычно о плохом их состоянии» [11, с. 1457], актуализируя, с одной стороны, отрицательную оценочность, а с другой стороны, остроту конфликта между человеком и природой. И, наконец, в последнем из периферийных значений лексемы *экология* зафиксирован еще один аспект ее метафорического переосмысления, который иллюстрируют ставшие уже узуальными словосочетания *экология слова, экология писательского творчества, экология культуры, экология духа, экология души*.

В английском языке с концептом ЭКОЛОГИЯ соотносятся две лексемы: *ecology* и *environment*. Анализ дефиниций толковых словарей английского языка показал, что лексема *ecology* употребляется для обозначения экологической науки, причем, в большинстве случаев не в

широком, а в узком, биологическом, понимании, когда экологические отношения описываются на уровне «организм – среда обитания», а человек рассматривается как составная часть живой природы, имеющей свои собственные законы развития. Если же речь идет об экологических отношениях, описываемых в социальном измерении «общество – окружающая среда», используется лексема *environment*, обозначающая мир природы с точки зрения человека. В этом случае основной акцент делается на виды деятельности человека, которые вредят окружающей среде, и на последствия такой деятельности для самого человека (в таком значении английское *environment* полностью соответствует значению лексемы *довкілля*, неологизму, вошедшему в украинский узус в 90-е годы прошлого столетия [12, с. 71]).

Примечательно, что если в большинстве украиноязычных и русскоязычных дефиниций присутствует лексема *природа*, то соответствующая ей английская лексема *nature* в толкованиях значений *ecology* и *environment* в толковых словарях общей лексики не фигурирует. Она появляется лишь в специальных словарях и энциклопедиях определенного типа [13; 14; 15], фокусирующих внимание не только и не столько на социальных, сколько на эстетических, этических и общефилософских проблемах экологических взаимоотношений. Таким образом, если исходить из того, что «словарные дефиниции отражают ядро концепта» [16, с. 66], то, опираясь на приведенные данные, можно заключить, что понимание экологии в восточнославянской и атлантической лингвотрадициях не идентично: как в восточнославянской, так и в атлантической лингвокультурах концепт ЭКОЛОГИЯ охватывает все три измерения экологических отношений, однако, если в восточнославянском обиходном понимании экологические отношения трактуются в равной степени как отношения в измерениях «общество – окружающая среда» и «человек – природа», то в атлантической лингвотрадиции доминирующим становится социальное измерение «общество – окружающая среда». Это объясняется тем, что и в США, где зародилось природоохранное движение, и в Великобритании, «зеленые» общественные силы, пользующиеся широкой популярностью, не только занимают активную позицию, но и обладают реальной политической властью. Вместе с тем, в Украине и России масштаб деятельности различных экологических движений намного скромнее, но при этом при обсуждении экологических проблем социально-политические и морально-этические аспекты акцентируются в равной степени.

Таким образом, концепт ЭКОЛОГИЯ, сформировавшийся на основе значения соответствующего термина, отражает экологические взаимоотношения, цель которых – выживание в существующих условиях, а главная ценность – жизнь. Одним из перспективных направлений дальнейших исследований может быть изучение актуализации концепта ЭКОЛОГИЯ в современных и классических

художественных текстах как в рамках одной национальной литературы, так и в сопоставительном аспекте.

Список использованной литературы

- 1. Одум Ю.** Экология : в 2 т. / Ю. Одум // [пер. с англ.]. – М. : Мир, 1986. – Т. 1. – 328 с.
- 2. Корсак К. В.** Основы екології / К. В. Корсак, О. В. Плахотнік. – К. : МАУП, 2002. – 296 с.
- 3. Экологический** словарь-справочник / [сост. А. Н. Камнев, Е. А. Истомина]. – М. : Муравей-Гайд, 2000. – 352 с.
- 4. Українсько-російській** екологічний тлумачний словник / [упор. А. М. Котляр]. – Х. : Факт, 2005. – 336 с.
- 5. Екологі :** Тлумачний словник / [уклад. Мусієнко М. М. та ін.]. – К. : Либідь, 2004. – 376 с.
- 6. Концептуальні** виміри екологічної свідомості : Монографія / [М. М. Кисельов, В. Л. Деркач, А. В. Толстоухов та ін.]. – К. : Парапан, 2003. – 312 с.
- 7. Варго О. М.** Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. М. Варго. – Х., 2006. – 21 с.
- 8. Моисеев Н. Н.** Экология, нравственность и политика / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1989. – №5. – С. 5 – 9.
- 9. Розмаріца І. О.** Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. О. Розмаріца. – К., 2004. – 20 с.
- 10. Попова З. Д.** Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
- 11. Большой** толковый словарь русского языка / [сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб : Норинт, 1998. – 1536 с.
- 12. Нові** слова та значення : словник / Ін-т укр. мови НАН України ; уклали: Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. – К. : Довіра, 2009. – 271 с.
- 13. Encyclopedia** of Environmental Ethics and Philosophy / [ed. J. Baird Callicott, Robert Frodeman]. – Detroit ; New York ; San Francisco et.al. : Gale Cengage Learning, 2009. – Vol. 1. – 542 p.
- 14. Encyclopedia** of Global Environmental Change / [Ed.-in-Chief Ted Munn]. – Chichester : John Wiley & Sons, 2002. – Vol. 3. Causes and consequences of global environmental change. – 742 p.
- 15. Gunn A. M.** Encyclopedia of disasters : environmental catastrophes and human tragedies / Angus M. Gunn. – Westport, Connecticut ; London : Greenwood Press, 2008. – 733 p.
- 16. Маслова В. А.** Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова – М. : Академия, 2001. – 204 с.

Руденко Н. С. Концепт ЕКОЛОГІЯ в сучасній гуманітарній парадигмі

У статті описується трансформація вузькоспеціального поняття «екологія» в соціокультурний концепт, ядро якого складають екологічні відносини, що реалізуються в трьох вимірах: біологічному, соціокультурному і культурно-філософському або світоглядному. На матеріалі словникових статей словників різного типу розглядаються

лінгвокультурні особливості концепту ЕКОЛОГІЯ в україномовній, російськомовній та англійськомовній лінгвотрадиціях.

Ключові слова: екологія, термін, концепт, тезаурусна методика.

Руденко Н. С. Концепт ЭКОЛОГИЯ в современной гуманитарной парадигме

В статье описывается трансформация узкоспециального понятия «экология» в социокультурный концепт, ядро которого составляют экологические отношения, реализующиеся в трех измерениях: биологическом, социокультурном и культурно-философском или мировоззренческом. На материале словарных статей словарей разного типа рассматриваются лингвокультурные особенности концепта ЭКОЛОГИЯ в украиноязычной, русскоязычной и англоязычной лінгвотрадиціях.

Ключевые слова: экология, термин, концепт, тезаурусная методика.

Rudenko N. S. Concept ENVIRONMENT in the Modern Paradigm of Humanities

The article is devoted to the transformation of special notion «ecology» into socio-cultural concept ENVIRONMENT. Ecological interactions constituting its core exist and are described in three dimensions: biological, socio-cultural and philosophic or worldview. Analyzing the entries of specialized and non-specialized dictionaries, the author considers culturally conditioned characteristics of the concept ENVIRONMENT in Ukrainian, Russian and English language traditions.

Key words: ecology, environment, term, concept, dictionary entry analysis.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Новикова М. А.

УДК 811.111'366'06 (043.3)

Н. О. Савельєва

**ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ
МОДАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У РАНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Для синхронного дослідження певного явища методологічно важливим видається звернення до реконструкції попередніх стадій його розвитку, визначення змін, що відбулися. Адже твердження про автохтонність або неавтохтонність мовного явища має ґрунтуватися на

наявності або відсутності його витоків у ранні періоди розвитку мови у вигляді «прото-явищ» – «прото-modalних» дієслів, «протоквантифікаторів» тощо [1, с. 109]. Вищезазначене зумовлює інтерес до проблеми становлення модальних дієслів як окремого класу в історії англійської мови.

Особливості функціонування модальних дієслів як в синхронії, так і в діахронії неодноразово привертала увагу дослідників [1; 2; 3]. Предметом лінгвістичних розвідок ставали певні модальні дієслова [4], клас модальних дієслів та специфіка його розвитку в типологічно різних мовах [5; 6], експлікація різновидів модальної семантики модальними дієсловами [7]. Попри наявність значної кількості робіт, присвячених вивченню семантики, синтактики та прагматики модальних дієслів, деякі аспекти цієї проблеми залишаються розв'язаними не повністю. Так, окремого дослідження вимагають особливості становлення класу модальних дієслів в ранньоніованглійській мові.

Таким чином, актуальність цієї розвідки зумовлена інтересом сучасних лінгвістичних студій до вивчення окремих класів мовних одиниць в синхронному та історичному аспектах; важливістю визначення часу остаточного формування модальних операторів як окремого дієслівного класу; необхідністю виявлення тих ознак класу модальних дієслів, формування яких відбулося пізніше.

Метою статті є дослідження деяких особливостей становлення модальних дієслів у ранньоніованглійській мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: виявити специфіку переходу претерито-презентних дієслів у протомодальні, а потім – модальні в історії англійської мови; визначити риси, що остаточно сформувалися у ранньоніованглійському періоді та ті, розвиток яких відбувся пізніше; розглянути відповідність становлення класу англійських модальних дієслів виокремленим тенденціям. Вибір для дослідження останньої зумовлений загальноприйнятною думкою про те, що саме ранньоніованглійський період, зокрема XVI ст., став поворотним у формуванні модальних дієслів [1, с. 110; 2, с. 171; 8, с. 128], з одного боку, а з іншого – надзвичайною варіативністю та прагненням до експериментів у використанні мовних одиниць, які були йому властиві. Матеріалом дослідження стати твори У. Шекспіра.

Грунтуючись на аналізі мовного матеріалу та даних діахронних студій, пропонують виокремлення таких «квазіуніверсалій» розвитку модальних дієслів: 1) модальні поняття прямо пов'язані не з конкретними лексемами, а з цілим набором лексем; 2) план змісту є первісно даним і не змінюється у процесі еволюції мови. Відбувається не розвиток нових значень, а перерозподіл функцій між лексемами, втрата або поява нових дієслів; 3) етимологічна тотожність модальних дієслів не є гарантією тотожності їх функціональної сфери. Так, англ. *can* «можу», «у стані зробити» семантично відмінний від двн.-англ. *can(n)* «маю знання». З іншого боку, саме значення «знати, мати знання» у двн.-англ.

та двн.-ісл. є продовженнями різних герм. коренів *kann та *wait (пор. д.-ісл. *kann*, *veit*, гот. – *kann*, *wait*, *lais*); 4) базові модальні дієслова багатозначні, завжди забезпечують вираження модальних понять різних видів. Вторинні, вузькоспеціалізовані дієслова можуть бути пов'язані з модальністю одного виду (наприклад, рос. *надлежит*, пор. також англ. *ought to*); 5) кількість модальних дієслів у мові є обмеженою: клас може поповнюватися, але його ємність – не нескінченна [6, с. 194]. Більшість із описаних тенденцій властиві становленню класу модальних дієслів в історії англійської мови.

Дієслова, що в сучасній англійській мові утворюють окрему групу [3, с. 219] на позначення модальної семантики, є континуантами так званих претерито-презентних дієслів *cunpan* «знати; могли, бути спроможним», *durran* «бравувати, хизуватися», *magan* «бути спроможним, мати силу», *motan* «бути змушеним, бути спроможним», *neodian* «бути необхідним», *sculan* «бути змушеним, зобов'язаним», а також аномального дієслова *willan* «хотіти, бажати», що (окрім останнього) мали всі морфо-синтаксичні характеристики основних – повнозначних – дієслів. Серед них: наявність повної парадигми закінчень на позначення особи та числа; відкриття позиції для комплемента; певні правила оформлення заперечення (*negative placement*) та інверсії; уживання інфінітивів та герундивів; можливість розташування у фінальній позиції в реченні [9, с. 35; 10, с. 113 – 114; 1, с. 98; 11, с. 269; 12].

Уже починаючи з середньоанглійського періоду, претерито-презентні дієслова позбавляються властивих їм ознак: «протомодальні» дієслова утрачають можливість керування прямим додатком, відбувається зменшення їх кількості, скорочення вживань *might*, *could*, *should*, *would*, *must* як форм минулого часу і фіксація їх нових незалежних значень [1, с. 109]. Остання зміна свідчить про розвиток модальної полісемії та можливість реалізації модальними операторами різних видів модальних значень: обов'язковості, дозволеності, необхідності тощо. Так, наприклад, у ранньоновоанглійській мові випадки реалізації модальної семантики дієсловом *should* можна умовно поділити на дві групи: а) уживання *should* для вираження облігаторності як форми минулого часу *shall*; б) функціонування його як окремого модального дієслова з локалізацією необхідності та бажаності виконання дії у площині теперішнього або майбутнього. Наприклад: *LORD POLONIUS: No, I went round to worke, And (my yong Mistris) thus I did bespeake: Lord Hamlet is a Prince out of thy Starre, This must not be: and then, I Precepts gaue her, That she should locke her selfe from his Resort, Admit no Messengers, receiue no Tokens (Rom., 1169 – 1173); SOMERSET. Methinks my lord should be religious and know the office that belongs to such. WARWICK. Methinks his lordship should be humbler; it fitteth not a prelate so to plead (1H6, A. 3, S. 1).*

Специфічною ознакою розвитку модальних дієслів у ранньоніованглійській мові вважають втрату ними своєї словозмінювальної парадигми. Утім, матеріал нашого дослідження демонструє не лише поодинокі використання змінних форм окремих дієслів (наприклад, *willeth* та *dares*, що пояснюються паралельним функціонуванням повнозначних дієслів на зразок *to will* та *to dare*), а й доволі системну реалізацію граматичних значень за допомогою спеціальних маркерів, наприклад, закінчення другої особи однини (*thou wilt, shouldst, shalt, mayst, mightst, canst*). Слід також відзначити стійку кореляцію між цими формами дієслова та уживанням займенника *thou* і, навпаки, відсутність прикладів, де займенник *you* взаємодіє з модальним дієсловом з відповідним закінченням. Це зауваження важливе тому, що у ранньоніованглійській мові починається процес перерозподілу функцій займенників *thou/you*, і перший найчастіше використовується на позначення людини (однієї) нижчого соціального статусу, підлеглого, виражає певну інтимність, близькість у стосунках, тоді як уживання другого є типовим для поважливого ставлення до співрозмовника, визнання його вищого статусу і не обов'язково пов'язане з категорією множини, тобто уживання займенника *you* з дієсловом з маркером другої особи однини є граматично виправданим, але не реалізованим у ранньоніованглійській мові.

З середини XVI ст. набирає сили правило вживання *not* з модальними дієсловами, при цьому заперечна частка розміщена в постпозиції до них. Як нову ознаку саме модальних дієслів слід розглядати безпосереднє приєднання *-nt* як слабкої форми *not* до дієслова з можливістю зміни самої форми – *shan't, won't* [2, с. 180; 1, с. 111; 12]. За результатами аналізу нашого матеріалу (корпус шекспірівських творів), ми можемо зробити висновок, що за часів Шекспіра можливість приєднання заперечної частки *not* та її слабкої форми безпосередньо до модального дієслова була обмеженою і набувала системної реалізації лише у випадку з модальним *can* (*cannot*). Щодо інших модальних дієслів, то, можливо, це відбулося або наприкінці ранньоніованглійського періоду, або навіть пізніше.

Паралельно у ранньоніованглійській мові формуються правила, що регламентують розбудову питальних речень: у разі наявності протомодального дієслова в реченні вони підлягають дії інверсії, у той час як для речень, у яких наявне лише основне дієслово, необхідним стає використання допоміжного *do* [13, с. 11].

Серед інших особливостей ранньоніованглійського періоду вважаємо закріплення сполучення модальних дієслів з основним дієсловом без допомоги частки *to* (також для *ought to*), яке розпочалося в попередні століття [2, с. 177], зникнення випадків уживання протомодальних дієслів в інфінітивних конструкціях, припинення використання з ними *-ing* [там само, с. 178].

У ранньоновоанглійській мові можливим є випущення інфінітива, представленого дієсловом руху [14]. Проаналізований матеріал дає можливість підтвердити приклади еліптичного вживання модального предиката. Вони локалізовані переважно в площині теперішнього / майбутнього часів і не вживаються на позначення «облігаторності» в минулому. Наприклад: *Now, must I to the Monument alone* (Rom., 2843). Конструкція модальне дієслово + прийменник на пряму властива також дієслову *shall*: *He shall with speed to England: For the demand of our neglected Tribute* (Ham., 1826 – 1827).

Важливу роль для завершення процесу утворення категорії модальних дієслів відіграє поява так званих «квазі-модальних» або «маргінальних» модальних дієслів (*to be going to, have to, be able to*), які майже повністю дублюють семантику модальних дієслів *shall / will, must, can*, але позначені наявністю граматичних ознак основних дієслів [1, с. 112; 3, с. 220; 15, с. 272]. У матеріалі нашого дослідження використання цієї групи модальних дієслів є нечастотним, а визначення різновиду модальної семантики – ускладненим. Як, наприклад, в уривку з *The Two Gentlemen of Verona: There is a messenger that stays to bear my letters to my friends, and I am going to deliver them* (інтенція vs. процес та мета).

Зауважимо, що діахронні дослідження класу модальних допоміжних слів (модальних дієслів) на матеріалі німецької мови, а також слов'янських мов демонструють схожу тенденцію до граматикизації – переходу від лексичних, немодальних до розвитку модальних функцій [7; 5, с. 76; 16, с. 145].

Щодо семантики модальних дієслів, то, перш за все, звернімося до дискусії, пов'язаної з визначенням на пряму розвитку модальних значень. Пошуки відповіді на це питання почасти вимагають урахування екстралінгвальних чинників, оскільки модальність як кваліфікаційна поняття категорія стосується особливостей концептуалізації світу людиною [11, с. 242]. Так, уважають, що розвиток модальних значень має певну спрямованість: від конкретних значень основних дієслів (англ. *main modals*) – через основні модальні значення (англ. *root modal meanings*) – до епістемічних значень з найбільшим ступенем узагальненості [18, с. 677].

Претерито-презентне дієслово *can* (с.а. *can*), наприклад, уживалося в значенні «знати як», а також на позначення «наявності певної інтелектуальної здібності», у той час як *may* (с.а. *may*) використовувалося для реалізації значення «наявності фізичної здібності». Поступово це протиставлення нівелюється, і протомодальне, а потім модальне дієслово *can* поєднує значення «фізичної та інтелектуальної здібності». А *may* (с.а. *may*), починаючи з кінця середньоанглійського періоду, розвиває значення «пермісивності», а також «можливості», які й зберігає в ранньоновоанглійському періоді [1, с. 100]. Утім, за даними [19], функціонування модального дієслова *may*

як маркера пермісивності починається значно раніше, приблизно в 1000 р. У [19] перший випадок використання модального дієслова *can* у значенні пермісивності датовано 1879 р. У досліджуваних текстах, однак, трапляються приклади його використання, що, на наш погляд, максимально наближене до деонтичної семантики. Так, у наступному текстовому фрагменті модальне дієслово *can* у сполученні з заперечною часткою *not*, а також суб'єктом, репрезентованим першою особою однини чи множини, реалізує значення неприйнятності, недозволеності відмови, адже це суперечить справедливості (*in Iustice*): *KING EDWARD. Her suit is now, to repossesse those Lands, Which wee in Iustice cannot well deny. Because in Quarrell of the House of Yorke, The worthy Gentleman did lose his Life* (ЗН6, 1505 – 1807).

Сучасні маркери майбутнього часу *shall* та *will* у давньоанглійській мові функціонували як повнозначні дієслова, що реалізували «обов'язковість» та «намір» відповідно. Цю тезу підтримує Т. Віссер, згідно з працями якого історично вживання модальних *shall* та *will* було атемпоральним. Асоціація з майбутнім часом зумовлена тим, що обов'язковість та волітивність автоматично імплікують виконання дії в майбутньому [20]. Утім, досліджуючи особливості становлення *shall* та *will*, І. Вішер зазначає, що їх уживання як допоміжних розпочалося уже в давньоанглійській мові. Це положення підтверджене їх функціонуванням у перифрастичних конструкціях (паралельно з використанням як повнозначних дієслів) для вираження значення волітивності та облігаторності [4, с. 129 – 130]. У середньоанглійській мові посилюється тенденція затемнення їх основного значення в певних контекстах. Це зумовило перекваліфікацію *shall* та *will* в оператори майбутнього часу, що передають лише передбачення [4, с. 13] і позначилося на зміні їх синтаксичного статусу від повнозначних дієслів до допоміжних. Можливо, первинне послаблення семантики облігаторності й посилення футуральності для *shall* відбувалося в релігійних контекстах, а саме, у разі маніфестації значення «божественного зобов'язання» (*divine obligation*) [16, с. 131]. Так, у ранньоніовоанглійській мові вираження значення «облігаторності» модальним дієсловом *shall* є нечастотним, інтерпретація його ускладнена обов'язковою в більшості випадків семантикою впевненості в реалізації події в майбутньому та стає можливою лише за наявності інших лінгвальних та екстралінгвальних чинників.

Таким чином, становлення операторів футуральності *shall* та *will* (а також інших модальних дієслів) слугує прикладом граматиалізації як процесу переходу від дієслова з повним лексичним значенням у лексично незаповнений граматичний маркер, що може супроводжуватися фонетичними змінами та навіть трансформуватися у флексії; а наведені приклади семантичних змін, властивих деяким модальним дієсловами англійської мови, підтверджують описані вище «квазіуніверсальні» тенденції розвитку модальних значень.

Отже, попри значні зміни, що відбулися у ранньоновоанглійській мові та знаменували перехід «прото-modalних» до власне modalних дієслів, остаточного усталення усіх властивих modalним дієсловам ознак у ранньоновоанглійській мові не відбулося, про що свідчать уживання форм дієслів минулого часу як для реалізації нових значень, так і для вираження граматичної категорії часу; використання закінчень другої та третьої особи однини; обмеження у приєднанні частки *not* або скороченої форми *-nt* безпосередньо дієслова, неусталене та спорадичне уживання «квазі-modalних дієслів» тощо. Процес формування modalних дієслів в історії англійської мови загалом відповідає визначеним універсальним тенденціям. Виявлення певних розбіжностей може стати можливим за умови розширення матеріалу дослідження за рахунок залучення контекстів використання modalних дієслів у сучасній англійській розмовній мові, що і визначає подальші перспективи нашого дослідження.

Список використаної літератури

- 1. Lightfoot D. W.** Principles of Diachronic Syntax / D. W. Lightfoot. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 429 p.
- 2. Barber Ch.** Early Modern English / Charles Barber. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2005. – 280 p.
- 3. A Comprehensive Grammar of the English Language** / [Quirk R., Greenbaum S., Leech J., Swartvik J.]. – L. ; N.Y. : Longman Group Ltd., 1985. – 1179 p.
- 4. Wischer I.** Will and Shall as Markers of Modality and / or Futurity in Middle English / Ilse Wischer // Folia Linguistica Historica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae / ed. H. H. Nock. – 2008. – Vol. 29, № 1. – P. 125 – 143.
- 5. Ханзен Б.** На полпути от словаря к грамматике: модальные вспомогательные слова (МВС) в славянских языках / Б. Ханзен // Вопр. языкознания. – 2006. – № 2 – С. 68 – 84.
- 6. Циммерлинг А. В.** Этические концепты и семантические поля / А. В. Циммерлинг // Логический анализ языка: Языки этики / [Рос. акад. наук. Ин-т языкознания; под. ред. Н. Д. Арутюновой, Т. Е. Янко, Н. К. Рябцевой]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 190 – 199.
- 7. Бабакина Т. Н.** Становление модальных глаголов как выразителей внутренней модальности в немецком языке (сопоставительный анализ готского, древне-, средне- и ранневерхненемецкого языков) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Бабакина Т. Н. – Томск, 2006. – 45 с.
- 8. Roberts I.** Diachronic Syntax / Ian Roberts. – N.Y. : Oxford University Press, 2007. – 508 p.
- 9. Буниятова И. Р.** Модальность древнеанглийского придаточного предложения / И. Р. Буниятова // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – X. : Константа, 2000. – № 471. – С. 35 – 41.
- 10. Brazil D. A.** Grammar of Speech / D. Brazil. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 264 p.
- 11. Langacker R. W.** Foundations of Cognitive Grammar / R. Langacker. – Vol. II. Descriptive Application. –

Stanford : Stanford University Press, 1991. – 589 p. **12. Romero C.** The Syntactic Evolution of Modal Verbs in the History of English [Електронний ресурс] / С. Romero : PhD in Linguistics. – 2005. – Режим доступу до дисертації : http://www.celineromero.com/eng-thesis_html/thesis.html. **13. Калитюк Л. П.** Питальне речення в історії англійської мови: структурні та прагматичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Калитюк Лілія Петрівна. – К., 2008. – 19 с. **14. The Oxford English Dictionary.** – [2nd ed.]. – Vol. X. – Oxford : Clarendon Press. – 1991. – 1043 p. **15. Derpaetere I.** Mood and Modality in English / I. Derpaetere, S. Reed // The Handbook of English Linguistics / ed. by Bas Aarts and April McMahon. – Singapore : Blackwell, 2006. – P. 362 – 383. **16. Danison D.** English Historical Syntax: Verbal Constructions / D. Danison. – L. : Longman, 1993. – 496 p. **17. Bybee J.** Cognitive Processes in Grammaticalization / J. Bybee // The New Psychology of Language : Cognitive and Functional Approaches to Language Study / ed. by Michael Tomasello. – Vol. 2. – Mahwah : Lawrence Erlbaum, 2003. – P. 145 – 168. **18. Narrog H.** Modality, Mood, Change of Modal Meaning: A New Perspective / H. Narrog // Cognitive Linguistics. – 2005. – Vol. 16 – 4. – P. 677 – 727. **19. The Oxford English Dictionary.** – [2nd ed.]. – Vol. IX. – Oxford : Clarendon Press. – 1991. – 1140 p. **20. Visser F. T.** A Historical Syntax of the English Language / F. T. Visser : 4 v. – III Leiden : E. J. Brill, 1963. – 835 p.

Савельєва Н. О. Про деякі особливості становлення модальних дієслів у ранньоніованглійській мові

У статті розглянуто особливості становлення класу модальних дієслів у ранньоніованглійській мові. Автором висвітлено етапи їх розвитку (претерито-презентні у давньоніованглійській – «протомодальні» у середньоніованглійській – модальні у ранньоніованглійській мові) у процесі граматикалізації; виявлено, що у досліджуваній період остаточного становлення модальних дієслів як класу з властивими йому граматичними та семантичними рисами не відбулося; проаналізовано розвиток англійських модальних дієслів з точки зору відповідності універсальним тенденціям у становленні модальної семантики.

Ключові слова: клас модальних дієслів, протомодальні дієслова, ранньоніованглійська мова.

Савельєва Н. А. О некоторых особенностях становления модальных глаголов в раннеиниованглийском языке

В статье рассмотрены особенности становления класса модальных глаголов в раннеиниованглийском языке. Автором описаны основные этапы их развития (претерито-презентные в древнеиниованглийском – «протомодальные» в среднеиниованглийском – модальные в раннеиниованглийском языке) в процессе граматикализации; выявлено соответствие становления класса иниованглийских модальных глаголов

универсальным тенденциям в историческом изменении модальной семантики. На основе анализа материала, сделан вывод о том, что в исследуемый период окончательного формирования класса модальных глаголов со свойственными ему грамматическим и семантическими чертами не произошло.

Ключевые слова: класс модальных глаголов, протомодальные глаголы, ранненовоанглийский язык.

Savelyeva N. O. On Certain Peculiarities of Modal Verbs Development in Early Modern English

In the article the peculiarities of the development of modal verbs class in Early Modern English are discussed. The author describes the stages in the development of English modal verbs in the process of grammaticalization (preterite-present in Old English – protomodals in Middle English – modals in Early Modern English). It is stated that the formation of English modal verbs had not been finished by the end of Early Modern English period, which was reflected in the use of inflections to mark the categories of person and number, a limited number of instances of negative operator attachment as an enclitic particle; infrequent usage of marginal modal auxiliaries. On the basis of modal verbs uses in Shakespeare's works, the conclusion was made that the process of their development in the history of the English language generally corresponds to the «quasi-universals».

Key words: modal auxiliaries class, protomodals, Early Modern English.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Буніятова І. Р.

УДК 81'1.342:004.738.5

Є. О. Сазонова

**ФОНЕТИЧНІ ЯВИЩА ЕВФОНІЇ ТА КАКОФОНІЇ
В ІНТЕРНЕТ-ОНОМАСТИЦІ**

Останнім часом Глобальна Мережа все частіше привертає увагу лінгвістів, які працюють над дослідженнями в сфері інтернет-дискурсу, віртуальної жанрології, нікнейміки тощо. Значні дослідження роблять такі вчені-філологи, як О. Горошко, В. Іванов, Л. Іванов, Л. Компанцева, О. Лутовінова, С. Матвєєва, Г. Ходоренко та інші. Інтернет-комунікація стає невід'ємною частиною повсякденного життя людини, не зважаючи на те, з якою метою відбувається така комунікація. А будь-яка віртуальна мовна особистість потребує в умовах інтернет-спілкування репрезентації,

отже, першим завданням постає обирання мережевого імені, або віртуального нікнейма.

Нашу увагу зосереджено на новій, дискусійній галузі сучасного віртуального дискурсу – нікнейміки. Н. Гарбовська зазначає, що «...разом з історичним розвитком суспільства та змінами соціально-культурного плану, послідовним рухом та науково-технічним прогресом, глобалізацією, ономастичний простір, змінюючись повільно, поступово постійно розширюється за рахунок появи нових об'єктів ономастики. До останніх можна віднести галузь, що стрімко розвивається, *ергономіки* та *нікнейміки*, як частини комп'ютерної лінгвістики, об'єктом яких можна визнати нікнейми (англ. *nickname* – прізвисько, зменшувальне ім'я), – номінації адресатів в Інтернеті, які в комп'ютерному жаргоні називають ніками» [1, с. 8].

Проблематика та актуальність обраної теми наявна, оскільки віртуальні імена на матеріалі слов'янських, германських та романських груп мов ще не були об'єктом спеціального дослідження. Отже, існує потреба у вивченні інтернет-імен, оскільки дослідження власних імен у Глобальній Мережі тільки розпочато деякими лінгвістами в окремих мовах, таким чином віртуальний нікнейм потребує комплексного, усебічного вивчення з позицій лінгвістики, теорії комунікації, психолінгвістики тощо. Метою та головними завданнями нашої статті є загальна характеристика деяких інтернет-імен з позиції благозвучності та неблагозвучності на матеріалі української, англійської та італійської мов.

Одним з підходів до аналізу фонетичного складу лексичних одиниць є їхня класифікація за благозвучністю та неблагозвучністю. У загальному розумінні терміни «благозвучність» (або «евфонія») та «неблагозвучність» (або «какофонія») мають кілька значень. У нашій статті термін *евфонія* ми розуміємо (вслід за О. Ахмановою) так: «евфонія (благозвучність) англ. *euphony*, фр. *euphonie*, нім. *Euphonie*, ісп. *eufonia*. Сукупність різноманітних фонетичних прийомів, що вживаються в різних формах мовлення, таких як алітерації, асонанси, різні види звукових повторів тощо» [2, с. 522]. «Неблагозвучність (какофонія) англ. *cacophony*, фр. *casophonie*, нім. *Kakophonie*, ісп. *casofonia*. Такі збіги звуків або звукосполучень на стику слів, які є незручними для вимови, неприємними для слуху або викликають небажані асоціації» [2, с. 255].

Активні дискусії про благозвучність ведуться професором Т. Хазагеровим. Він аналізує різноманітні дефініції терміна «евфонія» та пише, що «евфонія є явищем суто синтагматичним, фонетичним і пов'язана з відчуттям природності, гармонійності звукових поєднань. Ця природність пояснюється невмотивованістю мовного знака (або всього звукоряду), не феноменом внутрішнього співзвуччя з ключовим словом, а певними суто фонетичними закономірностями, що роблять одні поєднання благозвучними, а інші немилозвучними» [3].

При обиранні інтернет-імен категорії евфонії та какофонії є важливим чинником, оскільки мета користувача – привернути увагу до

мережевого нікнейма та особистості або, навпаки, відгорнути її (на знак протесту). Іноді іноземні імена, що вимовляються «благозвучно» в певній мові, дисгармонійні при їхній вимові в іншій, наприклад, українські користувачі вважають неблагозвучними такі іноземні віртуальні імена: *Darla, Warbeck, Scott, Debora, Marla, Pedrito*.

Як демонструють результати асоціативного експерименту, серед віртуальних нікнеймів, що були нами досліджені, більшість є благозвучними: *Ластівка, golden, квітонька, Юсечка, Лейла, Зіронька, білЯвочка, semolina* (від англ. «манна каша»), *camomille* (від англ. «ромашка»), *honey-money* (від англ. «мед-гроші»), *moon* (від англ. «місяць»), *pleasure* (від англ. «задоволення»), *brilliant* (від англ. «чудовий»), *Moment_of_peace* (від англ. «світова мить»), *Silence3* (від англ. «тиша»), *Antonio, Topolina* (від італ. «мишеня»), ****Bella**** (від англ. «красуня»), *romantica* (від італ. «романтична»), *Robertolloci, bambino* (від англ. «дитина»), *Santa* (від італ. «святий»), *MeDVeJjOoNok, HupNoSE* (від англ. «гіпноз»), *Kapitolina, Danna, Fiery* (від англ. «блискучий»), *Lulline, Arela, Lurditta, mannunia, Vlasta, Mango, karamelka, Kassandra, манюня-я, Amigo, Sweet Angel* (від англ. «солодкий янгол»), *doofy, pepita86* (від італ. «самородок»), *Bagira777, Флавія, *= AnGeLiCICe=*, Sunshine* (від англ. «сонячний промінь»), *Blisster, Cruciall* (від англ. „решучий”), *PeacefuL, Merendina, Настя, Laska, PLAY_BOY, Elvira, PRINCE_OF_LOVE* (від англ. «принц кохання»), *Pantera*. Такі інтернет-ніки містять так звані «музичні звуки», що надають лексичним одиницям красу звучання.

Неблагозвучні віртуальні нікнейми також представлені великою кількістю одиниць: *ШАМАХЛ_БАЛАС, chubbChubbss, ABuArOPu3ONT, amembrated_1419, hafSauchRic, Чачлууетликуе, ivbivb, dff-fff-fff, chasmelendez76, йуе-йуе-йуе, uuuupsssss, БМ-БМРМЧИК, naugatma, qskwatsch, aniellodivaio26, itbutrader, I20cuoipenaб, RANDOM, YinOV, Emk1LL, Grizzly, alexquentin, Ibragim, Sukkub, Kealintz, romul-val, banderivets, Viks17, csyfph, Kssya, naumchic, mdjuk, zefirkao, Gelga, wxmaster, loratanamaks, kvammanga, dgambo, Wedukto, muaddib, ryanacka, chrisq, djoek, rawtaz, EVRAMP, turpentine, tsarevaolga, AsdPiton, fadeevkok, Kslin, Gunthrie, Hephaustus, duriantang, Yawgmoth, Zamolxe, czthwrk, iancmcc, DODGER, xxxangelo4ekxxx, Mitrichsd, Klikujiskaaan, Dasdafsd*.

Усі ці інтернет-нікнейми переповнені тільки голосними або тільки приголосними, що не дає змогу вимовити їх легко. З'являється дисонанс, тобто певне порушення «гармонійності» слова. Більшість з перерахованих віртуальних ніків – це просто набір літер, що унеможлиблює переклад цих лексичних одиниць. Користувач з мережевим нікнеймом *biabuchja* пояснює (збережено авторську пунктуацію та орфографію – С. С.): «Ну, свій нік мені взагалі важко прокоментувати, так як він був створений шляхом набору довільних букв на клавіатурі, а пізніше підкорегований для співзвучності. Хоча десь на підсвідомості можливо крутилось в голові фамілія відомого

американського боксера, також в Київській області є місто Буча... Тут писали про свої ініціали, так в мене аббревіатура звучить як ГАД, мама в інститут на халаті вишила – довго пояснював що цього робити не потрібно» [<http://aquaforum.lviv.ua/forum/archive/index.php/t-2143.html>].

Як показують наші спостереження, відсоток благозвучних мережевих імен майже збігається з кількістю неблагозвучних: 52% з досліджених нетнеймів належать до благозвучних, відповідно, до неблагозвучних – 48%. Таким чином, благозвучність передається за допомогою поєднання голосних та дзвінких приголосних. Неблагозвучні інтернет-імена – це, зазвичай, віртуальні ніки, у яких спостерігається надлишок приголосних, що є важкими для вимови.

Евфонія та какофонія як фонетичні явища у складі мережевих нікнеймів потребують більш детального аналізу. В межах цієї статті подано лише загальну характеристику. Для подальших досліджень перспективним буде характеристика, виявлення та порівняння благозвучних та неблагозвучних звуків в різних мовах (як окремих груп мов, так і групи споріднених мов). Глобальна Мережа сьогодні – це масштабне, масивне джерело лінгвістичних досліджень та інноваційних ідей. Постійно змінюючись та набуваючи популярності, Інтернет дає можливість розширити межі комунікації, чим зумовлює виникнення феноменів та явищ, які потребують вивчення та уваги вчених.

Список використаної літератури

1. Гарбовская Н. Б. Онимные и отонимные новообразования в современных масс-медийных текстах : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. Б. Гарбовская. – Майкоп, 2006. – 21 с. **2. Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл., 1969. – 608 с. **3. Хазагеров Т. Г.** К проблеме эвфонии [Электронный ресурс] / Т. Г. Хазагеров. – Режим доступа : <http://www.hazager.ru/pragmatica/83-euphonia.html>.

Сазонова Є. О. Фонетичні явища евфонії та какофонії в інтернет-ономастиці

Стаття присвячена фонетичній характеристиці мережевих нікнеймів, у складі яких простежено явища евфонії та какофонії. Наведено приклади благозвучних і неблагозвучних інтернет-імен українською, англійською та італійською мовами. Виявлено головні ознаки милозвучних та немилозвучних лексичних одиниць – віртуальних нікнеймів, що функціонують у просторі Інтернет. Автор доходить висновку, що постійно змінюючись та набуваючи популярності, Інтернет дає можливість розширити межі комунікації, чим зумовлює виникнення феноменів та явищ, які потребують вивчення та уваги вчених.

Ключові слова: інтернет-комунікація, мережевий нікнейм, евфонія, какофонія, віртуальна мовна особистість.

Сазонова Е. А. Фонетические явления эвфонии и какофонии в интернет-онимастике

Статья посвящена фонетической характеристике сетевых никнеймов, в составе которых прослежено явления эвфонии и какофонии. Приведены примеры благозвучных и неблагозвучных интернет-имён на украинском, английском и итальянском языках. Выявлены основные признаки «мелодичных» и «немелодичных» лексических единиц – виртуальных никнеймов, которые функционируют в Интернете. Автор приходит к выводу, что постоянно меняясь и приобретая популярность, Интернет дает возможность расширить границы коммуникации, чем обуславливает появление феноменов и явлений, которые требуют изучения и внимания ученых.

Ключевые слова: интернет-коммуникация, сетевой никнейм, эвфония, какофония, виртуальная языковая личность.

Sazonova Ye. A. Phonetic Phenomena of Euphony and Cacophony in the Internet Onomastics

The article is devoted to the phonetic characteristics of nicknames, which include the phenomena of euphony and cacophony. The examples of euphonic and dissonant Internet names were given in the Ukrainian, English and Italian languages. The basic features of «melodic» and «non-melodic» lexical units were defined. The author concludes that the Internet gives an opportunity to expand communication borders. Today the Internet is a modern, changeable and popular sphere. The Internet phenomena require a special studying and attention at the hands of linguists.

Key words: Internet Communication, nickname, euphony, cacophony, virtual linguistic personality.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Матвєєва С. А.

УДК 811.161.2

Н. М. Сафонова

**СТУДЕНТСЬКА НАУКОВА СТАТТЯ: МЕТОДИЧНІ
РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО МОВЛЕННЕВОГО ОФОРМЛЕННЯ
СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ**

Наукова робота будь-якого писемного жанру являє собою оформлений чинними нормативними засобами наукової мови зміст (смысл, сутність) наукових фактів, явищ, теорій, гіпотез, експериментів. Одне з найважливіших завдань дослідження – забезпечити гармонійний

зв'язок змісту (тема – рема) та форми (структура, характер, обсяги ілюстративного матеріалу, класифікація джерел, бібліографічний опис тощо) наукової роботи, щоб віднайти оптимальну модель з метою адекватного, чіткого й стислого донесення наукової інформації до адресата [1, с. 258].

Наукова стаття належить до первинних наукових текстів, оскільки її мета й завдання полягають у передаванні первинних наукових відомостей, отриманих у результаті наукових досліджень. Стаття – це перший текст такого формату, який укладає молодий науковець задля популяризації й апробації наукових результатів свого дослідження. Науковець-початківець, пишучи статтю за результатами наукової діяльності, часто зіштовхується з труднощами, викликаними незнанням структури та допустимих обсягів наукової праці такого рівня, лексико-граматичного оформлення її структурних компонентів.

Мета статті – визначити типові мовленнєві кліше для оформлення композиційних елементів наукової статті, сформулювати правила її архітекtonіки, назвати типові мовні огріхи, викликані інтерференційними чинниками, знання й розуміння яких сприятиме формуванню писемної наукової культури дослідника-початківця.

Проблеми екології наукової мови мають давню традицію в україністиці, свідченням чого є не лише ціла низка наукових чи науково-методичних розвідок (К. Городенська, А. Коваль, Л. Мацько, Г. Наконечна, Г. Онуфрієнко, О. Шаповал та ін.), а й словників-довідників з культури слововживання [2; 3; 4; 5; 6; 7].

Принципи оформлення наукових робіт, зокрема мовленнєві, ґрунтуються на вимогах, висунутих до репрезентації науково-дослідної роботи. Їх закріплено відповідними нормативними та інструктивними документами. Утім, як свідчить практика, найкращим прикладом до узагальнення належним чином наукової інформації є ознайомлення й вивчення культури оформлення наукових статей у фахових виданнях. Відтак, першим кроком до написання самостійної наукової статті є вдумливий аналіз наукових доробків у обраній галузі, що публікуються в спеціалізованих часописах та збірниках. Такий вид наукової діяльності дозволяє, по-перше, самостійно вивчити архітекtonіку наукової статті (прізвище, ім'я, та ім'я по батькові автора, назва статті, анотація (анотації), вступна частина, основний виклад матеріалу, висновки, перспективи подальшого дослідження, список літератури), по-друге, зафіксувати її структурні (актуальність, аналіз останніх публікацій з обраної теми чи проблеми, мета, завдання, об'єкт, предмет, методи й прийоми дослідження тощо) й змістові (кореляція наукових викладок та ілюстративного матеріалу) компоненти, по-третє, вивчити обсяг та інформаційне наповнення публікації, по-п'яте, зафіксувати нормативні приписи технічного оформлення (шрифт та його розмір, абзацний відступ, використання курсиву (для оформлення прикладів) та напівжирного виділення (для акцентуації аналізованого явища: окремого

звук / букви, морфема, слова / лексеми, синтаксичної конструкції тощо в межах вибраного ілюстративного матеріалу), круглих (у оформленні прикладів) і квадратних (у покликаннях на наукові праці) дужок, оформлення списку літератури та ін.)). Щоправда, такий вид діяльності має бути чітко мотивованим. Науковець-початківець повинен прозоро бачити практичні результати проведеної роботи – коли, як і наскільки повно він зможе скористатися проведеним аналізом. Тому пропонуємо такі попередні завдання, які повинен обов'язково виконати студент перед тим, як самостійно почне писати наукову статтю на запропоновану чи самостійно обрану тему. Зауважимо, що обирати необхідно статті визнаних науковців, опубліковані в авторитетних джерелах, бажано кількох, що дозволяло б вивчити певні варіації у подачі наукового матеріалу й специфіці його технічного оформлення.

Ознайомтеся зі змістом статті, назвіть чіткі межі вступу, основної частини й закінчення, подайте їхнє приблизне відсоткове співвідношення щодо обсягу (наприклад, вступ – 20%, основна частина – 70%, висновки й перспективи – 10%).

Проаналізуйте вступ статті, подайте хронологію розташування його структурних елементів: актуальність, аналіз історії вивчення питання, предмет, об'єкт, мета, завдання, методи / прийоми, джерельна база. Обґрунтуйте її доцільність крізь принцип причинно-наслідкових відношень. Чи всі структурні компоненти наявні в запропонованій статті? З чим це може бути пов'язано (як це можна пояснити)?

Як співвідноситься назва статті з її метою й висновками? Чим зумовлені сформульовані перспективи подальшого дослідження проблеми?

Проаналізуйте основний зміст статті. Як у ній співвідноситься теорія з джерельною базою (яка кількість прикладів ілюструє теоретичні викладки)? Як технічно оформлюються приклади, прізвища авторів та назви їхніх творів? Які особливості шрифту використано?

Такі та інші типові завдання, виконані спочатку під керівництвом наукового керівника, а потім самостійно, позитивно впливатимуть на якість наукової статті.

Деяко складнішою проблемою у написанні самостійної наукової праці є мовленнєва площина, тобто лінгвальне оформлення результатів науково-дослідної роботи. Ця проблема прямо корелює із дотриманням вимог, що висувуються до сучасної наукової публікації. У постанові президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» прописано: «Зобов'язати їх [редакційні колеги фахових видань] приймати до друку у виданнях, що виходитимуть у 2003 році та у подальші роки, лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і

публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку» [8]. І якщо дотримання цих вимог не настільки складне завдання, то набагато складнішим для науковця-початківця є надання грамотної мовної форми необхідним структурним елементам статті, їхнє правильне мовленнєве оформлення. Це почасти призводить до використання помилкових мовленнєвих кліше або взагалі до уникання називання певного структурного компонента статті.

Цей недолік, звичайно, зникає з набуттям певних практичних навичок, які можна сформувати, запропонувавши завдання типу: *опрацюйте зміст 5 – 20 статей, випишіть на окремі аркуші й укладіть картотеку мовленнєвого оформлення актуальності, аналізу останніх публікацій з обраної теми, мети, завдань, об'єкта, предмета, методів і прийомів дослідження, висновків і пропозицій*. Більш практичним для цього завдання (особливо на початковій стадії) є обрання не власне статей, а авторефератів дисертаційних досліджень, у яких ці компоненти прописані більш прозоро й чітко. Також можна запропонувати студентам мовленнєві стандарти-кліше для написання наукової статті, або мовленнєві засоби організації архітектури наукового тексту.

Для формулювання актуальності теми використовують такі мовленнєві кліше: *проблема / назване явище заслуговує на особливу увагу серед науковців; ...посідає важливе місце...; ...є актуальною на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки; ... є малорозробленою / недослідженою...; ...є дискусійною...; ...цілком не є вирішеною...; ...не була об'єктом спеціального вивчення; уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання... та ін.* Для такого структурного компонента, як історія й сучасний стан розробки питання в науковій літературі, можна скористатися мовленнєвими кліше типу: *Прийнято вважати, що...; Загальновідомо, що...; На думку (кого?)...; Згідно з поглядами (кого?)...; Як вважають (вважає)...; Наявні погляди щодо цього питання можна класифікувати так...; Дослідженням цієї проблеми у різні часи / періоди займалися...; Цих поглядів дотримуються (дотримується)...; Гіпотезу / припущення про... висунув / запропонував...; Початок тенденції саме такого вивчення поклав...; Нову концепцію (ідею, теорію, гіпотезу) розробили... тощо.* Для формулювання мети статті можна використовувати такі кліше: *Метою є встановити (встановлення)...; Метою є визначити (визначення)...; Мета статті полягає у порівнянні...; У статті вивчаються / виявляються / з'ясовуються...; Мета статті – проаналізувати / описати / схарактеризувати / виявити / порівняти / узагальнити / систематизувати...; Метою роботи є дослідження... та ін.* Наступним

компонентом після сформульованої мети є конкретні завдання. Традиційними мовними формулами для переходу до завдань є: *Поставлена / сформульована мета вимагає / передбачає розв'язання цілої низки конкретних завдань, а саме:...*; *Для реалізації мети поставлено такі завдання...*; *Мета зумовила конкретні завдання, а саме:...* тощо. Формулювання кожного завдання традиційно починається з дієслова у формі інфінітива. Так, завдання можна розпочати: **проаналізувати** (методики, закономірності, тенденції, проблеми, роль, можливості, реалії та перспективи)...; **виявити** закономірності...; **дослідити** особливості...; **встановити** (закономірності, тенденції, основні закони, принципи, системні ознаки, параметри)...; **класифікувати**...; **описати** (особливості, проблеми, параметри, ознаки, структуру, співвіднесеність, зв'язок, аспекти, засади, тенденції)...; **обґрунтувати** (теорію, тезу, погляди науковців на..., концепцію, перспективи, систему, шляхи розв'язання проблеми)...; **узагальнити** (досвід, висновки, результати попередніх досліджень, результати експерименту, експериментальні дані, статистичні дані, матеріали дослідження)...; **розглянути** (проблеми, особливості, параметри, ознаки, структуру, зв'язок, сутність, основні принципи, засади, характер, аспекти, механізми)...; **з'ясувати** (причини, сутність, особливості, умови, характер, природу й структуру, місце й роль, основні принципи, параметри, закономірності)..., **порівняти** (позиції, результати, погляди, параметри, різні підходи, наукові концепції, якості, ознаки, функції, дефініції)...; **охарактеризувати** (сутність, сучасний стан, значення, механізм, основні напрямки, особливості, передумови, якості, причини, принципи)...; **відстежити** (процес, логіку, факти, причини, можливості, умови)...; **запропонувати** (нові підходи, шляхи розв'язання проблеми..., класифікацію, рекомендації, нові методики дослідження)...; **сформулювати** (закони, принципи, завдання, правила, висновки, рекомендації щодо, позицію щодо)...; **навести** (теорію, загальну характеристику, вагомий статистичний матеріал, відомості, характеристики, класифікації, типології)... тощо. Зауважимо, що для статті кількість завдань обмежена 3 – 6, бо її основне призначення – висвітлити лише окремий аспект тієї чи іншої проблеми.

Переходячи від вступної частини до основного викладу матеріалу, використовують такі кліше: *Є підстави вважати...*; *Перевіriamo висунуте припущення...*; *Однією з найважливіших особливостей досліджуваного об'єкта є...*; *Зібраний і проаналізований фактичний матеріал дозволяє проілюструвати певні спостереження...*; *Матеріали здійсненого обстеження дозволяють згрупувати / узагальнити / уточнити / конкретизувати / класифікувати / провести нову таксономію...*; *Нам вдалося зафіксувати / з'ясувати / помітити певні закономірності...* та ін. В основному змісті статті, роблячи логічні переходи від одного аспекту до іншого, використовують такі формулювання: *як було сказано (показано, зауважено, зазначено,*

встановлено, виявлено, з'ясовано)...; як свідчать дані (результати)...; як уже вказувалося / підкреслювалося вище / раніше...; вище йшлося про...; згідно з цим...; відповідно до цього...; у зв'язку з цим...; у зв'язку з викладеним вище...; далі з'ясуємо...; у такий же спосіб знаходить свій вияв... тощо. Для доповнення або уточнення інформації використовують: *також; при чому; при тому; разом з тим; крім того; більше того; до речі; між іншим; головним чином; особливо; точніше; маємо на увазі; по суті; втім; (у)все-таки; тим більше, що; у тому числі; тобто; а саме.* Для порівняння або протиставлення можна використати кліше на кшталт: *однак; проте; але; так само...; так само, як і...; не лише..., але й...; порівняно з...; на противагу (чому?); навпаки; аналогічно (до чого?); таким же чином; з одного боку..., з іншого боку; у той же час, як...; разом із тим...; тим більше, що... та ін.* Для всебічного розгляду об'єкта, особливо з погляду типовості, конкретності, сутності (що і є основним завданням будь-якої статті), використовують: *у цьому розумінні...; взагалі...; зокрема...; як правило...; в основному...; практично...; по суті...; з одного боку...; з іншого боку...; крім того...; окрім...; у контексті...; за концепцією...; між іншим...; більше того... та ін.* Щоб виокремити певний аспект інформації, який є, приміром, основним завданням, сформульованим у статті, можна використовувати: *головне при цьому...; зупинимося на головному; необхідно зазначити, що...; маємо підкреслити / зауважити, що...; слід мати на увазі / враховувати, що...; характерно, що... та ін.*

Аналізуючи ту чи іншу інформацію, дослідникові часто доводиться висловлювати певну оцінку. Для висловлення об'єктивної оцінки доречними будуть такі кліше: *що...; безперечно, що...; безсумнівно, що...; очевидно, що...; насправді...; безсумнівно, але...; швидше за все...; досвід (розрахунки, аналіз) підтвердив...; як відомо...; загальновідомо, що...; згідно з поглядами...; дослідження показало, що... тощо.* Суб'єктивну оцінку передають мовленнєві формули: *думаємо, що...; здається, що...; на наш погляд; за нашим переконанням; уявляється вірогідним / правомірним; викликає сумнів; точка зору автора, що збігається з нашою, ...; вірогідно; ймовірно.* Окрім власне оцінки, науковець часто висловлює певне ставлення до суті тієї чи іншої теорії або її окремих аспектів. Канони наукового етикету доволі суворі, тому зайва емоційність тут неприпустима. Висловлюючи впевненість, використовують такі лексико-граматичні засоби: *Є впевненість у тому, що...; Переконливим є погляд знаних авторитетів у цій галузі на (що?)...; Не можна не зважати на те, що...; Доведено, що...; Є очевидним, що...; Ці факти переконують у (чому?)...; Автор переконливо доводить, що...; Результати дослідження підтверджують справедливність (чого?)...; Можна з упевненістю сказати, що...; У цьому аспекті варто взяти до уваги... тощо.* Критику, незгоду, спростування можна висловити, використавши такі лексико-граматичні засоби: *Не можна погодитися...; Навряд чи можна погодитися...; Є підстави*

дорікати в неточності...; Є серйозні заперечення щодо...; Необґрунтовано стверджується...; Є дискусійним питання...; Низка сумнівів та зауважень виникає при...; Певний сумнів викликають наведені приклади / статистичні дані / припущення щодо... та ін. Для певних узагальнень в основному змісті статті використовують мовленнєві формули: відтак...; отже,...; у підсумку...; в/у результаті...; усе це свідчить про те, що...; є очевидним, що...; це дозволяє зробити висновок...; це свідчить про...; нарешті...; сформулюємо висновок...; одним словом...; підбиваючи підсумки, ...; резюмуючи, ...

Невід'ємним атрибутом будь-якої статті на лінгвістичну тему, зокрема й студентської, є аналіз мовного матеріалу. Власне кажучи, наукова стаття має бути аналізом зібраного й проаналізованого фактажу. Ілюстрації до теоретичних викладок подають, використовуючи такі конструкції: *наприклад; як приклад; прикладом може бути / слугувати; наведемо приклад; проілюструємо викладене вище яскравими прикладами; розглянемо приклад; проаналізуємо типові приклади; унаочнимо.*

Висновки – обов'язків елемент будь-якої статті – можна оформлювати так: *Отже, проведене дослідження (виконаний аналіз) підтверджує, що...; Отже, є всі підстави зробити такий висновок:...; Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про...; Відтак, можна впевнено стверджувати, що...; Сформулюємо основні висновки...; Здійснене дослідження дає можливість / дозволяє зробити такі висновки:...; Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки:...; У ході експерименту розв'язано поставлені завдання й підтверджено основні положення запропонованої гіпотези, а саме:... та ін.*

Такий структурний елемент наукової статті, як перспективи подальших розвідок в обраному напрямку – це, перш за все, уміння бачити ту чи іншу наукову проблему комплексно в системі взаємозв'язків і взаємовідношень з іншими дотичними проблемами, уміння фіксувати різні аспекти досліджуваного явища, бачити їхню специфіку крізь призму інших парадигм і напрямків, помічати їхні функціональні, смислові, структурні, прагматичні, комунікативні, стилістичні чи стильові особливості, відстежувати функціонально-стильові й дискурсивні прикмети. Це розвиток наукової ерудиції дослідника. Серед мовних кліше, які допоможуть вербально оформити цей елемент структури наукової статті, можна виокремити: *У перспективі планується дослідження співвідношення...; Перспективним видається більш детальне вивчення явища... у порівняльному аспекті; Перспективи подальшого вивчення заявленої проблеми вбачаємо у дослідженні...; Подальше дослідження цього аспекту полягає в...; У межах отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання в цьому напрямі... та ін.*

Насамкінець зупинимося на мовних огріхах, що є найбільш поширеними в студентських наукових статтях. Мовними огріхами прийнято вважати відхилення від лексичних і синтаксичних норм слів, словосполучень і самостійних речень [9, с. 105]. Ми зупинимося на мовних огріхах, викликаних дією мовної інтерференції – взаємовпливу російської й української мов. Часто у статтях некоректно вживають *применник не дивлячись на* замість нормативного *незважаючи на; попри; згідно поставленого завдання* замість *згідно із поставленим завданням / відповідно до поставленого завдання; вияснити* замість *з'ясувати; обумовлюється* замість *зумовлюється* у значенні бути причиною чогось, призводити до чогось, викликати щось; *основується на теорії* замість *ґрунтується на теорії; положення справ* замість *стан справ; дані припущення* замість *такі / ці припущення; учбові досягнення* замість *навчальні досягнення; їх особливості* замість *їхні особливості; включає* замість *містить; достоїнства цієї теорії* замість *переваги цієї теорії; на протязі останніх років* замість *протягом / упродовж останніх років; головним чином* замість *переважно; до останнього часу* замість *донедавна; оточуюче середовище* замість *довкілля / навколишнє середовище; як можна повніше* замість *якомога повніше; тим не менше* замість *проте / втім / однак; тим більше* замість *а надто; беззаперечні докази* замість *неспростовні докази; у протилежність* замість *на противагу; у тому числі* замість *зокрема; наступним чином* замість *так; на цей рахунок зауважимо* замість *щодо цього зауважимо; невірне припущення* замість *неправильне / хибне / помилкове припущення; по крайній мірі* замість *принаймні; представлено у схемі* замість *зображено на схемі; прийти до висновку* замість *дійти висновку / зробити висновок; ряд праць* замість *низка праць; це послужило причиною* замість *це спричинило / зумовило / призвело до того, що...; явне протиріччя* замість *очевидна суперечність* тощо.

Знання особливостей структури наукової статті, чітке усвідомлення доцільності її елементів, сформовані навички лексико-граматичного оформлення її компонентного складу – запорука успішної презентації власних науко-дослідних досягнень, а також свідчення про високу культуру науковця. Розглянуті аспекти є лише частиною тих проблем, з якими стикаються молоді науковці на шляху до написання та публікації результатів власної наукової діяльності. Не менші труднощі викликають: проблеми формулювання назв статей, укладання анотацій, бібліографічного опису списку використаних джерел; правила цитувань, технічного оформлення змісту статті; дотримання лексичних, граматичних та стилістичних норм наукового викладу думки; обрання методів та прийомів збирання, аналізу й опису фактичних даних тощо. Усе це є перспективами подальшого дослідження в галузі формування наукового етикету дослідника-початківця.

Список використаної літератури

1. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навч. посіб. / Г. С. Онуфрієнко. – К. : „Центр навчальної літератури”, 2006. – 312 с. **2. Білоус М.** Екологія українського слова : практич. слов.-довід. / М. Білоус, О. Сербенська. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 2005. – 88 с. **3. Бук С.** 3 000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови / С. Бук ; наук. ред. Ф. С. Бацевич. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 2006. – 192 с. **4. Головащук С. І.** Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. – К. : Наук. думка, 2001. – 640 с. **5. Головащук С. І.** Українське літературне слововживання : слов.-довід. / С. І. Головащук. – К. : Вища шк., 1995. – 319 с.; **6. Словник** труднощів української мови : близько 15 000 / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазяк, О. А. Сербенська, З. М. Терлак ; за ред. С. Я. Ярмоленко. – К. : Рад. шк., 1989. – 336 с.; **7. Сербенська О. А.** Екологія українського слова : практич. слов.-довід. / О. А. Сербенська, М. П. Білоус. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 68 с.; **8. Про підвищення** вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України Постанова Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1; **9. Семенов О. М.** Культура наукової української мови : навч. посіб. / О. М. Семенов. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.

Сафонова Н. М. Студентська наукова стаття: методичні рекомендації до мовленнєвого оформлення структурних елементів

Розглянуто структурні елементи студентської наукової статті (первинного наукового тексту) й лексико-граматичні засоби їхнього оформлення; визначені типові мовленнєві кліше та сформульовано правила архітекtonіки подачі матеріалу. Проаналізовано типові мовні помилки, спричинені інтерференцією російської та української мов, знання й розуміння яких сприятиме формуванню писемної наукової культури дослідника-початківця. Запропоновано комплекс завдань та вправ для вироблення навичок написання наукової статті на лінгвістичну тему.

Ключові слова: наукова стаття, науковий стиль, науковий етикет, архітекtonіка наукового тексту, мовна норма, мовленнєві кліше.

Сафонова Н. Н. Студенческая научная статья: методические рекомендации к речевому оформлению структурных элементов

Рассматриваются структурные элементы научной статьи (первичного научного текста) и лексико-грамматические средства их оформления; определены типичные речевые клише и сформулированы правила архитектоники подачи материала. Анализируются типичные языковые ошибки, вызванные интерференцией русского и украинского языков, знание и понимание которых будет способствовать формированию письменной научной культуры начинающего

исследователя. Предлагается комплекс заданий и упражнений для формирования навыков написания научной статьи на лингвистическую тему.

Ключевые слова: научная статья, научный стиль, научный этикет, архитектоника научного текста, языковая норма, речевые клише.

Saphonova N. N. Student Scientific Article: methodological recommendations for the speech organization of structural elements

The research deals with the structural elements of student scientific article (primary scientific text) and lexical-grammatical means of their organization. The typical speech cliches are identified and the rules of architectonics of the material are set up. Typical speech mistakes caused by the interference of Russian and Ukrainian languages are investigated. Knowing and understanding these mistakes will contribute to development of written scientific culture of a young researcher. The set of tasks and exercises necessary for the formation of skills in writing of scientific article on linguistic topic are introduced.

Key words: scientific article, scientific style, scientific etiquette, architectonics of the scientific text, language standard, speech cliches.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. пед. н., проф. Горошкіна О. М.

УДК 81'271

К. П. Сергієнко

**ВВІЧЛИВІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ЛІНГВІСТИЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Актуальність даного дослідження обумовлена зростанням ролі міжкультурної комунікації, формуванням нових вимог до якості міжкультурного комунікативного процесу, результативність якого залежить від уміння володіти лінгвальними і прагматичними засобами висловлення категорії ввічливості, яка в кожній країні ґрунтується на власних етнокультурних цінностях.

Метою дослідження є вивчення основних підходів до визначення категорії ввічливості. Відповідно до мети поставлено таке завдання: вивчити основні концепції категорії ввічливості як універсальної комунікативної категорії в сучасній лінгвістиці.

Ввічливість як предмет наукового дослідження традиційно пов'язують з культурою мови, мовним етикетом, яким приділяється велика увага (Гольдін В., Граудіна Л., Формановська Н. та ін.). Останнім

часом спостерігається тенденція виділяти ввічливість в окрему наукову проблему, до якої виявляють цікавість фахівці багатьох гуманітарних наук – таких, як психологія, етнопсихологія, культурологія, антропологія, психолінгвістика, соціолінгвістика, прагматика, прикладна лінгвістика, теорія комунікації і ін., і це не випадково, оскільки дана категорія може розглядатися лише на міждисциплінарному рівні і в міжкультурному аспекті.

Поштовхом до вивчення категорії ввічливості в міжкультурному аспекті послужила монографія П. Браун і С. Левінсона «Politeness: Some universals in language usage» [1].

В кінці ХХ ст. з'явилась велика кількість робіт, які присвячені питанню ввічливості і різним аспектам її вивчення як зарубіжними (Арндт Х., Блюм-Кулька Ш., Гуді Е., Каспер Г., Кульмас Ф., Кашер А., Кочман Т., Лакофф Р., Сіфіану М., Уотс Р., Фрейзер Б., Хаус Дж., Хванг Дж.-Р. та ін.) так і вітчизняними вченими (Бабич Н. Д., Білоус М. П., Богдан С. К., Литовченко В. Н., Мельничук О. С., Миронюк О. М., Плющ Н. П., Стельмахович М. Г., Телеки М. М., Чмут Т., Шинкарук В. Д.).

На початку нового століття були опубліковані нові праці з даної проблематики, в яких було далі проаналізовано вже існуючі підходи до розуміння поняття «ввічливість» і запропоновано інші погляди щодо подальшої розробки теорії ввічливості (Байрактароглу А., Дончева-Навратілова О., Ілен Дж., Кнап-Потхоф А., Ліч Дж., Лочер М., Мілз С., Повольна Р., Сіфіану М., Уотс Р., Ференчік М., Фукушіма С., Хелд Г., Холмз Дж. та ін.).

Багато лінгвістів розділяють і підтримують позиції П. Браун і С. Левінсона. Проте з'явилися і немало статей і книг, що критикують їх модель ввічливості як реалізацію пом'якшення загрози обличчю: вказувалося, що подібний підхід не враховує того, як розумілася ввічливість в англійських країнах до другої половини 20 століть і як цей термін використовується в інших мовах для опису схожої соціальної поведінки. Незгоду викликав раціоналістичний і індивідуалістичний погляд лінгвістів на ввічливість. Викликало критику і те, що поняття «обличчя», введене І. Гоффманом, було використано вибірково і перетворилося з соціального поняття на індивідуалістичне [2, с. 8].

Проаналізувавши існуючі підходи до трактування теорії ввічливості, Б. Фрейзер виділив чотири основні концепції: 1) ввічливість як соціальна норма (С. Іді, Р. Уотс, Б. Хілл); 2) ввічливість як максими спілкування (П. Грайс, Р. Лакофф, Дж. Ліч.); 3) ввічливість як захист «обличчя» (П. Браун і С. Левінсон); 4) ввічливість як дотримання контракту спілкування (Б. Фрейзер і В. Ноулен, Б. Фрейзер) [2, с. 8].

Погляд на ввічливість як на соціальну норму (the social norm view) передбачає, що дії, які відповідають етикетним нормам, розцінюються як ввічливі; ті, що не відповідають їм, вважаються грубими. Дана концепція не отримала широкого визнання. При такому

погляді на ввічливість остання розглядається як дотримання соціальних норм поведінки, які існують в кожному суспільстві і містяться в книгах по етикету, як, наприклад, «уникайте тем, пов'язаних з подіями чи обставинами, які можуть сприйматися болісно». Такий погляд на ввічливість історично пов'язує її із стилем мови, коли чим вище формальність спілкування, тим вище міра ввічливості. Проте проведені в цьому напрямку експерименти і спостереження показали, що формальність в неформальній обстановці сприймається не як ввічливість, а як грубість, принцип правильності не повинен перечити принципу доцільності [3].

Підходи Р. Лакоффа і Дж. Ліча спираються багато в чому на Принцип Кооперації (ПК) і максими кооперації П. Грайса. У чотирьох максимах П. Грайс [4] сформулював, що для максимально ефективної співпраці під час спілкування люди роблять це в самій інформативній, правдивій, релевантній і ясній формі. Додавши до ПК Грайса свій Принцип Ввічливості (ПВ), Ліч стверджує, що ПВ є тим необхідним доповненням до ПК, яке рятує його від серйозних проблем і є засобом зменшення конфронтації в дискурсі. Ввічливість Ліч визначає як набір стратегій, але, проте, не уточнює, які ж ці стратегії [2, с. 9].

Р. Лакофф [5] однією з перших спробувала застосувати постулати П. Грайса при розгляді ввічливості. Вона висунула думку про те, що граматики не повинні обмежуватися лише граматичними правилами, в них також мають бути представлені правила прагматики. Вона сформулювала два основних правила, названих нею правилами прагматичної компетенції: 1. Викладай свою інформацію ясно (Be clear). 2. Будь ввічливий (Be polite).

На думку Р. Лакоффа, всі постулати П. Грайса підпадають під її перше правило («be clear» – виражайся ясно), при цьому вона відзначає, що комунікація, строго підпорядкована даним постулатам, була б нудною і дуже формальною, унаслідок чого в повсякденному спілкуванні ці правила постійно порушуються. Друге прагматичне правило Р. Лакоффа («be polite» – будь ввічливий) у свою чергу включає три правила ввічливості: 1. Не нав'язуй себе і свої бажання (Don't impose); 2. Надай вибір (Give options); 3. Поводься так, щоб співбесідникові було приємно, будь доброзичливим (Make A feel good – be friendly) [5].

Дж. Ліч розглядає ввічливість як область риторичної прагматики. Він відзначає, що принцип ввічливості більшою мірою регулює спілкування, чим принцип кооперації: науковець підтримує соціальну рівновагу і дружні взаємини між співбесідниками і дає зрозуміти, що, перш за все, вони зацікавлені в співпраці один з одним [6, с. 82]. Так само, як і П. Грайс, Дж. Ліч уточнює свої принципи і виділяє 6 максимумів [6, с. 67]: максимум такта, максимум великодушності, максимум схвалення, максимум скромності, максимум згоди і максимум симпатії.

П. Браун і С. Левінсон пропонують розглядати ввічливість як збереження обличчя. Поняття обличчя як найважливішої соціальної

цінності було вперше введено, як уже зазначалося, І. Гоффманом. П. Браун і С. Левінсон, розвиваючи цей погляд на ввічливість, називають обличчя універсальним поняттям, що є своєрідним соціальним іміджем, в збереженні якого зацікавлений кожен член суспільства [1].

Категорія «обличчя» («втрата обличчя») є уявленням індивідуума про самого себе, і, одночасно, його соціокомунікативним іміджем, пов'язаним з поняттями мовної / комунікативної і соціальної особистості. Оскільки будь-який мовний акт може усвідомлюватися як такий, що посягає на свободу особи і, тим самим, сприймається як «той, що загрожує обличчю», мовці розробляють стратегії для зменшення цієї загрози. Іншими словами, ввічливість може бути визначена як комунікативна дія, яка пом'якшує і зрівноважує «руйнівний» ефект актів, що загрожують обличчю [7, с. 35].

Розмежовується два типи «побажань обличчя»: позитивне обличчя і негативне обличчя. Позитивне співвідноситься з бажанням сприйматися і оцінюватися як соціальна особистість, негативне – з бажаннями особистості добитися того, щоб її діям не перешкоджали. Відповідно до двох типів обличчя мовні співтовариства розвивають стратегії, що задовольняють позитивним і негативним «побажанням обличчя», тобто стратегії позитивної і негативної ввічливості. Існує прямий зв'язок між кількістю «роботи обличчя», яка виконується мовцями, і набором ситуативних змінних: а) владою; б) соціальною дистанцією; в) серйозністю вимог. Наприклад, прохання узяти у позику чийось машину пов'язане з більшою роботою обличчя, ніж прохання скористатися чийось олівцем [8, с. 100].

П. Браун і С. Левінсон [1] виділяють чотири основних типи стратегій ввічливості:

1) стратегія «*vald on record*», коли той, хто говорить, не намагається мінімізувати загрозу «обличчю» того, що слухає. (напр. «Допоможіть!», «Обережно!»);

2) непряма стратегія «*off-record*», коли мовець намагається уникнути актів, що загрожують обличчю співрозмовника, за допомогою натяків і імплікацій з метою спонукати слухача самому здогадатися про те, чого хоче той, що говорить. («Я чула, що ти просто чудово граєш на піаніно...»);

3) стратегія позитивної ввічливості показує, що ви визнаєте бажання вашого слухача на пошану його «обличчя», а також підтверджує дружність і взаємність ваших стосунків. П. Браун і С. Левінсон виділяють п'ятнадцять стратегій позитивної ввічливості [1, с. 102];

4) стратегія негативної ввічливості також визнає «обличчя» співбесідника, але при цьому враховує, що на це обличчя існує певний тиск, що загрожує його свободі. П. Браун і С. Левінсон виділяють десять стратегій негативної ввічливості [1, с. 131].

Таким чином, позитивна ввічливість спрямована на солідарність, зближення з адресатом в той час, як негативна ввічливість спрямована на збереження дистанції між мовцем і слухачем.

У альтернативному підході до ввічливості як виконанню контракту спілкування (Фрейзер і Ноулен) стверджується, що кожна людина, яка вступає в соціальну взаємодію, повинна знати перелік прав і обов'язків, що визначають її поведінку, і свідомо, добровільно їх виконувати. Але нічого не говориться про те, як встановлюються ці правила, чи є вони соціально зумовленими і як людина дізнається про їх існування [2].

Отже, ми вивчили основні підходи до визначення поняття ввічливості в сучасній науковій думці. Учені виділяють такі чотири основні концепції: 1) ввічливість як соціальна норма; 2) ввічливість як максими спілкування; 3) ввічливість як захист «обличчя»: позитивна і негативна ввічливість; 4) ввічливість як дотримання контракту спілкування. Більшість науковців підтримують і розділяють тлумачення ввічливості П. Браун і С. Левінсона. Проте критиків хвилює питання, яким чином концепція ввічливості як захисту «обличчя» використовується в інших мовах для опису схожої соціальної поведінки. Тому перспективою розвитку даної проблематики є дослідження прояву концепції ввічливості як захисту «обличчя» в українській мові в порівнянні з англійською.

Список використаної літератури

- 1. Brown P.** Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
- 2. Григорьева Н. В.** Стратегии вежливости в речевой коммуникации представителей британской, американской и австралийской лингвокультур (на материале речевого акта просьбы) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. В. Григорьева. – СПб, 2009. – 21 с.
- 3. Ларина Т. В.** Категория вежливости и стиль коммуникации / Т. В. Ларина. – Режим доступа : http://www.k2x2.info/jazykoznanie/kategorija_vezhlivosti_i_stil_kommunikacii/index.php.
- 4. Grice H. P.** Logic and Conversation / H. P. Grice // In Syntax and Semantics. – Vol. 3 : Speech Acts / Ed. by P. Cole and J. L. Morgan. – New York : Academic Press, 1975. – P. 41 – 58.
- 5. Lakoff R.** The logic of politeness, or, minding your p's and q's / R. Lakoff // Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society. – Chicago, 1973. – P. 292 – 305.
- 6. Leech G. N.** Principles of Pragmatics. London : Longman, 1983. – 250 p.
- 7. Кравченко Н. К.** Методика анализа разговорного дискурса в ракурсе теории лица и вежливости / Н. К. Кравченко // Вісн. Луганського ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Філологічні науки. – Луганськ, 2011. – № 16 (227). – Ч. II. – С. 35 – 46.
- 8. Кравченко Н. К.** Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурса-

анализа / Н. К. Кравченко. – Луцк : ЧП Гадяк Жанна Владимировна, типографія «Волыньполиграф», 2012. – 251 с.

Сергієнко К. П. Ввічливість як предмет лінгвістичних досліджень

Стаття присвячена вивченню концепцій ввічливості, які розглядаються як соціальна норма, де ввічливість розглядається як дотримання соціальних норм поведінки; як максими спілкування, які спираються на принцип кооперації і максими кооперації П. Грайса; як захист «обличчя», що досягається шляхом використання таких стратегій як позитивна і негативна ввічливість, «*vald on record*», непряма стратегія «*off-record*»; як дотримання контракту спілкування щодо свідомого виконання кожною людиною прав і обов'язків.

Ключові слова: концепція ввічливості, соціальна норма, максими спілкування, захист «обличчя», позитивна і негативна ввічливість.

Сергиенко Е. П. Вежливость как предмет лингвистических исследований

Статья посвящена изучению концепций вежливости, которые рассматриваются как социальная норма, где вежливость рассматривается как соблюдение социальных норм поведения; как максимы общения, которые опираются на принцип кооперации и максимы кооперации П. Грайса; как защита «лица», которое достигается посредством таких стратегий как позитивная и негативная вежливость, «*vald on record*», непрямої стратегії «*off-record*»; как соблюдение контракта общения о сознательном выполнении каждым человеком прав и обязанностей.

Ключевые слова: концепция вежливости, социальная норма, максимы общения, защита «лица», позитивная и негативная вежливость.

Sergiyenko K. P. Politeness as the Subject of the Linguistic Research

The article explores the politeness conception as the social norm view where politeness is regarded as observance of the social norm of the conduct; as politeness maxims which are based on Grice's Cooperative Principle and Politeness Maxims; as saving face that can be done with the help of such strategies: «*vald on record*», «*off-record*», negative politeness, positive politeness; as the communication contract about the conscious discharge of the duties and obligations by each person.

Key words: politeness conception, social norm view, politeness maxims, face protection, negative politeness, positive politeness, communication contract.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Кравченко Н. К.

УДК 811.161.1'23-119(045)

Е. В. Ситникова

**ВНУТРЕННИЙ ЛЕКСИКОН ЧЕЛОВЕКА В СВЕТЕ
СОВРЕМЕННЫХ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИХ ТЕОРИЙ**

Большое разнообразие подходов к трактовке внутреннего лексикона человека и наличие противоречивых мнений по ряду фундаментальных проблем, без решения которых установление специфики внутреннего лексикона и принципов его функционирования представляются невозможными, побуждает кратко рассмотреть динамику основных подходов к интерпретации лексического компонента речевой способности человека.

Начать рассмотрение внутреннего лексикона человека необходимо с характеристики данного явления в психологии. Именно психологии принадлежат относящиеся еще к середине прошлого века первые опыты использования ассоциаций для наблюдения над свойствами личности, особенностями памяти, скрытыми интенциями человека.

В 1972 г. К. К. Григорян указал на незначительное количество работ, посвященных изучению образного мышления; отсутствие единого мнения в определении термина «операции мышления» (внутренний лексикон) и в выделении составляющих операциональной структуры образного мышления [1]. В связи с этим, психологом был подготовлен свободный ассоциативный эксперимент, позволяющий выявить интеллектуальные операции, функционирование которых приводит испытуемых от слова-стимула к ассоциации.

Изучая операциональную структуру образного мышления, К. К. Григорян пришел к заключению, что операции мышления представляют собой сложный процесс, на первом шаге которого имеет место восстановление огромной системы связей, отображающих ситуации, эмоциональные состояния, представления ощущений, комплексы образов предметов, действий, понятий и слов, которые встречались человеку в его опыте. Но до сознания «доходят» лишь отдельные обрывки такой «разбуженной» системы [2, с. 192].

В качестве второго шага внутренней переработки информации человеком психолог рассматривает процесс восстановления системы, процесс вычленения из нее отдельных элементов по признаку преобладающей связи. К. К. Григорян разграничивает связь чисто внешнюю и связь внутреннюю.

К числу внешних связей между словом-стимулом и ассоциативным рядом относятся смежность ситуативная, при которой называемые исходным словом и реакцией предметы могут вместе встретиться только в определенной ситуации, за пределами которой их

смежность далеко не обязательна. Сюда же относится и смежность в опыте, как в пространстве, так и во времени. Данная разновидность внешних связей отражает многократно повторявшиеся в восприятии объективного мира отношения [2, с. 197 – 198].

Внутренние связи передают отношения, заложенные в содержании самих слов-стимулов. То есть учитываются связи по признаку, отражающие качественные отношения, существующие между объектами и явлениями окружающего мира.

Таким образом, внутренний лексикон человека представляет собой двухступенчатую структуру, состоящую как бы из элиминированных и рассматриваемых ассоциаций. В основе второй ступени структуры лежит весьма интересная мысль о связи реакций по признаку; за каждой ассоциативной парой слов К. К. Григорян видит целостную систему связей, сформировавшуюся через предшествующий опыт человека.

В психофизиологии внутренний лексикон человека (словесная память) рассматривается как составная часть памяти. Структура словесной памяти как часть общего речезыкового механизма в психофизиологическом плане представляет собой систему организованных по иерархическому принципу нервных образований – вербальную сеть [3, с. 107].

Т. Н. Ушакова характеризует вербальную сеть как один из уровней, выделяемых в механизмах внутренней речи [4]. Вербальная сеть, по мнению ученого, составляет основу, на которой происходят закономерные изменения состояний. По ходу этих процессов активизируются одни структуры вербальной сети и тормозятся другие, образуются различные виды «мозаики» активности, формируются синтезы, дифференцировки. Данные внутриречевые процессы составляют основу произносимой речи. Специальным перекодирующим механизмом внутриречевые процессы трансформируются в команды артикуляторным органам и превращаются во внешнюю речь. Такие механизмы являются общими для всех людей [4, с. 19].

В другой своей работе [5] Т. Н. Ушакова отмечает, что вербальная сеть – это психофизиологическое образование, вырабатываемое в детстве и затем стабильно существующее в мозге человека в течение его жизни. Все известные человеку слова включаются в форме логогенов в ее структуру. В этих физиологических образованиях фиксируются звучания слов, внешние признаки обозначаемых словами объектов, моторные программы артикулирования слов, производимые данным объектом действия, сцены, связанные с восприятием объектов и т.д. Объединяясь множественными межсловесными («межлогогенными») связями, логогены становятся образующими элементами, «узлами» вербальной сети.

Согласно ученому, «межсловесные связи вырабатываются в жизненном опыте и оказываются достаточно стабильными. Все слова

человеческого лексикона хранятся «внедренными» в материю вербальной сети, и этой материи принадлежит важная роль в общем речевом механизме. Эти данные составляют физиологическое основание современных представлений об организации вербальной памяти человека» [6].

Из рассмотрения специфических (психофизиологических) особенностей речевой организации человека по Л. В. Щербе определение внутреннего лексикона человека и принципы его организации последовательно выводятся А. А. Залевской. Дается трактовка внутреннего лексикона как лексического компонента речевой организации человека, обладающего теми же свойствами, которые специфичны для речевой организации в целом [7, с. 11].

В статье «О комплексном подходе к исследованию закономерностей функционирования языкового механизма человека» [8] А. А. Залевской было высказано предположение о наличии во внутреннем лексиконе человека некоторого ядра, элементы которого наилучшим образом отвечают задаче разъяснения значения одних слов через другие и вследствие этого обеспечивают связи между хранимыми в лексиконе единицами.

Представление о внутреннем лексиконе как об ассоциативной сети с центральной частью, имеющей множество связей, все более разреживающихся по направлению к периферии, характерно и для исследований Н. О. Золотовой.

В 1981 г. ученым был проведен сопоставительный анализ слов, отнесенных к ядру лексикона по материалам «Ассоциативного тезауруса английского языка» [9], с русскими словами, входящими в ядро лексикона индивида по результатам эксперимента киевских психологов [10; 11]. Было установлено, что в обоих случаях в ядро входят преимущественно существительные, далее идут прилагательные и лишь около 6% слов в обоих исследуемых случаях являются глаголами [12].

На следующем этапе работы была поставлена задача проследить, как меняется удельный вес существительных по мере продвижения от центра ядра лексикона к его периферии. Поскольку анализ слов, входящих в 1 – 3 слои ядра лексикона, был предпринят А. А. Залевской [13], Н. О. Золотовой были взяты для рассмотрения диапазоны от 199 до 150 и от 149 до 100 входящих связей – 4 и 5 слои ядра соответственно: в 4 слое ядра лексикона в качестве существительных квалифицированы 66% слов этого слоя ядра, в качестве прилагательных – 14%, глаголов – около 7%, около 13% составили наречия, предлоги, местоимения и междометия; основное место в 5 слое ядра лексикона занимали существительные – 61,3 %, затем шли прилагательные – 19%, в качестве глаголов рассматривались 13,5% слов и 6,2% приходились на другие категории слов.

Сравнив полученные данные с имевшимися ранее [8, с. 36; 13, с. 38] показателями соотношения существительных, прилагательных и

глаголов в других слоях ядра лексикона, Н. О. Золотова сделала вывод, что преобладание существительных устойчиво сохраняется при удалении от центра ядра к его периферии [14].

Ученым была составлена и «семантическая карта» ядра лексикона. Собственно карта состоит из семантических групп, показанных с помощью кругов, где каждый круг представляет некую семантическую область («концепт»), отражающую наиболее значимые для человека жизненные категории. Сюда относятся названия лиц, названия частей тела, названия видов пищи и животных, цветообозначения, одежда, понятия, связанные с домом, жилищем, здоровьем и войной [15, с. 126].

По названиям семантических групп можно предположить, что слова, составляющие ядро лексикона, обозначают самые емкие понятия, связь с которыми имеет максимальную вероятность воспроизведения. По своему положению и по существу отражаемых понятий концептуальный блок «Человек» находится в центре рассматриваемой карты. Исходя из этого, все концептуальные схемы объединены одним общим блоком «Человек», «так как поставленный в центр объективной действительности человек членит окружающий мир, как бы пропуская его через себя и противопоставляя себя как живое существо – неживой природе, как мыслящее существо – растительному миру и т.п.» [16, с. 42].

Попытка отобразить наиболее общее толкование внутреннего лексикона с позиций когнитивного подхода сделана Е. С. Кубряковой. Под внутренним лексиконом человека ученый понимает «совокупность вербальных сетей, сетей подвижных, пересекающихся в топологическом пространстве мозга по разным линиям, направлениям, основаниям» [17, с. 91]. По мнению Е. С. Кубряковой, движение вербальных сетей вызывается активизацией вербальной части концептуальной системы человека. Направленность сознания, мышления говорящего на какой-либо предмет или явление «оказывается стимулом, активизирующим тот или иной участок этих сетей» [17, с. 91].

Концепция внутреннего лексикона человека, развиваемая Е. С. Кубряковой, основывается на том, что ключ к большинству поставленных временем проблем о типах знания в голове человека, о структуре этого знания и его организации лежит в понимании и описании феномена памяти, в формулировке гипотез о ее устройстве и оперативных возможностях.

По мнению ученого, память – это «когнитивная способность удерживать в голове информацию о мире и о самом себе, сохранять накопленный опыт и знания в виде определенных «следов», (энграмм), то есть когнитивных и ментальных репрезентаций как определенных структур представления знаний и оценок, упорядочивать весь этот массив знаний, чтобы облегчить легкий доступ к нему, «складировать» и систематизировать все сведения, пришедшие к человеку по разным каналам и в известной мере интегрировать их в единую систему для

простоты оперирования и манипулирования имеющейся информацией» [18, с. 114].

Языковая память (внутренний лексикон) формируется аналогично памяти вещей и событий: она проходит те же стадии эволюции, развития, те же ступени расширяющейся абстракции и усложняющихся представлений и образов, группировки их в определенные гештальты и наборы и т.п. Это значит одновременно, что и в самой языковой памяти есть элементы чувственной, образной и двигательной, сенсомоторной памяти, а далее – и «надстраивающиеся» над нею элементы схемной, функциональной, деятельностной памяти.

Позже в статье «О ментальном лексиконе. Лексикон как компонент языковой способности человека» под внутренним лексиконом человека Е. С. Кубрякова понимает тот механизм речевой деятельности, который обеспечивает говорящим связь когнитивных структур с лексемами языка. Таким образом, внутренний лексикон человека, во-первых, является составной частью языковой способности, или «речевой организации индивида», а во-вторых, напрямую связан с понятийной и категориальной системами, то есть в каком-то смысле это своеобразная зона пересечения языка и когниции [19].

Внутренний лексикон человека рассматривается и с позиций внутрисубъектного подхода. Ю. Н. Караулов определяет внутренний лексикон человека как ассоциативно-вербальную сеть, которая отражает «не просто фрагмент памяти (знаний) человека, фрагмент системы семантических и грамматических отношений, но и фрагмент образов сознания, мотивов и оценок» [20, с. 6].

Данное определение основывается на разработанной ученым теории языковой личности. Структурная модель языковой личности складывается из трех уровней:

- 1) вербально-семантического, или лексикона личности, включающего также все грамматические знания личности;
- 2) лингво-когнитивного, или тезауруса личности, в котором отражается более или менее систематизированная «структура мира»;
- 3) мотивационного уровня, или уровня деятельно-коммуникативных потребностей, который отражает прагматикон личности, то есть систему ее целей, мотивов, интересов и установок [21, с. 238].

Каждому уровню свойственны специфические типовые элементы, такие как единицы уровня, отношения между этими уровнями, наличие стереотипных своеобразных объединений, присущих каждому уровню. Например, на вербально-семантическом уровне в качестве единиц выступают отдельные слова, отношения между ними охватывают все разнообразие их грамматико-парадигматических, семантико-синтаксических и ассоциативных связей, совокупность которых суммируется единой «ассоциативно-вербальной сетью», а стереотипами являются наиболее ходовые, стандартные словосочетания, простые

формульные предложения и фразы типа *ехать на троллейбусе, пойти в кино, купить хлеба*, которые выступают как своеобразные «паттерны» и клише.

Таким образом, внутренний лексикон человека, или «ассоциативно-вербальная сеть» – это совокупность лексем и связей между ними, которыми располагает «естественный говорящий», носитель языка» [22, с. 5].

По мнению Ю. Н. Караулова, все связи между элементами ассоциативно-вербальной сети, то есть между находящимися в ее узлах словами в лемматизированной форме, словоформами или словосочетаниями, подчинены закону предикцируемости этих связей: предикация правит отношениями в ассоциативно-вербальной сети. Под предикацией ученый понимает: а) ее элементарно-логический смысл – как приписывание признака предмету; б) ее расширенное толкование, включающее процессы оформления предикативности и построение предикативных структур, то есть предложений; такое толкование позволяет включить в содержание понятия не только предикацию в указанном выше узком смысле, но также и прочие равновеликие ей функции, которые могут получать наряду с ней выражение в высказывании, а именно: номинацию, локацию и оценку; в) в понятие предикации вкладывается также психологический смысл, подразумевающий активную позицию говорящего, который в ответ на стимул начинает предикцировать, осуществлять предикацию в указанном выше смысле (б). В таком понимании предикация есть процесс и результат проявления иллокутивных сил носителя языка: в анкете запечатлено действие иллокутивных сил конкретной индивидуальности, тогда как в ассоциативно-вербальной сети в целом мы имеем дело с результатом действия иллокутивных сил абстрактной языковой личности носителя [23].

Рассмотрение внутреннего лексикона человека с позиций психологического, психофизиологического, когнитивного и внутрисубъектного подходов позволило сделать следующие выводы.

Процедуры извлечения слова из памяти, этапы его поиска или, в случае необходимости, его создания, могут быть описаны только на фоне общей картины внутреннего лексикона человека как особым образом организованной динамической системы, которая приводится в действие, когда человек хочет что-либо сказать и активизирует свое сознание для реализации этих намерений.

В психологии под внутренним лексиконом человека понимаются операции мышления, которые определяются как целостная система связей, сформировавшаяся через предшествующий опыт человека (К. К. Григорян).

В психофизиологии внутренний лексикон человека (словесная память) рассматривается как составная часть памяти, то есть «динамической, развивающейся, многоуровневой» информационной

системы, обеспечивающей прием, переработку, хранение и извлечение информации, а также описание ее структуры как целостной системы, организация которой определяется ассоциативными, логическими, грамматическими, фонетическими связями между словами (Т. Н. Ушакова).

Из рассмотрения психофизиологических особенностей речевой организации человека по Л. В. Щербе определение внутреннего лексикона человека и принципы его организации последовательно выводятся А. А. Залевской. Дается трактовка внутреннего лексикона как динамической функциональной системы, самоорганизующейся вследствие постоянного взаимодействия между процессами переработки и упорядочения речевого опыта и его продуктами.

Представление о внутреннем лексиконе как об ассоциативной сети с центральной частью, имеющей множество связей, все более разреживающихся по направлению к периферии, характерно и для исследований Н. О. Золотовой.

С позиций когнитивного подхода внутренний лексикон (языковая память), напрямую связанный с понятийной и категориальной системами, является составной частью языковой способности человека (Е. С. Кубрякова).

В рамках теории носителя языка внутренний лексикон человека трактуется как ассоциативно-вербальная сеть, под которой понимается совокупность лексем и связей между ними, располагаемые «естественным говорящим», носителем языка (Ю. Н. Караулов).

Определение понятия внутреннего лексикона человека необходимо автору статьи для дальнейшего изучения внутреннего лексикона носителей русского национально-культурного сознания в гетерогенном языковом окружении.

Список использованной литературы

1. Григорян К. К. Проблема образного мышления и его операциональных структур в современной психологии / К. К. Григорян // Вопросы математического моделирования и структурного исследования психической деятельности : [сборник статей / ред. коллегия: проф. Л. Б. Ительсон и др.]. – Владимир, 1972. – С. 168 – 182. – (М-во просвещения РСФСР. Владимирский гос. пед. ин-т им. П. И. Лебедева-Полянского. Ученые записки. Т. 29. Серия «Педагогика и психология». Вып. 6.). **2. Григорян К. К.** Опыт экспериментального исследования операциональной структуры образного мышления / К. К. Григорян // Вопросы математического моделирования и структурного исследования психической деятельности : [сборник статей / ред. коллегия: проф. Л. Б. Ительсон и др.]. – Владимир, 1972. – С. 183 – 205. – (М-во просвещения РСФСР. Владимирский гос. пед. ин-т им. П. И. Лебедева-Полянского. Ученые записки. Т. 29. Серия «Педагогика и психология». Вып. 6.). **3. Зачесова И. А.** О структуре словесной памяти /

И. А. Зачесова, И. М. Подклетнова // Психологические и психофизиологические исследования речи / [отв. ред. Т. Н. Ушакова]. – М.: Наука, 1985. – С. 95 – 109. – (Ин-т психологии АН СССР).

4. Ушакова Т. Н. Проблема внутренней речи в психологии и психофизиологии / Т. Н. Ушакова // Психологические и психофизиологические исследования речи / [отв. ред. Т. Н. Ушакова]. – М.: Наука, 1985. – С. 13 – 26. – (Ин-т психологии АН СССР).

5. Ушакова Т. Н. Структура языка и организация речевого процесса / Т. Н. Ушакова // Язык, сознание, культура / [под ред. Н. В. Уфимцевой и Т. Н. Ушаковой]. – М., 2005. – С. 1 – 14.

6. Ушакова Т. Н. Психология речи и языка. Психоллингвистика // Психология XXI века : [учебное пособие]. – М.: Пер СЭ, 2003. – С. 353 – 395.

7. Залевская А. А. Проблемы организации внутреннего лексикона человека : [учебное пособие] / А. А. Залевская. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1977. – 83 с.

8. Залевская А. А. О комплексном подходе к исследованию закономерностей функционирования языкового механизма человека // Психоллингвистические исследования в области лексики и фонетики : [межвузовский тематический сборник / редкол. : А. А. Залевская (отв. ред.) и др.]. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1981. – С. 28 – 44.

9. Kiss G. The Associative Thesaurus of English / G. Kiss, C. Armstrong, R. Milroy. – Edinburgh : Univ. of Edinb., MRC Speech and Communication Unit, 1972. – 1539 p.

10. Старинец В. С. Экспериментальное исследование структуры ассоциативных связей / В. С. Старинец, К. Г. Агабабян, Г. И. Недялкова // Моделирование в биологии и медицине : [сборник статей / ред. коллегия: Н. М. Амосов (отв. ред) и др.]. – Киев : Наукова думка, 1968. – С. 14 – 20. – (Вып. 3; АН УССР [республиканский межведомственный сборник]. Кибернетика и вычислительная техника).

11. Старинец В. С. Экспериментальные исследования семантической организации ассоциативных сетей / В. С. Старинец, К. Г. Агабабян, Г. И. Недялкова // Моделирование в биологии и медицине : [сборник статей / ред. коллегия: Н. М. Амосов (отв. ред) и др.]. – Киев : Наукова думка, 1968. – С. 6 – 13. – (Вып. 3; АН УССР [республиканский межведомственный сборник]. Кибернетика и вычислительная техника).

12. Золотова Н. О. К проблеме «ядра» лексикона человека // Психоллингвистические исследования в области лексики и фонетики : [межвузовский тематический сборник / редкол.: А. А. Залевская (отв. ред.) и др.]. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1981. – С. 45 – 48.

13. Залевская А. А. Психоллингвистические проблемы семантики слова : [учебное пособие]. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1982. – 80 с.

14. Золотова Н. О. О ходе исследования специфики ядра лексикона // Психоллингвистические исследования в области лексики и фонетики : [сборник научных трудов / МВ и ССО РСФСР. Ред. коллегия: А. А. Залевская (отв. ред.)]. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1983. – С. 41 – 44.

15. Золотова Н. О. Опыт составления семантической карты ядра лексикона носителя английского языка // Психологические и

лингвистические аспекты проблемы языковых контактов : [сборник научных трудов / редкол.: А. А. Залевская (отв. ред.) и др.]. – Калинин : Калининский гос. ун-т, 1984. – С. 124 – 127. **16. Золотова Н. О.** «Картина мира» и ядро лексикона носителя английского языка // Проблемы семантики: психолингвистические исследования : [сборник научных трудов / редкол.: А. А. Залевская (отв. ред.) и др.]. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1991. – С. 40 – 45. **17. Кубрякова Е. С.** Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи / Е. С. Кубрякова, А. М. Шахнарович, Л. В. Сахарный; отв. ред. Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1991. – 240 с. – (АН СССР. Ин-т языкознания). **18. Краткий словарь когнитивных терминов** / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М. : Филологический факультет МГУ, 1996. – 245 с. **19. Кубрякова Е. С.** О ментальном лексиконе. Лексикон как компонент языковой способности человека / Е. С. Кубрякова // Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова; Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура). **20. Караулов Ю. Н.** Предисловие / Ю. Н. Караулов // Русский ассоциативный словарь. В 2 т. Т. 1 от стимула к реакции: Ок. 7000 стимулов / Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. – М. : ООО «Изд-во Астрель», 2002. – С. 5 – 9. **21. Караулов Ю. Н.** Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов; отв. ред. Д.Н. Шмелев; АН СССР, Отд-ние лит. и яз. – М. : Наука, 1987. – 261 с. **22. Караулов Ю. Н.** Индивидуальный ассоциативный словарь / Ю. Н. Караулов, М. М. Коробова // Вопросы языкознания. – 1993. – № 5. – С. 5 – 15. **23. Караулов Ю. Н.** Типы коммуникативного поведения носителя языка в ситуации лингвистического эксперимента / Ю. Н. Караулов // Этнокультурная специфика языкового сознания : [сборник статей / отв. ред. Н. В. Уфимцева]. – М., 2003. – С. 67 – 97.

Ситникова О. В. Внутрішній лексикон людини з точки зору сучасних антропоцентричних теорій

Одним з основних питань лінгвістики, що розглядаються в рамках сучасної антропоцентричної парадигми, є мовленнєва здатність людини, яка обумовлює можливість внутрішньомовного і міжмовного спілкування. Дослідники намагаються виявити ті ознаки та зв'язки, що лежать в основі впорядкованості одиниць внутрішнього лексикону і завдяки яким людина може з дивовижною швидкістю розуміти слово, що сприймається, або знаходити саме те слово, яке адекватно відповідає задуму його власного висловлювання. У даній статті внутрішній лексикон людини розглядається з позицій психологічного, психофізіологічного, когнітивного і внутрішньосуб'єктного підходів.

Ключові слова: внутрішній лексикон людини, операції мислення,

словесна пам'ять, динамічна функціональна система, ядро внутрішнього лексикону, мовна пам'ять, асоціативно-вербальна мережа.

Ситникова Е. В. Внутренний лексикон человека в свете современных антропоцентрических теорий

Одним из основных вопросов лингвистики, рассматриваемых в рамках современной антропоцентрической парадигмы, является речевая способность человека, обуславливающая возможность внутриязыкового и межъязыкового общения. Исследователи пытаются выявить те признаки и связи, которые лежат в основе упорядоченности единиц внутреннего лексикона и благодаря которым человек может с удивительной быстротой понимать воспринимаемое слово или находить именно то слово, которое адекватно соответствует замыслу его собственного высказывания. В данной статье внутренний лексикон человека рассматривается с позиций психологического, психофизиологического, когнитивного и внутрисубъектного подходов.

Ключевые слова: внутренний лексикон человека, операции мышления, словесная память, динамическая функциональная система, ядро внутреннего лексикона, языковая память, ассоциативно-вербальная сеть.

Sitnikova E. V. The human internal lexicon in view of contemporary anthropocentric theories.

One of the main problems of linguistics, which is considered within the framework of contemporary anthropocentric paradigm, is the verbal ability of a person, that determines the possibility of intralingual and translingual communication. Researchers are trying to identify the attributes and connections that form the basis of order of the internal lexicon units and through which a person can understand with amazing rapidity the perceived word or to find exactly the right word, which corresponds adequately to the goal of his own statement. In this article, the human internal lexicon is considered from the perspective of psychological, physiological, cognitive and intrasubject approaches.

Keywords: the human internal lexicon, thinking operations, verbal memory, dynamic functional system, the core of the internal lexicon, language memory, verbal associative network.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013

Рецензент – д. філол. н., проф. Отін Є. С.

УДК 81'373.23 + 811.161.2 + 811.111'276

І. Д. Стоянова

**МОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ
КОМУНІКАТИВНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ У ДИСКУРСІ
АНТИУТОПІЇ**

У сучасному світі в умовах конкуренції та боротьби за владу великого значення набувають навіювання та маніпулювання свідомістю [1; 2, с. 89; 3, с. 90; 4]. Мова використовується для передачі певної інформації з метою впливу на комунікантів у процесі спілкування, і, виступаючи механізмом творення та трансляції ідей, переконань, цінностей, є фундаментом дискурсу [5; 6; 7; 8; 9], а дискурс відображає ці ідеї, переконання та цінності. Саме тому дискурс антиутопії викликає особливий інтерес як сфера маніпулювання суспільною свідомістю. Актуальність теми визначається спрямованістю лінгвістичних досліджень на вивчення дискурсу, аналіз якого здійснюється в межах когнітивно-дискурсивної парадигми. Об'єктом дослідження є дискурс антиутопії англійської, української і російської лінгвокультур, предметом дослідження виступає маніпулятивна стратегія та тактики її вираження в англійському, українському і російському дискурсі антиутопії, їх порівняльна характеристика, а також етнокультурні характеристики визначеного типу дискурсу.

Метою дослідження є визначення тактик комунікантів в дискурсі антиутопії, встановлення його етнокультурної специфіки. Реалізація цієї мети передбачає вирішення такої задачі, як розгляд структури та специфіки репрезентації комунікації в дискурсі антиутопії.

Матеріалом дослідження слугують контексти, які містять мовленнєві ситуації спілкування в тоталітарному суспільстві, змодельованому в дискурсі антиутопії. Ці контексти виокремлено методом суцільної вибірки із художніх творів жанру антиутопії британських, американських, українських і російських авторів двадцятого сторіччя.

Аналіз комунікативних особливостей дискурсу антиутопії дозволяє зробити висновок, що у формуванні визначеного типу дискурсу однією з головних комунікативних стратегій виступає стратегія маніпулювання, яка є свідомо організованим динамічним процесом. Стратегія маніпулювання – є видом психологічного впливу, здійснення якого призводить до прихованого виникнення в іншій людині намірів, які не збігаються з бажанням цієї людини [4, с. 59]. В основі маніпуляції лежить інтенція пониження статусу адресата [9, с. 450], вплив, націлений на людські почуття, передусім на страх, гнів, ненависть.

Як свідчить аналіз мовного матеріалу, комунікативна стратегія маніпулювання реалізується за допомогою шести типів комунікативних тактик: 1) логічної аргументації, 2) семантичного повтору, 3) трансформації

ситуації, 4) безальтернативного вибору, 5) «створення кола своїх», 6) «створення образу героя».

Тактика *логічної аргументації* має на меті зміну ментальних уявлень адресата, а саме зміну стану думок адресата, впливу на його картину світу. Визначена тактика виявилася найбільш частотною в усіх досліджуваних мовах (28% від загальної кількості контекстів в англійському дискурсі, 31% – в українському та 35% – в російському дискурсі антиутопії відповідно). У російському та англійському дискурсі антиутопії спільними рисами вербалізації тактики логічної аргументації є вживання таких комунікативних засобів: 1) *заперечення*, яке створює категоричність висловлення, і виступає реалізацією негативного ставлення до адресата з метою впливу на його емоційно-психологічну сферу для одержання запланованого перлокутивного ефекту (див. прикл. (1), (2)): (1) «...no one whom we bring to this place ever leaves our hands uncured? We are not interested in those stupid crimes that you have committed. The Party is not interested in the overt act. We do not merely destroy our enemies» (Orw. 1); (2) «В истории ничего не бывает так, как в учебниках. У нас, коммунистов, не было времени доказать правоту наших идей. Мы не успели технологически победить Запад. Но борьба идей – это такая область, где нельзя останавливаться ни на секунду» (Пел.); 2) *звертання*, що належить до емоційно-вольового мовлення. Головною функцією звертання є спонукання адресата до сприйняття інформації (див. прикл. (3), (4)): (3) «Will you understand, Winston» (Orw. 1); (4) «Ребята! Не забывайте этого» (Пел.).

У російському дискурсі антиутопії зазначена тактика вербалізується за допомогою таких комунікативних засобів (див. прикл. (5), (6)): 1) *складні спонукальні речення*: (5) «Вспомните знаменитую историю легендарного персонажа, воспетого Борисом Полевым! Того, в чью честь названо наше училище! Он, потеряв в бою обе ноги, не сдался! Многие говорили ему, что это невозможно, но он помнил главное, что он советский человек!» (Пел.); 2) *гіперболізація* – виконує функцію навмисного перебільшення властивостей предмета чи явища з метою приписування їм певних ознак у більшій мірі, ніж вони ними реально наділені. Адресант намагається підсилити враження, підкреслити позитивність описуваного предмета: (6) «...встав на протезы, икаром взмыл в небо бить фашистского гада!» (Пел.).

В англійському дискурсі антиутопії для вербалізації цієї тактики вживаються: 1) *інфінітиви* з метою приховування комунікантом справжнього комунікативного наміру (див. прикл. (7), (8)): (7) «Shall I tell you why we have brought you here? To cure you! To make you sane!» (Orw. 1); 2) *антитеза*, яка передає контрастне представлення референтів, тому найчастіше вживається для реалізації прихованого впливу на реципієнта: (8) «We do not merely destroy our enemies, we change them» (Orw. 1).

В українському дискурсі антиутопії визначена тактика вербалізується за допомогою таких комунікативних засобів (див. прикл. (9), (10)): 1) *прості речення*, вживані з метою прямого впливу на підсвідомість реципієнта, які зовнішньо підвищують його статус і одночасно грають на його самолюбстві: (9) «Ви є людина інтелігентна. Ми потребуємо знати чи ви дійсно непримиренний ворог, а чи ми помилялись. Доказом цього буде те, як щиро і чесно ви зізнаєтесь і покаєтесь» (Багр. 1); 2) *непрямі мовленнєві акти*, які вживаються у наказовій функції і інтепретуються мовцями як заклик до дії: (10) «Все, що тут написано, ви мусите самі розповісти, не затаюючи нічого. Нам не хотілось би до вас застосовувати методи, які ми застосовуємо до всіх тих, що стають на шлях боротьби з нами. Бо то для вас буде зовсім неприємно» (Багр.). Тактика *семантичного повтору* вживається з метою логічного наголосу, необхідного для того, щоб привернути увагу адресата до ключового слова в реченні. Повтор впливає на емоції, думки та вчинки адресата, за допомогою повторів автор досягає ефекту прагматичного впливу на реципієнта [10, с. 5], але в дискурсі антиутопії найчастіше використовується лексичний тавтологічний повтор, що є характерною рисою англійського дискурсу антиутопії і пояснюється нав'язуванням адресату певної ідеї (див. прикл. (11)): «*That is the world that we are preparing, Winston. A world of victory after victory, triumph after triumph after triumph: an endless pressing, pressing, pressing upon the nerve of power*» (Orw. 1).

Тактика *трансформації ситуації* реалізується способом перевантаження свідомості. Завдяки цьому й відбувається маніпулятивна трансформація ситуації, яка знаходить своє відображення в структурі дискурсу антиутопії. Ця тактика зафіксована лише в англійському дискурсі антиутопії і є його характерною рисою (див. прикл. (12)): «*You are prepared to commit murder?*» «*Yes.*» «*To commit acts of sabotage...?*» «*Yes.*» «*To betray your country to foreign powers?*» «*Yes.*» «*... to cheat, to forge, to blackmail, to corrupt the minds of children, to distribute habit-forming drugs, to encourage prostitution, to disseminate venereal diseases?*» «*Yes.*»... «*You are prepared, the two of you, to separate and never see one another again?*» «*No!*» «*No.*» «*You did well to tell me,*» said O'Brien (Orw. 1).

Тактика *безальтернативного вибору* ґрунтується на врахуванні соціального фактору, що передбачає аналіз соціального статусу та соціальних ролей комунікантів. Природу статусної мотивації можна пояснити як залежність одного партнера від іншого. Ситуації, в яких використовується названа тактика, піддаються контролю, тому що в комуніканта із нижчим статусом немає вибору. Він повинен прийняти й виконати наказ, директиву. Визначена тактика спостерігається в трьох мовах, що обумовлює єдину модель антиутопічної комунікації – влада, яка керує істотою, держава, яка маніпулює масою. Відмінності полягають у виборі мовних засобів. В англійському дискурсі антиутопії зафіксовано такі комунікативні засоби вербалізації цієї тактики: 1) *складнопідрядні речення*: а) з *підрядним причини*, вживані з метою обґрунтування своєї поведінки (див. прикл. (13)): «*We do not*

destroy the heretic because he resists us: so long as he resists us we never destroy him» (Orw. 1); б) з підрядним часу, використовувани для демонстрації залежності адресата і відсутності в нього альтернативи вибору (див. прикл. (14) «*We make him one of ourselves before we kill him»* (Orw. 1); 2) синтаксичний паралелізм, який вживається з метою досягти ефекту прагматичного впливу на реципієнта і вплинути на емоції, думки та вчинки адресата (див. прикл. (15)): «*We convert him, we capture his inner mind, we reshape him. We burn all evil and all illusion out of him»* (Orw. 1). У російському та українському дискурсі антиутопії спільними рисами вербалізації цієї тактики є вживання константивів. В мовленнєвих актах цього типу використано дієслова пропозиційного ставлення у поєднанні з займенниками першої особи з метою висловити рішучі наміри та здійснити психологічний вплив на реципієнта (див. прикл. (16), (17)): (16) «*Я хочу, щоб ти сама прийшла до мене!*» (Вин 2); (17) «*Я-то уверен, что ты его напишешь»* (Кест.). Лише в українському дискурсі антиутопії вербалізація аналогічної тактики відбувається за допомогою менасивів: (18) «*Приїдеш! Рачки поповзеш, руки мені цілуватимеш. Вибирай! А не приїдеш, самі принесем, але тоді до стінки обох приставимо»* (Вин. 2).

Суть тактики «створення кола своїх» полягає в демонстрації відправником символічної приналежності до окремої соціальної, статусної чи політичної групи отримувача з метою встановлення контакту й створення подальшої довіри між політиком і аудиторією. Ця тактика реалізується завдяки вибору ілокуцій єднання й згуртування. На лексико-семантичному рівні виділяються такі засоби реалізації цієї тактики: 1) етноніми (див. прикл. (21)): «*Українці! Пробив наш час! Наша нація, від якої пішли всі арійські народи, входить у свої природні права на панування над арійським світом»* (Кож.); 2) лексичні одиниці із значенням сукупності, (див. прикл. (22), (23)): (22) «*For that day we all must labour, All must toil for freedom's sake»* (Orw. 2); (23) «*Ми проти Гітлера і проти Сталіна! Українці — арійці, зуртуйтеся докола Залізних Полків Братства «Онуків Святослава», ми разом здобудемо Велику Україну»* (Кож.); 3) вживання дискурсних маркерів привертання уваги співрозмовника (див. прикл. (24), (25)): (24) «*Remember, comrades, there must be no alteration in our plans: they shall be carried out to the day»* (Orw. 2). На семантико-синтаксичному рівні ілокуції згуртування і єднання можуть реалізуватися у формі лозунгів, які виконують інтегративну функцію. Лозунг – це маркер соціальної ідентифікації й одночасно засіб заклик до об'єднання (див. прикл. (25), (26)): (25) «*Long live the windmill! Long live Animal Farm!*» (Orw. 2); (26) «*МЫ ЛУЧШЕ ВСЕХ! НАША СИЛА В ПЯТИЕДИНСТВЕ»* (Войн.).

Суть тактики «створення образу героя» полягає в позитивній самопрезентації лідера держави в очах масового отримувача. Ця тактика реалізується через вибір політиком самосхвалення своїх дій, виклик симпатії до своєї персони. До лексико-семантичних засобів реалізації ілокуції можна зарахувати цілеспрямований вибір лексичних засобів з позитивною оцінкою,

які виражають: 1) позитивні якості й характеристики лідера держави, 2) його першість і лідерство, 3) політичні цінності: (27) «В історії компартії розповідається, як Сталін замолоду глибоко відчував неправду царського режиму, як він боровся за правду і справедливість» (Вин. 1).

Як свідчать результати аналізу, стратегія маніпулювання має високий ступінь продуктивності (англ. – 419, укр. – 307, рос. – 344), причому визначена стратегія в англійській мові представлена найбільшою кількістю контекстів. Результати кількісного аналізу дозволяють дійти висновку, що найпродуктивнішими в кожній із досліджуваних мов виявилися тактики логічної аргументації, безальтернативного вибору, «створення кола своїх», «створення образу героя», а найменш продуктивною є тактика семантичного повтору.

Тактика безальтернативного вибору частіше актуалізується в англійській мові, що свідчить про те, що англійські комуніканти створюють такі комунікативні ситуації, у яких комуніканти із нижчим соціальним статусом позбавлені права вибору. Тактика «створення кола своїх» найчисельніша в українській мові, що свідчить про зосередження українських комунікантив на об'єднанні зі своїм народом задля створення позитивного образу представників влади. Тактики логічної аргументації та створення образу «героя» більше поширені в російській мові, що свідчить про те, що метою російських комунікантив є здебільшого концентрація на зміні ментальних уявлень адресата та зосередження на створенні свого позитивного образу «героя».

В англійському дискурсі антиутопії найбільш продуктивними засобами актуалізації тактик, що об'єктивують маніпулятивну стратегію, є дискурсні маркери, складнопідрядні речення, інфінітивні конструкції, семантичний повтор. В українському дискурсі антиутопії перевага надається простим реченням, непрямим мовленнєвим актам, менасивам, етнонімам. Особливістю російського дискурсу антиутопії є вживання складних спонукальних речень, гіперболізації, непрямих директивів, інфінітивних конструкцій.

Отже, стратегічне використання лінгвістичних засобів у дискурсі антиутопії спрямоване на формування та створення особливої свідомості – масової, що поглинає індивідуальну свідомість, що обумовлює використання стратегії маніпулювання, яка має непрямий, але дуже суттєвий вплив на менталітет людей. Перспективним є дослідження мовленнєвої поведінки комунікантив дискурсу антиутопії з позицій інтеракціонізму та теорії мовленнєвих актів.

Список використаної літератури

1. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К.: КДУ, 1997. – 300 с. **2. Блакар Р. М.** Язык как инструмент социальной власти. // Язык и моделирование социального взаимодействия / [сост. В. М. Сергеева, П. Б. Паршина / под общ. ред. В. В. Петрова]. – М.: Прогресс, 1987. – С. 88 – 125. **3. Васильев А. Д.**

«Постновояз» российского телевидения как разновидность манипулятивного дискурса / А. Д. Васильев // Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе : Выпуск 2. – Ч. 1. – Филологические науки. – Луганск – Цюрих – Женева, 2001. – С. 86 – 101.

4. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – 3-е изд., испр. и перераб. – СПб: Речь, 2003. – 294 с.

5. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика : [пер. с англ., нем. В. И. Карасика, Н. Н. Трошиной] / Р. Водак. – Волгоград : Перемена, 1997. – 139 с.

6. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк ; [пер. с англ. под ред. В. И. Герасимова]. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

7. Ильченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу : [монографія] / О. М. Ильченко. – К. : ІВЦ Політехніка, 2002. – 288 с.

8. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монографическое учеб. пособ.] / Селиванова Е. А. – К. : ЦУА «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.

9. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монография] / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

10. Пишна Л. М. Повтори як засіб вираження авторської модальності та прагматичної настанови тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. «Германські мови» / Л. М. Пишна. – К., 1996. – 22 с.

11. Orwell G. 1984 / G. Orwell. – N Y. : New American Library, 1949. – 177 p. – (Orw. 1).

12. Багрянний І. Сад Гетсиманський / І. Багрянний. – К. : Час, 1991. – 512 с. – (Багр.).

13. Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне! / В. Винниченко. – К. : Наук. думка, 1999. – 440 с. – (Вин. 1).

14. Винниченко В. На той бік / В. Винниченко. – Нью-Йорк, 1972. – 133 с. – (Вин. 2).

15. Войнович В. Москва 2042 / В. Войнович. – М. : Изд-во Эксмо, 2004. – 384 с. – (Войн.).

16. Кестлер А. Слепящая тьма : [пер., авт. предисл. А. Кистяковский] / А. Кестлер. – М. : ДЭМ, 1989. – 384 с. – (Кест.).

17. Кожелянко В. Дефіляда в Москві / Роман, новели / В. Кожелянко. – Л. : «Кальварія», 2001. – 196 с. – (Кож.).

18. Пелевин В. ОМОН РА / В. Пелевин. – М. : Эксмо, 2005 – 192 с. (Пел.).

19. Orwell G. Animal Farm / G. Orwell. – Philadelphia : Open univ. press, 1987. – 110 p. – (Orw. 2).

Стоянова І. Д. Мовні засоби реалізації стратегії комунікативного маніпулювання у дискурсі антиутопії

Статтю присвячено проблемі аналізу дискурсу антиутопії, що базується на методології та стратегіях когнітивної лінгвістики і антропоцентричному підході до аналізу мовних явищ. В статті аналізуються особливості мовної реалізації комунікативної стратегії маніпулювання в англійському, українському та російському дискурсі антиутопії. Результати дослідження тактик визначеного типу дискурсу підтверджують його етноспецифічний характер.

Ключові слова: дискурс антиутопії, стратегія, тактика, маніпулювання, складнопідрядне речення.

Стоянова І. Д. Языковые средства реализации коммуникативного манипулирования в дискурсе антиутопии

Статья посвящена проблеме анализа дискурса антиутопии, который базируется на методологии и стратегиях когнитивной лингвистики и антропоцентрическом подходе к анализу языковых явлений. В статье анализируются особенности языковой реализации коммуникативной стратегии манипулирования в английском, украинском и русском дискурсе антиутопии. Результаты анализа тактик исследуемого дискурса подтверждают его этноспецифический характер.

Ключевые слова: дискурс антиутопии, стратегия, тактика, манипулирование, сложноподчиненное предложение.

Stoyanova I. D. Verbal means of communicative manipulation strategy realization in discourse of anti-utopia

The article is dedicated to the problem of anti-utopia discourse which is based on the communicative linguistics methodology and strategies and anthropocentric approach to the language phenomenon analysis. The work highlights the specificity of the communicative manipulation strategy realization within the English, Ukrainian and Russian discourse of anti-utopia. The research of tactics proves the ethnocultural character of the investigated discourse.

Key words: discourse of anti-utopia, strategy, tactic, manipulation, compound sentence.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013

Рецензент – д. філол. н., проф. Теркулов В. І.

УДК 811.111'271'42:305

Г. С. Тихоновська

**ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ МОДИФІКАЦІЇ
У МОВЛЕННЄВИХ АКТАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
(на матеріалі художнього дискурсу)**

Гендер як структурний компонент наукової моделі людини концептуалізується в різних культурах у зв'язку із особливостями їхнього розвитку. Якщо розглядати мовленнєву поведінку людей різних національностей у гендерному аспекті, то ми помітимо деякі спільні риси наряду із відмінностями. У контексті гендерного підходу до дослідження семантики мовних одиниць слід розмежувати поняття «біологічна стать», «граматичний рід», «гендер». Поняття *sexus* «біологічна стать» розглядається як компонент лексичного значення слова і відбиває «екзистенційні параметри індивіда» (термін А. В. Кириліної [1]). Гендер

виражає результати й особливості процесу соціалізації особистості в аспекті культурно зумовленої моделі мужності й жіночості. Отже, гендер є більш широким поняттям, ніж біологічна стать, і його опис стає можливим шляхом вивчення не тільки структур мови, пов'язаних із статтю, але і значно більшої кількості мовних явищ.

У 1970 – 1980 минулого століття феміністська лінгвістика боролася із гендерними забобонами, які протягом історії виникли у мові. Маємо на увазі багаття генералізованих висловлювань, паремій, афоризмів, пов'язаних із розумом, хитрістю, мовчазливістю, говірливістю чоловіків та жінок. Але феміністки тих років додали до цих стереотипів ще декілька, які пов'язані безпосередньо із мовленнєвою поведінкою: жінки балакають більше на особисті теми, чоловіки – на суспільні, жінки у розмові частіше запитують, дякують, вибачаються, чоловіки визначають тему дискусії, частіше перебивають жінок [2].

Були висунуті положення не тільки о чоловічих та жіночих перевагах у спілкуванні, але і о гендерлектах, жіночій та чоловічій мові. Показним є висновок американської дослідниці Р. Лакофф: «Стиль спілкування призводить до того, що у соціальному плані жінки позбавлені влади та їм доводиться підкорюватися». Подібні уявлення стали одним із основних причин боротьби феміністок за рівні права у мові [3].

Звичайно, зараз після декількох декад можна зауважити, що такі висновки були поспішними. Вони спиралися тільки на статеву приналежність мовця. Однак і до сьогодні деякі положення феміністської лінгвістики не втратили свого значення. Наприклад, теза Д. Таннена о доміантній поведінці чоловіків та кооперації жінок у інтеракції [4].

Говорячи про комунікативну діяльність не можемо не згадати теорію мовленнєвих актів, тому що діалоги, які зустрічаються у текстах художнього дискурсу саме і є мовленнєвими актами. Вивченням теорії мовленнєвих актів взагалі та гендерним чинником у комунікативній інтеракції зокрема займалися у своїх наукових трудах такі вчені, як Д. М. Городникова, О. Л. Каменська, А. В. Кириліна, Г. Ю. Крейдлін, О. О. Леонтьев, А. Піз, Д. Таннен, J. Coats, R. Lakoff, M. Renzetti.

Метою цієї статті є розгляд гендерних розбіжностей в аспекті правил організації комунікації та в аспекті вживання засобів модифікації мовленнєвого акту.

Завданням цієї роботи є 1) визначити основні теоретичні прагмалінгвістичні положення, пов'язані із організацією комунікації; 2) навести конкретні приклади із творів художньої літератури сучасного англійського автора Девіда Лоджа, які матимуть гендерні комунікативні розбіжності; 3) зробити висновок які засоби модифікації мовленнєвої поведінки будуть зустрічатися частіше у мовців жіночої статі, а які у чоловіків.

Об'єктом дослідження є речення та вирази, які мають засоби модифікації мовленнєвого акту та належать персонажам різної статі.

Предметом дослідження виступають гендерна та культурологічна зумовленість використання і репрезентації комунікативних компонентів.

Матеріалом дослідження було обрано роман сучасного автора Великої Британії Девіда Лоджа «The British Museum is falling down».

Нерідко авторами художньої прози застосовуються засоби модифікації мовленнєвого акту в репліках персонажів. Це дозволяє підсилити або послабити ефект висловлювання в залежності від мети мовленнєвого акту. Комунікативна поведінка персонажів характеризується наявністю еліпсису, незакінчених висловлювань, синтаксичної транспозиції та риторичних запитань [5]. Використання вищеперерахованих мовленнєвих засобів модифікації мовленнєвого акту у висловлюваннях персонажів має певні гендерні особливості, які будуть розглянуті у цій роботі.

Еліптичні конструкції є характерними для усного розмовного мовлення. Вони роблять мовлення компактним, тому що дозволяють пропускати деякі члени речення. Це наближає діалог, описаний у художньому творі до реального життя. Проаналізувавши приклади, можна зробити висновок, що у міжгендерній комунікації чоловіки застосовують цей прийом частіше ніж жінки:

*I don't know. I think I must have pulled a muscle. **What?*** (Lodge D., The British museum is falling down, p. 11) [6].

*A good point. Six inches, would you say? **Nine*** (p. 42).

*How do you feel? **Better*** (p. 43).

Це свідчить про те, що персонажі-чоловіки частіше не дотримуються літературних норм, іноді недбало ставляться до мовлення та прагнуть зекономити зусилля вимови [5]. Але слід також зауважити, що і жінки-персонажі іноді використовують подібні конструкції:

*Where are those damp ones? **In the kitchen*** (p. 18).

Що стосується незакінчених висловлювань, то дослідження свідчить про те, що частіше їх використовують у своєму спілкуванні жінки. Такі висловлювання вживаються з різних причин. Іноді комунікант не хоче нав'язувати слухачеві свою думку, тому прагне не завершити висловлювання, а дати змогу іншій людині самій здогадатися про смисл:

I don't know what we'll do if you're pr – (p. 20).

Відомо, що жінки є більш емоційними, тому іноді при підвищеній чутливості просто неможливо завершити фразу, або незакінчені вирази також можуть свідчити про незнання мовця того, про що він вже почав говорити:

Oh, Mr Appleby... (Lodge D., The British museum is falling down, p. 24).

Well, all right – let's say develop, Adam went on. Newman's theory of doctrinal development... (p. 30).

I could give you a short term ticket... (p. 38).

You can wait if you like ..... your name will be called.....(p. 38).

Але у мовленні персонажів-чоловіків також зустрічаються подібні висловлювання:

Mr Appleby, I don't have to explain to a man of your education the meaning of the Natural Law.... (p. 30).

Синтаксична транспозиція тобто прямий порядок слів у запитанні свідчать про те, що мовець здогадується про відповідь, або говорить із іронією чи сарказмом:

There you see? I said: you have looked at Edward's rash? (p. 14).

This is yours? Inquired Adam (p. 23).

You want to renew it? You mean you have the ticket already? (p. 37).

You want to abolish firm's cars? (p. 41).

Дослідження показало, що така риса характерна як для чоловіків так і для жінок під час міжгендерного спілкування.

Риторичні запитання є особливою фігурою, яка має у собі ствердження і запитання одночасно. Такі запитання використовуються частіше за все, щоб привернути увагу слухача. Дотримуючись матеріалів дослідження та теорії чоловічого домінування, можемо зробити висновок, що жінки частіше використовують подібні висловлювання:

What do you suggest I do then? (p. 38).

What would happen to us, darling? (p. 56).

Також у мовленні чоловіків та жінок помічаємо так звані перепитання. Це пов'язано із хезитацією чи небажанням слухача повірити у те чи інше висловлювання. Цей прийом знову наближає художній твір до реального діалогічного мовлення:

Daddies don't use pots. Why don't they? (p. 11).

Pas devant les enfants. Eh? (p. 20).

I'm fine. I'll ring back. Oh, I had a letter today. A letter? Who from? (p. 43).

Дуже часто в мовленні персонажів-жінок зустрічаємо паузи, особливо у міжгендерному спілкуванні. Це знову підтверджує теорію чоловічого домінування та свідчить про те, що такі фрази можна зустріти, коли жінки не впевнені у тому, що кажуть:

Adam ..... you are not alright... (p. 43).

Yes, well .... If you want to use the phone.... (p. 44).

Чоловіки так само можуть використовувати висловлювання із паузами, але рідше:

Have you .... You haven't started your period yet? He asked wistfully. (p. 13).

Після проведеного дослідження можна зробити висновок, що для персонажів-чоловіків більш характерно вживання еліптичних конструкцій, а для жінок вживання риторичних запитань, пауз, незакінчених висловлювань, також чоловіки та жінки в однаковій мірі використовують синтаксичну транспозицію.

Підсумовуючи, можна сказати, що матеріал для дослідження не вичерпано, а тема буде актуальною до тих пір, доки комуніканти різної статі будуть брати участь у міжгендерному спілкуванні.

Список використаної літератури

1. Кирилина А. В. Гендерные исследования в отечественной лингвистике: проблемы, связанные с бурным развитием / А. В. Кирилина // Гендер как интрига познания: сб. статей / Московский гос. Лингвистический ун-т / А.В. Кирилина (сост.). – М. : Рудомино, 2000. – 191. – С. 5 – 13. **2. Горошко Е. И.** Языковое сознание: гендерная парадигма / Е. И. Горошко. – Харьков : ИЯ РАН - Издательский Дом “ИНЖЭК”, 2003. – 440 с. **3. Lakoff R.** You are what you say / R. Lakoff // From Ms Magazine, Copyright, 1974. [Electronic resource] – Mode of access : <http://www.scribube.com/limba/engleza/literature/ROBIN-LAKOFF-You-Are-What-You-2051081223.php> **4. Таннен Д.** Ты меня не понимаешь // Гендер и язык / Московский государственный лингвистический университет; Лаборатория гендерных исследований. – М. : Языки славянской культуры, 2005. **5. Борисенко Н. Д.** Гендерний аспект репрезентації персонажного мовлення в англійських драматичних творах кінця 20 століття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. Д. Борисенко. – Житомир, 2003. – 231 с. **6. Lodge D.** The British museum is falling down / D. Lodge. – Penguin books, 1983. – 175 p.

Тихоновська Г. С. Гендерні особливості засобів модифікації у мовленнєвих актах англійської мови (на матеріалі художнього дискурсу)

У статті розглядаються міжгендерна комунікація та засоби модифікації мовленнєвих актів представлені у сучасному англійському художньому дискурсі. На початку статті представлені основні теоретичні засади щодо визначення поняття гендер та міжгендерна комунікація. Серед розглянутих засобів модифікації мовленнєвих актів досліджуються наступні: еліпсис, синтаксична перестановка або транспозиція, риторичні запитання та ін. Практична частина статті була побудована на аналізі прикладів, які були виявлені після дослідження сучасної англійської художньої літератури.

Ключові слова: мовленнєвий акт, модифікація, еліптичні конструкції, синтаксична транспозиція, риторичне запитання.

Тихоновская А. С. Гендерные особенности способов модификации в речевых актах английского языка (на материале художественного дискурса)

В статье рассматриваются межгендерная коммуникация и способы модификации речевых актов, представленные в современном английском художественном дискурсе. В начале статьи представлены

основные теоретические принципы относительно определения понятия гендер и межгендерная коммуникация. Среди рассмотренных способов модификации речевых актов исследуются следующие: эллипсис, синтаксическая перестановка или транспозиция, риторические вопросы и др. Практическая часть статьи построена на анализе примеров, которые были обнаружены после исследования современной английской художественной литературы.

Ключевые слова: речевой акт, модификация, эллиптические конструкции, синтаксическая транспозиция, риторический вопрос.

Tykhonovska G. S. Gender Peculiarities of Modification Means in Speech Acts of English Language (based on fiction literature)

In the article the intersex communication and the means of speech acts modification, which are represented in English fiction literature, are discussed. In the beginning of the article the main theoretical principles connected with the definition of gender and intergender communication are presented. Among the given ways of speech acts modification the following are submitted: ellipsis, syntactical rearrangement or transposition, rhetorical questions etc. The practical part of the article is based on the analysis of the examples that were found after the research conducted on the modern English literature of belles-lettres style.

Key words: speech act, modification, ellipsoid constructions, syntactical transposition, rhetorical question.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Унукович В. В.

УДК 811.111'373.7

Т. В. Тоненчук

ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОРИЗАЦІЇ ІМЕННИКІВ-СОМАТИЗМІВ У СКЛАДІ АНГЛОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки відбувається кардинальне переосмислення і переорієнтація досліджень на когнітивний напрямок її парадигми. Сьогодні когнітивісти приділяють особливу увагу вивченню метафори, вважаючи, що вона займає в когнітивній моделі мови центральне місце, оскільки саме метафора є знаряддям формування нових ментальних категорій, утворення нових концептуальних систем, формування нового знання.

Філософські основи антропоцентричного підходу до вивчення метафори, який почав активно розвиватися в 90-і роки минулого

століття, закладені ще в роботах В. фон Гумбольдта [1], Е. Кассіра [2], Л. Вітгенштейна [3].

З часу опублікування Дж. Лакоффом та М. Джонсоном їх фундаментального дослідження «Metaphors We Live By» [4] у 1980 році, яке доводить когнітивний характер метафоротворення, метафора стала об'єктом дослідження багатьох дисциплін, в першу чергу мовознавства, літературознавства, філософії, психології, культурології тощо.

Так, проблеми когнітивної метафори проаналізовані в роботах Е. Маккормака [5], Д. Е. Купера [6], М. Хайдеггера [7], Ф. А. Анкерсмита [8] та ін. Е. Маккормак, наприклад, пояснює, що метафора є результатом впливу когнітивного процесу на формальні семантичні структури. Д. Е. Купер, М. Хайдеггер розглядають метафору як засіб пізнання і вказують на її здатність виражати істинні знання про світ.

Оскільки природа метафори переважно антропоцентрична, а частини тіла є найбільш доступним об'єктом для спостереження і порівняння з перших кроків життя людини, при формуванні фразеологічних одиниць шляхом метафоричних перенесень широко використовується людина, зокрема її тіло.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення особливостей метафоризації іменників-соматизмів у складі англійських соматичних фразеологічних одиниць (СФО) у межах лінгвокогнітивної парадигми. Вибір саме СФО як об'єкту дослідження пояснюється тим, що саме ці ФО є найбільш чисельними у фразеології різних мов і містять компоненти значення, які відображають як загальнолюдські так і національні особливості сприйняття людиною дійсності.

Отже, метою дослідження є виявлення і кількісний аналіз типів метафоризації соматизмів у складі ФО англійської мови, а предметом – їх кількісні характеристики. Матеріалом дослідження слугували фразеологічні словники [9; 10], з яких методом суцільної вибірки було відібрано 2500 англійських ФО з компонентом-соматизмом.

Соматична фразеологія є тим пластом фразеології, на творення якої мав значний вплив психологічний чи, точніше, психологічно-соціальний фактор. Ключовими механізмами семантичних перетворень соматизмів у складі ФО є метафора та метонімія.

Починаючи від Арістотеля [11], класична риторика намагалася дати чітку класифікацію і вичерпний опис тропів і фігур. Метафора (від гр. *metaphora* – переміщення, віддалення, перенесення) – вид тропу, побудований на основі вживання слів та виразів у переносному значенні.

Слід наголосити, що метафоризація є найпродуктивнішим креативним засобом збагачення мови, виявом мовної економії, семіотичною закономірністю, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні або асоційованої з нею.

Серед інших тропів метафора займає центральне місце, оскільки дозволяє створити місткі образи, засновані на яскравих, несподіваних асоціаціях. В основу метафор може бути покладено подібність найрізноманітніших ознак предметів: кольору, форми, обсягу, призначення, положення і т. д.

Таким чином можна виділити такі види метафор:

а) метафори, що виникають на основі перенесення ознак істот на назви чи ознаки інших істот (напр.: ознаки поведінки тварин на поведінку людей) – *put one's tail between one's legs* – злякатися, підібрати хвіст;

б) на основі перенесення назв або ознак неістот на назви або ознаки інших неістот, понять – *flesh pots (of Egypt)* – матеріальне благополуччя, достаток, багате життя; *корисливі думки, цілі*;

в) на основі перенесення назв чи ознак істот на назви чи ознаки неістот – *walls have ears* – і стіни вуха мають;

г) на основі перенесення ознак чи назв неживих предметів на назви чи ознаки істот – *heart of oak* – хоробра, мужня людина.

На думку багатьох фразеологів, найбільш розповсюдженим типом фразеологічного переосмислення є метафоричне. За визначенням О. В. Куніна, цей тип переосмислення є «переносом найменування з одного денотата на інший, який асоціюється з ним на основі реальної або уявної схожості» [12, с. 124].

Поділяючи у тому числі і думку Б. Л. Ларіна про те, що в основі багатьох ФО лежить метафоризація і що ФО – це таке стійке словосполучення, яке виникає в результаті його метафоризації – семантичного оновлення його компонентів [13], розглянемо детально процес метафоризації у досліджуваних фразеологічних одиницях.

Метафоричне переосмислення здійснюється на основі різних типів переносу за подібністю. Найбільш поширеним типом переносу за подібністю значення компонентів соматичних фразеологізмів є перенос:

- за подібністю дії і / або загального враження від дії (*turn on one's heel* – круто повернутися (і ніти геть), *meet one's eye* – потрапити комусь на очі; *дивитися комусь просто в очі*) – 407 СФО;

- за подібністю стану, ознаки (*against the hair* – неприємно, проти шерсті, *не до вподоби*, *close at hand* – близько, напихваті, під руками; *незабаром*) – 334 СФО;

- складна метафора – це різновид метафоричного переосмислення, в основі якого лежить уявна нереальна ситуація. Подібні фразеологізми є своєрідними алогізмами, в яких шляхом навмисного порушення семантичної сполучуваності слів утворюється особливий комічний або іронічний ефект. Звідси і виникає особливе експресивно-емоційне забарвлення ФО, наприклад: *as like one as if he had been spit out of his mouth* – дуже схожі; *укр.: схожі, як дві краплі води*, *comb one's head with a three-legged stool* – побити, відлупцювати

когось; *намилити комусь голову*. Таким чином, серед аналізованих фразеологізмів 182 СФО є прикладами складної метафори.

Проте, найчастотнішим типом утворення значення ФО (835 СФО, що складає 33,4% від усіх відібраних СФО) є метафоричний зсув найменування, який зумовлює формування експресивно-оцінної метафори, оскільки денотат зазначених ФО входить до оцінної картини світу людини. Таким чином утворення узагальнено-метафоричного значення ФО пов'язане з процесом перебудови семантичної структури фразотвірних компонентів, специфіка якої полягає в актуалізації потенційних сем (емоційно-логічних, емотивних) і деактуалізації предметно-логічних сем, які не узгоджуються зі складовими нової семантичної структури [14]. Так, у СФО *find one's tongue* – *знову заговорити, заговорити після тимчасової зняквовілості* в іменника *tongue* – *язик* актуалізується сема *язик* як засіб мовлення, а сема *язик-частина тіла* деактуалізується.

Семантичні зв'язки соматичних компонентів ФО із відповідними іменниками-соматизмами можна позначити як прямі і непрямі. У випадку прямого зв'язку «культурна інформація» (В. О. Маслова) міститься в денотативному компоненті значення соматизмів. При непрямому зв'язку соматичний компонент передає культурну інформацію, яка закріпилася як індивідуальні семи в культурологічному блоці семантичної структури соматизма [15]. Так, соматизм «face», прототипне значення якого – *обличчя, частина голови* у фразеологізмі *from face to foot* – *з голови до ніг, з голови до п'ят; зверху донизу* отримує периферійну ознаку – *верхність*. Проте, втративши прототипну ознаку, соматичний компонент фразеологізму все ж зберігає зв'язок із вихідним соматизмом.

Слід зауважити, що в межах основних типів метафоричного переосмислення, серед фразеологізмів інколи можна зустріти гіперболізацію (*break one's brains about (with) smth* – *морочити собі голову, сушити собі голову чимось, обмірковувати щось, blood boils* – *кров кипить (від обурення тощо)*) – 32 СФО. Рідше зустрічаються метафори евфемічного характеру. Вони як правило стають образними заміниками понять пов'язаних із хворобами та смертю (*be on one's last legs* – *на ладан дихати, hand in one's accounts* – *померти, nima do praotziv, viddati duhu bogovi; vrizati duba*) – 18 СФО.

Нами також виявлено 31 СФО-порівняння (*as fast as one's legs (feet) can carry one* – *щодуху, стрімголов, as plain as the nose on your face* – *ясний, як день, цілком очевидний, цілком зрозумілий; безсумнівно*) та 40 СФО-метафор, які передають певну комунікативну інформацію (*none of your lip!* – *а ну без нахабства!*, *love your heart!* – *йй-бо!*).

Кількісні дані типів метафоричного переосмислення, на основі яких утворені досліджувані СФО наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні характеристики типів метафоризації СФО

Тип метафоричного переосмислення	Кількість СФО	Частка від загальної кількості СФО (%)
експресивно-оцінна метафора	835	33,4
за подібністю дії або загального враження від дії	407	16,3
за подібністю стану	334	13,4
складна метафора (алогізми)	182	7,3
комунікативна метафора	40	1,6
метафора-порівняння	31	1,2
метафоричне переосмислення (всього)	1829	73,2
Всього СФО	2500	100

Отже, як доводять результати проведеного дослідження, образність СФО пов'язана з характером та важливістю для людського існування фізіологічних функцій частин тіла та органів людини і здійснюється передусім на основі метафори – 1829 СФО (73,2%) і в першу чергу експресивно-оцінної метафори – 835 СФО (33,4%).

Дослідження ролі соматичного компонента фразеологізму у формуванні цілісного узагальнено-метафоричного значення СФО залишається перспективним для подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

- 1. Гумбольдт В. фон.** Избранные труды по языкознанию: [пер. с нем.] / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 398 с.
- 2. Cassirer E.** Die Kraft der Metapher / Ernst Cassirer // Глава VI из книги: Sprache und Mythe. Leipzig – Berlin, 1925. – S. 68 – 80.
- 3. Wittgenstein L.** Philosophical Investigations / L. Wittgenstein. – Oxford: Basil Blackwell, 1953.
- 4. Lakoff G.** Metaphors we live by / G. Lakoff., M. Johnson. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
- 5. МакКормак Э.** Когнитивная теория метафоры / Эрл Мак Кормак // Теория метафоры: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., пол. яз. – М.: Прогресс, 1990. – С. 358 – 386.
- 6. Cooper D.** Metaphor. Aristotelian Society Cooper / D. Cooper. – Oxford: Basil Blackwell, 1986. – Vol. 5. – 282 p.
- 7. Хайдеггер М.** Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
- 8. Анкерсмит Ф.** История и тропология: взлет и падение метафоры / Ф. Анкерсмит. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 489 с.
- 9. Баранцев К. Т.** Англо-український фразеологічний словни. – 2-ге вид., випр. / К. Т. Баранцев. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. – 1056 с.
- 10. Кунин А. В.** Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М.: 1956. – 1455 с.
- 11. Аристотель.** Поэтика / Аристотель. – М.: [б. и.], 1997. – 183 с.
- 12. Кунин А. В.** Курс

фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1996. – 381 с. **13. Ларин Б. Л.** О разновидностях художественной речи. (Семантические этюды) (1922) / Б. Л. Ларин // Эстетика слова и языка писателя. – Л. : Наука, 1969. – 236 с. **14. Літвінова М. М.** Семантичні властивості фразеологічних одиниць зі значенням рис характеру людини (на матеріалі німецької мови XIX – XX ст.). – Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / М. М. Літвінова. – Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х. : 2004. – 20 с. **15. Маслова В. А.** Лингвокультурология: [учебное пособие] / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

Тоненчук Т. В. Особливості метафоризації іменників-соматизмів у складі англomовних фразеологізмів

У статті досліджено типи метафоризації соматизмів у складі фразеологічних одиниць англійської мови та представлено їх кількісні характеристики. Автор доводить, що образність соматичних фразеологізмів пов'язана із важливістю фізіологічних функцій частин тіла та органів людини для людського існування і світосприйняття, а фразеологічне переосмислення здійснюється передусім шляхом метафоризації. В основі більшості соматичних фразеологізмів із метафоричним перенесенням лежить експресивно-оцінна метафора.

Ключові слова: соматизм, соматична фразеологічна одиниця, метафоризація.

Тоненчук Т. В. Особенности метафоризации существительных-соматизмов в составе англоязычных фразеологизмов

В статье исследованы типы метафоризации соматизмов в составе фразеологических единиц английского языка и представлены их количественные характеристики. Автор доказывает, что образность соматических фразеологизмов связана с важностью физиологических функций частей тела и органов человека для человеческого существования и мировосприятия, а фразеологическое переосмысление осуществляется прежде всего путем метафоризации. В основе большинства соматических фразеологизмов с метафорическим переносом лежит экспресивно-оценочная метафора.

Ключевые слова: соматизм, соматическая фразеологическая единица, метафоризация.

Tonenchuk T. V. Metaphorization Peculiarities of Nouns-Somatisms Composing English Phraseological Units

The article studies types of metaphorization of the somatic components of English phraseological units and presents their quantitative characteristics. The author proves that figurativeness of the somatic phraseological units is associated with the importance of physiological functions of body parts and organs for human existence and perception of the

world, phraseological transfer is carried out primarily through metaphor. Expressive-evaluative metaphor is the basis of the majority of somatic phraseological units with metaphorical transfer.

Key words: somatism, somatic phraseological unit, metaphORIZATION.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Задорожна І. П.

УДК 81'23

Л. В. Туленинова

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА КАК ЭЛЕМЕНТ ПОСТРОЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЫ

Концептуальный анализ художественного произведения вносит ощутимый вклад в понимание и интерпретацию текста, поскольку лингвокультурные концепты, отражая как понятийную сторону того или иного явления действительности, так и его образные и ценностные характеристики, позволяют как нельзя более полно моделировать структуру языкового сознания автора в виде его индивидуальной концептосферы, что дает возможность донести до читателя не только «усредненные ценности, ценности, разделяемые большинством носителей того или иного языка», но и ценности, «оформленные образами, которыми мыслит не среднестатистическая языковая личность, а элитарная личность» [1, с. 5], в данном случае автор художественного произведения.

Одной из наиболее интересных, на наш взгляд, составляющих индивидуально-авторской концептосферы являются индивидуально-авторские метафорические модели, вычленив которые позволяет применение концептуального анализа, и прежде всего, анализа, который предложили Дж. Лакофф и М. Джонсон в их знаменитой монографии «Метафоры, которыми мы живем», как наиболее перспективного подхода к тропам и прежде всего к метафорам. В ходе работы над диссертационным исследованием «Концепты *здоровье* и *болезнь* в английской и русской лингвокультурах», мы заинтересовались явлением концептуальной метафоризации, как одним из основных источников пополнения лексико-семантических полей исследуемых концептов, о чем свидетельствовал их анализ. Возник вопрос, за счет чего пополняются возможности структурирования одного концепта в терминах другого (что, собственно, и понимается как метафоризация), т.е. кто или что является «поставщиком» метафор для вербализации исследуемых

концептов, а также так сказать «творцом» морбиальных метафор (метафор, с помощью которых передаются состояния здоровья человека) для вербализации других концептов.

Выбор таких метафор зависит от ряда факторов. Для одного писателя он связан с социальными и этическими нормами его времени, для другого – с личными ощущениями и эмоциями. И то и другое имеет неоспоримое воздействие на читателя. Одним из англоязычных авторов, наиболее часто обращающихся к теме «медицина», является канадская англоязычная писательница Маргарет Атвуд. Многие из ее персонажей – врачи или люди, страдающие физическими или умственными нарушениями здоровья. Атвуд не только мастерски использует метафору в описании болезни, но и помещает саму болезнь и ее проявления в исходную базу для создания метафор в описании различных понятий, чувств, характеров, явлений как в жизни отдельных людей, отдельной страны или общества, так и человеческого общества в целом. О том, какими средствами пользуется Атвуд в построении своих метафор, каково их языковое наполнение и пойдет речь в данной статье.

Проследить, какие метафоры писательница использует для концептуализации *здоровья* и *болезни* в некоторых произведениях Атвуд, частично поможет обращение к их анализу сделанному Терезой Гиберт [2], который автор статьи хотела бы прокомментировать с точки зрения упомянутой выше задачи.

Чаще всего исходную сферу для метафоризации у Атвуд составляют растения и фрукты. Например, в *Bluebeard's Egg* Ивонна описывается как «a plant» – «растение» [3, с. 247]. В *Life Before Man* состояние Тетушки Мюррей концептуализируется также сравнением с растением: «their roots, their root, their twisted diseased old root» – «их корни, их корень, их сплетенный больной корень» (здесь и далее перевод автора статьи, Л.Т.) [4, с. 121]. А в *Bodily Harm* женщина, страдающая от рака груди в ночных кошмарах, видит, как «шрам на ее груди лопается как больной плод» – «the scar on her breast splits open like a diseased fruit» [5, с. 60]. Называя такой способ метафорической концептуализации болезни традиционным, Тереза Гиберт, отмечает и предпочтение, которое Атвуд дает «инновативным сравнениям» [2, с. 124]. Так, в *The Robber Bride*, автор пишет, что Карен «видела, как болезнь распространяется по коже ее матери подобно волоскам на руках, вышедшим из-под контроля; подобно очень маленьким и медленным вспышкам молний» [6, с. 294]. В *Surfacing* дети главной героини, страдающей от мнимых болезней, перестали воспринимать эти болезни всерьез, считая их «всего лишь естественными фазами, вроде коконов» [7, с. 29].

Метафорическая гротесковость, присущая Атвуд при описании болезни и смерти: «In any case she'd picked up a hot bioform that had chewed through her like a solar mower» – «в любом случае, она подхватила острую биоформу, которая прогрызла ее насквозь как газонокосилка» [8,

с. 176], а также представление болезни и смерти с абсолютным безразличием и как источник шуток: «Crake's next news was that Uncle Pete had died suddenly. Some virus. Whatever it was had gone through him like shit through a goose. It was like watching pink sorbet on a barbecue – instant meltdown» – «Еще одна новость Коростеля была о том, что Дядя Пит неожиданно скончался. Какой-то вирус. Непонятно что прошло сквозь него, как экскременты сквозь гуся. Это было похоже на мгновенное таяние розовой фруктовой глазури на барбекю» [8, с. 253] не является, на наш взгляд, показателем образа мышления нации вообще, однако указывает на специфическое место, которое занимает концепт *здоровье* в персональной картине мира самой Атвуд, а также тех, кто, как и она, способен шутить на серьезные или неприятные темы (вспомним многочисленные анекдоты на тему «Медицина»).

Интересен также прием социальной метафорической символизации «рака»: «Cancer was a front-parlour subject, but it wasn't in the same class as a broken leg or a heart attack or even a death. It was apart, obscene almost, like a scandal; it was something you brought upon yourself» [5, с. 82] – «Рак был предметом публичного обсуждения, но не того же порядка, что сломанная рука или сердечный приступ, или даже смерть. Это была совершенно другая, почти неприличная тема, как скандал, это было подобно тому, что ты навлекал на себя». Символическая коннотация обуславливает то, что «рак» является центральной метафорой романа «*Bodily Harm*». Тереза Гиберт отмечает, что «этот роман и о «раке», разрушающем человеческое тело главной героини и о пагубности, которая разлагает тело Карибской страны, куда она едет, когда жизнь дома становится для нее невыносимой» [2, с. 126].

Гиберт считает, что медицинские метафоры в романах Атвуд подчеркивают статус женщины как жертвы, что, на наш взгляд, объясняется феминистическими настроениями самой Маргарет Атвуд.

Совершенно другое значение, нежели Тереза Гиберт, мы вложили бы в блестящую, на наш взгляд, метафору «*Life is just another sexually transmitted social disease*» [5, с. 201] – «Жизнь – всего лишь еще одна болезнь общества, передаваемая половым путем», которую Гилберт считает еще одной интерпретацией сексуальных отношений. Мы предлагаем сфокусировать внимание на философской подоплеке метафоры, которую мы интерпретируем таким образом: жизнь людей, составляющих общество, есть основа его существования, рождение новых людей – зло, болезнь, приносящая вред обществу. Такой парадоксальный вывод проистекает из попытки автора метафоры отождествить два нетождественных понятия: «жизнь» и «угроза жизни» (чем же еще является болезнь как не «угрозой жизни»!). Данная метафора может, таким образом, быть показателем того, что человек понимает никчемность своего существования, он несчастен и «болен», т. к. живет в «больном» обществе. Еще один смысл, который мы усматриваем в этой метафоре, непосредственно связан с негативным

отношением Атвуд к роли женщины как средства для вынашивания детей (если отождествить в метафоре слово «жизнь» с «рождением»). Такой вывод напрашивается, если проанализировать метафоры, связанные с беременностью, которыми изобилуют ее романы. «Есть только редкие исключения в повествованиях, где беременность воспринимается положительно (напр.: роман «Кошачий глаз» [9] и рассказ под названием «Роды» в сборнике «Танцующие девушки» [10]), пишет Гиберт [2, с. 129].

Номинанты различных болезней служат для Атвуд исходным материалом для метафоризации. Она метафорически ассоциирует разные болезни с множеством различных понятий: например, честность – с псориазом и геморроем [5, с. 64], сквернословие – с «не очень заразной болезнью, вроде «свинки» – «a minor contagious disease, like chicken pox» [3, с. 20]; к людям она также применяет такие сравнения: они могут «spread themselves like a virus» – «распространяться как вирусы» [7, с. 123], «may be catching, like a disease» – «могут быть заразными как болезнь» [11, с. 19], их можно назвать «a social disease» – «социальной болезнью» [там же, с. 181]. Образ негодяйки Зинии из *The Robber Bride*, которая после смерти становится «невидимым облаком вирусов» – «an invisible cloud of viruses» [6, с. 535], завершается метафорой «Zenia was a tumour» – «Зиния была злокачественной опухолью» [там же, с. 543].

Вышеизложенные наблюдения позволяют сделать вывод о практически неограниченных возможностях расширения как интразоны, так и экстразоны концептов (в нашем случае концептов здоровье и болезнь) за счет расширения исходной сферы для метафоры усилиями как групп (например, в медицинском дискурсе), так и отдельных представителей (например, в литературе) культуры, что в конечном итоге приводит к обогащению лексико-семантических полей концептов. Так, примером появления одного из ассоциатов болезни, перекликающихся с метафорами Атвуд может служить ассоциат *пицца*: Cold turkey (ломка). Насколько интенсивны и результативны такие процессы позволит выявить дальнейшее исследование, которое мы видим в анализе новейших лексикографических источников (в частности, современных ассоциативных словарей) и в проведении ассоциативных экспериментов, а также в применении концептуального анализа ко всем доступным видам дискурса.

«Авторские» метафоры намного ярче и многограннее отображают те состояния людей и отношения между ними, на которые тот или иной автор хочет обратить внимание, вкладывая в них свое мировидение и миропонимание. Анализ текстов даже только одного элитного представителя определенной культуры подтверждает мысль М. Минского о том, что метафора способствует образованию непредсказуемых межфреймовых связей, обладающих большой эвристической силой [12], демонстрируя, таким образом, необходимость изучения индивидуально- авторских концептосфер.

Список использованной литературы

- 1. Карасик В. И.** Лингвокультурная концептология : уч. пособие к спецкурсу / В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 116 с. **2. Gibert T.** Metaphors of Health, Illness and Disease in Margaret Atwood's Fiction / Teresa Gibert G// Illness, Bodies and Contexts : Interdisciplinary Perspectives. Ed. Isabelle Lange and Zoë Norridge. – Oxford : Inter-Disciplinary Press, 2010. – P. 123 – 133. **3. Atwood M.** Bluebeard's egg : and other stories / M. Atwood. – London : Virago Press, 1989. – 281 p. **4. Atwood M.** Life Before Man / M. Atwood. – London : Virago Press, 1982. – 292 p. **5. Atwood M.** Bodily Harm / M. Atwood. – London : Virago Press, 1986. – 296 p. **6. Atwood M.** The Robber Bride / M. Atwood. – Toronto : McClelland, 1993. – 466 p. **7. Atwood M.** Surfacing / M. Atwood. – London : Virago Press, 1979. – 192 p. **8. Atwood M.** Oryx and Crake / M. Atwood. – Toronto : McClelland, 2003. – 374 p. **9. Atwood M.** Cat's Eye / M. Atwood. – London : Virago Press, 1990. – 421 p. **10. Atwood M.** Dancing girls and other stories / M. Atwood. – Toronto : McClelland and Stewart, 1998. – 242 p. **11. Atwood M.** The Handmaid's Tale / M. Atwood. – London : Virago Press, 1990. – 324 p. **12. Минский М.** Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.

Туленінова Л. В. Концептуальна метафора як елемент побудови індивідуально-авторської концептосфери

У статті аналізується процес побудови концептосфери «хвороба» у творах Маргарет Атвуд. Досліджується також використання цією авторкою концепту «хвороба» для утворення метафор, які передають її відношення до оточуючого світу. Дане дослідження виявляє можливості розширення вихідної сфери для концептуальної метафори зусиллями як груп, так і окремих представників культури, що зрештою приводить до збагачення лексико-семантичних полів концептів.

Ключові слова: індивідуально-авторська концептосфера, концептуальна метафоризація, морбіальна метафора.

Туленинова Л. В. Концептуальная метафора как элемент построения индивидуально-авторской концептосферы

В статье анализируется процесс построения концептосферы «болезнь» в произведениях Маргарет Атвуд, а также использование этим автором концепта «болезнь» для образования метафор, передающих ее отношение к окружающему миру. Данное исследование выявляет возможности расширения исходной сферы для концептуальной метафоры усилиями как групп, так и отдельных представителей культуры, что в конечном итоге приводит к обогащению лексико-семантических полей концептов.

Ключевые слова: индивидуально-авторская концептосфера, концептуальная метафоризация, морбиальная метафора.

Tuleninova L. V. Conceptual Metaphor as a Constructive Element of the Author's Conceptual System

The process of constructing the conceptual system «disease» in Margaret Atwood's books is analyzed in this article. The author's use of the concept «disease», in order to make up metaphors reflecting her attitude towards the world around, is also in the focus of attention here. This research reveals possibilities of the expansion of the source sphere of the conceptual metaphor by the efforts of both groups and individual representatives of culture, which eventually results in enriching of the lexico-semantic fields of concepts.

Key words: individual conceptual system of the author, conceptual metaphorization, morbid metaphor.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013

Рецензент – д. пед. н., проф. Горошкіна О. М.

УДК 811. 111' 27

О. В. Федорова

**ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ
КАТЕГОРІЇ «СТАТЬ» В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Антропологічний поворот сучасних лінгвістичних досліджень обумовлює загострення наукового інтересу до проблем кореляції статі, гендера та граматичних категорій. В англійській мові, що є однією з найбільш гендерно-чутливих, відсутня граматична категорія роду. Однак і у ній наявний широкий асортимент засобів, що репрезентують стать тварини та людини і її гендер. Для здійснення особливо актуальних сьогодні гендерних лінгвістичних пошуків необхідно чітко знати, не лише які саме одиниці виконують таку функцію, але й як вони корелюють між собою, до яких рівнів мови належать.

Метою статті є систематизація та класифікація засобів репрезентації статі та гендера в сучасній англійській мові.

В опрацьованій нами літературі з даного питання наявний широкий спектр робіт, що містять опис засобів репрезентації в англійській мові концептуальної категорії «стать» та її субкатегорій. Більшість з них є просто переліком зазначених засобів з короткою характеристикою та ілюстраціями без чіткої систематизації чи типологізації [1, с. 89 – 91]. Ті автори, що класифікують їх, як правило, роблять це з двох підходів: належність засобу до певного рівня мови та експліцитного чи імпліцитного способу вираження статі.

Прикладом першого підходу є класифікація О. Л. Дудолодової:

- **морфо-семантичний рівень** представлений суфіксальними морфемами, які маркують статеву належність референта;

- **лексико-семантичний рівень** представлений:

- *формально-немаркованими* за родом номінаціями, що позначають референта певної статі;

- *формально-маркованими* номінаціями:

- ~ складними номінаціями з компонентами *-man, -woman, -person* тощо, які можуть розглядатись як родові маркери статевої належності референта;

- ~ двокомпонентними номінативними словосполученнями, одним з компонентів яких є родовий маркер *man, male, boy, woman, female, lady, girl* тощо;

- **граматико-семантичний рівень** представлений антецедентно-анафоричними співвідношеннями (займенників *he, she, his, her* та інших з іменниками, займенниками та іншими номінативними одиницями) [2, с. 55 – 74].

До представників другого підходу ми відносимо науковців З. З. Чанишеву, Г. Ш. Хакимову, які окремо виділяють системи експліцитного та імпліцитного маркування слів англійської мови за родовою ознакою:

- **система експліцитного маркування** слів за родовою ознакою включає:

- 1) суфікси в назвах, що вказують на ознаку жіночої статі, в той час як назви, що з ними корелюють, не несуть інформації про стать особи: *actor – actress, poet – poetess, lion – lioness*;

- 2) другий елемент складних слів, що виявляє відмінності за ознакою статі в складі тричленних та двочленних рядів типу: *spokesperson – spokesman – spokeswoman, bartender – barman – barwoman*;

- 3) перший елемент складних слів, що виконують гендерну специфікацію: *woman-child, woman-hater*;

- 4) атрибутивні елементи в складі словосполучень, що виступають в ролі родової премодифікації: *male teacher, female voice*.

- **система імпліцитного маркування** слів за родовою ознакою формується на рівні значення одиниць повнозначної лексики. Найбільш регулярно імпліцитна вказівка на ознаку статі виявляється в наступних розрядах слів:

- 1) термінах спорідненості: *father – mother – parent*;

- 2) назвах тварин: *bull – cow*;

- 3) позначеннях професій: *tailor – dress-maker*;

- 4) назвах осіб, що виконують певні соціальні ролі: *king – queen*;

- 5) позначення членів груп, організацій: *monk-nun*.

Окрім даних розрядів слів, в англійській мові Чанишева З. З., Хакимова Г. Ш. виділяють широку групу предикатних слів, що утворюють способи імпліцитної індикації характеристик, що

визначаються статтю. Наприклад: *buxom – (of a woman) attractively fat and healthily looking; to giggle – (about young girls) laugh repeatedly in an controlled way; to giggle – (about men) when drunk and nervous* [3, с. 170 – 173].

А. П. Мартинюк у своїй монографії «Конструювання гендеру в англomовному дискурсі» запропонувала класифікацію засобів репрезентації статі в англійській мові, що поєднує два підходи (враховує і рівень мови, і спосіб репрезентації) [4, с. 67 – 69]. Як зазначає авторка, основний інвентар, що використовується для конструювання гендеру, становлять номінативні одиниці. До класичного типу номінативних одиниць зараховують слова, одиниці лексичного складу мови, до неklasичного – сполучення слів, одиниці фразеологічного складу мови. Відповідно, до **номінативних засобів** конструювання гендеру авторка зараховує номінативні одиниці (як слова, так і словосполучення) та поділяє їх на **лексичні** та **фразеологічні**. Відповідно до способу вираження гендерної ознаки, Мартинюк А. П. виокремлює:

- **семантично марковані номінативні засоби**, що не містять гендерних маркерів, але використовуються переважно з жіночою чи чоловічою референтною віднесеністю, яка конвенціонально закріплена за ними в лексичній системі англійської мови.

- **структурно марковані номінативні засоби**:

- 1) структурно марковані номінативні засоби, що містять **морфологічні маркери**:

- суфіксальні морфеми, що утворюють деривати жіночого роду від загально родових номінацій;

- семантично марковані номінативні основи з чоловічою та жіночою референтною співвіднесеністю, що утворюють складні номінації;

- 2) структурно марковані номінативні засоби, що містять **синтаксичні маркери**, а саме: лексеми чоловічої та жіночої референції, що утворюють словосполучення різного ступеня стійкості.

Враховуючи описані тут підходи та класифікації і наші власні спостереження, зазначимо, що інвентар засобів вираження концептуальної категорії «стать» в сучасній англійській мові є різноманітним та представлений на всіх рівнях мови. Беручи до уваги їх багатоаспектність, важко здійснити їх струнку та несуперечливу класифікацію. Однак послідовно зосереджуючись на одному з критеріїв, на нашу думку, доцільно виділити наступні типи засобів репрезентації статі в англійській мові:

За ознакою статі:

- одиниці мови, що репрезентують жіночу стать;
- одиниці мови, що репрезентують чоловічу стать;

За формою репрезентації:

- одиниці мови, що репрезентують стать експліцитно;
- одиниці мови, що репрезентують стать імпліцитно;

Розподіл одиниць мови за формою репрезентації на зазначені класи здійснюється на підставі наявності чи відсутності в їх структурі компонентів, що прямо вказують на стать референта.

За рівнем мови, до якого належить засіб:

- одиниці морфологічного рівня (афікси, напівафікси);
- одиниці лексичного рівня (слова, фразеологізми, марковані за ознакою статі);
- одиниці синтаксичного рівня (словосполучення (стійкі та вільні), речення, референтна ситуація яких є маркованою за ознакою статі);
- одиниці текстового рівня.

За частиномовною належністю:

- іменникові засоби;
- прислівникові засоби;
- прикметникові засоби;
- дієслівні засоби;
- займенникові засоби.

Отже, основним мовним рівнем репрезентації гендера є лексичний рівень, оскільки саме лексика найбільше звертає увагу на смислові параметри мовної картини світу. Найбільшим потенціалом для репрезентації статі та гендера володіють іменникові та займенникові засоби, завдяки їх здатності одночасно виражати такі категорії, як: особа та істота.

Системно-структурний опис засобів репрезентації статі та гендера може стати базою для подальших дискурсивних, когнітивних та гендерних досліджень в синхронічному та діахронічному аспекті.

Список використаної літератури

- 1. Григорян А. А.** Гендерная маркированность имен существительных в современном английском языке / А. А. Григорян // Доклады Второй международной конференции “Гендер: язык, культура, коммуникация” / под ред. И. И. Халеевой. – М. : МГЛУ, 2002. – С. 89–91.
- 2. Дудоладова О. В.** Динаміка мовної репрезентації гендера в англійському публіцистичному дискурсі (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ольга Леонідівна Дудоладова. – Х., 2003. – 198 с.
- 3. Чанышева З. З.** Лингвистическая категоризация социокультурного пола в английском языке / З. З. Чанышева, Г. Ш. Хакимова // Теория поля в современном языкознании : межвузовский научный сборник. / Башкир. гос. ун-т; редкол. : С. Г. Шафиков (отв. ред.) и др. – Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 2001. – С. 166 – 173.
- 4. Мартинюк А. П.** Конструювання гендера в англійськомому дискурсі / Алла Петрівна Мартинюк. – Харків : Константа, 2004. – 292 с.

Федорова О. В. Засоби репрезентації концептуальної категорії «стать» в сучасній англійській мові

В статті систематизується та подається у вигляді узагальненої класифікації множина засобів репрезентації статі та гендера сучасної англійської мови за критеріями: статі референта, форми репрезентації, за рівнем мови, до якого належить засіб, за його частиномовною приналежністю. Узагальнену класифікацію гендерних маркерів різного типу укладено на основі аналізу класифікацій інших авторів, що здійснюються з двох підходів: належність засобу гендерного маркування до певного рівня мови та експліцитного чи імпліцитного способу вираження статі та гендера.

Ключові слова: стать, гендер, експліцитний маркер, імпліцитний маркер.

Фёдорова О. В. Средства репрезентации концептуальной категории «пол» в современном английском языке

В статье систематизировано и представлено как обобщённую классификацию множество средств репрезентации пола и гендера английского языка за критериями: пола референта, формы репрезентации, уровня языка и части речи, к которым оно принадлежит. Обобщённую классификацию составлено на основе анализа классификаций других авторов, которые составлены в рамках двух подходов: принадлежность средств к определённому уровню языка и эксплицитный или имплицитный способ выражения пола и гендера.

Ключевые слова: пол, гендер, эксплицитный маркер, имплицитный маркер.

Fedorova O. V. Means of Sex and Gender Representation in the Modern English Language

The article deals with the means of sex and gender representation set in the modern English language and treats them as a systematic classification on basis of referent's gender, representation form, language level and speech part criteria. Systematic classification is based and results from the analysis of other authors' classifications which correspondently represents two approaches: belonging of the means to the language level and explicit or implicit ways of sex and gender representation.

Key words: sex, gender, explicit marker, implicit marker.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Колесник О. С.

УДК 81-119

Ю. Б. Федотова

**СОЦИОЛЕКТ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ
СОВРЕМЕННОЙ ВЕЛИКОБРИТАНИИ**

Одной из основных проблем, рассматриваемых современной социолингвистикой, является проблема социально обусловленной вариативности языка, пути исследования которой заложены в трудах украинских и зарубежных языковедов В. В. Виноградова, В. М. Жирмунского, Ю. А. Жлуктенко, Л. Р. Зиндера, Л. В. Щербы, А. Д. Петренко Д. Кристала, У. Лабова, П. Традгилла, Дж. Фишмана, Д. Хаймса и др.

Актуальность исследования определяется недостаточной разработанностью вопросов реализации фоностилистических переменных в новых социолектах английского языка. Цель работы: анализ путей взаимодействия фоностилистических факторов литературной нормы и социально-территориальных диалектов.

Термин Э. Уэнгера *communities of practice* относится и к студенческому сообществу, т.к. его члены характеризуются «совместной занятостью в практике усвоения знаний, участием в представляющей взаимный интерес деятельности и использованием общего арсенала языковых средств» [1, с. 72]. Знания и практические навыки людей тесно связаны с областью применения этих знаний и навыков. Речепроизводство не может быть оторвано от тех условий, в которых язык воспроизводится, т. е. оно должно быть связано с конкретными контекстами. Для того, чтобы активизировать языковые средства, недостаточно их получить в свое распоряжение и начать ими пользоваться – требуется участие в совместной коммуникативной практике, а для этого необходимо вступить в сообщество, где эти средства используются [1, с. 72]. Это, в значительной мере, процесс социализации, необходимой для осуществления совместной деятельности.

В различных контекстах таких сообществ коммуниканты могут отличаться разнообразием лингвокультурного происхождения. Б. Зайдлхофер соотносит процесс их речевого взаимодействия с понятием «*linguaging*» – производство языка [2, с. 242], содержание которого было раскрыто в социокультурных исследованиях М. Суэйн [3]. М. Суэйн определяет «*linguaging*» как динамичный, непрерывный процесс использования языка для передачи смысла, как оформление и организацию ментальных процессов средствами языка [3, с. 96]. Это уникальная человеческая способность, общаясь с другими людьми, изменять мир и достигать своих целей посредством языка, посредством

систематически организованных произвольно выбранных языковых знаков.

В условиях коммуникативной ситуации, «*languaging*» – это реализация вслух, в режиме on-line того, как участники подбирают наиболее оптимальные языковые средства для достижения своих коммуникативных целей. Как утверждает М. Суэйн, «*languaging*» помогает оптимизировать использование языка, т. к. включает механизм, который она называет: «*coming-to-know-while-speaking*», что можно перевести как: «узнаю в говорении» [3, с. 100]. Для наименования участников процесса производства языка («*languaging*») распространился термин «*linguagers*» [4]. А. Фиппс называет «ленгвиджерами» тех людей, которые в ходе речевого общения выходят за пределы привычных норм и пытаются выработать другие, более рациональные, в их представлении, языковые средства достижения коммуникативных целей [4, с. 12].

В этом плане люди, говорящие на социолекте, также являются «ленгвиджерами», т. к. они полностью вовлечены в речевое взаимодействие и, по словам Б. Зайдлхофер, используют свой потенциал языковых средств и коммуникативных стратегий, концентрируя внимание не на правильном применении языкового кода, а на доведении смысла до своих собеседников [2, с. 242].

Социолект – это комплексное по своему функционированию явление, обусловленное взаимодействием социальных и языковых факторов в языковой общности и термин «социолект» указывает на совокупность языковых особенностей, присущих какой-либо социальной группе (профессиональной, сословной, возрастной и т.п.) в пределах той или иной подсистемы национального языка.

Рассматривая те или иные языковые явления в рамках социолектов, необходимо учитывать, что социолекты представляют собой не целостные языковые системы, а особенности произношения, лексики, синтаксических конструкций, и т.п. [5, с. 47]. Таким образом, материальной базой для исследования социолектов, по мнению лингвистов, должны быть профессиональные, социальные диалекты как самостоятельные разновидности языка, являющиеся средством общения коллектива, объединенного социально, профессионально или по другим признакам.

В. П. Коровушкин рассматривает социолект как исторически сложившуюся, относительно устойчивую автономную, полуавтономную или неавтономную форму существования национального языка, обслуживающую определенный социум и обладающую специфичной лексико-фразеологической системой, общими с литературным стандартом фонетической и грамматической системами, отдельными литературными фоно-грамматическими отклонениями, характерными для речевого репертуара различных этнических, национальных, демографических, профессионально-корпоративных и локально-

территориальных групп и категорий населения, составляющих определенный социум конкретной страны [6, с. 12].

В социолект также включается понятие социального типа, который проявляется у человека под влиянием черт, свойственных данной расе, этнической группе, национальности, социальному статусу. С этой стороны исследователи определяют социолект как речь «среднего индивида», представляющего свою социальную группу, культуру, то есть рассматривают социолект как инвариантную социально маркированную подсистему языка [7, с. 21].

Одновременно понятие «социолект» трактуется шире, чем понятие «социальный тип», так как первое понятие включает в себя еще и систему речевых средств определенной группы, детерминированных рядом страт, имеющих не только социальный, но и биологический и психологический характер: местом рождения, специальностью, уровнем образования, возрастом, полом, темпераментом и т. п. Таким образом, анализ закономерностей речевого поведения человека в реальных жизненных условиях может проводиться с учетом стратификации, и с этой точки зрения социолект может трактоваться как совокупность языковых кодов, которыми владеют индивиды, объединенные какой-либо стратой [7, с. 21].

Используя формулировку А. Д. Петренко [8, с. 35], в рамках конкретной социально-речевой общности ее социолект представляет собой некодифицированную норму языкового общения, реализуемую в разнообразных коммуникативных ситуациях коллективом говорящих, объединенных совокупностью общих социальных признаков.

Социолект нельзя считать плохой или ущербной разновидностью АЯ, т. к. он отличается от литературного стандарта не только по форме, но и по функции и обладает достаточным потенциалом, чтобы достигать предназначенных ему коммуникативных целей. Он может использоваться в широком диапазоне коммуникативных ситуаций – от обмена простыми высказываниями до научной дискуссии. Социолектная коммуникация определяется не формальными лингвистическими критериями, а такими факторами, как лингвокультурные знания, сотрудничество, аккомодация, открытость к лингвистическим инновациям.

Социолект реализуется в ограниченных наборах коммуникативных контекстов, представляющих практику взаимодействия членов деятельностных сообществ в коммуникативных ситуациях, где могут участвовать представители различных исходных национально-языковых сообществ. Примером может служить социолект деятельностного сообщества, объединенного общими социальными признаками взаимодействия в академической области, т.е. социолект студентов, применяемый в бытовой и академической коммуникации.

Студенческое сообщество создается на основе регулярной практики взаимодействия людей в разделяемой области интересов, и

условием вхождения в это сообщество является социализация путем усвоения новых лингвокультурных и языковых норм. Оно является вторичным по отношению к исходным лингвокультурным и национальным сообществам его членов. Социолект деятельностного сообщества предполагает равные коммуникативные права для всех своих пользователей, которые участвуют в процессе вторичной социализации.

Опираясь на представленное выше понимание социолекта как функционально-прагматического варианта АЯ, обслуживающего коммуникативные потребности социально ограниченных деятельностных сообществ, и, исходя из понимания ситуативного характера использования социолекта, мы можем утверждать, что, будучи инструментом вторичной социализации, социолект выполняет две функции. В бытовой коммуникации это ролевая, лингвокультурная функция, когда пользователь оказывается в ситуативно-ограниченном сообществе, где ему приписывается определенная роль, предполагающая лингвокультурную идентификацию, в первую очередь, по определенным языковым признакам.

В специализированной коммуникации это информативно-репрезентативная функция, когда пользователь оказывается в ситуативно-ограниченном сообществе, принадлежность к которому определена сферой его деятельности, т. е. социолект служит для говорящих инструментом репрезентации специализированного культурного опыта и поведения и используемые ими языковые средства раскрывают эту взаимосвязь.

Следовательно пользователи социолекта должны владеть социолингвистическими наборами языковых средств, в том числе и фоностилистических средств, с помощью которых они могут варьировать свое речевое поведение в ситуациях специализированной и бытовой коммуникации.

Список использованной литературы

- 1. Ерофеева Е. В.** К вопросу о природе подсистем языка / Е. В. Ерофеева // Проблемы социо- и психолингвистики: Сб. ст. / Отв. ред. Т. И. Ерофеева; Перм. ун-т. – Пермь, 2002. – Вып. 1. – С. 12 – 16.
- 2. Коровушкин В. П.** Военные социолекты в английском и русском языках (к вопросу о контрастивном описании) / В. П. Коровушкин // Социальные варианты языка. Материалы международной научной конференции. – Нижний Новгород, 25 – 26 апреля 2002 года. – С. 12 – 15.
- 3. Крысин Л. П.** О перспективах социолингвистических исследований в русистике // Л. П. Крысин // Русистика. – Берлин, 1992, – № 2. – С. 96 – 106.
- 4. Петренко А. Д.** Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии: Монография / А. Д. Петренко. – Киев : Ридна мова, 1998. – 255 с.
- 5. Phipps A.** Learning the arts of Linguistic Survival: Languaging, Tourism, Life / Alison Mary Phipps. – Clevedon, UK: Multilingual Matters, 2006. – 240 p.
- 6. Seidlhofer B.** Common ground and

different realities: world Englishes and English as a lingua franca/ Barbara Seidlhofer // World Englishes, 2009, Vol. 28(2). – P. 236 – 245. **7. Swain M.** Linguaging, agency and collaboration in advanced second language learning / Merrill Swain // Heidi Byrnes (ed.). Advanced Language learning: The Contributions of Halliday and Vygotsky. – London : Contonnum, 2006. – P. 95 – 108. **8. Wenger E.** Communities of Practice/ Etienne Wenger. – Cambridge : Cambridge University press, 1998. – 336 p.

Федотова Ю. Б. Соціолект студентської молоді сучасної Великобританії

Стаття присвячена проблемі варіативності вимови лондонських студентів. Розглядаються питання ідентифікації та пояснення джерел і комунікативних функцій соціально структурованої варіативності вимови діалектів англійської мови, що функціонують в регіоні Лондона, під впливом яких формуються вимовні норми соціолекта студентів. Цей соціолект знаходиться у відношенні функціональної додатковості до локальних діалектів, і сприйняття акцентів відіграє ідентифікуючу роль в міжособистісних стосунках учасників комунікації. Експериментальна перевірка акцентних переваг студентів служить ключем до розкриття фоностилістичної варіативності їхнього мовлення.

Ключові слова: мовна ситуація, перетворення в системі мови, територіальні діалекти, соціолект.

Федотова Ю. Б. Социолект студенческой молодежи современной Великобритании

Статья посвящена проблеме вариативности произношения лондонских студентов. Рассматриваются вопросы идентификации и объяснения источников и коммуникативных функций социально структурированной вариативности произношения диалектов английского языка, функционирующих в регионе Лондона, под влиянием которых формируются произносительные нормы социолекта студентов. Этот социолект находится в отношении функциональной дополнителности к локальным диалектам, и восприятие акцентов играет идентифицирующую роль в межличностных отношениях участников коммуникации. Экспериментальная проверка акцентных предпочтений студентов служит ключом к раскрытию фоностилистической вариативности их речи.

Ключевые слова: языковая ситуация, преобразования в системе языка, территориальные диалекты, социолект.

Fedotova Y. B. Sociolect of Students Youth in Modern Great Britain

The article deals with the problem of pronunciation variability of London students. It is argued that pronunciation norms in the students' sociolect result from accent diffusion in dialects of Greater London area. The

sociolect pronunciation is claimed to be in functional complementation to local accents. Identification and explanation of the sources of students' accent are attributed to the influence of their dialect preferences. Experimental verification of accent preferences of students helps understand phonostylistic variability of their speech.

Key words: language condition, language system conversion, territorial dialects, sociolect.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Моїсеєнко О. Ю.

УДК 81'1:159.942

Г. О. Хенкіна

СПІЛЬНІ Й НАЦІОНАЛЬНО СПЕЦИФІЧНІ РИСИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ

У семіотиці слово «жест» називає рух тіла (голови, очей, рук, ніг і т.д.), який служить конвенціональним знаком. У такому тлумаченні вказівний палець, прикладений до губ (із значенням «тихіше»), стає жестом – на відміну від мимовільного почісування, яке належить до розряду фізіологічних рухів і знаком не може бути.

Проблема міжкультурної відповідності жестів або, як зазвичай, називають у невербальній семіотиці проблему універсалізму, тісно пов'язана з інтерпретацією невербального тексту однієї культури носіями іншої та проблемою перекладу, тому детальний розгляд саме міжкультурних особливостей є актуальним у рамках вивчення невербального коду та його репрезентації у різних мовах.

Метою даної роботи являється вивчення особливостей вираження різних емотивних станів людей у різних культурах. Досягнення поставлених у роботі цілей передбачає розв'язок таких завдань: виявити та диференціювати невербальні засоби комунікації; визначити функціональну взаємодію невербальних і вербальних комунікативних засобів; визначити поняття «емотивний стан» та встановити його місце у системі невербального спілкування.

Хоча у невербальних компонентах людської комунікації у різних культурах більше спільних рис, ніж відмінностей, останні все ж таки є. За Г. Ю. Крейдліном, можна виділити три види відмінностей, що характеризують стандартний кінетичний текст при переході від однієї культури до іншої: 1) неправильна інтерпретація; 2) неповна інтерпретація; 3) надлишкова інтерпретація. Це зумовлене тим, що кожна культура має свою систему невербальних сигналів [1, с. 264].

Стало зрозумілим, що правильна інтерпретація носія однієї культури невербального повідомлення представника іншої культури, може зарадити небажаному конфлікту.

На нашу думку, точне розуміння змісту отриманого невербального повідомлення важливе ще й тому, що окремі жестові форми, які зустрічаються у різних культурах, хоча й не тотожні за значенням, все ж можуть семантично інтерпретуватися. Наприклад, жестова форма «знизувати плечима», наскільки можна судити за існуючим описом її у різних мовах тіла, позначає «байдужість», «здивування», «зневагу», «презирство», «незнання», але цією невербальною формою ніколи не кодується, наприклад, «позитивні» значення, такі як: «задоволення», «радість» або «натхнення», – діапазон різних семантичних інтерпретацій даної форми досить обмежений. Природно, що представники усіх народів і культур виражають радість, зацікавленість та страх схожим виразом обличчя [2, с. 56].

Погоджуючись з Г. Ю. Крейдліном, зазначемо, що невідповідність жестових знаків породжує потенційні складності при перекладі їх мовними значеннями з однієї природної мови на іншу. Наявність жестових словників та граматик допомогла б упорядкувати та типізувати використання різноманітних перекладацьких прийомів [1, с. 52 – 59].

Кожна спільнота (група, колектив, етнос і под.), дбаючи про свою цілісність та єдність, виробляє систему соціальних кодів поведінки, що становлять ряд загальноприйнятих для його членів правил [3, с. 284 – 289]. Ці правила охоплюють практично усі сфери їх діяльності; їх дотримання є необхідною умовою для повноцінного функціонування людей та збереження єдності як інтегрованого цілого. Особливості системи правил поведінки й характер окремих її складових визначаються специфічними рисами організації самого соціуму. Систему історичних, характерних для конкретного народу засобів для здійснення комунікативної діяльності визначають як культуру спілкування [4, с. 25], яка обслуговує і робить можливим існування усіх інших компонентів культури етносу, оскільки забезпечує її єдність.

Нормативність як характерна ознака невербального комплексу зумовлює конкретність, чітко визначене пристосування та стереотипізацію. Як і вербальна мовна система, невербальні засоби мають обов'язковий характер і передаються від покоління, будучи частиною загальної матеріальної і духовної культури. Багатьма дослідженнями доведено, що «жестова комунікація значною мірою стала таким же національним феноменом, як і вербальні мови» [2, с. 416]. Саме тому у випадку міжнаціонального спілкування, коли між кінемою та її значенням відсутня співвіднесеність, процес сприйняття і тлумачення знаків носіями різних мов зазвичай ускладнюється.

Чим більша залежність спілкування від ситуації, тим більше в ній приділяється увага невербальній поведінці – міміці, жестам, дотикам,

контакту очей, просторово-часовій організації спілкування і т. п. Наприклад, у Японії, з одного боку, мовчання не розглядається як вакуум спілкування і навіть оцінюється як вияв сили та мужності, а з іншого боку, «органом мови» для японця постає погляд, очі інформують про те, що й мова. Саме зустрівши погляд іншої людини, японець розуміє зміну настрою та може на ходу перебудувати свою невербальну поведінку [5, с. 79].

Очевидно, у цьому українська та російська культури мають деяку схожість з японською. Так, Е. Еріксон приписував росіянам особливу виразність очей, «їх використання як емоційного рецептора». Проте на цьому ця подібність закінчується, адже у Японії не прийнято дивитися в очі один одному. Японський оратор зазвичай дивиться вбік, а підлеглий повинен опускати очі та посміхатися. Так як у японській культурі контакт очей не став обов'язковим атрибутом комунікації, жителям цієї країни часом важко витримувати сторонній погляд [6, с. 183 – 185].

Порівнюючи Сполучені Штати та Англію, Едвард Холл відзначає, що американці дивляться в очі лише в тому випадку, коли хочуть переконатися, що партнер по спілкуванню їх правильно зрозумів. А для англійців контакт очей більш звичний: вони дивляться на співбесідника, щоб показати, що його слухають. Проте в Англії не прийнято дуже пильно дивитися в очі, як це заохочується в Україні та Італії. Інакше кажучи, у кожній культурі вироблені від покоління до покоління правила, які регулюють експресивні вирази обличчя та виражають певні специфічні та прийняті емоції. Екман і Фрізен назвали їх культурно-зумовленими правилами вияву емоцій.

Але не слід забувати, що в процесі розуміння вислову відбувається розшифровування мовних знаків. Велику роль у комунікативному процесі відіграє адекватна референція, співвідношення вислову з реальністю [7, с. 92]. Успіх комунікації залежить не тільки від її учасників, а й від соціального статусу кожного з них. Незнання фактів дійсності, яка стоїть за дискурсом, веде до комунікативних непорозумінь та невдач.

Важливим фактором є й те, що культури різко розрізняються за мірою вираження емоцій при спілкуванні, зокрема по інтенсивності жестикуляції (висококінесичні та низькокінесичні культури) [5, с. 116]. Вивчаючи наукову літературу щодо інтенсивності використання жестів, ми встановили, що у Європі інтенсивність жестикуляції (міра кінесичності) зростає з півночі на південь. Вона мінімальна у скандинавів, норвежців та датчан і максимальна в іспанців, португальців, італійців та греків. Ті ж закономірності можна простежити й на території європейської частини колишнього СРСР. Мінімальне використання жестів характерне для жителів півночі, а максимальна інтенсивність жестикуляції при спілкуванні констатується у народів Кавказу.

Далі опишемо деякі особливості використання рухів тіла у різних країнах. У всіх країнах Близького Сходу три пальці, складені до купи та повернуті вгору, свідчать про прохання «*не квапитися*», «*зачекати*». Якщо складені подібним чином пальці висуюють з вікна автомашини, що їде попереду, то вони попереджають: «*будьте обережні*», «*попереду небезпека*» [6, с. 76 – 77].

Щоб попередити співбесідника про секретність інформації, українці та німці прикладають палець до губ, англіїці – до носа, а в Італії той самий жест служить просто попередженням.

В англійських країнах кільце з великого та вказівного пальців означає «*все в гаразд*». Однак в Японії цей жест значить прохання позичити гроші, а у Франції – недовірливе ставлення до слів опонента.

Піднятий догори великий палець, який являється для багатьох народів виражає схвалення, араби можуть болісно сприйняти. Японці не вітають один одного рукопритисканням, а тим більше поплескуванням по плечу; для них торкатися співбесідника під час розмови – неприпустима безтактність [4, с. 36 – 38].

У Португалії жест у вигляді приставлених до лоба двох вказівних пальців свідчить про дуже сильну образу.

Француз або італієць, якщо вважає будь-яку думку нерозумною, виразно стукає по своїй голові. Німець шльопає себе долонею по лобу, а англієць або іспанець цим жестом показує, що він собою невдоволений.

Говорячи про себе, європеєць прикладає руку до грудей, а японець – до носа.

Рухи пальця з боку в бік у США та Італії можуть означати легкий осуд, загрозу або заклик прислухатися до сказаного. А якщо треба за допомогою жесту висловити догану, то вказівним пальцем водять з боку в бік біля голови.

По-різному у різних народів відбувається й прощання: українці піднімають долоню та похитують нею вперед та назад. В Італії роблять те ж саме, але при цьому повертають долоню до себе. Англіїці дуже повільно водять долонею з боку в бік, а експресивні латиноамериканці, прощаючись, обіймаються, похлопуючи один одного по спині.

На Близькому Сході, подаючи гроші або подарунок однією рукою, ви образите співбесідника.

Взагалі, у будь-якій культурі жести нещирості пов'язані з лівою рукою, адже ліва рука «видає таємні почуття власника». Тому, якщо під час розмови співбесідник жестикулює лівою рукою, існує велика вірогідність того, що він говорить не те, що думає, та негативно ставиться до ситуації [7, с. 178].

Окрім проблеми з різним трактуванням одного жесту в різних культурах, спеціалісти у галузі невербальної комунікації зіштовхуються з фактами синонімічного використання різних емблем для передачі одного й того ж самого змісту. Наприклад, інформація про те, що чоловік захоплюється жінкою може передаватися таким чином:

1) рухом великого та вказівного пальця по власній щоці у напрямку підборіддя (в Італії);

2) щіпання шкіри на щоці гвинтоподібним рухом (цим жестом користуються жителі Сицилії);

3) захоплення виражається тим, що вказівний палець прикладається до нижньої повіки й повіка злегка відтягується униз (таким чином демонструється символічне підглядання);

4) руки складаються у трубочку, зображуючи підзорну трубу, через яку можна краще розгледіти даний об'єкт;

5) чоловік, побачивши привабливу жінку, робить рух, наче підкручуючи вуса (жест означає, що спостерігач зацікавлений й хоче сам стати привабливо) [1, с. 235 – 236].

Таким чином, ми встановили, що здатність до спілкування за допомогою жестів закладена в людини від народження. Проте, жестова мова менш практична порівняно із звуковою. Для передачі жестових сигналів необхідно перебувати на досить близькій відстані від партнера; необхідний зоровий контакт й достатнє освітлення [8, с. 68].

Отже, усі згадані ознаки невербальних засобів спілкування (нормативність, стереотипність, відтворюваність, складність семантизаційних процесів) дають підстави констатувати, що невербальні знаки постають частиною комунікативного процесу, характеризуючи у комплексі світосприймання етносу. Вони формують інтерсеміотичну систему засобів культури спілкування, ідентифікуючи етносвідомість, моральні норми і ціннісні орієнтири певної лінгвокультурної спільноти.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні процесу інтеграції невербальних та вербальних знаків у писемному дискурсі, ідентифікації проблем мови та мовленнєвої діяльності, експлікації лінгвістичних та когнітивних аспектів невербального феномена спілкування.

Список використаної літератури

1. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 597 с. **2. Шапарь В. Б.** Как читать по лицу, почерку, позе, мимике, жестам / В. Б. Шапарь – Х.: Клуб семейного досуга, 2010. – 336 с. **3. Якобсон Р. О.** Да и нет в мимике / Р. О. Якобсон // Язык и человек. – 1970. – № 4. – С. 284 – 289. **4. Шаховський В. И.** Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И Шаховський – Воронеж: изд-во Воронежского ун-та, 1987. – 191 с. **5 Каган М. С.** Мир общения: Проблемы межсубъективных отношений / М. Каган – М.: Политиздат, 1988. – 319 с. **6. Пиз А.** Новый язык телодвижений. Расширенная версия / А. Пиз – М.: Эскмо, 2009. – 416 с. **7. Коццолино М.** Невербальная коммуникация. Теории, функции, язык и знак / М. Коццолино – Х.: Гуманитарный центр, 2009. – 248 с.

8. Вежбицкая А. Язык. Культура / А. Вежбицкая – М. : Русские словари, 1997. – 416 с.

Хенкіна Г. О. Спільні й національно специфічні риси вираження емоційного стану людини

У статті схарактеризовані основні міжкультурні відмінності використання жестово-мімічних комплексів. Стаття фокусує увагу на нормативності, стереотипності, відтворюваності та складності інтерпретування невербальних знаків, як частини комунікативного процесу. Позавербальні компоненти ідентифікують етносвідомість, моральні форми та цінності притаманні конкретній культурі. Правильна інтерпретація невербального повідомлення представника іншої культури, може зарадити небажаному конфлікту.

Ключові слова: невербальна комунікація, невербальна поведінка, комунікативний акт, жести, міміка.

Хенкина А. О. Общие и национально специфические черты выражения эмоционального состояния человека

В статье охарактеризованы основные межкультурные различия использования жестово-мимических комплексов. Статья фокусирует внимание на нормативности, стереотипности, частоте использования и сложности интерпретации невербальных знаков, как компонента коммуникативного процесса. Невербальные компоненты идентифицируют этноосведомленность, нравственные формы и ценности которые присущи конкретной культуре. Правильная интерпретация невербального сообщения представителя другой культуры, может предотвратить нежелательные конфликты.

Ключевые слова: невербальная коммуникация, невербальное поведение, коммуникативный акт, жесты, мимика.

Khenkina A. General and Nationally Specific Features of the Emotional Expression of the Person

The article describes the main cross-cultural peculiarities of sign-mimic complexes. It focuses on normativity, stereotypes, frequency of usage and interpretation of non-verbal signs, as a component of the communication process. Nonverbal components identify ethnic knowledge, moral forms and values inherent in a particular culture. The correct interpretation of nonverbal messages another culture representative performs, can rectify undesirable conflicts.

Key words: non-verbal communication, non-verbal behavior, communicative act, gestures, facial expressions.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Унукович В. В.

УДК 811.111'373.46

С. Б. Шелудченко, О. В. Шелудченко

**ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ КОРПУС НАУКОВО-
ПОПУЛЯРНОГО ДИТЯЧОГО СТИЛЮ
(на матеріалі статей журналу «National Geographic Kids»)**

Збільшення потоку наукової інформації обумовлює необхідність вивчення мовних засобів, що реалізують у науково-популярних статтях комунікативну функцію. Велика кількість наукових винаходів і високий рівень досліджень з різних галузей знаходять відображення у науково-популярній літературі, що орієнтована і на фахівців з інших сфер науки, і на малопідготовлених читачів.

Незважаючи на численні дослідження у галузі термінознавства [1; 2; 3; 4], у сучасній лінгвістиці досі немає єдиного трактування терміну. Ураховуючи сукупність досліджень, присвячених природі термінів, послуговуємось формулюванням Ф. А. Циткіної, яка визначає термін як мовний знак, що репрезентує наукове поняття спеціальної, професійної галузі знань [4, с. 10].

Водночас дослідження термінів у науково-популярних статтях дитячого стилю детермінується об'єктивною причиною, а саме відсутністю робіт щодо впливу термінів на передачу наукової інформації для дитячої аудиторії. Під дитячим стилем, з опорою на дослідження В. В. Кизилової, розуміємо світ творів про те, що таке і хто така дитина, що таке її мікрокосм, і що таке її макрокосм, тобто все, що її оточує [5]. Дитяча література є органічною складовою загальної літератури зі всіма притаманними їй різновидами та властивостями, при цьому орієнтованою на інтереси читача-дитини [6].

Мета нашого дослідження полягає у вивченні структурних особливостей термінів науково-популярних статей дитячого спрямування. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання конкретних завдань, а саме дослідити співвідношення вживання термінів-слів та термінологічних словосполучень (далі ТС) в аналізованому матеріалі; структурувати корпус термінів за їх формальною структурою; визначити твірні моделі ТС.

Повідомлення в текстах науково-популярних статей дитячого спрямування являє собою інформацію наукового або технічного характеру. Мова науково-популярної літератури звернена до інтелекту, оперує поняттями, судженнями, умовиводами, й термінами, адже власне науковий термін виник у відповідь на необхідність мати однозначне співвідношення між означуваним і означаючим для точності й адекватності вираження наукових понять [2; 3; 4].

Термін науково-популярної статті дитячого спрямування враховує всі необхідні й достатні ознаки поняття, що термінується.

Термін не стільки називає поняття, скільки визначає й уточнює його, тобто виконує номінативну й дефінітивну функції. Проведений аналіз корпусу 432 термінів, що є результатом суцільної вибірки з 20 статей науково-популярного журналу «National Geographic Kids» [7] засвідчив, що співвідношення термінів-слів та ТС становить 354 та 78 одиниць відповідно (див. рис. 1):

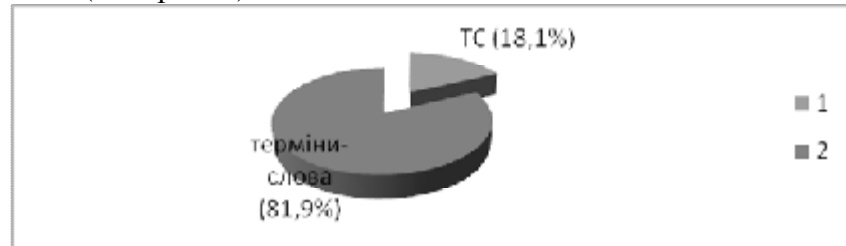

Рис. 1. Співвідношення слів-термінів та ТС у науково-популярних статтях для дітей

Домінування слів термінів пояснюється специфікою матеріалу дослідження, що повинен урахувати психологічний підхід до дитячої літератури, та, власне, реципієнта. Беззаперечним є твердження, що заміна ТС термінами-словами полегшує сприйняття дитячою аудиторією поліаспектного інформаційного простору статті.

Зауважимо, що лише 7 ТС притаманна трикомпонентна структура, наприклад: *global climate change (a significant and lasting change in the statistical distribution of weather patterns over periods from decades to millions of years); ozone depleting substances (halogenated substances responsible for man-made chemical ozone depletion); barking tree frog (a species of tree frog variable in color but recognizable due to the characteristic dark round markings on its dorsum).*

Решта аналізованих ТС характеризуються двокомпонентною структурою та безсполучниковим зв'язком, наприклад: *food web (feeding connections in an ecological community); motor neuron (neurons located in the central nervous system); spinal cord (a long, thin, tubular bundle of nervous tissue and support cells that extends from the brain).*

Аналіз власне термінів-слів виявив, що кількісно домінантними є кореневі терміни, що нараховують 165 одиниць (див. рис. 2.), наприклад: *volcano – a mountain or hill, typically conical, having a crater or vent through which lava, rock fragments, hot vapour, and gas are erupted from the earth's crust; muscle – a band or bundle of fibrous tissue in a human or animal body that has the ability to contract, producing movement or maintaining the position of the body; turtle – a large marine reptile with a bony or leathery shell and flippers, coming ashore annually on sandy beaches to lay eggs; phase (biology) – a stage in the life cycle or annual cycle of an animal.*

Останній, з наведених вище прикладів, водночас є свідченням термінологічної омонімії та контекстуальності термінів, оскільки характеризується приналежністю не лише до терміносистеми біології, а й

фізики, хімії та лінгвістики, що зареєстровано словниками: *phase* (physics) – *the relationship in time between the successive states or cycles of an oscillating or repeating system (such as an alternating electric current or a light or sound wave) and either a fixed reference point or the states or cycles of another system with which it may or may not be in synchrony*; *phase* (chemistry) – *a distinct and homogeneous form of matter (i.e. a particular solid, liquid, or gas) separated by its surface from other forms*; *phase* (linguistics) – *(in systemic grammar) the relationship between a catenative verb and the verb that follows it*.

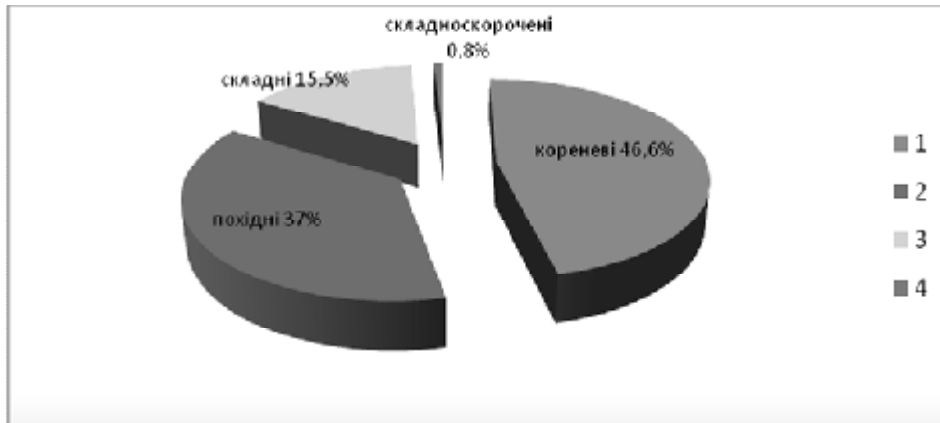

Рис. 2. Градація слів-термінів

Доволі чисельними, як свідчить рисунок 2., є похідні терміни (131), тоді як на складні терміни припадає лише 55 одиниць і на складноскорочені – 3. Похідні терміни-слова, на які припадає 37 % загальної кількості аналізованих термінів, можуть бути розкласифіковані згідно трьох моделей творення, а саме:

1) префікс + корінь – 11 термінів, наприклад: *absorb – take in or soak up (energy or a liquid or other substance) by chemical or physical action*;

2) корінь + суфікс – 107 термінів, наприклад: *hibernate – spend the winter in a dormant state*;

3) префікс + корінь + суфікс – 13 термінів, наприклад: *confederation – an organization which consists of a number of parties or groups united in an alliance or league*.

Грунтуючись на проведеному аналізі моделей термінів-дериватів, можемо зробити висновок, що продуктивною є друга модель із залученням суфіксації, тоді як перша і третя моделі (префіксальний та префіксально-суфіксальний способи деривації відповідно) не є продуктивними для творення термінів-слів.

Складні терміни-слова, виявлені в аналізованих статтях, можемо умовно розподілити на власне складні терміни, та терміни, спосіб творення котрих поєднує складання й деривацію. Такі терміни складаються з двох основ та містять суфікс, наприклад: (1) *stratosphere – the layer of the earth's atmosphere above the troposphere, extending to about*

50 km above the earth's surface (the lower boundary of the mesosphere); (2) stratospheric – of or relating to the stratosphere.

Перший з вищеподаних прикладів є власне складним терміном словом, що поєднує у собі дві основи: *strato* (у перекладі з латини – *layer*) та *sphere* (*each of a series of revolving concentrically arranged spherical shells in which celestial bodies were formerly thought to be set in a fixed relationship*). Другий приклад це поднання двох основ із додаванням суфікса: *strato + sphere + -ic*.

Остання група термінів-слів, а саме складноскорочені терміни, налічує три елементи, що репрезентують:

• буквено-цифрове скорочення: *TrES – 2* від у значенні: *the second transiting star moving across the star it orbits*;

• умовно-графічне скорочення: *kg* від *kilogram* у значенні: *the SI unit of mass, equivalent to the international standard kept at Sèvres near Paris (approximately 2.205 lb)*. Особливістю умовно-графічних скорочень є те, що вони вимовляються повністю й скорочуються лише на письмі;

• скорочення до початкових складів слова: *dino* від *dinosaur* у значенні: *a fossil reptile of the Mesozoic era, often reaching an enormous size*.

Отже, аналіз термінологічного складу науково-популярних статей для дітей за формальною структурою засвідчив превалювання термінів-слів над ТС, що знаходить своє пояснення в урахуванні психологічного підходу до реципієнта інформації – чим простіша формальна структура, тим легше трактувати значення термінів. Окрім того, усталеність та упорядкованість терміносистем, до яких належать аналізовані терміни, пояснює превалювання кореневих слів-термінів. Далі (у порядку спадання) розташовуються похідні терміни, складні й складноскорочені терміни. Афіксація як один із найбільш поширених шляхів збагачення лексичного складу англійської мови загалом, і терміносистем зокрема, виявила свою продуктивність як шляхом творення дериватів, так і складених дериватів.

Перспективу подальших лінгвістичних студій вбачаємо в аналізі частиномовної приналежності та розмежування на сфери знань термінів в аналізованому матеріалі.

Список використаної літератури

1. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М., 1971. – С. 5–67. **2. Квитко И. С.** Термин в научном документе / И. С. Квитко. – Львов : Вища шк., 1976. – 150 с. **3. Суперанская А. В.** Состав и структура термина / А. В. Суперанська // Взаимодействие языков на разных уровнях и научно-технический перевод. – Орел, 1987. – С. 19–21. **4. Циткина Ф. А.** Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Ф. А. Циткина. – Львов, 1988. – 158 с. **5. Кизилова В. В.** Дитяча

українська література: підручник для вищих навчальних закладів з грифом МОН / В. В. Кизилова, В. Ф. Пушко. – Луганськ : Знання, 2008. – 296 с. **6. Папуша О.** Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу / О. Папуша // Слово і Час. – 2004. – № 12. – С. 20–26. **7. National Geographic Kids** [Electronic resource] – Mode of access: <http://kids.nationalgeographic.com/kids/>

Шелудченк С. Б., Шелудченко О. В. Термінологічний корпус науково-популярного дитячого стилю (на матеріалі статей журналу «National Geographic Kids»)

У статті йдеться про структурні особливості термінів науково-популярного дитячого стилю. Досліджено співвідношення вживання термінів-слів та термінологічних словосполучень. Установлено домінування термінів-слів над термінологічними словосполученнями. Структуровано корпус термінів за їх формальною структурою. Здійснено градацію термінів-слів. Визначено продуктивну модель термінів-дериватів. Виокремлено двокомпонентні та трикомпонентні моделі термінологічних словосполучень.

Ключові слова: науково-популярний дитячий стиль, термін, термінологічне словосполучення.

Шелудченко С. Б., Шелудченко О. В. Терминологический корпус научно-популярного детского стиля (на материале статей журнала «National Geographic Kids»)

Статья посвящена структурным особенностям терминов научно-популярного детского стиля. Исследовано соотношение употребления терминов-слов и терминологических словосочетаний. Установлено доминирование терминов-слов. Структурирован корпус терминов по принципу их формальной структуры. Проведена градация терминов-слов. Определена продуктивная модель терминов-дериватов. Разграничены двухкомпонентные и трёхкомпонентные модели терминологических словосочетаний.

Ключевые слова: научно-популярный детский стиль, термин, терминологическое словосочетание.

Sheludchenko S. B., Sheludchenko O. V. Terminological Set of Popular-Science Children's Style (A Study of the Articles from the Magazine "National Geographic Kids")

The article deals with terms' structural peculiarities in the articles of popular-science children's style. The ratio of terms-words and terminological word-combinations has been investigated. The predominance of terms-words has been ascertained. The set of analyzed terms has been organized on the basis of formal structure. The terms-words' gradation has been conducted. The productive pattern of terms-derivatives has been established. Two-component

and three-component patterns of terminological word-combinations have been sorted out.

Key words: popular-science children's style, a term, a terminological word-combination.

Стаття надійшла до редакції 04.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Моїсеєнко О. Ю.

УДК 811(477.62=14)'373.45(045)

К. В. Шпак

ТЮРКСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ РУМЕЙСЬКОЇ МОВИ

Однією з найбільш актуальних у сучасному світовому мовознавстві є проблема міжмовних і міждіалектних контактів, а особливо – питання щодо походження та розвитку лексичних одиниць мови у результаті цих контактів. Надзвичайно багатий для дослідника цієї проблеми матеріал пропонує ізольована від основного ареалу розповсюдження, невелика за кількістю румейська мова.

Проблемою тюркізмів в румейській мові займалася порівняно невелика кількість дослідників, серед яких слід зазначити: І. С. Пономарьову («Відображення етнокультурних контактів греків Приазов'я» [1]), М. Токія («Грецизми та тюркізми у румейській мові» [2]), Є. І. Царенка («Румейсько-тюрксько-східнослов'янська лексична взаємодія в умовах Донеччини» [3]), Т. М. Чернишеву («Тюркські елементи у соціальній сфері грецьких говірок Донеччини» [4]) та ін.

Треба зазначити, що всі ці дослідницькі роботи існують у формі статей які містять дуже стислу інформацію. Отже, дослідження тюркських елементів у румейській мові має першорядне практичне значення.

Мета статті полягає в дослідженні прагматичних причин виникнення тюркських запозичень у румейській мові і вивченні їх структури та семантики. Предметом дослідження є прагматичні та структурно-семантичні особливості тюркських елементів румейської мови. Матеріалом цього дослідження слугують тюркські елементи на позначення термінів повсякденного використання, зафіксовані румейськими словниками [5; 6].

Середина XV ст. ознаменувалася важливими змінами у житті грецької спільноти. Поштовхом до цих змін послужило падіння Константинополя і всієї Візантійської імперії у 1453 році під ударами турків-османів, а також висадка турецьких військ на південний берег Криму у 1475 році. Таким чином, завойовницьким шляхом турки

втрутилися у спокійне життя греків Візантійської імперії та греків-румеїв, які проживали на той час у Криму.

Присутність турецьких військових, чиновників, збірників податків і купців, поступова міграція на півострів турецьких селян, що займалися в основному виноградарством, садівництвом і ремеслом, пригнічення християнського віросповідання та примусове ведення літургій турецькою мовою призвело до неминучого проникнення тюркізмів у мову греків Візантійської імперії та у мову греків-румеїв. Причому вплив татарської мови, на думку М. В. Сергієвського, не являє собою явища великої давності: можна вважати, що найбільш інтенсивно цей процес протікав в останні століття перебування румеїв у Криму [7, с. 540].

Румейська мова збагачується тюркськими елементами, пов'язаними, головним чином, із сферою повсякденного життя:

1) природні реалії – предмети та явища неживої природи, топографічні об'єкти та орієнтири, назви рослин і пов'язані з ними поняття, позначення тварин, наприклад: *хум* «пісок, піщаний берег», *хая* «камінь», *аяз* «мороз», *джап* «гора», *яр* «яр», *чол* «поле», *чичак* «квітка», *чатал* «гілка», *хабух* «кора», *джанавар* «вовк», *чих* «роса, свіжість», *батхах* «болото, бруд», *саганах* «буря, шторм», *тарама* «яр, ущелина», *хью* «колодязь», *купур* «міст», *яло* «море», *кукурт* «вулик» (для передачі румейських слів використано систему запису, запропоновану акад. О. І. Білецьким, яка базується на кириличному (російському) алфавіті);

2) поняття, пов'язані з людиною (назви частин тіла, назва осіб за ступенем споріднення і вікових характеристик, за соціальною та територіальною близькістю, за професією та родом діяльності), наприклад: *зулуф* «скроня», *ямбаш* «стегно», *хабурья* «бік», *тайфа* «родина», *бала* «дитина», *байдахис* «холостяк», *хумшу* «сусід», *уртах* «товариш», *душманьис* «ворог», *чубанус* «чабан», *бустанджис* «сторож баштану». Тут треба зазначити, що в татарів існує дуже чітке розмежування старших та молодших членів родини і мабуть саме цим можна пояснити те, що наступні назви членів родини та сімейних відносин отримали в мові окремі назви:

<i>Українська мова</i>	<i>Румейська мова</i>
Старший брат	Гака
Старша сестра	Чача
Чоловік старшої сестри	Изна
Жінка старшого брата	Инга
Сват	Худа
Сваха	Збитъира
Хрещений батько	Калота

3) реалії матеріальної культури – предмети домашнього побуту, знаряддя праці, споруди, будівельна техніка, їжа, наприклад: *тава* «сковорода», *суба* «піч», *балта* «топор», *чалгу* «коса», *туфат*

«рушниця», *япу* «огорожа», *таван* «стеля», *хаймах* «каймак», *буя* «фарба, забарвлення», *гумуш* «карбованець», *пачавура* «лахміття», *капитя* «гроші», *пнат* «тарілка», *хляр* «ложка», *мацоклу* «кашне, шарф», *тава* «сковорідка», *сатя* «годинник», *ша* «пляшка», *анаджах* «сокира», *тфат* «зброя», *чукуч* «молот, курок», *пихчи* «пилка», *гулфан* «сапа, граблі», *чалаш* «хатина, халупа»;

4) реалії духовної культури і абстрактні поняття: *сат* «час, година», *хуат* «сила», *дам* «смак», *куреш* «боротьба», *вахт* «щастя», *дауш* «голос, крик», *дам* «смак», *тинчліх* «мир», *хаме* «нещастя, неталан», *шенгліх* «веселощі», *шея* «речі», *ярдьм* «допомога», *хабаят* «вина, провина», *иштах* «гарний настрій», *ушанья* «надія», *ананатэтя* «образа, загострення хвороби», *ангиму* «пам'ять»;

5) лексичні одиниці, що позначають назви професій та рід занять: *бустаджис*, *хараулс* «сторож», *туварчыс* «пастух, чередник», *чубанус* «чубан», *чалгуджис* «жнець, косар»;

б) назви одягу та взуття: *джопа* «кишеня», *шаравар* «брюки», *бишкір* «фартух»;

7) Таке соціально-політичне поняття, як слово «війна», також позначається тюркізмом *дугкуш* «війна», пор.: тур. *dövüs* «бійка».

Слова, запозичені з урумського діалекту зазнали засвоєння у відповідності з законами фонетики та морфології румейської мови. На прикметники та прислівники припадає приблизно 10% запозичень. У процесі граматичної адаптації прикметники часто оформлюються румейськими закінченнями; щодо прислівників, то вони є незмінними словами і відтворюються у споконвічній формі. Наприклад: *челіс* «сивий» (урум. *tchal*), *хуватлыс* «міцний» (урум. *xuvatl'i*), *сагірис* «глухий» (урум. *saɣ'ir*), *авара* «погано» (урум. *avar'a*), *узунузах* «дуже довго, повільно» (урум. *uz'un* «довгий», *uz'ax* «далекий»), *ахалдарис* «здібний, активний», *ахлах* «дурний, нерозумний», *харзаманис* «байдужий, недбалий», *гарис* «бідний», *фтиртирас* «широкий, просторий», *хилдарку* «великодушний», *чулахкус* «роздягнений», *эмбурлатс* «головний, основний», *апсос* «гострий, різальний», *трашис* «необроблений», *шкрос* «густий, насичений», *хазгантчхус* «ненажерливий, ненаситний», *хлюрос* «зелений», *флюрыткус* «золотий», *укшарку* «кислий, недостиглий», *чулахкус* «правий, що знаходиться з правого боку», *хилдарс* «мудрий», *гульво* «німий», *офтюрис* «порожній», *тазо* «свіжий», *ачихс* «сміливий, нахабний», *забунс* «хворий» та ін.

Дієслова також включають приблизно 10% тюркізмів. Тюркські основи оформлюються румейськими граматичними показниками, тобто набувають закінчення *-у* у першій особі однини: *чалагу* «косити», *ялдьагу* «плити», *баршагу* «мириться», *биганэву* «подобатися», *чурэву* «сварити, карати», *чалыгу* «косити», *хадрайву* «шукати», *маляйву* «мазати», *хазанэву* «перемагати», *драну* «бачу», *баштахлайву* «прогулюватися», *бирититлайву* «дякувати», *птрайву* «закінчувати», *ушанэву*

«намагатися», хаханышку «посміхатися», грику «розумію», хутхарайву «рятувати» та ін;

Частина тюркізмів при запозиченні не зазнає ніяких змін. З великою точністю передаються приголосні звуки: *явгутч* «ганчірка», *гмар* «вантаж», *вахт* «вдача», *сабур* «відносини», *дугуш* «війна», *харпуз* «кавун», *драну* «дивитися», *уртаху* «друг» та ін.

Румейській мові не властива африката *дж*, яка була засвоєна без ніяких змін, наприклад: *худжур* «гумор», *патлыджан* «помідор», *джанавар* «вовк», *джан* «гора», *джгар* «легені» та ін.

Основна маса запозичених слів зберігає характерний для усіх тюркських мов наголос на останньому складі: *ярдьм* «допомога», *ахмах* «дурний», *паста* «каша», *иштах* «настрій», *хилдарс* «мудрий, поважний», *тазо* «свіжий» та ін.

До морфологічних змін перш за все відносяться зміни закінчень, так, запозичені з тюркських мов іменники, які позначають осіб, оформлюються закінченнями чоловічого (*-ис, -ус*) і жіночого (*-ава*) родів – у тюркських мовах категорія роду відсутня: *курешиджис/(-ава)* «борець», *сурбаджис/(-ава)* «господар/(-ка)», *бустанджис/(-ава)* «сторож», *душманус/(-ава)* «ворог».

Запозичені слова тюркського походження зустрічаються не тільки у повсякденному житті, але й у літературі греків Приазов'я. Як приклад можна навести твір Л. Н. Кір'якова зі збірки «Пірнешу астру», який написано говіркою с. Сартана з використанням російської абетки. Отже ми можемо побачити тут такі тюркські запозичення, як: *уртахум* «мій друг», *пула лугас* «багато видів», *янашас* «біля, разом», *ем* «та, і» тощо.

Таким чином, з впевненістю можна сказати, що більшість запозичень з тюркських мов увійшли до румейської мови у період мешкання греків Приазов'я на території Криму, на що вказують характерні загалом для новогрецьких говірок зміни, що відбулися в румейській мові:

1) *e* змінюється на *и*: *била* (турк. *bela*) «сум, туга, журба», *бирутет* (турк. *bereket*) «ряснота, буяння»;

2) *o* змінюється на *y*: *кулахис* (турк. *colak*) «правша; той, хто пише правою рукою», *буя* (турк. *boja*) «колір»;

3) *k* змінюється на *t*: *туф'ек* (турк. *tuf'at*) «зброя», *б'елтим* (турк. *b'elkim*) «можливо».

Отже, результати проведеного нами дослідження надають змогу побачити, що компактне співіснування греків-румеїв з іншими народами, мови яких належать до тюркської групи, призвело до запозичення значної кількості тюркізмів до румейської мови, збагативши його цінними і потрібними елементами.

Список використаної літератури

- 1. Пономарьова І. С.** Відображення етнокультурних контактів греків Приазов'я (на прикладі дослідження мовної ситуації серед греків румеїв) / І. С. Пономарьова // Маріуполь – 2005. – С. 124 – 126.
- 2. Токий Н.** Грецизмы и тюркизмы в румейском языке / Н. Токий. // Хронос. – 2007. – № 5. – С. 5. **3. Царенко Е. И.** Румейско-тюркско-восточнославянское лексическое взаимодействие в Условиях Донбасса / Е. И. Царенко // Мовознавство. – 1998. – С. 147 – 156.
- 4. Чернишева Т. М.** Тюркські елементи у соціальній сфері грецьких говірок Донеччини / Т. М. Чернишева // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 51 – 55. **5. Диамантопуло-Рионис А. А.** Румейско-русский и русско-румейский словарь пяти диалектов греков Приазовья / А. А. Диамантопуло-Рионис, Д. Л. Демерджи, А. М. Давыдова-Диамантопуло та ін. – Маріуполь : ООО «Типография «Новый мир», 2006. – 468 с. **6. Харабадот Р. С.** Румейско-русско-новогреческий словарь / Р.С. Харабадот. – Севастополь, 2006. – 479 с.
- 7. Сергиевский М. В.** Мариупольские греческие говоры / М. В. Сергиевский // Известия АН СССР, VII серия отд-ние обществ.наук. – М. : Изд-во АН СССР, 1934. – № 7. – С. 533 – 587.

Шпак К. В. Тюркські елементи румейської мови

Стаття висвітлює питання, пов'язані із проникненням тюркської лексики в румейську мову. Класифікуються види тюркських елементів у мові. Розглядаються деякі морфологічні та фонетичні особливості тюркських елементів. Аналізуються найхарактерніші зміни, що відбулися у румейській мові під час проживання греків Приазов'я на теренах Криму.

Ключові слова: румейська мова, тюркізм, елемент, морфологія, фонетичні особливості.

Шпак Е. В. Тюркские элементы румейского языка

В статье освещены вопросы, связанные с проникновением тюркской лексики в румейский язык. Классифицируются виды тюркских элементов в языке. Рассматриваются некоторые морфологические и фонетические особенности тюркских элементов. Анализируются наиболее характерные изменения, произошедшие в румейском языке во время проживания греков Приазовья на территории Крыма.

Ключевые слова: румейский язык, тюркизм, элемент, морфология, фонетические особенности.

Shpak K. V. Turkic Elements in the Rumeic Language

The article covers certain aspects related to the origin of Turkic lexicology in the Rumeic language. Types of Turkic elements in the language are classified. There given a study of morphological and phonetic features of Turkic elements. An analysis of the most characteristic changes in the Rumeic

language in the period of Azov Greeks settlements on the Crimean territory is presented.

Key words: the Rumeic language, Turkic lexicology, elements, morphological, phonetic distinctions.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Потіпак Ю. А.

УДК 811.111'373.45:811.521

С. Є. Шульженко

ТРАНСФОРМАЦІЯ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

У сучасній японській мові дуже часто використовуються англійські запозичення, завдяки чому виникає проблема розуміння японського дискурсу, бо не завжди запозичені лексичні одиниці схожі з англійським оригіналом. Трансформація запозичень у японській мовній системі тісно пов'язана з фонетичною, графічною, граматичною, семантичною та стилістичною рівнями у цій східній мові. Вивченням цієї проблеми займаються сучасні вчені Росії такі як С. К. Єфімова, О. С. Руфова, М. Руссо та інші.

Новизна статті полягає у тому, що ми розглядаємо трансформацію англомовних лексичних одиниць у японській мові детальніше за допомогою видів асиміляції.

Актуальність статті базується на необхідності розуміти японську мову краще для більш точного та правильного перекладу різних текстів та правильного використання запозиченої лексики у міжкультурній комунікації.

Мета статті – прослідкувати за етапами та способами асиміляції англійських лексичних одиниць у японській мові, базуючись на загальних положеннях вищезгаданих філологів.

Задачі статті – виявити історичну причину використання англіцизмів; охарактеризувати основні різновиди асиміляції англійських лексичних одиниць, характерні для японської мови; надати влучні приклади із детальним описом лексичних одиниць та їх різницю з англійським оригіналом; вивчити процес запозичення як один із компонентів взаємодії англійської та японської мов.

Матеріалами дослідження виступили японські публіцистичні тексти із різних журналів про культуру країни, як «Nipponiua», реклами та оголошення у японських соціальних мережах в Інтернеті, також роботи сучасних японознавців В. В. Рибіна, С. В. Неверова та

М. Л. Борщевської, які виділили основні проблеми стосовно англомовних запозичень.

Довгий час Японія була ізольованою країною, тому лексика поповнювалась завдяки китайським словам під час культурного розвитку країни. Європейський вплив почався після буржуазної революції Мейдзі у 1897 році, яка привела до економічного та технічного прогресу. У японській мові дуже швидко з'явилися нові лексичні одиниці, запозичені із різних європейських мов, у тому числі з англійської. Після другої світової війни країна опинилася під американським впливом, тому саме у цей час у японській мові з'являється велика кількість запозичених лексичних одиниць з американського варіанту англійської мови. Нові лексичні одиниці були запозичені з цієї мови, тому що з'явилась велика кількість нових предметів, які не мали своєї назви у японській мові. Усі запозичення з англійської мови в японській мові записують за допомогою спеціального силабічного алфавіту «катакана». Усі запозичені лексичні одиниці мають назву «гайрайго» [1, с. 3 – 4].

Згодом англійські лексичні одиниці замінили велику кількість японських слів. Завдяки цьому з'явився японський варіант англійської мови в цілому, який дуже важко іноді зрозуміти та щось правильно перекласти не розуміючи тонкощів цього варіанту англійської мови, назва якому Japanglish, Japlish (Japanese English), Wasei Eigo (“English Made in Japan”).

Ознайомившись детальніше із варіантами використання англіцизмів і їх утворенням у японській мові, ми хотіли би детальніше зупинитись на трансформаціях англійських лексичних одиниць, їх асиміляції у новій лінгвістичній ситуації [2, с. 58].

Асиміляція англійських запозичень пов'язана із фонетичною та графічною зміною лексичної одиниці у японській мові. Це пов'язане з тим, що у цій східній мові відсутні деякі приголосні. У японській мові немає літер «l», «z» тому вони замінюються на відповідні знаки «b», «r», «dz». Наприклад: *service* – *sa:bisu* (サービス) при цьому опускається літера «r», а «se» змінюється на силабічний знак «sa», «vi» – на «bi». *Lion* – *raion* (ライオン), де «l» трансформується у силабічну літеру «ra» [2, с. 69].

Склади «fa», «fo», «fi», «fe» замінюється на склад «fu» і поєднується з голосними, що пишуться меншим шрифтом: *figure* – *fuiguua* (フィギュア), *fantastic* – *fuantastikkku* (ファンタステック).

Кінцеві приголосні t, d змінюються на to, do: *rocket* – *rokketo* ロケット, *bed* – *beddo* – ベッド.

Звук «w» у словах змінюється на «u» з голосною, що пишеться меншою за розміром чи на «ba»: *web* – *uebu* (ウェブ), *vocalist* – *borarisuto* (ボラリスト) [3, с. 18].

Також, англійські буквосполучення *er, ur, ar, or*, дифтонги *au, eu* записуються як довгий склад: *hamburger – hanba:ga:* (ハンバ – ガー); *party – pa:ti:* (パーテイー); *sailor – se:ra:* (セーラー); *Australia – o:sutoraria* (オーストラリア); *Europe – yo:roppa* (ヨーロッパ).

Як ми бачимо, запозичення змінюються за всіма правилами японської фонотактики, що привело до заміни деяких фонетичних звуків у лексичних одиницях та змінення їх графічного напису. Крім того, якщо склад наголошений, то ставиться тире між цим складом та ненаголошеним чи силабічний знак літери *tsu – ツ*. [3, с. 7 – 9]

Питання з асиміляції дуже часто пов'язані з перекладацькими трансформаціями при передачі інформації з однієї мови на іншу. Одним із найбільш продуктивних перекладацьких прийомів є транслітерація в японській мові. Наприклад: *melon – meron* (メロン), *wine – wain* (ワイン), *glass – garasu* (ガラス). Як ми бачимо, у транслітераціях деякі звуки та самі літери змінились: «l» на «го», «la» на «та», «ss» – «su» .

Велика кількість англійських запозичень має свої скорочення у японській мові, тому іноді важко здогадатись, яка ж це лексична одиниця. Дуже важко впізнати англійську лексичну одиницю *general strike* (загальний страйк) у слові *zenesuto* (ゼネスト), *second hand – sekohan* (セコハン), *mass communication – masukomi* (マスコミ) [4, с. 146].

Особливості японської граматики визначають направленість граматичних змін, які відбуваються з англійськими запозиченнями. Багато англійських лексичних одиниць можуть бути іншою частиною мови у системі мови-реципієнта: *announce* (оголошувати) у англійській мові є дієсловом у той час, як в японському еквіваленті – це іменник – *anaunsu* (アナウンス) (оголошення). Також, деякі англійські прикметники перетворилися у японські суфікси: *up – appu* : *beesu-appu* (ベイスアップ) – підвищення зарплатні; *reberu-appu* (レベルアップ) – підвищення рівня. [5, с. 60].

Грамматична асиміляція у японській мові цікава й тим, що у мові-реципієнті немає категорій роду, числу та множини. Тільки завдяки лексичним одиницям, що знаходяться біля поданого запозичення, можна визначити його рід чи число, або зрозуміти це з контексту: *many cards – takusan ka:do* (たくさんカード) – багато карток. З цього приклада ми бачимо, що іменник не має ніяких закінчень множини, і тільки прислівник «багато» вказує на велику кількість предметів. Дуже часто біля іменників можна побачити числівники, які теж вказують множину предметів. Як в англійській, так і в японській граматиці рід не виражається ніякими спеціальними закінченнями, якщо це не власні імена [5, с. 79].

Дуже часто декілька запозичених англомовних лексичних одиниць можуть мати одну форму в японській мові. Ця омонімія

пов'язана з тим, що є звукові обмеження при калькуванні поданого запозичення: слова code, chord (акорд), cord (шнур) будуть мати одну лексичну форму ко:до (コード); ball (шар), bowl (чаша) трансформуватимуться у бо:ру (ボール). Не зважаючи на різний переклад поданих запозичень, збереглася тільки одна форма цих лексичних одиниць, що веде до проблем у перекладі, тому що тільки з контексту японського тексту можна зрозуміти, про що йдеться мова [6, с. 88].

Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що асиміляція англійських одиниць відбувається на різних рівнях та характеризується різними способами. Змінення значення запозиченого слова у мові-реципієнті пов'язане із культурними та психологічними розбіжностями народу поданих мов. Процес інтеграції лексичної одиниці у іншу мову призводить до змін у мовленнєвій та культурній моделях приймаючої мовленнєвої системи [6, с. 150].

Швидкість освоєння запозичень у різних соціальних групах мовленнєвого колективу різна. Ступінь освоєння слів із різних тематичних сфер також має неоднаковий характер, що пов'язано з відмінністю у культурно-мовленнєвій компетенції інформантів. Шлях до адекватного розуміння нової лексичної одиниці у більшості випадків полягає через незнання – помилкове розуміння чи неточне розуміння поданого слова. Дослідження цих етапів еволюції розуміння мають важливе лінгвістичне значення, щоб встановити механізми асиміляції запозичень, появу їх дублетів, а також форм, що були включені у процес народної етимології.

Особливості графічної передачі англійських запозичень в японській мові визначаються відмінністю письмових систем мови-донора та мови-реципієнта. Не зважаючи на використання різних алфавітів, асиміляція англійських запозичень проходила дуже рівно, тому що японською мовою вже було засвоєно багато запозичених лексичних одиниць з інших мов на протязі декількох століть. Подальше дослідження може допомогти перекладачам та носіям японської мови краще розуміти її нові лексичні одиниці, які були взяті з англійської мови, та допоможе розуміти японізовану англійську мову, що створена завдяки скороченню американських лексичних одиниць та змішенню англіцизмів та американізмів. Якщо детальніше вивчати данні особливості запозичень, то можна уникнути великих проблем під час міжкультурної комунікації.

Список використаної літератури

1. Рыбин В. В. Иностранные слова в японском языке: фонетические особенности русскоязычных заимствований / В. В. Рыбин. – СПб. : Наука, 2010. – 20 с. **2. Неверов С. В.** Общественно-языковая практика современной Японии / С. Неверов. – М. : Академия,

2005. – 149 с. **3. Борщевская М. Л.** О влиянии лексических заимствований на фонологическую систему японского языка // Вопросы японского языка / М. Л. Борщевская, Е. В. Самсонова – М. : Изд-во Академический проект, 1971. – 211 с. **4. Конрад Н. И.** Синтаксис японского языка / Н. И. Конрад. – М. : Просвещение, 1937. – 375 с. **5. Консайсу** гайрайго дзитэн (Краткий словарь заимствованных слов). – Токио : Ситонся, 1972. – 895 с. **6. Новикова Т. В.** Англо-американские заимствования-варваризмы в – современном русском языке (1990-е годы): автореф. дис. на получен. канд. филол. наук «Общее языкознание»/ Т. В. Новикова. – СПб., 2003. – 200 с.

Шульженко С. Є. Трансформація англійських запозичень у сучасній японській мові

У статті коротко розглядається історія та асиміляція англійських запозичень у японській мові, а також аналізуються фонетичні, лексичні та граматичні особливості запозиченої лексики у мові-реципієнті. Аналіз цієї лексики, що був зроблений на базі широко використовуваних лексичних одиниць, вказує на те, що трансформації таких слів відбуваються за правилами японської фонології та функціональності таких одиниць, як склади «мори». Також тут подані та охарактеризовані історичні причини використання англіцизмів у японській мові та їх вплив на східну мову у цілому.

Ключові слова: англійські запозичення, асиміляція, фонетичні особливості, омонімія, граматична асиміляція.

Шульженко С. Е. Трансформация английских заимствований в современном японском языке

В статье кратко рассматривается история и ассимиляция английских заимствований в японском языке, а также анализируются фонетические, лексические и грамматические особенности заимствованной лексики в языке-реципиенте. Анализ этой лексики, сделанный на базе широко употребляемых лексических единиц, указывает на то, что трансформации таких слов происходят по правилам японской фонологии и функциональности таких единиц, как слоги «моры». Также здесь поданы и охарактеризованы исторические причины использования англицизмов в японском языке и их влияние на восточный язык в целом.

Ключевые слова: английские заимствования, ассимиляция, фонетические особенности, омонимия, грамматическая ассимиляция.

Shulzhenko S. Ye. The Transformation of English Borrowings in Japanese

This article is about the history and assimilation of English borrowings in Japanese. The phonetic, lexical and grammatical features of loanwords in the recipient language are analyzed in this article. The analysis of

this vocabulary made on the basis of widespread lexical units indicates that the transformation of such words is occurred according to the rules of Japanese phonology and functionality of such language units like syllables “moras”. Also there are given and characterized the historical reasons of the English words usage in Japanese language and how they influence on the oriental language in general.

Key words: an English borrowing, an assimilation, phonetic features, homonymy, grammatical assimilation.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Матвеева С. А.

УДК 811.111'373

В. М. Юшак

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ СЛОВОТВОРЕННЯ

Постійний та стрімкий розвиток суспільства зумовлює виникнення великої кількості нових предметів, понять та явищ, які потребують певної назви. Одним із способів утворення нової лексики є морфологічне словотворення – утворення похідних слів за допомогою афіксації, словоскладання, скорочення (усічення, телескопія, аббревіатура), конверсії на основі закріплених у мові моделей.

Вивченню номінативних процесів та словотвору зокрема значну увагу приділяли Х. Марчанд, Х. Е. Брекк, Л. Ліпка, Д. Кастовські, Г. Штайн [1, с. 99], А. А. Уфимцева, Е. С. Азнаурова, В. Г. Гак, Г. В. Колшанський, В. М. Телія, О. С. Кубрякова, Н. Д. Арутюнова та ін. [2; 3].

На сучасному етапі розвитку лінгвістичних досліджень найактуальнішою та домінуючою є когнітивна парадигма, поява якої зумовлена антропоцентризмом сучасного мовознавства. Зважаючи на актуальність когнітивно-ономасіологічних досліджень, у вітчизняній лінгвістиці сформувались наукові школи М. М. Полюжина, О. О. Селіванової, С. А. Жаботинської.

Дослідження когнітивних характеристик номінативних одиниць дасть змогу вирішити ряд проблем, розв'язок яких раніше був неможливим: виявити глибинні механізми утворення номінативних одиниць, дослідити взаємодію мислення, мови і реальності у номінативному акті, пояснити як утворюються позначення для різних фрагментів оточуючого нас світу та проаналізувати, які мовні засоби для

цього використовуються, і якими способами вони утворюються. Необхідність вирішення цих питань становить актуальність даної статті.

Словотворення є найпродуктивнішим способом поповнення лексичного фонду мови. Донедавна дослідження зі словотвору проводились у рамках морфологічного підходу, мета якого полягає в семантичному та структурному описі похідних слів та виокремленні словотвірних типів та моделей. Однак, такий підхід не дає змоги дослідити когнітивні особливості словотворчих процесів.

Метою цієї статті є аналіз способів словотворення у світлі когнітивної парадигми на матеріалі назв продуктів програмного забезпечення. Мета роботи зумовлює вирішення таких завдань: дослідити можливості когнітивного підходу до вирішення проблеми словотвору, визначити механізм категоризації назв комп'ютерних програм та проаналізувати схеми пропозицій, за якими утворені назви.

У межах когнітивного підходу, основні концепції якого були сформульовані у працях О. С. Кубрякової, дослідження словотвірних процесів проводять у семасіологічному, ономасіологічному, в межах якого виокремлюється аналіз похідних слів з позицій теорії фреймів, та у прототиповому аспектах. Словацький лінгвіст П. Штекауер досліджує проблеми словотвору у рамках ономасіологічного підходу, у якому, на відміну від семасіологічного (слово → значення), вивчення взаємозв'язку між реалією та мовним знаком здійснюється у напрямку від явища дійсності до його номінації, від концепту до мовної форми. Вчений визначає акт номінації як когнітивний феномен, який залежить від інтелектуальних здібностей мовця [1, с. 213].

Перспективним є дослідження когнітивних особливостей конверсії, яка лінгвістично виражає концептуальну (ономасіологічну) рекатегоризацію екстралінгвістичної реальності. У випадку конверсії різні кути відображення позамовної реальності можуть ставати когнітивно взаємозалежними через переоцінку вже існуючих логічних тверджень [1, с. 219 – 220]. Проілюструємо функціонування моделі ономасіологічної рекатегоризації МАТЕРІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ← ДІЯ на прикладах: менеджер завантаження *FlashGet* (МАТЕРІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ) ← *to get* (ДІЯ), програма для діагностики комп'ютера на наявність встановленого антивірусного програмного забезпечення *Kaspersky Security Scan* (МАТЕРІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ) ← *to scan* (ДІЯ).

М. М. Полюжин зазначає, що для повного та ґрунтовного аналізу мовних одиниць, дослідження зі словотворення необхідно проводити за допомогою синтезу двох парадигм – функціональної та когнітивної. У першій основна увага звертається на саму комунікативну діяльність і вплив на цю діяльність контексту її здійснення, у другій – на зв'язок мови з пізнавальними процесами, зі всіма спробами отримання, обробки, фіксації, збереження й передачі інформації про світ у їх співвідношенні з мовними формами [4, с. 16]. У своїх дослідженнях М. М. Полюжин доводить, що у словотворенні афікси або словотворчі форманти

виконують роль категоризаторів і є тими когнітивними стрижнями, які забезпечують включення слова до певного класу та його правильну інтерпретацію, а сам словотворчий акт виступає актом категоризації [4, с. 151]. Так, суфікс *-er* у назві програми для конвертації тексту в усне мовлення *GhostReader* не лише вказує на граматичну категорію (іменник), а й іменникову підкатегорію СУБ'ЄКТ ДІЇ. Префікси, на відміну від суфіксів, не є маркерами певної частини мови, але передають лексико-категоріальне значення: префікс *re-* у назві конвертера зображення і програми для зміни розмірів *Advanced Image Resizer* містить категоріальне значення ПОВТОРЕННЯ ДІЇ З МЕТОЮ ДОСЯГНЕННЯ КРАЩОГО РЕЗУЛЬТАТУ. Отже, афікси є концептуально залежними від твірних основ, які вони модифікують.

З позицій прототипної семантики словотвірні типи та моделі розглядаються як прототипи [4, с. 151], які містять спільні та найбільш характерні риси. Наприклад, словотвірна модель $un- + V + -er \rightarrow N$ є прототипною конструкцією для назв *Advanced Uninstaller PRO*, *IObit Unlocker* (програми забезпечення для повного видалення програм), *Uneraser*, *Ashampoo Undelete* (програми для відновлення видалених файлів). Теорію прототипів можна застосувати і до значення суфікса *-er*. Серед функцій цього суфікса (інструментальної, локативної, каузативної, паціенса) агентивна є прототипною.

Аналіз когнітивної структури похідного слова можливий також у світлі теорії фреймів. Враховуючи особливості теорії семантичних відмінків Ч. Філмора [5], вважаємо можливим опис слова-фрейму за наступними схемами:

ОБ'ЄКТ - процес дії - АГЕНС

Disk + keep + er

(програма для дефрагментації жорсткого диску);

ЦІЛЬ - ОБ'ЄКТ

Scan + disk (програма для перевірки жорсткого диска);

РЕЗУЛЬТАТ - процес дії - АГЕНС

Mozilla Web + mak + er (програма для створення вебсайтів).

Словотворчі компоненти визначають, систематизують та категоризують знання про світ. Вибір номінації мотивується, окреслюється та структурується особливими конструкціями знань. Характеристики афіксів фіксуються у певні фрейми, які є відображенням суми знань людини, досвіду, сприйняття світу. Фрейм не лише служить для організації досвіду в пізнанні людини, але й є інструментом пізнання та забезпечує когнітивне опрацювання типових ситуацій. Ми поділяємо думку М. М. Полюжина, який вважає, що похідне слово як особлива когнітивна структура виступає таким конструктором, який, будучи членованою одиницею, складається з фреймів твірної основи та афікса. Афікс визначається як зв'язаний фрейм, який активізується лише шляхом його взаємодії з фреймом твірної основи і разом з ним складає повноцінний фрейм похідного слова [4, с. 134]. Так, назва програми для

пошуку файлів, слів та словосполучень *UltraFinder* містить ряд пропозицій: 1) програма виконує пошук (СУБ'ЄКТ); 2) програма шукає файли, слова, словосполучення (ОБ'ЄКТ); 3) володіє винятковими функціями (ЯКІСТЬ); 4) здійснює пошук файлів у комп'ютері та слів у файлах (МІСЦЕ ДІЇ).

Згідно з концепцією базових фреймів С. А. Жаботинської структурою-оснотою внутрішнього лексикону є концептуальна сітка, утворена п'ятьма базовими фреймами – предметним, акціональним, посесивним, ідентифікуючим і компаративним [6, с. 7]. Пропозиції, наявні в цих фреймах, представлені у вигляді подієвих схем, за допомогою яких можна прослідкувати послідовність утворення номінативної одиниці. І, як зазначає С. А. Жаботинська, подієві схеми можуть застосовуватись для «структурації семантичних просторів різного об'єму»: речень, словосполучень, похідних слів [6, с. 7].

Предметний фрейм структурує інформацію про ознаки предметної сутності (ХТОСЬ або ЩОСЬ) та може бути представлений наступною схемою: «ХТОСЬ/ЩОСЬ є TAKE-тип». Наприклад, назва програми, яка синтезує мовлення *eSpeak* ← *Electonic Speak* (дієслово було конвертоване у іменник) ← *speech is produced by electronic appliance*.

Більшість назв продуктів програмного забезпечення можна візуалізувати за допомогою схеми пропозицій акціонального фрейму, яка має кілька варіантів.

1. Схема стану процесу «ХТОСЬ-ЩОСЬ-агенс діє»: *Adobe Flash Player* (програвач мультимедіа для перегляду файлів формату Flash) ← *a playing programme* ← *This programme plays Flash files*.

2. Схема дії «ХТОСЬ-ЩОСЬ-агенс діє на КОГОСЬ / ЩОСЬ-пацієнс»: *FastStone Photo Resizer* (програма для конвертування графічних файлів) ← *programme that resizes photos* ← *This programme resizes photos*.

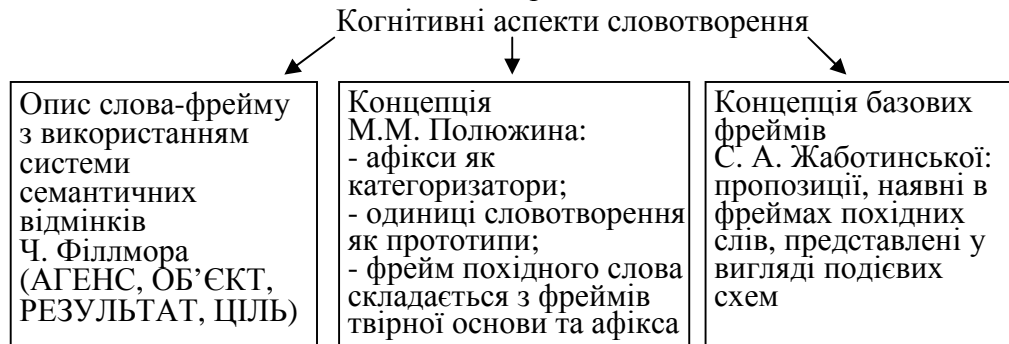
3. Схема каузативу представляє акт створення агенсом (чи інструментом)-каузатором нового предмету-фактиту: «ХТОСЬ / ЩОСЬ-каузатор робить ЩОСЬ-фактиту». Наприклад, *PowerArchiver* ← *programme which creates an archive* ← *This programme makes an archive*.

Посесивний фрейм відображає відношення між власником та тим, чим володіють: «ХТОСЬ / ЩОСЬ-власник володіє КИМОСЬ / ЧИМОСЬ». Один з варіантів посесивної схеми, схема інклюзивності «ЩОСЬ-контейнер містить ЩОСЬ-вміст» структуралізує наступний приклад назви персонального органайзера: *Personal Knowbase* ← *database of things that are important to remember* ← *This database includes knowledge*.

Ідентифікуючий фрейм моделює відношення «ХТОСЬ-ЩОСЬ-ідентифікатив є ЩОСЬ-ідентифікатор». У наступному прикладі ідентифікатор виступає у ролі характеристизатора: *Metapad* (текстовий редактор) ← *this text editor is beyond other editors*.

Компаративний фрейм відображає зв'язок між компаративом (референтом), який порівнюють, та корелятом, з яким порівнюють: *Foxmail* (програма для роботи з електронною поштою) ← *programme that is clever and works as fast as a fox runs*. Ця та більшість компаративних схем базуються на метафоричному або метонімічному переосмисленні референта та його порівнянні з корелятом. Як бачимо, схеми моделюють ситуації, відношення між їх учасниками.

Проаналізувавши різні підходи до вивчення словотворення, можемо виділити особливості цих теорій:

Аналіз словотворення назв продуктів програмного забезпечення у когнітивному аспекті продемонстрував, що при утворенні номінацій відбувається передача знання за певними моделями, категоріями та схемами пропозицій. Дослідження похідних семантичного словотворення дасть змогу більш детально дослідити значення та процес утворення номінативних одиниць у світлі теорії фреймів. Тому у подальших статтях ми плануємо зупинитись на вивченні когнітивного аспекту утворення назв комп'ютерних програм на основі метафоричного та метонімічного перенесення.

Список використаної літератури

1. Handbook of Word-Formation / Edited by Pavol Štekauer and Rochelle Lieber – Dordrecht : Springer, 2005. – 470 p. **2. Языковая** номинация (Виды наименований) / [А. А. Уфимцева, Е. С. Азнаурова, В. Н. Телия и др.]; под ред. Б.А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой – М.: Изд-во «Наука», 1977. – 358 с. **3. Языковая** номинация (Общие вопросы) / [А. А. Уфимцева, Е. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова и др.]; под ред. Б. А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой. – М. : Изд-во «Наука», 1977. – 360 с. **4. Полюжин М. М.** Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород : Вид-во «Закарпаття», 1999. – 237 с. **5. Филлмор Ч.** Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Изд-во «Прогрес», 1981. – С. 369 – 495. **6. Жаботинська С. А.** Ономаσιологические модели и событийные схемы / С. А. Жаботинська // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2009. – 837. – С. 3 – 14.

Юшак В. М. Когнітивний підхід до вивчення словотворення

У статті досліджується когнітивний аспект словотворення назв комп'ютерних програм. Аналіз процесів утворення назв проводиться з позицій ономазіологічного підходу, прототипної семантики та теорії фреймів. Дослідження словотворення назв продуктів програмного забезпечення у когнітивному аспекті продемонстрував, що при утворенні номінацій відбувається передача знань за певними моделями, категоріями та схемами пропозицій. Також намічені перспективи подальшого дослідження даної теми.

Ключові слова: словотворення, категорія, прототип, фрейм, схема.

Юшак В. Н. Когнитивный подход к изучению словообразования

В статье изучается когнитивный аспект словообразования названий компьютерных программ. Анализ процессов образования наименований осуществляется с позиций ономазиологического подхода, прототипной семантики и теории фреймов. Изучение словообразования названий продуктов программного обеспечения в когнитивном аспекте продемонстрировал, что во время образования номинаций происходит передача знаний за определенными моделями, категориями и схемами пропозиций. Также намечены перспективы дальнейшего изучения данной темы.

Ключевые слова: словообразование, категория, прототип, фрейм, схема.

Yushak V. M. Cognitive Approach to Wordformation

The article studies cognitive aspect of the word formation of software products names. The analysis of name formation processes is carried out on the basis of onomasiological approach, prototype theory and frame theory. The cognitive research of the word formation of software products names has shown that in the process of the naming of systems and programmes the knowledge is transferred according to definite patterns, categories and propositional schemes. The prospects of the subject at hand further study are outlined as well.

Key words: wordformation, category, prototype, frame, scheme.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Біскуп І. П.

УДК 811.111(А-50)

О. Б. Ярема

АЛЮЗИЯ У ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ ТЕКСТУ

Алюзії є цінним джерелом знань про культуру і менталітет народу. Вибір алюзії як об'єкта лінгвокультурологічного дослідження обумовлений особливою природою цього стилістичного прийому. Культурологічна відмінність алюзії є двоїста. По-перше, алюзія відправляє до того чи іншого об'єкта (історичного, літературного і т. д.), який має значимість для певної лінгвокультурної спільноти. А по-друге, він провокує пригадування того чи іншого факту і робить культурну інформацію невід'ємною часткою тексту. Згідно цієї своєрідності алюзія і представляє особливий інтерес для лінгвокультуролога. Вона набуває статусу лінгвокультурологічної одиниці, оскільки в силу своєї природи існує у лінгвокультурному просторі тексту.

Питанням дослідження мови і культури та алюзії як стилістичного прийому присвячені роботи О. С. Ахманової, І. В. Гюббенет, Д. Б. Гудкова, С. В. Іванової, Ю. М. Караулова, В. В. Красних, В. М. Телії, І. В. Арнольд, Л. А. Машкової, М. І. Кіосе, І. С. Христенко та ін.

Мета статті полягає в спробі визначити роль алюзій у розкритті кодів культури. Досягнення мети здійснюється за допомогою визначення типів культурних кодів, які є пріоритетними в художньому дискурсі і таким чином характеризують його.

За визначенням В. М. Телії, мова «вбирає» в себе культурно-традиційну компетенцію, береже її у вмісті лексичних одиниць і передає вміст із покоління в покоління [1, с. 84].

Прецедентні тексти відображають культурний фон носіїв мови. Зокрема, Ю. М. Караулов прецедентними назвав тексти, які є значимими для тієї чи іншої особистості в пізнавальному й емоційному плані, які мають надособистісний характер, тобто добре відомі й широкому оточенню цієї особистості, включаючи її попередників і сучасників, та, врешті-решт, ті, звернення до яких відбувалося неодноразово у дискурсі цієї мовної особистості [2, с. 216].

Г. Г. Слишкін розглядає прецедентні тексти дещо ширше, не обмежуючи кількості їх носіїв. На його думку, можна говорити про прецедентні тексти для вузького кола людей, тобто малих соціальних груп (сімейної, студентської та ін.). Він пропонує вважати прецедентним текстом будь-яку послідовність знакових одиниць, що характеризується цілісністю та зв'язністю і має ціннісну значимість для певної культурної групи [3, с. 28].

У «Словнику політичних метафор» А. М. Баранов та Ю. М. Караулов зазначають, що прецедентний текст є фіксованим у свідомості носія мови певної мовної спільноти, що представляє факт культури в широкому розумінні й актуалізує певну ситуацію [4, с. 19].

На переконання Д. Б. Гудкова, прецедентною називається особлива група вербальних чи вербалізованих феноменів, які відомі

будь-якому пересічному представникові тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти та які входять до когнітивної бази цієї спільноти [5, с. 148].

Ми притримуємось точок зору Ю. М. Караулова та Г. Г. Слишкіна і вважаємо, що прецедентними є тексти, які відомі носіям мови певної культури, представляють певну ціннісну значимість й актуалізують певну ситуацію за допомогою натяку чи алюзії. Саме цим визначенням ми будемо користуватись у своїй роботі.

Як зазначає С. В. Баннікова, для адекватного розуміння такого роду текстів реципієнт повинен оволодіти певним об'ємом культурного фонду, фрагментом культурної традиції, яка відтворюється і нагромаджується в різних лінгвокультурних спільнотах [6]. Тобто читач повинен розшифрувати певний культурний код, який передається різноманітними вербальними засобами серед яких важливе місце посідає й алюзія.

Лінгвокультурний код – це система культурно-мовних відповідностей, яка характеризує ту чи іншу лінгвокультурну спільноту і вироблена нею в процесі пізнання чи опису навколишньої дійсності [7, с. 40].

С. В. Іванова стверджує, що алюзії несуть у собі певний культурний зміст, вони культурологічно марковані. Культурологічна маркованість передбачає культурологічність, тобто передбачливість значення мовної одиниці зв'язком з культурними кодами тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти. Культурологічна маркованість є властивістю мовного знаку, що свідчить про його приналежність до лінгвокультурного коду [7, с. 44].

Код виробляється і здійснює свою функцію в культурі. Знаки для втілення своїх смислів культура запозичує у зовнішньому і внутрішньому світі людини. У культурі організуються культурні коди – вторинні знакові системи, що використовують різні матеріальні і формальні засоби для кодування одного і того ж змісту, зводяться в цілому до картини світу даного соціуму. Отже, культурний код – це система знаків матеріального і духовного світу, які стали носіями культурних смислів [8, с. 7 – 9].

В. В. Красних у своїх дослідженнях виділяє соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний і духовний коди. У *соматичному* коді особливе місце займають символічні функції частин тіла. Наведемо приклади із книги «Маг» та «Жінка французького лейтенанта» Дж. Фаулза: «*She had a beautiful neck; the throat of Nefertiti*» [9]. Ніколас, захоплюючись лінією шиї Лілії, порівнює її з Нефертіті (єгипетською царицею початку XIV ст. до н.е, дружиною Аменхотепа IV, яка володіла дуже довгою тонкою шиєю).

Просторовий код пов'язаний з членуванням простору. Наприклад: «*I could not spend my life crossing such a Sahara; and the more I felt it the more I felt also the smug, petrified school was a toy model of the entire country and that to quit the one and not the other would be ridiculous*»

[9]. (Сахара – це найбільша пустеля в Північній Африці з яскраво вираженим пустельним, сухим і спекотним кліматом. Таку пустелю не просто перетнути. Ніколас уподібнює Сахарі школу, де він працював деякий час, тому що було неможливо винести її гнітючу атмосферу.)

Часовий код культури фіксує членування тимчасової осі, виявляється у відношенні людини до часу.

Предметний код культури відноситься в першу чергу до світу «дійсне» і пов'язаний з предметами, що заповнюють простір навколишнього світу.

Біоморфний код культури відображає уявлення людини про світ тварин, про рослинний світ і про світ bestiarіїв (духів, демонів, які «населюють» дійсність тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти) і знаходиться в прикордонній зоні, перетинаючись з двома зазначеними світами [10, с.156, 299 – 307]. До прикладу, «*I remembered the feeling I had had one morning walking back to the school; of being Odysseus or Theseus; now I was Theseus in the maze; somewhere in the darkness Ariadne waited; and the Minotaur*» [9]. (Мінотавр – у грецькій міфології напівбик-напівлюдина, народжений дружиною критського царя Міноса від зв'язку зі священним биком бога Посейдона. Мінос уклав Мінотавра в лабіринт і зобов'язав Афіну доставляти періодично для годування Мінотавра по сім юнаків і дівчат. Герой Тесей з допомогою царської дочки Аріадни убив Мінотавра. В описуваному епізоді Ніколас попросив Лілію зустрітися з ним опівночі. Все, що оточувало Ніколаса, коли він знаходився у володіннях Конхіса, було просякнуте містикою. Він відчував себе Тесеєм у таємничому лабіринті, де могло відбутися що завгодно – і зустріч з Аріадною, яку уособлювала Лілія, і зустріч з Мінотавром.)

І, нарешті, останній із запропонованого списку кодів культури, на який фактично «працюють» всі коди, розглянуті вище, – *духовний*, який є аксіологічним, оскільки відображає цінності певної лінгвокультурної спільноти. Біблеїзми кодують інформацію саме такого роду: «*The vicar felt snubbed; and wondered what would have happened had the Good Samaritan come upon Mrs Poulteney instead of the poor traveler*» [11]. Виділена алюзія відсилає нас до євангельської притчі про подорожнього, якого пограбували і поранили розбійники. Йому врятував життя добрий самаритянин.

Як зазначає А. М. Гаріфулліна, процедура аналізу ролі алюзій у трансляції культурних кодів включає чотири етапи, які спрямовані на дешифровку переданої алюзіями інформації:

- 1) визначення локалізації культурологічної компоненти в лексичних одиницях, що реалізують алюзію;
- 2) інтерпретація інформації, укладеної в рамках аналізованої алюзії;
- 3) віднесення витягнутої інформації до того чи іншого коду;
- 4) проведення кількісного аналізу алюзій на предмет передачі різних культурних кодів [12, с. 75].

Окрім того, оскільки текст являє собою організований семантичний простір, аналіз тексту передбачає включення у поле дослідження різноманітних семіотичних систем, які складають «культурний контекст» – міфологічних, етикетних та ін. Іншими словами, осмислення інформації будь-якого тексту передбачає безпосередній вихід за рамки лінгвістичної структури у сферу екстралінгвістичних кодів, так як ефективність інтерпретації тексту значною мірою залежить від екстралінгвістичних факторів – знань про світ, які уже так чи інакше пов'язані з мовними, більш за все конвенційними формами вербалізації цих знань. У зв'язку з цим особливого значення набуває *когнітивний підхід* до дослідження тексту, оскільки він не роз'єднує мовне і позамовне знання, а розглядає їх як єдине ціле.

Отже, алюзія як лінгвокультурологічна одиниця передбачає використання в тексті певних слів (словосполучень, речень), які опосередковано співвідносяться з засвідченими фактами культури. Адресат, у свою чергу, повинен володіти певним набором фонових знань для дешифрування лінгвокультурних кодів, які містяться в алюзії. Окрім того, для правильного та повноцінного розуміння задуму адресанта читач повинен розшифрувати й екстралінгвістичні коди, дослідженням яких займається когнітивістика, що може послужити основою для подальших досліджень алюзії.

Список використаної літератури

- 1. Телия В. Н.** Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 84 с.
- 2. Караулов Ю. Н.** Русский язык и языковая личность / отв. ред. Д. Н. Шмелев; АН СССР, отделение лит. и яз. – М. : Наука, 1987. – 261 с.
- 3. Слышкин Г. Г.** От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 146 с.
- 4. Баранов А. Н.** Словарь политических метафор / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. – М. : [б. и.], 1994. – 330 с.
- 5. Гудков Д. Б.** Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 268 с.
- 6. Банникова С. В.** Прецедентность как лингвокультурный феномен (на материале английских и русских текстов) : дис. ... канд. филол. наук / С. В. Банникова. – Тамбов, 2004. – 182 с.
- 7. Иванова С. В.** // Когнитивные и семантические аспекты единиц языка и речи / С. В. Иванова. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2007. – С. 40–46.
- 8. Гудков Д. Б.** Телесный код русской культуры / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М., 2007. – 288 с.
- 9. Fowles J.** «The Magus». [Електронний ресурс] / J. Fowles // The Magus. – Режим доступу : http://manyebbooks.org/download/The_Magus_by_John_Fowles.html
- 10. Красных В. В.** «Свой» среди «чужих»: Миф или реальность? / В. В. Красных. – М., 2003. – 375с.
- 11. Fowles J.** The French Lieutenant's

Woman. [Електронний ресурс] / J. Fowles //The French Lieutenant's Woman. – Режим доступу : http://www.e-reading-lib.org/chapter.php/70358/0/Fowles_-_The_French_Lieutenants_Woman.html. **12. Гарифуллина А. М.** Аллюзии как трансляторы культурных кодов / А. М. Гарифуллина // Вестник ВЭГУ. – 2011. – №4 (54). – С.74 – 79.

Ярема О. Б. Аллюзія у лінгвокультурному просторі тексту

Мета статті полягає у визначенні ролі аллюзій у розкритті кодів культури. Теоретичною основою служать поняття культурологічної компоненти і лінгво-культурного коду. Відповідно, аллюзії є засобом розкриття духовного, предметного, біоморфного, просторового та соматичного кодів у художньому дискурсі. Розглядається процес інтерпретації культурного контексту твору із врахуванням екстралінгвістичних факторів дослідження тексту на основі аналізу явища аллюзії.

Ключові слова: аллюзія, культурологічна компонента, лінгвокультурний код, культурний код.

Ярема О. Б. Аллюзия в лингвокультурном пространстве текста

Цель статьи состоит в определении роли аллюзий в раскрытии кодов культуры. Теоретической основой служат понятия культурологической компоненты и лингво-культурного кода. Соответственно, аллюзии являются средством раскрытия духовного, предметного, биоморфного, пространственного и соматического кодов в художественном дискурсе. Рассматривается процесс интерпретации культурного контекста произведения с учетом экстралингвистических факторов исследования текста на основе анализа явления аллюзии.

Ключевые слова: аллюзия, культурологическая компонента, лингвокультурный код, культурный код.

Yarema O. B. Allusion in Linguocultural Space of the Text

The purpose of the article is to determine the role of allusions in revealing cultural codes. The theoretical basis is the concept of cultural components and linguistic-cultural code. Accordingly, the allusion is a means of explaining spiritual, substantive, biomorphic, spatial and physical codes in literary discourse. The process of interpreting the cultural context of the work, taking into account extralinguistic factors of a text study, on the basis of allusion as a linguistic phenomenon is analyzed.

Key words: allusion, cultural component, linguocultural code, cultural code.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Павлюк А. Б.

УДК 371.315: 81 '367

О. В. Яремчук

**ЕЛІПТИЧНІСТЬ ТА ІМПЛІЦИТНІСТЬ У
ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ**

Еліпсис на сторінках англomовної преси є не лише невід'ємною частиною стилістичних та образно-емоційних засобів для формування експресивного ефекту, виділення деяких елементів тексту, утворення термінологізації, але й дійсним засобом запобігання надмірної інформативності та полегшення сприйняття змісту та задуму автора для читача. У мові газетних та журнальних видань існують і борються дві протилежні тенденції: потяг до економії простору та зусиль (і відповідно до економії мовних засобів) та до експресії, остання тенденція породжує різні засоби мовного впливу на читача.

В межах нашої роботи ми хочемо зосередити свою увагу на еліпсисі та похідних поняттях. Актуальність даної теми полягає в необхідності розгляду еліптичних конструкцій, тому що, не зважаючи на велику кількість теоретичного матеріалу, досі немає однозначного погляду щодо даного стилістичного засобу виразності та чіткого розмежування понять еліптичності та імпліцитності.

Розглянемо різні точки зору деяких вчених-лінгвістів на таке явище як еліпсис.

В. Н. Ярцева визначає дане поняття як «пропуск в речі или тексте подразумеваемой языковой единицы, структурная неповнота конструкций» [1, с. 273].

Е. Н. Іванова пов'язує появу та поширення еліптичних конструкцій з тенденцією економії мовних засобів, яке є одним з законів розвитку мови, що зумовлене прагненням людини до удосконалення мовних форм при мінімальних затратах розумової та фізичної енергії на комунікацію [2, с. 5].

У праці А. С. Дарі знаходимо посилання на французьких лінгвістів, що досліджували явище еліпсису в рідній мові. Так, автор відмічає, що такі французькі вчені, як К. Нюроп, Ф. Брюно, М. Гревіс, А. Доза та інші стверджували, що еліпсис на впливає на семантику речення. Вони були схильні бачити його в будь-якому випадку відсутності певного елемента в реченні. Інші мовознавці, такі як П. Гіро, Л. Шпідер, вражають такий підхід до розуміння еліпсису неправильним та обмежують це явище лише деякими конструкціями. М. Фішер та М. Акар констатують, що «эллиптические конструкции нарушают структуру фразы и сохраняют те слова, которые являются носителями эмоций» [3, с. 5 – 6].

На думку А. С. Дарі, «эллипсис – это перевод в имплицитный вид структурно необходимого элемента конструкции» [3, с. 37].

Аналізуючи наведені точки зору різних авторів, треба відмітити, що всі вони базуються на одній і тій самій ідеї про те, що еліпсис не впливає на семантику.

Дослідники неоднозначні у визначенні явища, пов'язаного з усиченням числа компонентів мовної одиниці. Крім еліпсису, такому поняттю дають назву імпліцитності (наприклад В. М. Мокієнко). Як явище еліпсиса, так і імпліцитності передбачають скорочення компонентного складу мовної одиниці.

Деякі вчені розглядають еліпсис в широкому сенсі, вважаючи імпліцитність семантичним різновидом еліпсиса. Термін «семантичний еліпсис» іноді використовується поряд з терміном «компресія». Однак, знову ж таки, як і еліпсис термін «компресія» є двоплановим. Так, Є. Ф. Скороходько вкладає в термін «компресія» зменшення об'єму тексту при збереженні основного змісту [4, с. 245].

Імпліцитність як мовленнєва категорія не реєструється у словниках. Прихованість інформації маркується частково поверхневими індикаторами типу англ. *in a nutshell, summing it up, i.e., that is* та ін. Джерела імплікації розкриваються в інтеракції комунікантів, їх спілкування, що позначені полімодальністю та політематичністю на векторі адресант - адресат. Показниками імплікації виступають вербальні та невербальні засоби, контексти з поліситуативними структурами. Поява процесу імплікації зумовлюється дією закону економії, який частково представлений в еліптичних структурах. Традиційними, легалізованими у мовленні є явища синтаксичних лакун (еліпсис), з одного боку, та моделі словотвору - абрєвіації, акроніми, згортання фраз, з іншого боку. *USA ← Uncle Sam; fruice ← fruit and juice; as ← all so; alone ← all but one*. Імплікація є вельми дієвою на глибинному рівні, у процесах домислення, переосмислення прихованого змісту.

Елімінації інформації сприяє не тільки макроконтекст, але і мікроконтекст малого синтаксису. Пор. англ. *all day round service but now*. У виразах англ. *bus station ma station bus* семи локальності та приналежності маркуються послідовністю лексем – у лінійному вимірі. Імпліковане на вертикальному зрізі потребують виміру додатковими посиленнями на лінгвістичний або соціальний досвід, вимагають комплексного аналізу інтеграції вербальних та невербальних чинників. Вияв прихованого змісту породжується міжфразовими відношеннями, і дієвими тут є усталені прийоми умовчання, та ефекту нескінченного речення. Імплікація значущого є компонент мови або мовлення, який посилює глибинну структуру текстів. Джерелом імплікатури є емоційний, моральний, психічний стан учасників комунікації, їх небажання давати пряму відповідь, або, навпаки, бажання уникнути вичерпний перелік.

Погоджуємось з проф. А. П. Загнітко, що: «Імплікація як категорія мовленнєвої комунікації надзвичайно ємна і її обсяги можуть бути вичерпно пізнаними за умови зіставлення з експлікованістю та

елімінацією, що загалом постають корелятивними у внутрішньо текстовій структурі».

Імплікатура приховує деталі діяхронної пам'яті, навіває канонізовані зміни у мові, когнітивні витoki структур, наприклад, типу англ. *stone wall*, або: ввічливих фраз *how do you do, good-bye, good luck*; акумулятивних застережень типу англ. *after dinner sleep a while.... don 't trouble trouble, etc.*

З багатьох термінів, які передбачають структурно-семантичну зміну вихідної мовної одиниці при опущенні деяких її складових, ми приймаємо термін «мовна імпліцитність». Під еліпсисом ми розуміємо зворот, в якому пропущено структурну одиницю, що є логічно і граматично необхідною і яку легко встановити з контексту чи ситуації [5, с. 25].

Еліптичні конструкції знайшли своє практичне застосування в газетних текстах різної тематики. Завдяки компактності своєї структури еліптичні конструкції є чи не найкращим засобом впливу на читача, тому що найголовніша інформація дуже легко сприймається і немає нагромадження непотрібних фактів. Пропущений у реченні підмет зазвичай можна відновити на основі прагматичної пресупозиції, тобто знань про ситуацію спілкування (з попередніх речень), а також лінгвістичної пресупозиції.

Наприклад:

“Oh God, it smells,” Ash said before knocking the drink back in two large gulps, meaning she won all three courses and a drink. Which, after a diet of things like eel and a whole lot of rice, must have felt AWESOME [6].

Еліпсис характерний для загальних запитань, в яких разом з підметом пропускаються також допоміжні дієслова *to be, to do*, які є структурно необхідними елементами. Наприклад:

(Do you) Need we say more? [7].

Речення в яких можна вбачити еліпсис дієслова зв'язки, розглядаються також як двоскладові «бездієслівні» речення. Етикетність вибору бездієслівного речення полягає у економії мовних засобів і залученні лінгвістичної пресупозиції адресата, для якого наявність/відсутність дієслова зв'язки не впливає на ефективність сприйняття інформації. Наприклад:

Whatever Ba's intentions (are), Newcastle will not allow him to move unless they have a replacement lined up [8].

Саме закріпленість мовної норми щодо обов'язкової присутності допоміжного дієслова, як і дієслова зв'язки, робить можливим використання таких речень без втрати ефективності передачі інформації. Пропуск значенневого елемента присудка, тобто передачу значення усєї конструкції тільки за допомогою модального або допоміжного дієслова, або інфінітивної частки *to*, розглядають як репрезентацію – явище, що є «проміжним між еліпсисом і заміщенням». Використання повних присудків було б надмірним.

Частотним є імплікація підмета і частини присудка, якщо як повне розглядати двоскладове речення з простим дієслівним або складним іменним присудком. У присудку імплікуються дієслова зв'язки і допоміжні дієслова. Етикетність таких еліптичних конструкцій полягає в експлікації лише частини речення, що передає нову інформацію. Наприклад: Children (who are) weak with hunger are most at risk of disease [9].

Розгляд таких конструкцій як еліптичних є спірним, однак ефективність передачі інформації в такий спосіб є високою, що зумовлено ергономічністю мовного оформлення, і тому може вважатися проявом текстуальної етикетизації рекламного дискурсу.

Дослідження еліпсису в англomовному дискурсі показує, що серед синтагматично відновлюваних еліптичних конструкцій переважно більшість становлять так звані анафоричні еліптичні конструкції, в яких імпліцитний елемент відновлюється з попереднього контексту. Еліптичні конструкції, в яких пропущений елемент відновлюється з подальшого контексту, вживаються значно рідше, що зумовлено, на наш погляд, етикетною спрямованістю текстової організації газетних повідомлень, яка забезпечує легкість сприйняття інформації.

Отже, поняття еліпсису та імпліцитності представляють собою заплутані мовні процеси у тому розумінні, що деякі дослідники не розмежовують їх, тобто ототожнюють одне з одним, називають одне й те саме явище по-різному: і еліпсисом, і імпліцитністю. У нашому дослідженні ми вважаємо за доцільне розмежовувати вищезгадані поняття. На нашу думку, еліпсис передбачає обов'язкове відновлення відсутніх елементів комунікації з найближчого контексту, імплікація ж розуміється як неявно виражений, прихований, непрямий спосіб передачі інформації, але не скорочений чи редукований. Більш того, як відмічає А. С. Дарі, еліпсис не є імплікованим утворенням, а імпліцитна структура не може бути неповною, в ній нічого не опущено [3, с. 3].

Як висновок зазначимо, що еліпсис, який є результатом реалізації принципу мовної економії на структурному рівні, функціонує у різних конструкціях, дозволяє легко встановити первісний вигляд повної одиниці для її адекватного розуміння. Внаслідок цього спостерігається збільшення семантичного навантаження, конденсація змісту еліптованої структури.

Список використаної літератури

1. Яйцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 685 с. **2. Иванилова Е. Н.** Структурно-семантические особенности эллиптических предложений во французском и английском языках (на материале франкоязычных и англоязычных художественных произведений начала XX века : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. – М, 2008. – 16 с. **3. Дари А. С.** Импликация, эллипсис и другие смежные явления (на материале

современного французского языка) / А. С. Дари. – Кишинев : Штиинца, 1986. – 62 с. **4. Скороходько Е. Ф.** Вопросы перевода английской технической литературы (перевод терминов). – К. : Изд-во КГУ, 1963. – 245 с. **5. Силин В. Л.** Лексический эллипсис в германских языках. Сравнительно-семасиологическое исследование. – К. : Вища. шк., 1974. – 184 с. **6. Wood S.** “Oh my God, I ate camel’s penis!” Relive Ashley and Charlie’s wretch-inducing I’m A Celeb bushtucker trial [Електронний ресурс] / S. Wood // Mirror: мережева газета. – 2012. – Режим доступу : <http://www.mirror.co.uk/3am/ashely-roberts-and-charlie-brooks-take-1467147> **7. Wheeler R.** Five schamazingly brilliant things that happened on The X Factor semi-final. [Електронний ресурс] / R. Wheeler, S. Wood // Mirror: мережева газета. – 2012. – Режим доступу : <http://www.mirror.co.uk/3am/five-schamazingly-brilliant-things-that-happened-1468776>. **8. Oliver A.** Raising the Ba: Newcastle striker demands double his wages to stay. [Електронний ресурс] / A. Oliver // Mirror: мережева газета. – 2012. – Режим доступу : <http://www.mirror.co.uk/sport/football/transfer-news/newcastle-striker-demba-ba-demands-1468708>. **9. She** may never walk again: Syria war victim Maram, four, is inspiration for rebels. [Електронний ресурс] // Mirror: мережева газета. – 2012. – Режим доступу : <http://www.mirror.co.uk/news/world-news/syria-war-bashar-assad-claims-1467902>.

Яремчук О. В. Еліптичність та імпліцитність у газетному дискурсі

У статті розглядаються теоретичні основи та існуючі підходи до визначення понять еліптичності та імпліцитності у англійських газетних виданнях. Автор проводить порівняльний аналіз і чітко розмежування досліджуваних мовних явищ та акцентує увагу на особливостях вживання еліптичних структур, що являються одним з важливих засобів реалізації принципу мовної економії у газетному англійському дискурсі. Також намічені перспективи подальшого дослідження даної теми.

Ключові слова: еліпсис, еліптичність, компресія, імпліцитність.

Яремчук О. В. Эллиптичность и импликация в газетном дискурсе

В статье рассматриваются теоретические основы и существующие подходы к определению понятий эллиптичности и импликации в англоязычных газетных изданиях. Автор проводит сравнительный анализ и четкое разграничение рассматриваемых языковых явлений, акцентирует внимание на особенностях употребления эллиптических структур, которые являются одним из важных средств реализации принципа языковой экономии в англоязычном газетном дискурсе. Также намечены перспективы дальнейшего изучения данной темы.

Ключевые слова: эллипсис, эллиптичность, компрессия, импликация.

Yaremchuk O. V. Ellipticity and Implication in Newspaper Discourse

This article deals with the theoretical basis and principles of investigation of ellipticity and implication in English-speaking newspaper pieces. The author provides a comparative analysis and clearly distinguishes between the investigated language notions and focuses on the peculiarities of usage of elliptical structures as one of the important ways of language economy realization in English-speaking newspaper discourse. The prospects of the subject at hand further study are outlined as well.

Key words: ellipsis, ellipticity, compression, implication.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Унукович В. В.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 808.1

Н. А. Волик

РИТОРИКА И ЛИТЕРАТУРА: АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Популярность риторики как науки не ослабевает на протяжении нескольких тысячелетий с момента ее возникновения (5 в. до н. э.). Она рассматривается как отстраненно так и во взаимосвязи с лингвистикой, литературоведением, философией, культурологией, герменевтикой и др. отраслями наук. Вместе с тем ученые не перестают говорить о противоречивости риторики. «Исторически риторика развивалась в борьбе противоположных представлений о своих задачах и инструментарии. Многочисленные риторические трактаты дают несводимые в единую систему ряды оппозиций: докса (мнение) – истина; манипулирование – убеждение; вероятность – достоверность; норма – правило; прагматика – познание; подражание – творчество (нахождение); ремесло- искусство; диалог – монолог; услаждение – назидание и др.» [1, с. 6]. Именно наличие противоречий делает эту древнюю науку такой современной и интригующей.

Наше исследование направлено на изучение взаимодействия риторики и литературы. Данный аспект неоднократно привлекал внимание ученых, в частности, этой теме посвящена работа Т. Е. Автухович, в которой автор прослеживает становление русской прозы XVIII века на примере жанра романа под воздействием риторической культуры эпохи. Нас интересует развитие и становление

поэтических жанров под влиянием риторики в русской литературе в обозначенный период. Это объясняется недостаточной изученностью соотношения «риторика – поэзия», так как изначально риторика обнаруживала прямую связь только с прозой и была ориентирована только на прозаические.

Рассматривая историю становления художественной литературы в древности, некоторые ученые, в частности, М. Л. Гаспаров отмечают, что еще в античности существовало четкое разделение поэтики и риторики по родовому принципу, основанием для которого являлось отсутствие вымысла в эпических прозаических текстах – ораторской прозе и наличие вымысла как основы в лирических поэтических текстах – область поэтики. Долгое время древние спорили об истоках поэзии и прозы, рассматривали их то как результат вдохновения, то как ремесло. Например, изначально «...применительно к боговдохновенной поэзии вопрос о создании поэтики, о систематизации особенностей поэтического стиля просто не мог стоять. Поэтическая форма, казалось, рождалась сама собой применительно к предмету вдохновенья» [2, с. 127]. Позднее не только поэзия, но и деловая проза стала претендовать на звание художественной. В IV в. до н. э. происходит становление риторики и поэтики. «Поэтика строилась как наука описательная, как пособие для понимания; риторика – как наука нормативная, как пособие для сочинения» [2, с. 132]. На протяжении долгого времени они меняют свои позиции и наконец-то приходят к согласию. Четкое разделение поэтики и риторики в отношении поэзии и прозы исчезает.

В. В. Виноградов, анализируя соотношение поэтики и риторики, говорит об их древнем союзе и об отсутствии четких границ между поэзией и прозой (в XVIII веке в русской литературе уже существовало два способа различения поэзии и прозы. Так, М. В. Ломоносов предлагал ориентироваться на внешние формы, а В. К. Тредиаковский писал о внутренней дифференциации), которые разводят поэтику и риторику. Он говорит о поэтике и риторике как о двух частях одного целого, т. е. литературного произведения, независимо от его прозаического или поэтического характера. «Поэтика и риторика устанавливают разные типы литературных структур и вместе с тем рассматривают разные формы бытия одного и того же литературного произведения. Если поэтика изучает структуру литературного произведения отрешенно от его «внушающих» и «убеждающих» тенденций, независимо от его направленности к воздействию на слушателя и независимо от форм, которыми оно, это экспрессивное воздействие, связанное с «образом слушателя» и с особым культурно-бытовым контекстом, осуществляется, то риторика прежде всего исследует в литературном произведении формы его построения по законам читателя» [3, с. 115 – 116]. И вместе с тем Виноградов видит риторические корни именно у прозаических жанров.

Опираясь на мнения таких ученых, как М. Л. Гаспаров и В. В. Виноградов, нам предстоит показать, как риторика предопределила появление и бытование лирических жанров (элегии, оды, идиллии) в русской литературе и какое влияние оказала на их поэтику.

Термин «риторика» многозначен. Традиционно его трактуют следующим образом: 1) наука об ораторском искусстве и о художественной прозе вообще; 2) руководство к написанию и украшению художественных произведений; 3) риторика как тип мышления или способ обобщения действительности.

Риторика неоднократно являлась предметом изучения в исследованиях С. С. Аверинцева, который анализировал не только само понятие, но и развитие мировой литературной мысли под воздействием риторического типа культуры на разных его этапах вслед за такими известными русскими учеными как, например, М. В. Ломоносов. Трактовки риторики, данные исследователем многообразны.

«Что такое риторика? По этимологическому смыслу («оратор»), но также и по самому конкретному житейскому смыслу – теория ораторского искусства. И даже если мы добавим, что в античные времена, в отличие, в общем, от наших, эта теория регулировала творчество в области художественной прозы, мы недалеко уйдем от первого ответа, самого простого и самого бесспорного из ответов на заданный вопрос.» – писал С. С. Аверинцев [4, с. 133]. Однако это определение отнюдь не исчерпывает весь смысл, который автор вкладывал в понятие «риторика», тесно связывая ее с философией – «системная концепция культуры, выработанная античностью и унаследованная рядом последующих эпох, имеет два альтернативных центра – риторический и философский.» [4, с. 133].

«Риторика – нормативистское словесное творчество» [4, с. 123].

«Риторика – ... самая гармоничная, беспроблемная, непротиворечивая реализация плюралистического авторитаризма. Тютчев сказал, что мысль изреченная есть ложь; в основе риторики лежит максима, которую можно сформулировать, вывернув наизнанку тютчевскую максиму, – *мысль изреченная есть истина*. Но, конечно, при условии, что «изречена» она не как-нибудь, а по всем правилам риторики. Любое утверждение и любое отрицание, вплоть до игровых парадоксальных тезисов, выставляемых и защищаемых для демонстрации всемогущества ратора, авторитетно и легитимно по действию нормы искусства.» [4, с. 130].

«Риторика как теория и практика литературы – точное соответствие рационализму дедуктивно-метафизического типа. Ей присуще дедуктивное движение от общего к частному, так что описываемая реальность предстает как частное применение «общего места», а индивидуальный стиль – как неповторимая комбинация бесконечно повторяемых свойств слога, «идей»...» [4, с. 134].

Говоря о риторике как о способе обобщения, С. С. Аверинцев вводит понятие рефлексии и выделяет в истории европейской литературной культуры три стадии развития: 1) дорефлективно-традиционалистское, преодоленное греками в V – IV вв. до н.э.; 2) рефлективно-традиционалистское, оспоренное к концу XVIII в. и упраздненное индустриальной эпохой; 3) конец традиционалистской установки как таковой [5, с. 7 – 8].

Риторика по Аверинцеву - явление неоднозначное. Издавна она опирается на поэтику «общего места» как «инструмента абстрагирования, средства упорядочить, систематизировать пестроту явлений действительности, сделать эту пестроту легко обозримой для рассудка» [6, с.16] и выполняет функцию синтеза, обобщения окружающей действительности, прибегая к приему синкрисиса.

По мнению А.В. Михайлова, риторика следует рассматривать в широком смысле – как способ обобщения действительности, пришедший к нам из античности. Риторическое слово организует вокруг себя «морально-риторическую систему», которая обуславливает взаимосвязь «слова, знания и морали», действующую в рамках риторического типа культуры. Данный тип культуры пользуется уже готовым словом, заключающим в себе как поэтическое творчество, так и речь вообще. «Это – слово, которое заранее дано поэту (или ученому, или оратору, и т.д.), – слово, данное как готовый смысл. Не нормативное правило задано, а именно готовый, уже готовый смысл, форма понимания и обобщения всего, что есть» [7, с. 310]. На основании толкования слова «миф» как пограничной области между действительным фактом и вымышленным событием А. В. Михайлов вводит термин «мифориторическая система». «Так, можно сказать, что теперь поэт, писатель непосредственно соединены словом с жизнью и действительностью,... а не разделены с жизнью множеством устойчивых форм, «готовых слов», которые ... если и допускали в творчество что-либо жизненно-«сырое», то лишь как специфический элемент системы, как исключение» [7, с. 317].

С точки зрения авторов «Исторической поэтики» (1994 г.) под редакцией П. А. Гринцера риторика трактуется как тип сознания, бытующий в определенные эпохи. Можно выделить три эпохи, каждой из которых соответствует свой тип художественного сознания и своя поэтика: 1) мифопоэтическое художественное сознание. Это архаический период, когда зарождаются категории *авторства, жанра и стиля*; 2) традиционное художественное сознание, для которого свойственно становление поэтики стиля и жанра. Этот период охватил античность, средневековье и период нового времени. Литературное творчество развивается под знаком риторики; 3) индивидуально-творческое художественное сознание, которое ознаменовалось формированием поэтики авторства.

Ю. М. Лотман подходит к риторике как к механизму наделения текста смыслом и сводит ее к рассмотрению риторических фигур. Именно присутствие или отсутствие тропов в том или ином тексте делает его либо риторическим, либо обычным. «...риторические тексты отличаются от общезыковых существенной особенностью: образование языковых текстов производится носителем языка стихийно.... В риторике процесс порождения текстов имеет «ученый», сознательный характер. Правила здесь активно включены в самый текст не только на метауровне, но и на уровне непосредственной текстовой структуры» [8, с. 48]. При этом Лотман не выделяет подобно исследователям исторической поэтики определенную историческую риторическую эпоху, ставшую необходимой для функционирования смыслоопределяющих знаков. «Однако «риторизм» не принадлежит каким-либо эпохам культуры исключительно: подобно оппозиции «поэзия/проза», оппозиция «риторизм/антириторизм» принадлежит к универсалиям человеческой культуры» [8, с. 58].

В нашем исследовании мы придерживаемся мнения С. С. Аверинцева, М. Л. Гаспарова, А. В. Михайлова, П. А. Гринцера, Т. Е. Автухович и др. исследователей, рассматривающих риторiku как способ обобщения окружающей действительности, сосуществующий с риторическим типом сознания. Опираясь на данную точку зрения, мы ставим целью проанализировать состояние риторической мысли в России XVIII века и оценить роль риторики в развитии русской литературы и рассмотреть формирование жанрового состава русской поэзии на практике в соотношении с теоретическими разработками и руководствами.

Список использованной литературы

- 1. Автухович Т. Е.** Поэзия риторики: очерки теоретической и исторической поэтики / Автухович Т. Е. – Минск : РИВШ, 2005 – 204 с.
- 2. Гаспаров М. Л.** Поэзия и проза – поэтика и риторика / М. Л. Гаспаров // Историческая поэтика: Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М. : Наследие, 1994. – С. 126 – 159.
- 3. Виноградов В. В.** Избранные труды. О языке художественной прозы / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
- 4. Аверинцев С. С.** Античная риторика и судьбы античного рационализма / С. С. Аверинцев // Риторика и истоки европейской литературной традиции. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996 – 448 с.
- 5. Аверинцев С. С.** Древнегреческая поэтика и мировая литература / С. С. Аверинцев // Поэтика древнегреческой литературы. – М. : Наука, 1981 – С. 3 – 14.
- 6. Аверинцев С. С.** Риторика как подход к обобщению действительности / С. С. Аверинцев // Поэтика древнегреческой литературы. – М. : Наука, 1981 – С. 15 – 46.
- 7. Михайлов А. В.** Античность как идеал и культурная реальность XVIII – XIX вв. / А. В. Михайлов // Античность как тип культуры / А. Ф. Лосев,

Н. А. Чистякова, Т. Ю. Бородай и др. – М. : Наука, 1988 – 336 с.
8. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман – М. : «Языки русской культуры», 1996 – 464 с.

Волик Н. А. Риторика та література: аспекти взаємодії

Стаття присвячена проблемі взаємодії риторики та літератури з точки зору риторичного впливу на виникнення літературних поетичних текстів. У дослідженні розглядається багатозначність терміну «риторика» та представлені думки С. С. Аверинцева, Т. Є. Автухович, М. Л. Гаспарова, А. В. Михайлова, П. А. Гринцера. В ході дослідження автор статті визначає риторіку як засіб узагальнення дійсності, під впливом якого формується жанрова система.

Ключові слова: риторика, риторизм, спосіб узагальнення дійсності.

Волик Н. А. Риторика и литература: аспекты взаимодействия

Статья посвящена проблеме взаимодействия риторики и литературы с точки зрения риторического воздействия на возникновение литературных поэтических текстов. В исследовании рассматривается многозначность термина «риторика» и представлены точки зрения С. С. Аверинцева, Т. Е. Автухович, М. Л. Гаспарова, А. В. Михайлова, П. А. Гринцера. В ходе исследования автор статьи определяет риторіку как способ обобщения действительности, под влиянием которого формируется жанровая система.

Ключевые слова: риторика, риторизм, способ обобщения действительности.

Volik N. A. Rhetoric and Literature: Aspects of Interaction

Article is devoted to the problem of interaction rhetoric and literature from the point of view of the rhetoric's impact on the emergence of literary works of poetry. The study examined the multiple meanings of the term "rhetoric" and are presented in terms of S. S. Averintsev, T. E. Autukhovich, M. L. Gasparova, A. V. Mikhailov, P. A. Grintser. The study author defines rhetoric as a way to summarize the reality underneath. the impact of which is formed by genre system.

Key words: rhetoric, rhetorism, the mode of reality's generalization.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Сенчина Л. Т.

УДК 821. 161.1-2.09+929 Петрушевская

М. О. Воробкало

**ПОЭТИКА ТЕАТРА Л. ПЕТРУШЕВСКОЙ
В СОВРЕМЕННОЙ КРИТИКЕ**

В трудах, посвященных творчеству Л. Петрушевской, истоки ее драматургии сводятся к драме абсурда, писательницу называют «буржуазным автором», а какие-либо связи с традициями русской классической литературы и драматургии сознательно отрицаются. Такой взгляд на пьесы Л. Петрушевской кажется достаточно узким, он не позволяет исследовать явление во всей его сложности и неоднозначности. К исследованию творчества Л. Петрушевской обращались: Н. Липовецкий и М. Лейдерман в работе «Постреализм: формирование новой художественной системы» [5], ученые утверждали, что парадоксальность и новизна драматургического языка, созданного драматургом, проявляется в сочетании реалистичного психологизма с поэтикой абсурда. Я. Явчуновский в книге «Драма на новом рубеже (Драматургия 70-х и 80-х гг.: конфликты и герои, проблемы поэтики)» [11] рассматривает творчество Л. Петрушевской как этап в развитии психологической драмы. В статьях В. Максимова «Судьба первых пьес» [6], О. Смелянский «Песочные часы» [9] обращается внимание на особенность изображения повседневности в произведениях драматурга. Анализ поэтики Л. Петрушевской посвящена кандидатская диссертация Н. В. Каблуковой «Поэтика драматургии Людмилы Петрушевской» [4], здесь рассматривается художественное пространство, предметный мир, поэтика сюжетов: коллизии, конфликты, выявлена своеобразная поэтика игры, в которой каждая следующая реплика изменяет содержание предыдущей.

У авторов критических работ нет единства взглядов относительно общей оценки творчества Л. Петрушевской, это обуславливает существующее разнообразие отзывов. В литературоведении ведутся споры относительно концепции реальности, героя, художественного воплощения эстетической позиции, метода Л. Петрушевской.

Долгие годы в центре внимания критиков находился язык произведений Л. Петрушевской. Именно об этом писали Я. Явчуновский, Р. Тищенко, О. Смелянский и другие, рассматривающие произведения автора как художественный материал. Исследователи называют язык персонажей – «магнитофонным» вещанием (О. Смелянский), «сленгом реплик» (Я. Явчуновский). Р. Доктор [3] и А. Павлинский [3] говорят о том, что «в бытовом вещании, по законам которого Петрушевская строит тексты своих пьес, человек не преподносит себя и не отвергает, но он проигрывается в историях; во фразах персонажей выплывают

спрятанные от них самих мотивы и желания. В неправильном и неожиданном языке героев – штампы газетного вещания, бытовые клише, жаргонные слова» [3, с. 88].

З. Владимирова, В. Максимова обратили внимание на средства художественного воплощения повседневности в пьесах Петрушевской. Выделяя быт как главный предмет изображения в творчестве писательницы, критики подчеркнули, что в системе пьес автора важнейшая роль принадлежит подтексту скрытых чувств, без раскрытия которых недостижимой оказываются особенности взаимодействия персонажей, обнаружение внутреннего стержня, соединяющего элементы пьесы.

Безусловно, можно заметить, что на поверхности содержания драм оказывается бытовое проявление жизни, которое играет важную роль в раскрытии характера персонажей Л. Петрушевской. Поэтому автор сосредоточивает внимание и на среде, в которой существует человек, и на личностных особенностях героев. В понимании поэтики Петрушевской критика не ограничивается осмыслением только бытописательства автора. М. Лейдерман, М. Липовецкий подчеркивают, что «Петрушевская владеет жидким умением изображения ужаса повседневного существования, ситуаций тотальной разрухи, трагическое расстройство между людьми в мире» [5, с. 56].

Критики не раз обращали внимание, что пьесы Л. Петрушевской поражают необычной художественной формой подачи, воссоздания действительности. Мир, созданный автором, – уникален. В начале творчества драматурга критиковали за магнитофонный, натуралистический язык героев, чрезмерное увлечение современным городским жаргоном. И вместе с тем признавалось мастерство владения драматурга языковыми средствами. Несомненно, что в пьесах Петрушевской воплощен большой авторский труд и высокое мастерство творческой обработки материала. Она сама создала, соединила наблюдения «целого лингвистического континента» с собственным словарем, синтаксисом, стилистикой. Критика не находит равных Л. Петрушевской в той самоотверженности, с которой «она пошла навстречу языковой стихии, чтобы усмирить, покорить ее своему писательскому таланту» [9, с. 350].

Традиционно в драме язык многофункционален, но в пьесах Л. Петрушевской, подчеркивают исследователи, его роль многогранна, всепоглощающа. В пьесах, помимо монологов-исповедей, критики выделяют диалоги-споры, своеобразные «выяснялки», определяющие, кто кому и сколько должен, кто что кому сказал, кто кого надул, подставил и так далее. Все это способствует кристаллизации характеров. Критики говорят о способности Л. Петрушевской в одной реплике поместить целую жизненную историю, которая можно узнать и в современной жизни: «Одна-то насобачилась в своей одинокой жизни, тридцать лет то одна, то ее бьют, то у неё лопаются сосуды» [7, с. 229],

«Я ему говорю, у меня уже есть жених, пять лет уже жених. А он: а хотите замуж помимо жениха?» [8, с. 99]. «Мой папа спит и видит, как попасть на Новодевичье. Он у меня, вы знаете, пенсионер республиканского значения. Как они собираются все у одной там старушки, эта старушка тост поднимает и говорит: «Когда мы начинали, мы много мечтали. Теперь наши мечты сбылись. Все мы персональные пенсионеры»...» [8, с. 128].

В драматургических произведениях, подчеркивают исследователи, главная функция языка – быть языком разговорным. Петрушевская создала речь максимально приближенной к естественным условиям. Таким образом, разные грамматические, стилистические сдвиги помогают драматургу словесно, интонационно воплотит конфликт, разговор героев, споры, во время которых действующие лица не слышат друг друга:

В а л я. Ты что, здесь не живешь?

П а ш а. Временно.

В а л я. Временно живешь или временно нет?

К о с т я. Сегодня здесь и все.

В а л я. А вообще где?

П а ш а. Сейчас нигде пока уже опять [8, с. 107].

В этой грамматически неправильной конструкции отображается состояние Паши, его рассеянность, мысли, плененные алкоголем, неспособность контролировать происходящее и самого себя, постоянное беспокойство и напряженность. Расхождение в глагольных формах, несовместимость слов и словосочетаний, сближения далеких понятий – порождают контаминации: «Ты и так плохо нормальная», «У меня зубы отличные, ни раза не болят», «Это не играет никакого веса» [8].

Дополнительные штрихи в характеристику героев вносят фонетические особенности речи персонажей. Петрушевская специально заостряет на этом внимание, уточняя в ремарках ударение, давая советы относительно произношения определенных звуков: «поняла», «наверное» с ударением на «о», «вообще» произносится как «воще», «сейчас» как «щас», «будущего» с ударением на «ю» («Три девушки в голубом») [8].

Исследователи пишут, что «в неожиданном и неправильном языке героев бытовые клише, жаргонные слова, штампы газетного вещания, профессиональные строки живут единственно, без прошлого социального происхождения. Вещание характеризует героев, их состояние, действия, ситуации, в которых они находятся; выражает социальную принадлежность персонажей и уровень их культуры, род занятий, круг интересов» [2, с. 89]. Диалог у Петрушевской строится по схеме «вопрос-ответ». Между репликами героев иногда не существует логической связи и эмоционального контекста:

И р а. У Павлика тридцать девять, а они под окном как кони бегают, Антон с Максимом.

Ф е д о р о в н а. Там же бальзам посажен, под окнами. Я им скажу! Чистотел посажен [8, с. 143].

Каждый занят только собой, думает лишь о себе. Это служит проявлением одиночества, спровоцированного непониманием и невниманием друг к другу. Подчеркнем, что драматургия Л. Петрушевской вызывает огромное количество споров и размышлений не только в современной критике. У режиссеров, которые обращаются к ее пьесам, возникают проблем во время постановки, эту сложность они мотивируют не только необыкновенностью и нетрадиционностью героя, который в свою очередь лишен четких моральных пределов, но и самой формой пьес, то есть их структурными и жанровыми особенностями.

Критики справедливо полагают, что драматургия Петрушевской реализуется главным образом средствами малых жанров и прежде всего через одноактные пьесы, соединенные автором в циклы. Но и в многоактных пьесах драматурги сосредоточивается главным образом на изображении пустяков, быта, случайностей, мимолетностей. Автор обращается к ситуациям, которые происходят в ограниченном пространстве и времени, и это позволяют исследовать персонажей в естественных для них условиях, в привычном окружении. Все это присуще имен социально-бытовой драме и в данном случае Петрушевская следует традиции.

Комическое, отмеченное критикой в пьесах Петрушевской, характеризуется многообразием проявлений. Так, пьеса «Скамейка-премия» полностью пародийна, анекдоты о вурдалаках воплощены в «Чинзано», «Мусикапи» из «День рождения Смирновой». Жизнь человека со всеми ее бессмыслицами, перипетиями, несуразностью находит свое отражение в пьесах Л. Петрушевской. От пьесе к пьесе усиливается эффект абсурдности того, что происходит, скажем, в цикле «Квартира Колумбины», гротеск характеризует отношения персонажей в «Анданте». Больные точки современной жизни, на которых концентрирует свое внимание Л. Петрушевська, нельзя вылечить лишь смехом, который снижает определенную напряженность. Ее цикл диалогов «Темная комната» или сцену под названием «Опять двадцать пять» нельзя назвать ни комедиями, ни трагедиями, здесь автор заглянул в такие бездны человеческой души, что действительно напугала публикаторов. «Казнь», «Свидание», «Стакан воды», «Изолированный бокс» – эти по размеру небольшие сцены, в которых действует убийца, исполнители смертельного приговора, умирающие от рака больные, женщина-детоубийца и женщина с изуродованной судьбой. Изображение повседневности, бытовые диалоги производят абсурдное, ирреальное впечатление. Не осталась без внимания критики сложная музыкальная палитра театра Л. Петрушевской, воплощенная в «Песне XX века». Исследователи отмечали авторскую лингвистическую игру словами-символами: музыка- мука-му.

Таким образом, современная критика едина в том, что поэтика театра Л. Петрушевской обладает уникальностью, вызывая многочисленные споры и дискуссии. Проблему составляет и понимание жанрового своеобразия произведений Петрушевской. На наш взгляд, справедлива точка зрения Р. Тименчика о том, что «неизбежно придется к жанровому конфузу, когда сочинения Петрушевской будут ставиться как просто очередные современные пьесы, уж неважно какого подтипа («бытовые», «психологические», «проблемные», «новой волны», «правды жизни» и т. п.), а не как тот сложный жанровый феномен, который эти пьесы представляют. Феномену этому, кажется, нет названия в теории литературы, и нет нужды форсировать название...» [10, с. 391]

Список использованной литературы

1. Гордович К. Д. Художественные принципы и приемы Л. Петрушевской: трансформация и функционирование культурных моделей в русской литературе XX века / Кира Дмитриевна Гордович. – Томск, 2002. – С. 89 – 95. **2. Громова М. И.** Русская современная драматургия : учеб. пособие / Маргарита Ивановна Громова. – М. : Флинта, Наука, 2002. **3. Доктор Р.** Хроника одной драмы («Три девушки в голубом»: пьеса, спектакль, критика) / Роман Доктор, Алексей Плавинский // Литературное обозрение. – 1986. – № 12. – С. 88 – 94. **4. Каблукова Н. В.** Поэтическая драматургия Людмилы Петрушевской : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. В. Каблукова. – Томск, 2003. – 22 с. **5. Лейдерман Н. Л.** Постреализм: формирование новой художественной системы / Н. Л. Лейдерман, М. Н. Липовецкий. – Екатеринбург : Академия, 2000. – 212 с. **6. Максимова В.** Судьба первых пьес / В. Максимова // Совр. драматургия. – 1982. – № 2. – С. 212 – 224. **7. Петрушевская Л.** Пьесы XX века : пьесы / Л. Петрушевская. – М., 1988. **8. Петрушевская Л.** Три девушки в голубом : сб. пьес / Л. Петрушевская. – М., 1989. **9. Смелянский А.** Песочные часы / А. Смелянский // Совр. драматургия. – 1984. – № 1. – С. 204 – 238. **10. Тименчик Р.** Ты – что? или Введение в театр Петрушевской / Р. Тименчик // Петрушевская Л. Три девушки в голубом / Л. Петрушевская. – М., 1989. – С. 349 – 398. **11. Явчуновский Я.** «Драма на новом рубеже» (Драматургия 70-х и 80-х гг.: конфликты и герои, проблемы поэтики) / Яков Явчуновский. – Саратов, 1989. – 254 с.

Воробкало М. О. Поэтика театру Л. Петрушевської у сучасній критиці

Статтю присвячено поетиці театру Л. Петрушевської в сучасній критиці. Надається аналіз мови як основного засобу створення драматургічного миру письменниці; відмічається жанрова своєрідність творів автора, яка розглядається дослідниками як складний жанровий

феномен. Розглядається драматургічний спадок Л. Петрушевської, що характеризується незвичайною формою репрезентації, відтворення дійсності.

Ключові слова: постмодернізм, поетика, мова, поліфонічність, стиль.

Воробкало М. О. Поэтика театра Л. Петрушевской в современной критике

Научное исследование посвящено поэтике театра Л. Петрушевской и ее оценке современной критикой. Дается анализ языка как основного способа создания драматургического мира писательницы; отмечается жанровое своеобразие произведений автора, понимаемое исследователями как сложный жанровый феномен. Рассматривается драматургическое наследие Л. Петрушевской, характеризующееся необычной художественной формой подачи, воссоздания действительности.

Ключевые слова: постмодернизм, поэтика, язык, полифоничность, стиль.

Vorobkalo M. O. Poetics of Petrushevskaya's Theatre in Modern Critics

Scientific research is sanctified to the poetics of theatre of L. Petrushevskaya's and her estimation by modern criticism. The analysis of language is given as a basic method of creation of the dramaturgic world of authoress; the genre originality of works of author, understood by researchers as the difficult genre phenomenon, is marked. The dramaturgic heritage of Petrushevskaya, characterized by the unusual artistic form of serve, recreation of reality, is examined.

Key words: post-modernism, poetics, language, polyphony, style.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Дмитренко В. І.

УДК 821.161.1– 2.09'06

Е. А. Евдокименко

**СИНТЕЗ КОМИЧЕСКОГО И ТРАГИЧЕСКОГО
В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ДРАМАТУРГИИ
О ДЕТЯХ И ПОДРОСТКАХ**

В литературоведении все чаще высказывается мнение о том, что каждая отдельная пьеса относится к своему индивидуальному жанру. Таким образом, традиционная жанровая классификация перестает быть

актуальною для сучасної драматургії. Разом з звичним позначенням написаного твору словом «п'єса», «драма», можна зустріти: «текст», «проект», «композиція» і багато придуманих самими авторами жанрових визначень, таких як «вповне можливо комедія», «смульна комедія», «трагічна хроніка», «роман для театру», «сні і фантазії в чотирьох картинах».

Більша частина п'єс кінця 20 – початку 21 століть якщо і не належить до жанру трагікомедії, то містить і комічні, і трагічні елементи майже в рівних співвідношеннях. Ніколаєва Л. В. зауважує, що «трагікомічне світовідчуття виникає і стає домінуючим в нестабільні, кризові епохи, епохи соціальних зсувів і переломів. Воно завжди пов'язано з відчуттям катастрофічності буття» [1]. Період кінця 20 – початку 21 століття сам по собі є перехідним, к тому ж в цей час в державному устрої колишнього Радянського Союзу відбуваються значущі зміни, які застали людей врасплох. Життя стало змінюватися, що привело до кризи в різних сферах людської діяльності і наступної невизначеності. Цю ситуацію відбили драматурги в своїх творах, об'єднуючи прийоми комічного і трагічного в межах однієї п'єси.

Сучасна драматургія розповідає про події, що відбуваються в суспільстві на даному етапі, про справжні цінності і орієнтири людини. Моральний потенціал її високий. В умовах суворого випробування і життєвих складнощів люди повинні пам'ятати про сміх, який виступає засобом підтримки в важку хвилину і є життєутворюючим для людини.

Наше завдання – проаналізувати, яким чином сучасні драматурги поєднують в своїх творах комічне і трагічне, а також розглянути причини, по яких ця тенденція має таке широке поширення.

Синтез комічного і трагічного в сучасній російській драматургії можна прослідкувати на прикладі багатьох п'єс, створених різними методами. Для ілюстрації нами були обрані реалістичні твори Ксенії Драгунської «Риба п'єса» і братів Преснякових «Сет-2», а також казочна п'єса Никити Воронова «Лелька». Об'єднують ці твори їх дитяча тематика. Особливий інтерес викликають способи реалізації комічного і трагічного в п'єсах, де конфлікт розгортається навколо дітей і підлітків.

Герой «Сет-2» підліток 15 років ворує у своєї теті 200 тисяч рублів і витратить майже всю суму за 2 дні. Трагізм історії в тому, що Диме не потрібні ці гроші і він віддає їх тим, хто, на його думку, в них найбільше потребує. З його боку це «елементарна месть дорослим, в основному, за невважливість і жадність... К тому ж батьки явно не дають йому можливості бути добрим до того, з ким він вступає в взаємовідносини» [2, с. 72].

Диалоги и монологи ведутся в легкой, порой ироничной манере вопреки серьезности дела. Комическое представление трагической ситуации встречается достаточно часто в трагикомедиях. Братья Пресняковы в своей пьесе часто и успешно обращаются к этому приему, чем вызывают очень противоречивые чувства у читателей. Они умело совмещают комические и трагические происшествя, в результате чего не формируется однозначно плохое или хорошее отношение к персонажам.

Пьеса начинается и заканчивается монологом милиционера. О трагических историях, о своей работе он рассказывает легко, без лишних эмоций, как о норме жизни: «Позавчера вон, коллега мой, так сказать, от передозы героина скончался, прямо в кабинете своем, там, из сейфа с вещдоками с ребятами они взяли попробовать, и вот так вот...хорошим опером был...» [2, с. 69].

А вся история с 15-летним Димой – всего лишь рассказ, которым он сможет развлечь друзей: «Нет, вот то, что это конечно же оригинальный случай, – это да! Он главное что запоминается, можно рассказать его друзьям, в гостях...» [2, с. 75]. И самое удивительное для милиционера – не боль и протест ребенка, а скорость, с которой он избавился от денег: «...как он умудрился за раз в нашем городе такую большую сумму потратить... А еще говорят, что у нас молодежь тупая...» [2, с. 71]. В этих словах и описываемой ситуации прослеживается моральный и социальный кризис, который становится нормой современной жизни.

Удивляет несоответствие внешнего выражения мыслей самой тети с их внутренним содержанием: «Квартиру свою родители Димы продали... я его простила... его вины – нет!...» [2, с. 73]. По ее словам она не испытывает отрицательных эмоций по отношению к подростку. Однако тот факт, что родителям мальчика пришлось продать квартиру, чтобы вернуть потраченные деньги, указывает на отсутствие у тети родственных чувств, в силу которых она могла бы забыть о случившемся. В таких несоответствиях раскрываются характеры многих персонажей пьесы.

Мастерство и профессионализм еще одного персонажа нарабатываются в деле, не вызывающем уважения: «И она берет, значит, у меня шапку, меряет, она ей сразу как раз оказывается... Я, кстати, это сразу знал, что ее размер... Я эту шапку с такого же размера снял, во-о-о-т!» [2, с. 71]. Шапочный вор переполнен чувством гордости за свои навыки в криминальном деле. Искаженность представлений о профессионализме, о нормах жизни порождает среда современного человека. Отсутствие рабочих мест в небольших городах привело к тому, что некоторые люди увидели единственный способ заработка в воровстве.

Один из персонажей пьесы подытожил случившееся, иронично изобразив печальную картину будущего нашего героя: «Можно сказать,

что приключение длиною в двести тысяч рублей и ценой в два дня... Самая настоящая одиссея... А итог – четыре года! Это, вот то, что одиссея, – она как бы ведь не кончается, да?.. Ну вот и у него, мне кажется, что эти четыре года, – только начало... Все самое хорошее еще впереди... Трудный подросток!» [2, с. 70]. Поскольку подросток трудный, становится очевидным, что «самое хорошее», которое еще впереди, – это парадокс, и автор говорит о трагичном жизненном пути героя, пути преступлений, где похищение денег у родственников – первый шаг.

Для всех персонажей, олицетворяющих разные слои небольшого городка, история Димы, двухсот тысяч рублей и двух дней – только забавный случай, который можно немного обсудить и забыть. И никто не задумывается о причинах, побудивших подростка к этому, о его дальнейшей судьбе, о том, как можно ему помочь. Следует обратить внимание на язык и пунктуацию, использованные авторами. Частое употребление многоточия указывает на эмоциональный накал и интеллектуальное напряжение, на подтекстное содержание. Многоточие в репликах героев раскрывает их настоящее отношение к ситуации и людям. Это один из способов реализации авторской иронии. Непринужденность речи персонажей при обсуждении печальной истории, которая произошла с подростком, также говорит об иронии и сатире.

Ксения Драгунская – рыжий автор, и ее произведение так и называется «Рыжая пьеса». Рыжий цвет выступает символом хорошего настроения, положительных эмоций, радости. Но и в такой солнечной и доброй пьесе затрагивается тема одиночества, разобщенности семьи, тема безработицы и смерти.

В семье подростка Егора каждый увлечен своими интересами и озабочен только своими обидами. Даже открыто высказанный упрек остается не услышанным:

П а п а. Да не пиши ты ему! Всё равно не ответит. Гуру, дел полно, не хвост собачий. Напиши лучше мне. Уж я-то отвечу...

Е г о р. Пап, ну ладно, ну не надо, пап...

П а п а. Дорогая Катя! Я живу хорошо. Работаю по шестнадцать часов в сутки! А дома есть нечего! В ванной бельё скисло! У парня в школе чёрт знает что... С комсомольским приветом, твой муж Егор Владимирович [3].

Соединяя несочетаемое, автор передает эмоциональность высказываний персонажа, его грусть от недостатка внимания и любви со стороны супруги. Этого не замечает адресат, но печаль от невозможности изменить ситуацию понятна даже их сыну-подростку. Интересно, что в обращении папы к жене каждая фраза, наполненная недовольством, завершается восклицательным знаком. Предложение о хорошей жизни, в свою очередь, заканчивается просто точкой. Таким образом, читатель чувствует эмоциональный накал и выделяет в речи

персонажа аспекты, наиболее эмоциональные и соответственно наиболее важные для него.

Приверженность мамы к вегетарианству оставляет папу все время голодным и саркастичным по отношению к навязанному новому образу жизни:

М а м а. Егорушка, съешь яблоко. Зелёное яблоко на ночь очень полезно. Кровь разжижается.

П а п а. А если красное и с утра, то мозги.

М а м а. Что — мозги?

П а п а. Разжижаются [3].

В пьесе также показана и другая семья, где из сложной ситуации безработицы люди, стараясь помочь друг другу, с юмором находят выход. И даже не один. Однако попытка решения одной проблемы становится причиной возникновения другой:

К р а с и в ы й. Ты как в ментура-то угодила с утра пораньше?

Х а л и. Батя без работы у меня, дорожный отряд расформировали, а куда ему деваться со своим экскаватором? Он у меня только копать и умеет. Говорю ему, ты, батя, петь бы, что ли, выучился или плясать...

Е г о р. Ну а ментура-то что?

Х а л и. Я думаю, надо типа объяву дать про такое дело, может, надо кому. Утром рванула на Восточный тракт и из баллончика по всем рекламным щитам стала писать: «Экскаватор, телефон такой-то». Гаишники прицепились и в отделение свезли.

К р а с и в ы й. Лучше бы сирени на продажу наломала... И то подспорье семье...

П о т о м о к. А то ещё можно лягушек наловить и около офисов, где французы работают, продавать. Чирик банка [3].

Перечисляя такие, казалось бы, абсурдные способы заработка, Ксения Драгунская описывает тяжелую ситуацию в стране, когда уровень безработицы сильно вырос и многие оказались на дне жизни, не сумев приспособиться к новым обстоятельствам или найти достойный выход из сложившегося положения.

В «Рыжей пьесе» Ксении Драгунской девочка Соня выделяется из общей массы. Своей добротой и любовью ко всему окружающему она раздражает озлобленных и страдающих людей, которые не понимают ее. Но и эту девочку затронули общечеловеческие пороки, которые проявляются в полной мере после того, как она сталкивается с непониманием и агрессией.

Рыжая, солнечная, добрая девочка Соня беспокоится о деревьях и природе в целом, относится к ней как к живому. Но людей она как будто не относит к «живому»:

С о н я. А дерево-то тут при чём? Думаете, ему очень приятно, когда на нём мертвец болтается? Лучше уж под дождём постоит, он вредный, от него тоже умереть можно [3].

Девочку беспокоит не смерть человека, а то, что это может быть неприятно дереву. Такое отношение еще ребенка к миру, к социуму ужасает. Комичность ситуации заключается в том, что, помешав смерти человека на дереве, девочка тут же предлагает более безвредный для природы вариант самоубийства.

У пьесы счастливое завершение, и рыжая девочка Соня, в конце концов, находит своего спасителя, который всеми силами старается вернуть ей веру в людей, в их отзывчивость. После всего, что с ней произошло, Соня воспринимает доброту как отрицательное качество в человеке и старается уберечь своего спасителя от окружающих, которые могут им воспользоваться:

С о н я. Послушай... Дай-ка я подрисую тебе брови. Чтобы не было сразу заметно, что ты добрый [3].

На первый взгляд такое отношение может показаться шуткой, но будучи наказанной за свою доброту и доверие к людям, Соня искренне верит, что быть добрым в современном мире уже невозможно.

В пьесе Никиты Воронова «Лелька» сказка вплетается в реальную жизнь. Сказочные персонажи Леший и Баба Яга переворачивают устоявшуюся жизнь семьи, выполняя указания их новой хозяйки девочки Лели, и помогают всем героям увидеть свои недостатки и слабые стороны.

Родные относятся к девочке как к взрослому человеку, стараются передать ей все свои научные знания:

Леля (Дедушке). Она что, на меня дуется?

Дедушка. Она не дуется, она оскорблена.

Леля. Бабуленька, не надо. Ты же знаешь, я дура – с меня взятки гладки [4, с. 106].

Последняя фраза Лели может показаться просто шуткой, но повторение подобных высказываний говорит о том, что девочке привычны такие слова и такое отношение со стороны бабушки и дедушки. Леля ощущает равнодушное отношение взрослых к себе, и в одной только фразе она показывает родным их безразличие и свой протест против этого:

Леля. Бабуля!.. Дедуля!.. Будем завтракать или ну меня на фиг?! [4, с. 113]

Широкое использование восклицательных знаков подчеркивает эмоциональность реплик Лели.

Девочка растет озлобленной, не умеющей сочувствовать, помогать другим людям. Даже сказочные персонажи Леший и Баба Яга, являясь не самыми добрыми героями сказок, удивляются такому поведению ребенка. Для всех окружающих Леля становится худшим злом:

Леший (говоря о Леле). И бомбы-то они боялись... и столкновения с кометой... от инфекций бегали... а про вас-то и не подумали... [4, с. 117].

Удивляют своей точностью рассуждения о человечестве Лелиного друга Вовки:

Вовка. Это вы про науку много знаете, а про людей... извиняйте, конечно... Да люди вообще... мрачная загадка. Верно?

Леший. Это не просто верно. Это катастрофически верно [4, с. 115].

Вовка и Леший убеждены, что люди – мрачная загадка, т.е. хорошего в них остается все меньше и меньше. И это осознание их совершенно не радует.

Пьеса Воронова – сказка, которая просто обязана иметь хороший финал по законам жанра.

Как и в двух рассмотренных выше пьесах, в сказке «Лелька» главным приемом комического выступает речь. Именно благодаря смешению стилей речи, окказионализмам, парадоксам достигается комический эффект. Ирония и сарказм становятся своеобразным средством защиты от горестей жизни, от всего неприглядного в ней. За комической речью спрятаны ситуации, которые являются драматическими, а иногда и трагическими. «Драматург видит и отражает одни и те же явления одновременно в комическом и трагическом освещении, причем комическое и трагическое не умаляют, а усиливают друг друга» [5, с. 442]. Драматизм и эмоциональный накал произведений и отдельных реплик выражен не только в лексическом составе речи героев, но и в пунктуации – восклицательных знаках и многоточиях.

Трагикомическое мироощущение начинает доминировать и отливается в определенные формы трагикомедии в первую очередь под влиянием кризиса идеологии, вызванного кризисом социальным. Идеологические сотрясения и сдвиги, социальное беспокойство, противоречивые идейные течения, словом, все те явления, которые характеризуют духовную атмосферу переломных моментов в истории общества, – вот благодатная почва для возникновения и творческого развития трагикомедии [6, с. 113].

Синтез трагического и комического в современных пьесах о детях и подростках трансформируется в сатирическое разоблачение отрицательных черт героев и современного общества в целом – равнодушия, озлобленности, мелочности, потребительского отношения к жизни. Для персонажей «Рыжей пьесы» Папы, Егора и Сони, как и для Лельки из одноименного произведения, юмор становится средством самозащиты от жизненных неурядиц, при помощи которого они пытаются рассказать окружающим о своих чувствах и боли. Данная тема имеет перспективы дальнейшего развития.

Список использованной литературы

1. Николаева Л. В. Ранняя драматургия М. Горького в историко-функциональном изучении: проблема интерпретации жанра пьес «Мещане», «На дне», «Дачники» [Электронный ресурс]. – Режим

доступа: <http://dno2000.narod.ru/gl6.html>. **2. Пресняков В.** Сет-2 / В. Пресняков, О. Пресняков // Современная драматургия. – 2002. – №2. – С. 69 – 75. **3. Драгунская К.** Рыжая пьеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.epampa.narod.ru/dragunskaya/rizhaya1.html>. **4. Воронов Н.** Лелька / Н. Воронов // Современная драматургия. – 2006. – №4. – С. 103 – 124. **5. Литературный** энциклопедический словарь / Под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – С. 752. **6. Рацкий И. А.** Проблема трагикомедии и последние пьесы Шекспира / И. А. Рацкий // Театр. – 1971. – №2. – С. 113.

Євдокименко О. О. Синтез комічного та трагічного у сучасній російській драматургії про дітей та підлітків

Автор статті розглядає засоби об'єднання прийомів комічного та трагічного у російських п'єсах про дітей та підлітків, які було написано у кінці 20 – початку 21 століть. Проаналізовано твори братів Преснякових О. та В., К. Драгунської та В. Леванова, в яких особлива увага приділяється викриттю та висміюванню байдужості людей, озлобленості, та дріб'язковості суспільства, в якому росте сучасне молоде покоління.

Ключові слова: драма, жанр, комічне, трагічне, іронія, дитинство.

Євдокименко Е. А. Синтез комического и трагического в современной русской драматургии о детях и подростках

Автор статьи рассматривает способы объединения приемов комического и трагического в русских пьесах о детях и подростках, написанных в конце 20 – начале 21 веков. Проанализированы произведения братьев Пресняковых О. и В., К. Драгунской и Н. Воронова, в которых особое внимание уделяется разоблачению и высмеиванию равнодушия, озлобленности, мелочности общества, в котором растет молодое поколение.

Ключевые слова: драма, жанр, комическое, трагическое, ирония, детство.

Yevdokymenko O. O. The Synthesis of Comic and Tragic Forms in Modern Russian Drama about Children and Youth

The author of the article investigates the means of combining comic and tragic devices in Russian plays about children and youth which were created at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century. The analysis of the works of Presniakov O. and Presniakov V., K. Dragunskaja and V. Levanov in which special attention is given to exposure and derision of indifference, exacerbation, and pettiness of the society where the young generation grows is carried out.

Key words: drama, genre, comic, tragic, irony, childhood.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Хабарова І. В.

УДК 821.161.1-3

С. А. Комаров

**НЭП В ИЗОБРАЖЕНИИ М. А. БУЛГАКОВА
(на материале фельетонов в «Накануне»)**

Жанровое и историко-типологическое положение фельетона в литературе особенное: он соединяет в себе черты публицистики и элементы художественности, своеобразную школу фельетона прошли многие классики русской литературы XIX и XX веков. Среди них: А. А. Герцен, Ф. М. Достоевский, Н. А. Некрасов, И. С. Тургенев, М. Е. Салтыков-Щедрин, А. П. Чехов, А. Т. Аверченко, М. М. Зощенко, В. П. Катаев, И. А. Ильф, Е. П. Петров, М. А. Булгаков. Как правило, фельетон связывают с сатирико-юмористической литературой, многие категории которой до сих пор остаются до конца не проясненными. Тем актуальнее данное обращение к одной из граней фельетонного наследия выдающегося романиста и драматурга.

В критической литературе высказываются различные мнения о роли и месте фельетонов М. А. Булгакова в общем корпусе его работ. Одни исследователи считают их достойным вкладом в развитие советского фельетона и сатирической литературы 1920-х годов, указывают на их непосредственное влияние на «большую» прозу писателя [4; 5]. Другие – категорически отрицают данные факторы. В частности, М. О. Чудакова так отзывается о булгаковских фельетонах: в них – «не лаборатория его больших вещей, не предуготовление к большим замыслам, а скорее, наоборот, «отходы» от них, легкая эксплуатация уже найденного, уже с законченностью воплощенного в его повестях и в романе» [7, с. 178]. Или суждение В. И. Немцева: «Освоенный им (Булгаковым) в начале 20-х гг. жанр – скажем, фельетон – как чистая сатира ...произведение невысокого эстетического звучания» [2, с. 64]. Согласимся с мыслью Л. Е. Кройчика о том, что не стоит преувеличивать значения творчества Булгакова-фельетониста, хотя и необходимо признать, что оно способствовало «той аккумуляции жизненных впечатлений, которые дали впоследствии и сатирические повести, и романы, и пьесы» [5, с. 112]. Склонность писателя к сатирическому отражению действительности, равно как и особенности индивидуально-авторского стиля, впервые ярко заявили о себе в его фельетонах, поэтому эта часть булгаковского наследия действительно важна и заслуживает на всестороннее изучение. Целью предлагаемой статьи является исследование особенностей изображения НЭПа в

«накануньевских» фельетонах Булгакова. Основное внимание нами сосредоточено на идейно-художественном аспекте реализации заявленной проблемы.

Отдельную часть фельетонистики М. А. Булгакова составляют публикации в сменовеховской газете «Накануне», основанной в Берлине в марте 1922 года. Всего вышел 651 номер газеты, последний – 15 июня 1924 года. Газета продолжила идеологическую линию сборника «Смена веков» и одноименного журнала, издававшегося в Париже. Издание активно распространяло идеи «возвращенчества» в Советскую Россию и было инструментом внешнеполитической пропаганды Советской России.

Булгаков не только не считал себя сменовеховцем, но и явно отрицательно относился к этому направлению русской интеллигентской мысли. Сотрудничество в берлинской газете для него имело совсем иной смысл, чем для эмигрантов. Публикации в «Накануне» давали ему возможность расширить круг читателей, быть услышанным и за границей, т. е. не в таких узких рамках, какими уже тогда была ограничена советская печать. Булгаков в 1920-е годы принимал советскую власть, но, если воспользоваться фразой писателя, этнографа и лингвиста В. Г. Тана-Богораза, советского гражданина, также печатавшегося в «Накануне» (позиции двух авторов сблизил Я. Лурье), «одно дело служить» этой власти, «а другое прислуживаться» [6, с. 78]. Живя в советском государстве, наблюдая различные эксцессы социально-политической и культурной жизни – то же наступление идеологии, например – Булгаков не мог до конца смириться с новым строем. Об этом красноречиво свидетельствует и авторское название его дневника 1923 – 1925 годов – «Под пятой». Но мысль о реставрации прошлого, о восстановлении монархии отвергалась им не менее решительно: «...по Москве ходит манифест Николая Николаевича. Черт бы взял всех Романовых! Их не хватало» [1, с. 22]. В. В. Новиков назвал отношение Булгакова к происходящему в 1920-е годы в стране «позицией страдающего интеллигента, который остро чувствует новые противоречия, ему мило прошлое с его уютом и культурой» [3, с. 34]. Писатель понимал историческую неизбежность всего нового, что несла с собой революция. Это отличает его точку зрения от сменовеховской. Он никогда не воспринимал НЭП как реставрацию капитализма, как возврат к прошлому.

Ироническое отношение к «товарищам берлинцам» ощущается во всех произведениях Булгакова в «Накануне». «Не из прекрасного далека я изучал Москву 1921 – 1924 годов. О нет, я жил в ней, я истоптал ее вдоль и поперек...» [1, с. 246], – начинается фельетон «Москва 20-х годов» (1924). Или – в предисловии к «Золотым документам» (1924): «Когда описываешь советский быт, товарищи писатели земли русской, а в особенности заграничной, не нужно никогда врать» [1, с. 220]. Это обращение является своего рода ответом на общую для русской

литературы того времени, и не только зарубежья, однобокость в описании жизни рядового гражданина советской страны.

Первый фельетон писателя в «Накануне» датируется 30 июля 1922 года – это «Москва краснокаменная». Он представляет собой серию зарисовок с улиц обновляющейся после недавних катаклизмов столицы. Автор выводит и противопоставляет различные типы московских жителей. Здесь и нищие, бродяги с «зелеными горбами на ремнях» за плечами, и «красные спецы», служащие, нашедшие тепленькое местечко и пользующиеся недоступными большинству благами, и нэпманы, разъезжающие на дорогих авто. На принципе контраста базируются предлагаемые публицистом описания ярких вывесок магазинов, в которых можно найти очень многое, и плакатов с картинами голода, фотографиями умирающих детей и взрослых. Жанровая близость произведения к фельетону проявляется, прежде всего, в сатирических оттенках, то и дело возникающих в повествовании: в изображении нуворишей, равнодушных к голодающим, молящихся накануне «красного праздника» о ливне, который не позволил бы выйти на улицы демонстрантам; в описаниях работы продавцов, то и дело норовящих обмануть нечестных покупателей; в сценках на транспорте – в трамваях «большею частью – ни стать, ни сесть, ни лечь» [1, с. 31], а когда «просторно», пассажиры по привычке «штурмуют пустой вагон» («Атавизм» [1, с. 31], – комментирует иронический рассказчик) и т. д. Сквозь преимущественно спокойный, констатирующий тон прорывается уверенность, что большевики утвердились надолго. Об этом свидетельствует и описание пустого постаamenta, где некогда «величественно восседал тяжелый Александр III» («Грузный комод, на котором ничего нет и ничего, по-видимому, не предвидится» [1, с. 30]); и разговор двух соседок, пришедших к выводу: «На небе-то, видно, за большевиков стоят» [1, с. 33]; и возвышенные эпитеты, сопровождающие картины пока еще незначительных достижений: «невиданный», «неслыханный», «оглушительный». Да и название фельетона подчеркивает основательность пришедшей власти.

Писатель продолжает тему все более расцветающей Москвы в цикле «Столица в блокноте» (декабрь 1922 – март 1923). Оптимистические, иногда даже бравурные, интонации соседствуют здесь с ироническими и резко критическими наблюдениями и комментариями. В первом фельетоне серии воспеается «бог Ремонт, вселившийся в Москву в 1922 году» [1, с. 64]. Автор описывает «чудеса» обустройства различных помещений, происходящие на его глазах, и выражает уверенность, что в следующем году уже будут строить новые здания: «Быть может, это фантазия правоверного москвича... А по-моему, воля ваша, вижу – Ренессанс» [1, с. 66]. Та же «фантазия» рисует ему, что вскоре исчезнет бюрократизм: «...материи и посуда, зонтики и калоши вытеснят в конце концов плешивые чиновничьи головы начисто. Пейзаж московский станет восхитительным. На мой вкус» [1, с. 66]. Тем не

мене, Булгаков признает, что процесс наведения порядка в разных сферах жизни не сиюминутен – это утверждается в девятом фельетоне цикла со знаменательным названием «Золотой век». Противопоставляя себя людям, уверенным, что «Россия прикончилась», высказывая «предчувствие, что «все образуется» и мы еще можем пожить довольно славно» [1, с. 76], публицист отвергает мысль, «что золотой век уже наступил», хотя уже и появились «великолепные ступени на лестнице, ведущей в рай» [1, с. 76]. «Боюсь, что мысль моя покажется дикой и непонятной утонченным европейцам, а то я сказал бы, что с момента изгнания семечек для меня непреложной станет вера в электрификацию поезда (150 километров в час), всеобщую грамотность и проч., что уже, несомненно, означает рай» [1, с. 77], – вполне серьезно описывает автор собственное представление об идеале, апеллируя к читательской публике на Западе. Семечки для интеллигента Булгакова символизируют дух обывательщины, мешающий развитию цивилизации и духовности, «мерзость, которая угрожает утопить нас в своей слюнявой шелухе» [1, с. 77].

С проблемой мещанства в «Столице в блокноте» связаны несколько фельетонов. Прежде всего, это «Триллионер»: рассказчик приходит в гости к знакомым нэпманам, где, в отличие от «московской литературной богемы», «оказалось до чрезвычайности хорошо» [1, с. 69] – сытно, уютно и «никто стихов не читает» [1, с. 69]. Герой, тем не менее, испытывает неловкость перед блеском обстановки и претензией на изысканность, выказываемую хозяевами. Это чувство усиливается с появлением «некто, перед которым все побледнело и даже серебряные ложки съезились и сделались похожими на подержанное фразе» [1, с. 69]. Этот высокомерный «всем нэпманам – нэпман», поражает окружающих рассказом о суммах, которыми он ворочает.

В фельетоне «Во что обходится курение» обрисован другой тип советского нувориша. Его, «в общем благодушного человека» [1, с. 75], выводил из себя только один «предмет» – большевики. Любые достижения нынешних властей вызывают в нем злость и желчь, «слюну», «2-х граммов» которой «было бы достаточно, чтобы отравить эскадрон Буденного с лошадьми вместе» [1, с. 75]. Нечто подобное происходит, когда он попадает в плацкартный вагон, в котором, после разрухи и грязи войны, навели порядок. «Гм... подумаешь... свинячили, свинячили четыре года, а теперь вздумали чистоту наводить! К чему, спрашивается, было все разрушать? И вы думаете, что я верю в то, что у них что-нибудь выйдет? Держи карман. Русский народ – хам. И все им опять заплюет!» [1, с. 75], – раздражается нэпман скептической тирадой и тут же швыряет окурок на пол. Эта сценка пронизана авторской иронией двойственного характера: как по поводу героя, который рассуждает о свинстве властей, при этом сам ведет себя аналогичным образом, так и по поводу большевиков – ведь в чем-то раздраженный делец оказывается прав: многое действительно безвозвратно разрушено.

Последствия революций и войны преодолеть не просто, «очень трудно» [1, с. 78], считает Булгаков. Пропасть между сословиями с началом Новой экономической политики увеличилась неимоверно: «Контрасты – чудовищны! Дуньки и нищие (о, смерть моя – московские нищие! Родился НЭП в лакированных ботинках, немедленно родился и тот страшный, в дырах, с гнусавым голосом, и сел на всех перекрестках, занял у подъездов, заковылял по переулкам), благой мат ископаемых извозчиков и бесшумное скольжение машин, сияющих лаком, афиши с мировыми именами... а в будке на Страстной площади торгует журналами ... неграмотная баба!» [1, с. 77]. Но такие отрадные явления, как обычный школьник (фельетон «Сверхъестественный мальчик»), добросовестно следящий за порядком милиционер (фельетон «Красная палочка»), новый, советский, интеллигент, способный заниматься не только умственным трудом (фельетон «Гнилая интеллигенция»: «После революции народилась новая, железная интеллигенция. Она и мебель может грузить, и дрова колоть, и рентгеном заниматься» [1, с. 68]), позволяют надеяться, что все у новой власти получится. «В порядке ... дайте нам опоры точку, и мы сдвинем шар земной» [1, с. 78], – так оптимистично завершает писатель «Столицу в блокноте».

В следующем булгаковском фельетоне «Накануне» – «Сорок сороков» (апрель 1923) – проблема обывательщины, постепенно проникающей во все аспекты московского жизни, является основной. Фельетон структурирован в виде четырех «панорам», которые наблюдает рассказчик в столице. Первые три – ретроспективны (посвящены впечатлениям Булгакова с самого первого дня его пребывания в Москве до лета 1922 года), четвертая описывает настоящее. Автор отмечает особенную жизненную цепкость приобретателей, надеявшихся на первых порах «пересидеть большевиков». «Все буржуи заперлись на дверные цепочки и через щель высовывали липовые мандаты и удостоверения. Закутавшись в мандаты, как в простыни, они великолепно пережили голод, холод, нашествие «чижиков», трудгужналог и т. под. напасти. Сердца их стали черствы...» [1, с. 80 – 81], – пишет он в «Панораме первой: голые времена». Уже весной 1922-го («Панорама вторая: сверху вниз») нэпманы не скрываются, все больше выставляют напоказ свои преимущества. Рассказчик даже испытывает «страх» и «дрожь» при мысли, что они заполняют город, называет их «сильными, зубастыми, злобными, с каменными сердцами» [1, с. 82]. А в июле того же года, описанном в «Панораме третьей: на полный ход», советские нувориши становятся настоящими хозяевами жизни. Здесь дается жанровая сценка, изображающая развлечения, которым они предаются. Сатирик подчеркивает безвкусную роскошь их времяпрепровождения и моральную низость.

В фельетоне «Сорок сороков» Булгаков фиксирует и подвергает критике не только утверждение нового сословия, он дает представление о других негативных веяниях, рожденных НЭПом. Так, он с болью

пишет о варварстве, допускаемом большевиками к памятникам архитектуры: «Параскева Пятница глядит печально и тускло. Говорят, что ее снесут. Это жаль. ...Часовню, что была на маленькой площади, там, где Тверская скрещивается с Охотным и Моховой, уже снесли» [1, с. 85 – 86]. Довольно показательно отражают пролетарское отношение к культуре «разноцветные афиши», которые описывает автор: «Судят «Санина», судят «Яму» Куприна, судят «Отца Сергия», играют без дирижера Вагнера, ставят «Землю дыбом» с военными прожекторами и автомобилями» [1, с. 86], – старое, дореволюционное отвергается либо, в лучшем случае, переосмысливается с учетом модных тенденций. Четко противопоставляются описания «двух» Больших театров: первый, «новый» возникает, когда в его помещениях проходит съезд, функция второго – та же, что была прежде – представлять спектакли (хотя публика изменилась, здесь, опять же, «напирают» советские нувориши). «В кронштейнах вырастают красные флаги. След от сорванного орла на фронте бледнеет. Зеленая квадрага чернеет, очертания ее расплываются в сумерках. Она становится мрачной. Сквер пустеет. Цепями протягиваются непреклонные фигуры ...с винтовками. ...В переулках на конях сидят всадники в черных шлемах» [1, с. 84], – картина, изображающая Большой в дни съезда, оставляет тягостное впечатление, в подтексте угадывается и соответствующее авторское отношение.

Отдельного комментария заслуживает образ автора в данном фельетоне. Он очень близок, едва ли не полностью идентичен личности самого Булгакова – излагаются конкретные факты его биографии, описывается его мировосприятие, хотя и во временной дистанции. В первой части фельетона акцентируется «срединное положение» только что приехавшего в Москву молодого писателя: между нэпманами и «героями» (имеется в виду «победивший» в результате революции и войны рабочий класс, простой народ: «Буржуи гнали меня при первом же взгляде на мой костюм в стан пролетариев. Пролетарии выселяли меня с квартиры на том основании, что если я и не чистой воды буржуй, то во всяком случае его суррогат» [1, с. 81]). Булгаков не чужд самоиронии – с постепенным утверждением в столице нэпманов меняется, в лучшую сторону, его материальное состояние и внутренние ощущения – он, как может, приспособливается. Если в самом начале московского периода жизни он заявляет: «...я не герой. У меня нет этого в натуре. Я человек обыкновенный – рожденный ползать – и, ползая по Москве, я чуть не умер с голоду» [1, с. 80], то затем он «набирается наглости», «оброс мандатами, как собака шерстью», питается уже не «мелкокаратной разноцветной кашей» [1, с. 81], а мясом, может позволить себе («впервые за три года») не «получить», а «купить» ботинки – сначала «только номера на два» больше, а затем (уже в 1923 году) и по ноге, к тому же лакированные.

Мещанство, стремление к сытой и обеспеченной жизни – в центре внимания Булгакова и в фельетонах «Под стеклянным небом» (апрель 1923) и «Московские сцены» (май 1923). Оба произведения по форме отличаются от наканунеевских фельетонов очеркового плана, рассмотренных нами выше. По степени «беллетризации факта» они ближе к булгаковским фельетонам в «Гудке». «Под стеклянным небом» представляет собой серию сенок в торговых рядах, где происходят различные обмены (золота, валюты, предметов старины и т. п.), не вполне законная купля-продажа («фонтанная чернейшая биржа, что торгует шепотом и озираясь» [1, с. 90]). Лица, участвующие в процессе, разнообразны: кроме собственно валютчиков, «профессионалов всех типов и видов» [1, с. 89], здесь и мелкие служащие, и жены чиновников («случайные валютчицы»), и «юго-восточные люди». Все они заурядные обыватели, обеспокоенные жадой обогащения. Булгаковские портреты жуликов-спекулянтов очень выразительны: «Жулябия в серых полосатых брюках и шапке, обитой вытертым мехом, с небольшим мешочком в руках. Физиономия словно пчелами искусанная, и между толстыми губами жеваная папироска. Мимо блестящего швейцара просунулась фигурка. В серой шинели и в фуражке с треснувшим пополам козырьком. На лице беспокойство, растерянность. Самогонный нос. Несомненно, курьер из какого-нибудь учреждения» [1, с. 87]. По выражению В. В. Новикова, в подобных эпизодах ситуации и люди предстают перед читателем «как на экране кино – во всей своей исторической истинности и непосредственной осязаемости» [3, с. 37]. Ощущается и авторское отношение к изображаемым типам – это безусловное неприятие и издевка.

Фельетон «Московские сцены» еще в большей степени привлекает средства из арсенала художественной литературы. Фактически это «беллетризованный» фельетон с ясно очерченной сюжетной канвой и системой персонажей. Главный герой – бывший присяжный поверенный, а ныне, после революции, юрисконсульт. Он «едва ли не первым» в Москве почувствовал, «что происходящее» (имеется в виду революция и приход к власти большевиков) – «штука серьезная и долгая, и поэтому окопался в своей квартире не кое-как, кустарным способом, а основательно» [1, с. 91]. Он делает все возможное, чтобы его не только не выселили из большой квартиры, но и не «уплотнили» и не обложили дополнительным налогом: приглашает из провинции для временного проживания кузена и кузину, тоже из «бывших», развешивает по комнатам портреты советских деятелей (А. Луначарского, Л. Троцкого) и основоположника марксизма К. Маркса (последнего хозяин квартиры, на самом деле, ненавидел «всей душой») – для создания впечатления у постоянно приходящих комиссий, что здесь живут «сочувствующие», «коммунисты в душе» [1, с. 94].

Открывается фельетон живописной сценой обеда, подчеркивающей обывательский дух, царящий среди жильцов квартиры.

Рассказчик – гость хозяина, «человек с занятиями, называемыми неопределенными» [1, с.90] – наслаждается, равно как и его сотрапезники, сытным обедом с непременно выпивкой. «После второй рюмки божественная теплота разлилась у меня внутри и благодушие приняло меня в свои объятия. Я мгновенно полюбил хозяина и нашел, что Зинаида Ивановна, несмотря на свои 38 лет, еще очень и очень недурна и борода Карла Маркса, помещавшаяся прямо против меня ...вовсе не так чудовищна огромна, как это принято думать» [1, с. 91], – юмористические интонации, явно приводящие на память А. П. Чехова, гармонично соединяются с общей сатирической направленностью фельетона.

Интересы жильцов квартиры сводятся к стремлению хорошо поесть и отдохнуть, да чтобы никто не беспокоил в их уютном мирке. Хозяин в целях безопасности облепил всевозможными мандатами и удостоверениями. Он ловко оперирует новейшими общественно-политическими установками, лозунгами большевиков, общаясь с проверяющими, то и дело вставляет их в свою речь: «Белье, товарищ, предмет необходимости. ...И наши дорогие вожди ...все время указывают пролетариату на необходимость держать себя в чистоте. ...Не до ванн теперь. ...Не до кухонь теперь» [1, с. 94 – 95]. Прекраснодушная обстановка царит в квартире до тех пор, пока не приходит известие, что их, все-таки, «обложили». Тогда жильцы сыплют обвинениями и оскорблениями, раскрывая свое истинное отношение друг к другу. Ироническую нагрузку несет подзаголовок фельетона «На передовых позициях», подчеркивающий приспособленчество главного героя, мещанина по своей внутренней сути, но удачно адаптировавшегося в современной ситуации.

В фельетоне «Золотистый город» (сентябрь – октябрь 1923 г.), состоящем из 13 фрагментов, описывается сельскохозяйственная выставка: различные павильоны, цветники, выставочные залы, в которых проходят демонстрации технических новшеств и лекции. Автор, преимущественно, констатирует, чего добилась страна за такой краткий временной отрезок, прошедший после войны. Даже указывая на такую характерную деталь выставки, как встречающиеся повсюду атрибуты советской власти, свидетельствующие об уже зарождающемся культе – бюсты и портреты вождей большевистской революции («И всюду Троцкий, Троцкий, Троцкий. Черный бронзовый, белый гипсовый, костяной, всякий» [1, с. 154]; «Там знаменитый на всю Москву цветочный портрет Ленина. ...с изумительной точностью выращен из разноцветных цветов и трав громадный Ленин, до пояса. На противоположном скате отрывок из его речи» [1, с. 155]), писатель оставляет без комментариев. Элемент критики в «Золотистом городе» проявляется только в упоминании о работе транспорта (теснота в автобусах, нерегулярность в расписании движения), хотя и здесь звучит авторская уверенность, что со временем все будет организовано на

должном уровне. Повествование в фельетоне, безусловно, выходит за рамки конкретного повода – экскурсия по павильонам выставки дает возможность говорить об изменениях общества и личности в эпоху «грандиозных свершений».

Булгаков выступает безусловным сторонником цивилизованного развития страны, прогресса – на этот путь как раз и нацелена новая власть. К примеру, в одном из эпизодов повествуется о диспуте «Трактор и электрификация в сельском хозяйстве». Профессор-агроном пытается доказать, что в настоящий момент использование трактора в земледелии преждевременно – «он ляжет тяжелым бременем на крестьянина» [1, с. 164], ему горячо возражают, доказывая обратную точку зрения, в результате посрамленный оратор произносит: «Не понимаю, почему меня называют мракобесом?» и «удаляется во тьму» [1, с. 165]. Заканчивается диспут патетическим выступлением о фантазерах: «...народ, претворивший не одну уже фантазию в действительность в последние пять изумительных лет, не остановится перед последней фантазией о машине. И добьется» [1, с. 165]. Фантазером в предлагаемом значении называет докладчик и Ленина, перевернувшею общественное устройство страны. Так подчеркивается вера в прогрессивные перемены.

Несколько диссонирует с общим настроением завершающий абзац фельетона, в котором слышны элегические мотивы тоски по русской глубинке: «А на сцене ...десять ...владимирских рожечников высвистывают ...старинные русские песни. То станут, то заливаются дудки, и невольно встают перед глазами туманные поля, избы с лучинами, тихие заводы, сосновые суровые леса. И на душе не то печаль от этих дудок, не то какая-то неясная надежда. Обрывают дудки, обрывается мечта. И ясно гудит в последний раз гидроплан, садясь на реку... Слышен из Нескучного медный марш» [1, с. 165]. На наш взгляд, фельетонист говорит здесь о необходимости помнить о своих корнях – мечта о высокоразвитой цивилизованной стране никогда не станет явью, если будут преданы забвению духовные ценности народа.

Таким образом, НЭП показывается в «накануневских» фельетонах М. А. Булгакова в двух аспектах. Автор подчеркивает положительные явления политики большевиков, борющихся с разрухой и развивающих хозяйство. В то же время сатирик подвергает критике дух накопительства и мещанства, все более утверждающийся в обществе. В этом проявляется двойственность позиции публициста, оптимистически верящего в будущее своей страны, но и подмечающего негативные стороны жизни в новом государстве.

Изучение идейно-художественного своеобразия булгаковских фельетонов в «Накануне», безусловно, не может быть ограничено представленным анализом. За рамками данного исследования остались другие фельетоны, опубликованные автором в «смновеховской» газете («Самоцветный быт», «Самогонное озеро», «День нашей жизни», «Комаровское дело», «Путевые заметки», «Шансон д'Эте», Бенефис

лорда Керзона», «Киев-город», «Белобрысова книжка», «Золотые документы», «Москва 20-х годов» и «Багровый остров»). Многие из них продолжают темы, раскрытые в рассмотренных нами текстах, некоторые – довольно своеобразны и даже уникальны для творчества Булгакова, как в проблемном аспекте, так и в способе его раскрытия. Их изучение, а также системный анализ проблемы развития традиций в фельетонистике сатирика 1920–30-х годов составляет перспективу разработки проблемы.

Список использованной литературы

- 1. Булгаков М. А.** Собр. соч. : в 5 т. / М. А. Булгаков. – М. : Литература ; Престиж книга, 2005. – Т. 5 : Рассказы и фельетоны. – 560 с.
- 2. Немцев В. И.** Михаил Булгаков: становление романиста / В. И. Немцев. – Самара, 1991. – 164 с.
- 3. Новиков В. В.** Михаил Булгаков – художник / В. В. Новиков. – М.: Моск. рабочий, 1996. – 357 с.
- 4. Кривошейкина М. С.** Жанр фельетона в журналистском творчестве М. А. Булгакова: период работы в газетах «Гудок» и «Накануне»: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / М. С. Кривошейкина. – Тверь, 2004. – 18 с.
- 5. Кройчик Л. Е.** М. Булгаков – фельетонист «Гудка» / Л. Е. Кройчик // Вопросы журналистики. – Вып. 1. – Воронеж, 1969. – С. 110–122.
- 6. Лурье Я. С.** В краю непуганых идиотов / Я. С. Лурье. – СПб. : Изд-во ЕУСПБ, 2005. – 236 с.
- 7. Чудакова М. О.** Жизнеописание Михаила Булгакова / М. О. Чудакова. – М. : Книга, 1988. – 672 с.

Комаров С. А. НЕП в зображенні М. О. Булгакова (на матеріалі фейлетонів у «Напередодні»)

У статті розглядаються особливості зображення Нової економічної політики у фейлетонах М. А. Булгакова, опублікованих у газеті «Напередодні». У ході аналізу автор звертає увагу як на критичний пафос фейлетонів, так і на позитивні письменницькі оцінки нових тенденцій у різних сферах післяреволюційного суспільства. Своєрідність висвітлення проблеми обивательських звичаїв у булгаковських текстах прокоментована окремо. Також, окреслений образ автора у фейлетонах Булгакова, присвячених темі радянського міщанства.

Ключові слова: фейлетон, НЕП, радянська влада, побут, міщанство, образ автора.

Комаров С. А. НЭП в изображении М. А. Булгакова (на материале фельетонов в «Накануне»)

В статье рассматриваются особенности изображения Новой экономической политики в фельетонах М. А. Булгакова, опубликованных в газете «Накануне». В ходе анализа автор обращает внимание как на критический пафос фельетонов, так и на позитивные писательские оценки новых веяний в разных сферах послереволюционного общества.

Своеобразие освещения проблемы бытовых нравов в булгаковских текстах прокомментировано отдельно. Также, очерчен образ автора в фельетонах Булгакова, посвященных теме советского мещанства.

Ключевые слова: фельетон, НЭП, советская власть, быт, мещанство, образ автора.

Komarov S. A. New Economic Policy Pictured by M. A. Bulgakov (based on the feuilletons published in “Nakanune”)

The article highlights the peculiarities of picturing of the New economic policy in M. A. Bulgakov’s feuilletons, published in “Nakanune”. During an analysis the author pays attention to both critical pathos of the feuilletons and on the positive estimations of the new tendencies in the different spheres of society after the revolution. Originality of problem of philistine morals and mode of life in Bulgakov’s texts is commented on separately. Also, image of author in Bulgakov’s feuilletons is outlined.

Key words: feuilleton, New economic policy, Soviet authority, mode of life, philistinism, image of author.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Марченко Т. М.

УДК 372.881.161.1

В. Л. Лоповок, О. Н. Теплицкая

**РАЗВИТИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕЧЕВОЙ И
КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ В
СИСТЕМЕ ШКОЛЬНОГО ДАЛЕВЕДЕНИЯ
(на материале перифраза далевской тематики)**

Обладая богатейшим воспитательным потенциалом, школьное далеведение в условиях Луганщины является ядерным компонентом регионального филологического образования, благоприятствует развитию творческой, речевой, культурологической компетенций учащихся. Система школьного далеведения, имеющая давние традиции в регионе, наполняется новыми содержанием, формами и методами.

Далее кратко представлен опыт обучения учащихся перифразу далевской тематики.

Перифрастические номинации характеризуются эмоциональной оценочностью, образностью, усиливают языковую изобразительность, дают возможность школьникам рассуждать о прочитанном (услышанном), задумываться, размышлять, подвигают к созданию собственных перифрастических единиц, прививают вкус к образной,

яркой речи – словом, стимулируют речетворческие способности школьников как основу для совершенствования речевой компетенции.

В перифразах нередко присутствует несколько смысловых пластов, не все они лежат на поверхности, но от этого становятся еще более привлекательными для образованного или посвященного адресата или для адресата, стремящегося к образованности и осведомленности. Перифраз обнаруживает комплекс сведений о его создателе: степень информированности, эрудиции, диапазон начитанности, уровень развития ассоциативных и логических связей, владения языковыми средствами.

Таким образом, умело организованная деятельность школьников по изучению перифраза (особенно далевской тематики, – нравственно насыщенной, располагающей обширной палитрой национально-культурных особенностей социального и речевого поведения носителей языка) способствует воспитанию ценностного отношения школьников к русскому языку. В этой работе ценностное отношение к предмету, к культуре, основанное на знаниях и представлениях и осваиваемое рационально и эмоционально, органично соединяется с чувством любви к языку, культуре, возникающим на фоне интереса к фактам языка и культуры одновременно, что, по мнению А. Д. Дейкиной, «дает соединение образованности и нравственности... В синтезе научного (воспринимаемого умом) и духовного (воспринимаемого сердцем) преодолевается духовная безграмотность и нравственный нигилизм» [1].

Изучение перифраза целесообразно начать с накопления «далевских перифрастических номинаций», а следовательно, – с работы над текстами далевской тематики. Ряд небольших по объему текстов, в которых школьники ищут перифразы, вначале предлагается учителем.

Владимир Иванович Даль (1801 – 1872) был человеком необычной судьбы. Имя его встретишь в учебниках русской литературы и трудах по фольклористике, в книгах по этнографии и по истории медицины, даже в руководствах по военно-инженерному делу. Но для нас В. И. Даль прежде всего создатель знаменитого и в своем роде непревзойденного «Толкового словаря живого великорусского языка» (М. Булатов, В. Порудоминский).

Перифразы – человек необычной судьбы; создатель знаменитого Словаря; – создатель непревзойденного Словаря.

В. И. Даль был талантливым и трудолюбивым человеком. «Толковый словарь» – дело всей его жизни. Даль не был филологом, языковедом по образованию, он стал им по призванию, так как любил и понимал родной язык, умел вслушиваться, вдумываться в живое народное слово.

Полвека посвятил он собиранию слов. Где бы он ни был: в военном походе, в госпитале, в служебной поездке – всюду записывал слова. Трудно поверить, что гигантскую работу по составлению

словаря проделал один человек («Энциклопедический словарь юного филолога»).

Перифразы – *филолог по призванию; человек, который вслушивался, вдумывался в живое народное слово; посвятивший себя собиранию слов.*

«Толковый словарь живого великорусского языка» В. И. Даля – явление исключительное. Он своеобразен не только по замыслу, но и по выполнению. Создатель его не был языковедом по специальности. О себе и своем словаре В. И. Даль говорит: «Писал его не учитель, не наставник, не тот, кто знает дело лучше других, а кто более многих над ним трудился, ученик, собиравший весь век свой по крупице то, что слышал от учителя своего, живого русского языка». Выдающийся знаток русского слова, В. И. Даль был чутким ценителем и заботливым собирателем русской речи; меткая самобытная пословица, поговорка, загадка, сказка находили в нем внимательного собирателя и бережного хранителя (А. Бабкин).

Перифразы – *создатель Словаря; ученик живого русского языка; выдающийся знаток русского слова; чуткий ценитель русской речи; заботливый собиратель русской речи; внимательный собиратель и бережный хранитель самобытных пословиц, поговорок, загадок, сказок.*

Наряду с прозаическими текстами можно использовать для этой работы и поэтические.

*Заслышав зов, уйду, пред утром непосильным,
в угодия твои, четырехтомный Даль,
Отчизны языка всеведущий спаситель,
прощенье ниспошли и утешенье дай ... (Б. Ахмадулина).*

Перифразы – *Отчизны языка всеведущий спаситель; четырехтомный Даль.*

*Он будет в нашей памяти как сказка,
Седой распорядитель языка,
Герой степного города Луганска,
Моряк под псевдонимом «Казака» (Ю. Князев).*

Перифразы – *седой распорядитель языка; герой степного города Луганска; моряк под псевдонимом «Казака».*

В процессе работы с текстами учитель разъясняет, комментирует выявленные перифрастические обороты, акцентирует внимание школьников на их функциональных характеристиках: являются своеобразными речевыми синонимами; помогают «очистить» речь от ненужных повторов; точно, убедительно и полно характеризуют личность В. Даля, ее многогранность и необычность, различные черты его характера; делают речь образной, яркой, эмоциональной – индивидуальной, «штучной».

В дальнейшем, по мере прочтения рекомендованной учителем научно-популярной литературы, соответствующих материалов из

периодических изданий и т.д., школьники могут самостоятельно подбирать тексты о В. И. Даля, содержащие перифразы.

Важность работы с заглавием текста, эпиграфом к нему достаточно полно описана в речеведческой методической литературе и не нуждается в отдельном обосновании. Заметим, что перифраз является богатейшим материалом для обучения школьников точному, убедительному подбору как заголовков, так и эпиграфов к соответствующим текстам в связи с лаконичностью, глубокой содержательностью, эмоционально-оценочной, образной насыщенностью.

Учитель, например, предлагает учащимся ознакомиться с содержанием текстов, характеризующих с разных сторон многогранную личность В.И. Даля, и озаглавить их, используя перифразы.

Нет, Даля не устраивал привычный алфавитный порядок: «Самые близкие и сродные речения, при законном изменении своем на второй и третьей букве, разносятся далеко врозь и томятся тут и там в одиночестве; всякая живая связь речи разорвана и утрачена; слово, в котором не менее жизни, как и в самом человеке, терпит и коснеет...». До чего же прекрасно: в слове не менее жизни, как и в самом человеке – здесь сердечность отношения Даля к слову, душевность, чуткость; СЛОВО – не просто «сочетание звуков, означающее предмет или понятие», но, по возвышенному толкованию Даля, именно в слове проявляется «исключительная способность человека выражать гласно мысли и чувства свои, дар говорить, сообщаться разумно...». Нет, Даля не устраивал привычный алфавитный порядок: «Мертвый список слов не помощь и не утеха» – Даль составлял не мертвый список – живой словарь (В. Порудоминский).

Для большей степени осознанности учебной деятельности школьников учитель проводит с ними анализ данного текста примерно следующим образом:

1. Беседа.

– Почему Даля не устраивал «привычный алфавитный порядок» расположения слов в Словаре?

– Найдите слова, которые подтверждают особенное, трепетное, сердечное отношение Даля к слову.

– Какая из многочисленных профессий Даля, возможно, повлияла на такое образное видение им народных слов?

– Как вы понимаете выражение «дар говорить, сообщаться разумно»?

– Выберите перифраз (-ы), который бы наиболее точно охарактеризовал качества личности Даля, благодаря которым он именно так относился к слову: *филолог по призванию; человек необычной судьбы; вдумчивый собиратель; создатель непревзойденного Словаря; чуткий ценитель русской речи.*

Объясните свой выбор.

2. Диалоги дискуссионного характера.

Учащиеся, объединившись в группы, отстаивают в дискуссии точность и правильность своего выбора конкретного перифраза в качестве заголовка текста.

3. Конкурс на лучший собственный перифраз.

Опираясь на знание биографии Даля, особенностей его работы над Словарем и структуры самого Словаря, школьники предлагают собственные перифразы, характеризующие великого лексикографа. Презентация перифраза включает обязательный разъясняющий комментарий – обоснование придуманного образа.

Интересной и полезной формой организации учебно-воспитательной деятельности учащихся является подготовка и проведение заочных экскурсий по музею В. И. Даля, памятным местам, связанным с его жизнью и творчеством. Получив задание составить вступительное слово экскурсовода, школьники должны использовать в тексте перифразы, характеризующие великого земляка. Они имеются в своеобразном реестре, заранее коллективно составленном учащимися, например: *великий луганчанин; Казак Луганский; наш славный земляк; прославленный лексикограф; великий труженик; «герой степного города Луганска»*. Этот перечень школьники могут дополнить собственными «находками» – перифразами, почерпнутыми из научно-популярной литературы, материалов предыдущих уроков и т.д.

После изучения жизненного и творческого пути В. И. Даля как домашнее задание ученики составляют план, используя уже известные им перифразы или придуманные самостоятельно (последние поистине являют собой речевые находки). На следующих уроках на основе этого плана учащиеся строят монологические высказывания как повествовательного типа (рассказ о жизни Даля), так и тексты-рассуждения (содержащие обоснование перифрастических пунктов плана) и описания (описывающие мемориальный музей, памятники Далею, улицу, которая носит его имя, и т.д.). План в целом, а также отдельные его фрагменты могут стать темой диалогов: образные перифрастические выражения необходимо объяснить, растолковать, аргументировать.

В процессе работы с перифразами о Дале учащиеся накапливают конкретный материал, который послужит основой для создания «Словаря персональных перифраз». Поскольку, как нам известно, опыт подобного словаря отсутствует, мы предлагаем следующий принцип его построения. В заголовок словарной статьи вынесен перифраз, наиболее точно, ярко и образно характеризующий определенный аспект жизни или творчества В.И. Даля, качества его личности и др. Далее в алфавитном порядке расположены перифразы, имеющие заявленное в заголовке значение. Например:

Словарь далевских перифраз

1. Герой степного города Луганска

- Великий земляк
- Где родился, там и пригодился (Пословица)
- Человек из Луганского края
- Казак Луганский
- Отечества достойный сын
- «Подвижник России, Луганский казак» (П. Евтеев)
- «великий первый наш природоохранник» (А. Битов)
- «Творец, писатель, гражданин» (Д. Лабутьев)
- «луганская, наша порода» (В. Бергаментов)
- «пам'ятник-людина» (І. Низовий)
- «титан-земляк» (І. Низовий)
- «козак з берегів гомінкої Луганки» (М. Ночовний)

2. «... наш Магеллан, переплывший русский язык от «А» до «Я» (А. Битов)

- Великий подвижник народной культуры
- «Волшебник русской речи» (Н. Погромский)
- Диалектолог и писатель
- «Мудрый человек» (В. Бергаментов)
- Мыслитель языка
- «Отчизны языка всеведущий спаситель» (Б. Ахмадулина)
- «Седой распорядитель языка» (Ю. Князев)
- Создатель непревзойденного словаря
- Ученик живого русского языка
- Филолог по призванию
- Языковед, этнограф и писатель

3. Человек необычной судьбы

- «Благословенный Пушкиным когда-то»
- «друг поэта» (В. Бергаментов)
- «И прозаик, и писатель,
И моряк, и врачеватель» (...)
- «Моряк под псевдонимом «Казака» (Ю. Князев)
- «Высокий, красивый, провидец и маг» (П. Евтеев)
- Великий народолюбец
- «Великий труженик российский» (Л. Деева)
- «Военный лекарь, доктор статский» (Л. Деева)
- «Луганский врач» (Л. Деева)
- «Последний русский энциклопедист» (А. Парнара)

Возможно и составление словаря перифрастических номинаций, характеризующих «Толковый словарь живого русского языка». Например:

- волшебный ларец

- «мед, что оставили мудрые пчелы» (Т. Сырищева)
- «словарь вечности» (И.П. Зайцева)
- «распахнутый ларь» (И. Балцман)
- «древняя рассыпанная повесть» (С. Маршак)
- «живая верная статистика России» (Н. Гоголь)
- «путеводитель по Руси» (Ю. Камброд)
- «четырёхтомный Даль» (Б. Ахмадулина)
- сокровищница неистощимых и нетускнеющих богатств русского языка
- «фолианты понятий народных и державный кошель языка» (Н. Тряпкин)
- слова дивный сад;
- «золотой четырёхтомник» (М. Гришина)
- большое плавание в море слов
- «собрание нравственного, философского, житейского, фольклорного опыта» (В. Крупин)
- «словесное закрепление огромной многовековой истории живого великорусского языка» (В. Крупин)
- «всей России словесный портрет».

Перифразы далевской тематики могут стать темой сочинения (устного или письменного), творческой работы (заочная экскурсия, письмо зарубежному другу, письмо В. Далю, сценарий, репортаж, презентация родного города за рубежом и т. д.).

Таким образом, по нашему убеждению, работа с перифразами далевской тематики при условии ее системности и выраженной целенаправленности способствует формированию определенных речевых и культурных компетенций учащихся и обеспечивает:

- расширение речевой и культурологической информированности, эрудиции;
- широкий диапазон начитанности;
- знание прозаических и поэтических текстов, крылатых и других афористических выражений, имеющих общекультурное значение;
- владение широким набором признаков, служащих основанием для создания перифраза;
- преодоление речевых шаблонов, продвижение к индивидуализации собственной речи, личностному самовыражению;
- осознанное стремление к точной, яркой образности.

Список использованной литературы

- 1. Дейкина А. Д.** Духовно-нравственное развитие учащихся средствами русского языка [Текст] / А. Д. Дейкина // Реализация современных подходов к преподаванию русского языка с учетом традиций отечественной методики : материалы Всерос. науч.-практ. конф. в МПГУ 20 – 21 марта 2008 г. – М. – Ярославль, 2008. – С. 11.
- 2. Культура** русской речи : энциклопедический словарь-справочник /

под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – М.: Флинта, 2003. – С. 466. **3. Левушкина О. Н.** Формирование комплекса предметных компетенций учащихся при работе с текстом-миниатюрой на уроке русского языка / О.Н. Левушкина // Рус. яз. в шк. – 2011. – № 11. – С. 15 – 19. **4. Лоповок В. Л.** Уроки нравственности школьного далеведения / В. Л. Лоповок, О. Н. Теплицкая // Обрії сучасної філології: зб. наук. пр. / Луган. держ. ін-т культури і мистецтв. – Вип. 3. – Луганськ: Вид-во ЛДІКН, 2011. – С. 74 – 82.

Лоповок В. Л., Теплицька О. М. Розвиток і вдосконалення мовленнєвої й культурологічної компетенцій у системі шкільного далезнавства (на матеріалі перифраза далевської тематики)

У статті представлений досвід використання перифразів далівської тематики в шкільному курсі російської мови як одного із засобів розвитку й удосконалення мовленнєвої та культурологічної компетенцій учнів. Матеріали, запропоновані авторами, можуть бути корисними вчителю з метою активізації мовленнєвотворчого потенціалу школярів, так як допомагає формувати ціннісне ставлення до предмета та культури, що виникає на тлі інтересу до фактів мови й культури одночасно.

Ключові слова: перифраз, троп, емоційно-образна характеристика, шкільне далезнавство, мовленнєва й культурологічна компетенції.

Лоповок В. Л., Теплицкая О. Н. Развитие и совершенствование речевой и культурологической компетенций в системе школьного далеведения (на материале перифраза далевской тематики)

В статье представлен опыт использования перифразов далевской тематики в школьном курсе русского языка как одного из средств развития и совершенствования речевой и культурологической компетенций учащихся. Материалы, предложенные авторами, могут быть полезны учителю в целях активизации речетворческого потенциала школьников, так как помогает формировать ценностное отношение к предмету и культуре, возникающему на фоне интереса к фактам языка и культуры одновременно.

Ключевые слова: перифраз, троп, эмоционально-образная характеристика, школьное далеведение, речевая и культурологическая компетенции.

Lopovok V. L., Teplytskay O. N. The Development and Improvment of Speech and Cultural Competences in the School System of Learning Dal (on the basis of Dal's theme periphrase)

The article describes the experience of Dal's translations in school course practice of russian language as the part of sources focused on

developing and improving speech and cultural competences of pupils. The materials proposed by the authors might be useful for the teacher in means of stirring up pupil's speech potential, because helps to form the valued attitude toward an object and culture, arising up on a background interest in the facts of language and culture simultaneously.

Key words: periphrase, trope, emotional-figurative description, the school system of learning Dal, speech and cultural competences.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. пед. н., проф. Горошкіна О. М.

УДК 821.161.1-31.Ули(045)

С. М. Лызлова

**ГУМБЕРТ ГУМБЕРТ НА «ДРУГОМ КОНЦЕ СВЕТА»
(на матеріалі розповіді Л. Улицької «Голубчик»)**

Изучение типологии межтекстовых связей и интертекстуальных аллюзий в малой прозе Л. Улицькой представляет значительный интерес в плане гендерной перекодировки традиционных сюжетов и мотивов классической литературы на «новый лад» [1].

Цель данной статьи состоит в обосновании интертекстуальной игры как одной из форм демифологизации исторического прошлого, что предполагает, во-первых, уяснение природы авторской игры (кто, зачем и как играет?) и, во-вторых, выявление специфических особенностей литературного ремейка в творчестве Л. Улицькой.

С точки зрения авторской игры с классикой, рассказ Л. Улицькой «Голубчик» (1995) представляет собой ироническую интерпретацию набоковской «Лолиты» (однажды уже ставшую объектом пародийного переосмысления в раннем рассказе У. Эко «Нонита»). Однако в ремейке «Голубчик» ирония направлена не на литературный образец, как в случае с «Нонитой»; объектом иронии Л. Улицькой являются, на наш взгляд, советские гендерные мифы 1950 – 1960-х гг.

Как известно, связь с предтекстом, объектом авторской игры, эксплицируется на различных уровнях основного и побочного текстов современного произведения. В рассказе «Голубчик» концептуальная связь с предтекстом устанавливается в самом начале рассказа: «В те самые годы, когда Гумберт Гумберт томился по своей непопозрелой возлюбленной и строил бесчеловечный план женитьбы на бедной Гейзице, на другом конце света Николай Романович, одинокий профессор философии ...» [2, с. 158]. Отметим, в первую очередь, единство сюжетного времени («те самые годы»); вариативность мотива

запретной любви, основанную на социально-культурных различиях *здесь* и *там*: *там* Гумберт Гумберт томился по Лолите, *здесь* Николай Романович жил в вечном страхе под угрозой сто двадцать первой статьи («слишком страшно жили»); зеркальность названий произведений Л. Улицкой и В. Набокова. Домашнее прозвище Славочки «голубчик» и детское имя Лолита становятся символом «любовного недуга, идущего вразрез с общепринятыми нормами», греховностью которого исчерпывается глубокое родство «светлокожего вдовца» из Америки с преподавателем марксистско-ленинской эстетики на «другом конце света».

Очевидно, что для рассмотрения художественного своеобразия ремейка «Голубчик» имеет значение не только «чужой» набоковский контекст, но и авторский контекст сборника рассказов «Первые и последние» с выраженной антитезой в его названии. Но при ближайшем рассмотрении деление героев Л. Улицкой на победителей и побежденных оказывается мнимым; как «первые», так и «последние» отличаются некой нравственной ущербностью, каким-либо телесным изъяном (болезнью), чем обусловлена их равная удаленность от выигрыша. Эта нравственная ущербность полнее всего обнаруживает себя на уровне гендерного поведения героев, в мире семейных или любовных отношений как наиболее мифологизированной сфере человеческого бытия.

В основе ремейка «Голубчик» ироническая интерпретация классической темы запретной любви на фоне гендерных стереотипов советской эпохи. Кроме того, само рейтинговое мышление, характерное для социально-исторической действительности «первых» и «последних», становится в рассказе объектом авторской иронии. Фамильярный тон повествования, телесно-сексуальная тематика, натуралистические детали и вольный культурологический комментарий подчеркивают, с одной стороны, свободу современного автора и, с другой стороны, обозначают ту степень социальной и личной свободы, которая принципиально недостижима для героев «свинцового века».

Упоминание имени Гумберт Гумберт в начале рассказа вводит мотив запретной страсти и возможного способа ее осуществления. Иронически сопоставляя условия задачи *здесь* и *там*, автор однозначно оценивает гумбертовский план женитьбы на «бедной Гейзихе» как бесчеловечный, но вполне допускает мысль, что на другом конце света «субтильный пожилой мужчина в крупных очках на мелочном личике», с несчастной склонностью к мужскому полу, составляет для Антонины Ивановны «блестящую партию».

Вероятно, должны существовать такие условия, при которых изначально ущербный брак «культурного профессора» и «кастелянши» может рассматриваться с позиции необыкновенного везения, нежданного счастья из золотых женских снов. Одно из них – гендерный рейтинг, где точно обозначено место Антонины Ивановны: она несколько не была

дамой и гражданкой могла бы считаться «с натяжкой»; ее относят к распространенной категории заурядных теток (тетёх), или безнадежных «сереньких индюшек». Характерно, что в портретном описании «серенькой индюшки» акцентируется наиболее выразительный признак телесной (сексуальной) непривлекательности героини – «толстые ноги» [2, с. 159]. По справедливому замечанию В. Руднева, ноги – это «символ плотской любви» [3, с. 471], неслучайно в рассказах сборника «Первые и последние» описание ног / обуви содержит основную гендерную характеристику героинь и оценку их телесной привлекательности. Так, на любопытные вопросы подружек об интимной стороне семейной жизни Антонина Петровна отвечает просто: «Да я живого-то... уж сколько лет не видала, и да ну его совсем, я уж и так привыкла» [2, с. 163].

Гендерные роли определяются в соответствии с устойчивым женским мифом об удачном замужестве, с общепринятой, закреплённой идеологически моделью женского поведения, где женщина ассоциируется преимущественно с бытом и «хранением домашнего очага» (с его неперемёнными атрибутами «стирка, готовка, уборка»). Таким образом, в мифологизированной реальности на «другом конце света» замужество по определению является одной из главных ценностей, символом женского жизненного успеха, открывая возможности, например, для чудесного превращения Антонины-кастелянши в почтенную супругу доктора философии (Ксантиппа Ивановна). Речь идет здесь о практической, материально-бытовой стороне семейных отношений, о таком мнимом выигрыше «последних», вдруг ставших «первыми», как комната восемнадцать с половиной метров, этаж пятый, окна во двор, дом шикарный на улице Горького, питание из кремлевского распределителя и т.д.

Брачные отношения в «мужском» мире также подразумевают сделку, взаимовыгодный договор на основе «ты – мне, я – тебе». Николай Романович скрупулезно составляет перечень брачных обязательств, согласно которому исключены «постельные радости» и межличностное общение («со мной-то он больше молчком молчит»), за что супруге полагается «отдельная комната, полное обеспечение, уважение, разумеется» [2, с. 162]. Слава-голубчик после смерти отчима женится по расчету, ради восстановления московской прописки, на какой-то «пропадающей алкашке».

Следует также подчеркнуть, что тема запретной любовной страсти в рассказе Л. Улицкой раскрывается с помощью цветовой и музыкальной символики. Первый портрет Славочки-отрока выписан исключительно в светлой гамме: «бледноволосый», «белейший лобик», «светлое изящное существо», «бледно-голубые глазки», «белесые ресницы» и т. д. Начало нового этапа в жизни Славы-юноши («сильная мужская любовь») окрашено темными тонами – его новый учитель появился в «один из темных, но еще теплых вечеров», отделившись от

«группы темных фигур», а глаза Славы в момент их первой встречи были «зеркально-черными». Трагический финал новой жизни героя так представлен с точки зрения Евгении Рудольфовны, приехавшей на опознание: «Опознавать там было нечего. Это было какое-то черное тряпье, почти земля, очень страшная земля» [2, с. 193]. Отметим виртуозное обыгрывание автором речевых штампов «золотой сон», «золотое детство». В первом случае авторская ирония корректирует читательские ожидания относительно «блестящей партии» для Антонины Ивановны (не всё то золото, что блестит); а во втором случае объектом разрушительной иронии становится миф о золотом (счастливом) детстве в советском обществе: «все, о чем только мог мечтать Гумберт Гумберт» досталось Николаю Романовичу [2, с. 170].

Мотив музыки / музыкальности связан, прежде всего, с утонченным миром духовности, сферой осуществленной свободы и неосуществленного высокого предназначения человека. Своей музыкальной одаренностью, редким дарованием «слышать» музыку Слава расплачивается за ту несчастную склонность к мужскому полу, которую воспитал в нем отчим. Так, одержимость героя «сильной мужской любовью», горячее желание быть любимым мужчиной разрушает духовное начало, гармонию (музыку) внутреннего мира, о чем свидетельствует его признание Евгении Рудольфовне в том, что музыки он давно уже не любит, а «любит только звуки». Кроме того, в рассказе Л. Улицкой музыка является средством эстетизации однополый любви (сообщество московских мелогомофилов) наряду с эротическими эвфемизмами Николая Романовича («райский сад», «роза Содома»). Ночь посвящения Славы в тайны телесной страсти ознаменовала для него конец периода «золотого детства», т.е. закономерный переход от «эстетики» любви к «физиологии» любви с познанием такого ее наслаждения, «что никакой музыке и не снилось» [2, с. 189]. Важно отметить, что музыка пробуждает в душе героев возвышенные чувства любви и трогательной дружбы: Слава и его единственная подруга Женя говорили только о музыке, под музыку Вагнера Женя влюбилась в Славу, а он тогда впервые «всей душой к ней рванулся» [2, с. 180].

Таким образом, в рассказе «Голубчик» Л. Улицкая создает особый тип иронического литературного ремейка, где набоковский оригинал, роман «Лолита», служит отправной точкой для переосмысления мифов о любви и браке, идеологически обоснованных реальностью советской эпохи 1950–1960-х гг. Изучение авторских стратегий гендерной игры с классикой должно явиться предметом отдельной работы, посвященной малой прозе Л. Улицкой.

Список использованной литературы

1. Лызлова С. М. Спальная кофта, ночной чепец и ортопедические туфли для Пиковой дамы / С. М. Лызлова // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-

- методический сб-к. – Вып. XXI. – Славянск : СГПУ, 2011. – С. 350 – 354.
- 2. Улицкая Л.** Голубчик / Л. Улицкая // Улицкая Л. Первые и последние : рассказы. – М. : Изд-во Эксмо. – С. 158-195.
- 3. Руднев В.** Энциклопедический словарь культуры XX века : Ключевые понятия и тексты / В. Руднев. – М. : Аграф, 2003. – 608 с.

Лызлова С. М. Гумберт Гумберт на «іншому боці світу» (на матеріалі оповідання Л. Уліцької «Голубчик»)

У статті розглянуто оповідання Л. Уліцької «Голубчик» як різновид іронічного літературного ремейку, в якому роман В. Набокова «Лоліта» слугує відправною точкою для переосмислення гендерних міфів радянської доби про любов і шлюб. Ремейк Л. Уліцької аналізується у двох аспектах – інтертекстуальні зв'язки з романом «Лоліта» та авторський контекст збірки «Перші та останні». Особливу увагу приділено символіці кольору та музики.

Ключові слова: деміфологізація, антитеза, іронічний ремейк, гендерні ролі.

Лызлова С. М. Гумберт Гумберт на «другом конце света» (на материале рассказа Л. Улицкой «Голубчик»)

В статье рассматривается рассказ Л. Улицкой «Голубчик» как разновидность иронического литературного ремейка, в котором роман В. Набокова «Лолита» служит отправной точкой для переосмысления гендерных мифов советской эпохи о любви и браке. Ремейк Л. Улицкой анализируется в двух аспектах – интертекстуальные связи с романом «Лолита» и авторский контекст сборника «Первые и последние». Особое внимание уделяется цветовой и музыкальной символике.

Ключевые слова: демифологизация, антитеза, иронический ремейк, гендерные роли.

Lyzlova S. M. Gumbert Gumbert on the «Other Side of the World» (by the story «Golubchik» of L. Ulitskaya)

The article deals with the story of L. Ulitskaya «Golubchik» to which V. Nabokov's novel «Lolita» serves as a starting point for the rethinking of soviet gender myths about love and marriage. The story of L. Ulitskaya «Golubchik» is considered as a variant of ironical literary remake. L. Ulitskaya's remake is analyzed in two aspects – intertextual connections between the novel «Lolita» / the story «Golubchik» and the author's context of the storybook «The First and the Last». The special attention is paid to colour and musical symbolism.

Key words: demifologization, antithesis, ironical remake, gender roles.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Дмитренко В. І.

УДК 821

В. В. Нестерук

**О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ МАЛЫХ ЖАНРОВ
РУССКОЙ РЕАЛИСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ
КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА**

Современная русская литература представляет собой сложное явление, которое зачастую не укладывается в традиционные литературоведческие рамки. В частности, это касается жанровой системы. Литературный процесс XX в. характеризуется стремлением к эксперименту во всех отношениях: содержательный пласт включает темы, которые не могли быть предметом рассмотрения классической литературы до XIX в.; новаторство в форме отразилось в разветвленной системе жанров, которая к периоду рубежа XX – XXI вв. ознаменовалась расцветом авторских определений; родовой синкретизм и синтетизм находит свое проявление на всех уровнях организации текста современного произведения. В 1986 г. театральный критик И. Вергасова высказала утверждение, которое остается актуальным по сей день: «Очевиден и не случаен факт, что современная драматургия, как правило, уходит от жанровых кульминаций, от чистых жанров» [6, с. 252]. К началу нового столетия указанная особенность вышла за пределы драматургии и распространилась на всю русскую литературу. Предметом нашей статьи является рассмотрение особенностей системы малых жанров русской реалистической прозы рубежа XX – XXI вв.

Наряду с активизацией жанровых авторских характеристик можно отметить практически полное отсутствие литературоведческих исследований по вопросу. Традиционная теория жанра разработана основательно еще до середины XX в. (работы С. Аверинцева, М. Бахтина, Н. Лейдермана, Ю. Лотмана, В. Хализева и др.), однако изменения в жанровой системе рубежа XX и XXI вв. остаются вне поля современной литературной теории и критики. Можно назвать несколько имен ученых, которые обращались к заявленной проблеме, – М. Звягина, Е. Любезная, Т. Маркова, Л. Черниенко, но эти исследования, естественно, не могут исчерпать проблему.

Разрушение или, точнее, расширение традиционной жанровой системы началось с распространения модернистских тенденций в мировой литературе. В начале XX в. классические жанры обогащались элементами из других родовых форм («эпический театр» Б. Брехта, «лиро-эпос» Дж. Джойса), к концу века стали преобладать авторские номинации, которые дополняют не столько формальный пласт произведения, сколько являются своего рода подсказкой к плану содержания. Т. Маркова усматривает в активизации авторских жанровых номинаций кризис жанрового сознания современных русских писателей:

«Авторское жаровое определение задает образ, который становится значимой частью текста, включается в образную структуру произведения, становится выражением авторской позиции» [2]. Л. Морозова, ссылаясь на М. Гиршмана, отмечает, что «теоретико-литературные исследования последнего времени убедительно доказывают неразрывную связь родожанровой доминанты со стилевой целостностью: в индивидуально-авторскую эпоху жанры взаимодействуют и взаимообогащают друг друга, трансформируя жанровые традиции и создавая систему полижанровых взаимосвязей, в которой жанровое равняется родовому, а род выявляет себя в лично-индивидуальной жанровой уникальности» [3, с. 156]. При этом зачастую усиливается стремление авторов к включению в текст нехудожественных элементов, которые призваны объективировать повествование.

Движение к разрушению традиционных жанров наблюдается в нескольких направлениях. Одним из них является синтез родовых элементов и даже элементов из других областей искусства (явление, существовавшее и ранее, однако, скорее, как исключение), например, *стихотворения в прозе* («Полет жука» А. Алёхина), *повествование в 23 картинах с музыкальным сопровождением* («Тайный язык птиц» В. Голованова), *роман-пьеса* («Моя защита» Г. Ахметзяновой), *концерт в 7 частях* («Любая любовь» И. Одегова), *сорок девять эпизодов одной весны* («Заброшенный сад» О. Ермакова) и т. д. Также возможно включение в номинацию жанров из смежных речевых сфер (*монолог у телевизора* «Олдскульщик» П. Ершова, *пьеса для чтения* «Виталий» А. Василевского). Подобное расширение жанрового определения, безусловно, помогает читателю сформировать определенное представление как о содержании текста, так и раскрыть некоторые биографические данные об авторе. Например, название жанра «концерт в 7 частях» «Любая любовь» дает основание полагать, что И. Одегов имеет непосредственное отношение к музыке (действительно, писатель, помимо литературной деятельности, также пишет музыкальные произведения). Тем более что форма музыкального концерта в «Любой любви» соблюдена достаточно четко: имеется главная тема, которая встречается в нескольких частях, вариативно обыгрывается и дополняется, есть несколько тем побочных. Читатель, которые обладает знаниями о музыкальной форме, сможет понять из текста несколько больше, полнее открыть и произведение, и автора.

«Любая любовь» также отражает такую тенденцию в современной реалистической литературе, как осколочность, клиповость мышления человека нового тысячелетия. Все 7 частей концерта объединены общим названием, общей линией – любви во всех ее проявлениях, иногда общими мотивами, однако на этом целостность произведения заканчивается. Клиповое сознание подразумевает отсутствие целостного представления о мире, о жизни. Жизненные события воспринимаются человеком как цепь случайных фактов,

которые не имеют логической связи, причинно-следственных отношений. Парадоксально, что клиповость свойственна современным текстам даже реалистического направления, в котором принцип детерминизма является базовым. «Любая любовь» представляет собой части мозаики, общая картина которой должна сложиться к реальную жизнь. Сам процесс складывания частей предоставлен читателю, который должен самостоятельно сформировать целостное представление, становясь тем самым соавтором, соучастником акта творения текста.

Еще одно направление трансформации заключается в том, что авторские жанровые названия определяют объем произведений – чаще всего в сторону сокращения от традиционного: *маленькая повесть* «Юнги Северного флота» И. Савельева, *короткие рассказы* «Отъезд» И. Оганджанова, *маленькая поэма* «Одноклассники.ru» А. Аркатовой и пр. Стремление к лаконичности, к максимальному сжатию текста – тенденция, которая наметилась еще в 90-е гг. XX в., что объясняют различными причинами, чаще всего – ускорением темпа жизни и существенными переменами в социальном функционировании литературы как вида искусства.

Минимализация объема текста художественного произведения проявилась в современной русской литературе созданием нового жанра – виньетки. Создатель этого жанра и практически единственный автор, который пишет в этом жанре, – А. Жолковский. Хотя писатель живет и работает в США, но относит себя к русской литературе, активно печатается в России. Виньетка – это жанр, который включает в себя одновременно элементы и фикшн-литературы и нон-фикшн. В основе лежит факт из жизни, который художественно обработан автором и заключен в рамки очень короткого рассказа, почти анекдота, только без обязательной юмористической составляющей. По словам самого А. Жолковского, «виньетка – это художественное изделие, требующее обработки и отбора, а вовсе не любой эпизодиз жизни. Виньетка – это не просто байка, виньетка – это литературный факт» [5]. В 2009 г. в журнале «Новый мир» (№№ 2, 7) автор дважды публиковал виньетки – «Эффект бабочки» и «Двойная спираль». Литературные байки – жанр, который неоднократно приносил успех авторам (например, «Легенды Невского проспекта» М. Веллера), сокращенный вариант баек открывает новые возможности для авторов и вполне вероятно, что в ближайшем будущем будет пользоваться определенной популярностью у молодых писателей.

Включение нон-фикшн элементов и даже использование их в качестве основы помогло П. Басинскому, известному современному писателю и литературному критику создать *документальную повесть* «Шамординский ужас» – историю последних недель жизни Л. Н. Толстого. Писатель не впервые обращается к документалистике и обещает повествование в художественную форму: в 2008 г. им была опубликована книга «Максим Горький: миф и биография». В создании произведений подобного рода Т. Маркова усматривает авторскую

установку «через судьбу и творчество того или иного литератора передать собственное видение и понимание не только текста, но мира» [2]. Появление таких произведений – замечательный факт современной литературы, поскольку авторы используют сведения, полученные из архивных документов, открытые факты, которые в целом расширяют сведения о предмете исследования, а также при помощи образной речи делают такие тексты доступными для широкой читательской аудитории.

Самое заметное изменение жанровой номинации касается введения смыслового компонента. Трансформации происходят практически со всеми устоявшимися жанрами – как большой, так и малой формы, но с одним принципиальным различием: авторское расширение номинации романа усиливает преимущественно содержательный элемент («Временитель: роман о дружбе и любви» С. Есина, «Пирамида: Роман-наваждение в трех частях» Л. Леонова), а нетрадиционные названия малых жанров могут выполнять несколько функций – в зависимости от авторских установок.

Во-первых, как уже было сказано, в выделении жанра задается определенная тема, которая раскрывается автором в произведении. По утверждению Л. Черниенко, «в большинстве случаев формулировка жанра – ключ к произведению» [4, с. 165]. Так, *отпускная повесть* «Однокурсники» В. Березина настраивает читателя на восприятие текста с позиции ситуации отпуска и всех ассоциаций, с ней связанных: это и ощущение свободы от рутинных семейных дел, и мотив передвижения – в пространстве и времени. Жанровое определение является в подобных случаях источником информации для читателя, как полагает Е. Любезная, отмечая жанровые особенности литературы конца века: «Постоянная работа над публицистическими жанрами усилила социальную тональность прозы многих современных русских писателей, определив такую черту их прозы, как повышенная информативность» [1]. Публицистичность текстов увеличивается не только внедрением жанров (например, эссе) в прозу, но и расширением традиционных прозаических жанров при помощи авторских номинаций (*житейские истории* «Не забудь» Б. Екимова).

Во-вторых, одной из функций авторского наименования жанра является игра с читателем как специфика постмодернистской эстетики. Проникновение постмодернистских элементов даже в реалистические произведения – характерная черта литературы конца XX – начала XXI вв. После ознакомления с названием произведения и жанровым определением читатель оказывается включенным в игру: он выстраивает предполагаемую модель развития сюжета, додумывает то, что, возможно, недосказано автором, т. е. становится соавтором читаемого текста. Примером может служить уже упомянутый концерт в 7 частях «Любая любовь» И. Одегова. А *эпизоды* «Былое и выдумки» Ю. Винер в названии произведения содержат парафраз на знаменитое «Былое и думы» А. Герцена.

Помимо этого, в выделении авторских названий жанров можно обнаружить и намеренную эпатажность — привлечение повышенного внимания к произведению — как к явлению литературы или же к содержанию текста. Современный читатель «избалован» многообразием продукции развлечения разного сорта, в том числе литературного, поэтому яркое неординарное название, дополненное броской жанровой номинацией повышает конкурентоспособность текста. Например, *реконструкция скелета* «1919 – 2020» К. Драгунской или поэтическая *поэма распада* «Mallennium» Е. Бершина.

Тенденцией современной литературы можно назвать и подчеркнутую жизненность материала художественного произведения. Понятно, что чаще всего писатели-реалисты переосмысливают собственный опыт, явления из реальной жизни, но именно на рубеже XX и XXI вв. они выводят этот компонент в название жанра: *жизнейские истории* «Не забудь» Б. Екимова, *рассказы из жизни* «Обнаженная натура» С. Василенко. Такая жанровая номинация призвана априори вызвать у читателя доверие, поскольку история из собственной жизни всегда воспринимается ближе.

Еще одним способом привлечения внимания читателя является создание гибридных жанров. Так, *маленькая поэма* «Одноклассники.ru» А. Аркатовой не просто включает авторскую жанровую номинацию, но и представляет собой синтез поэтической формы, эпистолярной, биографической и повествовательной с элементами нон-фикшн. Тема, заявленная в названии, оригинальным образом преломляется писательницей в виде отрывков из писем героине по имени Аня (возможно, самой Аркатовой), которые затрагивают темы судеб бывших одноклассников и которые перемежаются краткими биографическими справками-воспоминаниями и поэтическими вставками о школьной жизни и детстве. Примечательно, что публиковалась эта поэма в авторской редакции: намеренно приближая текст к читателю, А. Аркатова не всегда соблюдает ритм и рифму в стихотворениях, а также прибегает к несоблюдению норм орфографии.

Таким образом, можно сделать вывод, что система малых жанров современной русской реалистической прозы претерпевает значительные трансформации. Расширение жанровых номинаций выходит за пределы сугубо формальной сферы организации текста и включается в содержательный пласт произведения. Установка на эксперимент является одной из принципиальных при создании собственного определения жанра автором и выводит произведение на качественно новый уровень.

При дальнейшей разработке проблемы можно осуществить попытку систематизировать все разнообразие авторских жанровых номинаций, существующих в современной русской литературе. Изучение соотношения названия жанра и содержательной стороны может расширить традиционную жанровую систему и составить более

адекватную картину нынешнего ее состояния. Кроме того, можно исследовать оригинальные номинации определенных произведений конкретных писателей в контексте их творчества, определяя специфику индивидуального авторского стиля.

Список использованной литературы

- 1. Любезная Е.** Авторские жанры в художественной публицистике и прозе Татьяны Толстой : дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 / Елена Валерьевна Любезная. – Тамбов, 2006. – 196 с.
- 2. Маркова Т.** Авторские жанровые номинации в современной русской прозе как показатель кризиса жанрового сознания [Электронный ресурс] / Т. Маркова // *Вопр. лит.* – 2011. – № 1. – Режим доступа : <http://www.magazines.russ.ru/voplit/2011/ma15/html>
- 3. Морозова Л.** До питання про жанрову своєрідність творів епістолярної літератури / Л. Морозова // *Наук. зап. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Сер. «Літературознавство».* – 2008. – Вип. 1 (53). – Ч. 2. – С. 156 – 164.
- 4. Черниенко Л.** О некоторых особенностях жанрово-родовой системы современной русской драматургии / Л. В. Черниенко // *Наук. зап. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Сер. «Літературознавство».* – 2012. – Вып. 1 (69). – Ч. 2. – С. 165 – 172.
- 5. Эдельштейн М. А.** Жолковский: «Виньетка не просто байка – это литературный факт» [Электронный ресурс] / М. Эдельштейн. – Режим доступа : <http://www.litkarta.ru/dossier/edelstein-zholkovskiy-interview/>
- 6. Юрский С.** Исхожу из опыта... Беседу ведет театральный критик Ирина Вергасова // *Совр. драматургия.* – 1986. – № 3. – С. 248 – 255.

Нестерук В. В. Про деякі особливості малих жанрів російської реалістичної прози кінця ХХ – початку ХХІ століття

У статті піднімається проблема авторських жанрових номінацій у сучасній російській реалістичній прозі. Досліджуються нетрадиційні назви жанрів на прикладі творів малої форми. Автор спробував проаналізувати основні стратегії при найменуванні жанрів сучасними письменниками, визначаються базові жанрові межі творів малої прози. Також особливу увагу приділено особливостям і тенденціям в літературі рубежу ХХ і ХХІ ст., які знаходять своє віддзеркалення на формальному і змістовному рівнях організації текстів творів малих жанрів російської прози.

Ключові слова: жанр, проза, форма твору, експеримент, автор, трансформація.

Нестерук В. В. О некоторых особенностях малых жанров русской реалистической прозы конца ХХ – начала ХХІ века

В статье поднимается проблема авторских жанровых номинаций в современной русской реалистической прозе. Исследуются нетрадиционные названия жанров на примере произведений малой

формы. Автором производится попытка проанализировать основные стратегии при наименовании жанров современными писателями, определяются базовые жанровые черты произведений малой прозы. Также особое внимание уделяется особенностям и тенденциям в литературе рубежа XX и XXI вв., которые находят свое отражение на формальном и содержательном уровнях организации текстов произведений малых жанров русской прозы.

Ключевые слова: жанр, проза, форма произведения, эксперимент, автор, трансформация.

Nesteruk V. V. About Some Peculiarities of Small Genres of Russian Realistic Prose at the Border of XX and XXI Centuries

In the article, a problem of author genre nominations in modern Russian realistic prose is risen. The untraditional names of genres are probed on the example of works of small form. The author Makes an attempt to analyze basic strategies at the name of genres by modern writers, the base genre lines of works of small prose are determined. Also the special attention is spared to the features and tendencies in literature of border of XX and XXI cen., which find reflection on the formal and content levels of texts organization of the Russian prose works of small genres.

Key words: genre, prose, form of work, experiment, author, transformation.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Андрущенко О. А.

УДК 821.161.1-1.09+929Вертинский

А. А. Плотникова

**КИНЕМАТОГРАФИЧНОСТЬ КАК ПРИЁМ В
ТВОРЧЕСТВЕ А. Н. ВЕРТИНСКОГО**

Исследуя творчество выдающегося артиста XX века Александра Николаевича Вертинского, учёные рассматривали его как синтетический вид искусства, указывая на приёмы кинематографичности, используемые автором. Так, О. Горелова пишет: «В конце 20-х – 30-х гг. кинематограф как вид искусства превращается в объект рефлексии А. Н. Вертинского-художника» [1, с. 167]. Однако в данной статье хотелось бы уделить особое внимание использованию приёма кинематографичности в творчестве А. Н. Вертинского, как следствие взаимовлияния искусства кинематографа на формирование художественного мира поэта.

Целью статьи является исследование кинематографичности в творчестве поэта. Основными задачами видятся рассмотрение использования приёма кинематографичности на разных этапах творчества поющего артиста.

Проявлениями кинематографичности в литературе занимались многие исследователи. Так, Борис Успенский («Поэтика композиции») рассматривал применение техники монтажа в художественном произведении. Умберто Эко в своих работах, посвящённых итальянской литературе, исследовал проблему кинематографичности в композиционной организации текста. Наиболее полное определение кинематографичности предлагает И. А. Мартынова в работе «Киновок русского текста: парадокс литературной кинематографичности»: «это характеристика текста с монтажной техникой композиции, в котором различными, но прежде всего композиционно – синтаксическими средствами изображается динамическая ситуация наблюдения. Вторичными признаками литературной кинематографичности являются слова лексико-семантической группы Кино, кино-цитаты, фреймы киновосприятия, образы и аллюзии кинематографа, функционирующие в тексте. Кинематографический тип текста подчеркнуто визуален в самом характере своего пунктуационно-графического оформления и членения» [2].

В процессе синтеза искусств музыка, наряду со словом и приёмами репрезентации, влияют на всю организацию повествования и исполнения аристок поэта. Однако ещё в ранний период творчества Вертинский знакомится с кинематографом и режиссёрами. Он пишет о своих первых шагах в кино: «И ещё до того, как я начал выступать со своими песенками, мне довелось подрабатывать на первой русской кинофабрике Ханжонкова» [3, с. 95]. Тогда же, он знакомится с Верой Холодной, которая становится первым образцом русской кинозвезды. Так же она становится музой поэта: «Я был, конечно, равнодушен к Вере Холодной, как и все тогда. Посвящая ей свою новую, только что написанную песенку «Маленький креольчик», я впервые придумал и написал на нотах: «Королеве экрана». Титул утвердился за ней. С тех пор ее называла вся Россия, и так писали на афишах» [3, с. 98]. Так в жизнь и творчество артиста, вошёл Великий Немой кинематограф, что не могло не отразиться на приёмах формирования, как произведения, так и всего мира.

На протяжении всего творческого пути артист неоднократно обращался к кино, о чем свидетельствуют разного рода отсылки: посвящения актрисам, лексемы, характеризующие мир кино. Рассматривая творчество А. Н. Вертинского, можно выделить глубинную и лексическую кинематографичность, характерную для его идиостиля.

На глубинном уровне кинематографичность раскрывается в «режиссировании» произведений. Для многих произведений автора характерен монтажный принцип построения произведений: с помощью

композиционно-синтаксических средств достигается эффект динамической ситуации наблюдения. Например, в стихотворении «Минуточка» мы видим планомерную смену кадров общего плана: игра детей на пляже, шум моря, старенькая будка; и крупного плана прощания в августовском парке: разговор Люлю и героя, его слезы, ласковый голос девочки. Автор как бы наблюдает со стороны за динамикой действия, строя своеобразный видеоряд, где повторяющийся рефрен сводит сюжет к тематическому единству.

В своей статье «Рассуждение о литературной кинематографичности в докинематографическую эпоху» Е. Овчарова пишет: «Кинематографический тип текста подчеркнуто визуален в самом характере своего пунктуационно-графического оформления и членения, а кинематографический дискурс имеет функционально-смысловую основу. Кинематографический дискурс обусловлен потребностью автора руководить восприятием читателя-зрителя, динамизировать изображение наблюдаемого, столкнуть фрагменты наблюдаемого в парадоксальном монтажном сопряжении, осуществляя неожиданные перебросы в пространстве и времени, варьируя крупность плана, сжимая или растягивая время текста» [4]. Как образец кинематографического текста у Вергинского мы можем рассматривать стихотворения, посвящённые Вере Холодной: «Лиловый негр», «Маленький креольчик», «Ваши пальцы». Их объединяет посвящение одной актрисе и любовная тема, но текст художественных произведений сконструирован не только на основании повествования о любви к героине, ее измене и смерти; он представляет собой запись видеоряда: на основании которой, читатель видит ход событий, которые складываются из фрагментов целостной картины, демонстрируемые автором.

Ах, где же Вы, мой маленький креольчик,
Мой смуглый принц с Антильских островов,
Мой маленький китайский колокольчик,
Капризный, как дитя, как песенка без слов? [3, с. 279].

Уменьшительно-ласкательные суффиксы, интимный тон, выраженный через местоимение «мой», свидетельствуют о близости лирического героя и героини, что характерно для ранней лирики поэта. Построение предложений свойственно песенному искусству – мы слышим рефрен, да и само стихотворение обладает определённой музыкальностью.

В стихотворении «Лиловый негр» мы встречаем характерный приём кинематографичности – предложения краткие и графически оформленные как риторические вопросы:

Где Вы теперь? Кто Вам целует пальцы?
Куда ушёл Ваш китайчонок Ли?.. [3, с. 279].

Вместо ответов на вопросы мы видим мелькающих героев-любовников: «любили португальца», «с малайцем Вы ушли», «китайчонок Ли», «Лиловый негр» – роли их мимолётны и эпизодичны,

каждого характеризует всего одно предложение – кадр. Таким образом, возникает сюжет жизни актрисы – кинематографический видеоряд, где у каждого героя описаны реплики и движения, словно в киносценарии. Ариэтки Пьеро – это мини-пьесы, особенность которых состоит в необходимости единения исполнения песни и обыгрывания ее актёром, они обладают особой сценичностью и в отрыве от музыки и манеры исполнения утрачивают свою индивидуальность и уникальность.

В стихотворении «Ваши пальцы пахнут ладаном» мы видим смерть актрисы, она навсегда покинула героя, безвозвратно. На его зов никто не даст ответ:

Ничего теперь не надо нам,
Никого теперь не жаль [3, с. 279].

Повторяющийся рефрен обладает повышенной экспрессивностью, что даёт импульс читателю к восприятию всего текста, накаляя интерес и сопереживание, в целях коммуникации между ним и автором.

Действие стихотворения проходит в церкви, где дьякон отпевает умершую актрису. Крупным планом даны детали ее образа: пальцы, ресницы. Камера как бы следит за происходящим, фокусируясь на деталях: борода дьяка, пыль на иконах.

Говоря о цветовом содержании произведения, нельзя не отметить черно-белую гамму немого кино. Для Вертинского черно-белый контраст был одним из излюбленных приёмов (включая костюмы и грим Пьеро). Данное стихотворение – черно-белый фильм, в котором отражается борьба вечного: добра и зла, жизни и смерти. Любопытно, что земная мирская жизнь, наполненная трагизмом похорон, окрашена в тёмные тона – дьякон в чёрной сутане, тёмные иконы в полумраке церкви, а вот смерть как избавительница, дающая упокоение, светла:

Сам Господь по белой лестнице
Поведёт Вас в светлый рай [3, с. 280].

Мир героя – черно-белый, с его полутонами серого. В этом мини-фильме запечатлены не только похороны актрисы, но и душевные терзания героя, тоска и осознание неизбежности. Только единственный раз мы видим цветное изображение – синий край, где синий – цвет надежды, божественного прощения и просветления.

Таким образом, в раннем творчестве А. Н. Вертинского присутствуют формы проявления кинематографичности, однако в большинстве своём это техника монтажа в построении сюжета ариэтки, череда крупных и общих планов. В период эмиграции данный приём переходит на лексический и тематический уровень. Если на раннем этапе речь об актрисе кино идёт только в стихотворениях, посвящённых Вере Холодной, то в период эмиграции кино упоминается во многих произведениях. Кино становится темой, а героями – актёры и актрисы («Принцесса Мален», «Актрисе», «Кино-кумир», «Гуд бай»). Вероятно,

на артиста повлияло близкое знакомство с киномиром и посещение Голливуда.

В стихотворениях, посвящённых актёрам, присутствуют как нотки иронии, так и нотки разочарования – к сожалению, мир кино – это мир иллюзий, фальши и лжи, в котором все не настоящее – герои, чувства, эмоции. Это пустота, которая наполняет душу кино лицедея. Так, в стихотворении «Испано-сюиза» мы видим образ машины, увозящей мечты и чаяния (семантика голубого цвета), символ благополучия и роскоши кинозвезды. Сама актриса изображается контрастно:

Вы царица экрана и моды,
Вы пушисты, светлы и нахальны,
Ваши платья надменно-печальны,
Ваши жесты смелы от природы [3, с. 328].

Однако, жизнь ее не столь радужна – все пропитано фальшью и неискренностью, все смешалось – кино и реальность: «И для Вас все лакеи и лорды / Перепутались в кино-тумане» [3, с. 328]. От красивых лиц уже давно «тошнит на экране», а реальной любви просто нет, ведь

Как обидно, как больно и жалко –
Полюбить неживого урода [3, с. 328].

Реальные мужчины не интересны, а «герой фабрикуется в кино» [3, с. 328], интересно использование слово «фабрикуется» – заведомо несущую негативную окраску – исключается уникальность, а героичность ставится на конвейер. Не случайно Голливуд называют фабрикой. Так, актриса, которую любят все, сама лишена простого человеческого счастья и возможности любить.

В стихотворении «Гуд-бай» поэт изображает сценарий жизни актрисы, монтирует жизнь поклонника, посвятившего себя актрисе. Сама она играет свою роль – всегда в образе, всегда следует установленному сценарию, а герой вынужден следовать предложенной ему роли:

Надо розы приносить
И всегда влюблённым быть,
Не грустить, не ревновать,
Улыбаться и вздыхать [3, с. 350].

В стихотворении преобладают глаголы, что создаёт постоянную динамику действия. По мере развития сюжета скорость действия как бы усиливается, меняются эпизоды, один кадр сменяет другой, а вот финальной сцене все замирает, и лишь выстрел спасает героя от разочарования и лицемерия:

Нет. Уж лучше в нужный срок
Медленно взвести курок
И сказать любви: «Прощай!..»
Гуд бай [3, с. 351].

Читатель слышит даже звук выстрела, который снимает с героя все обязательства. Финал прост – смерть сминает все маски.

Продолжение данной темы мы видим в стихотворении «Кино-кумир»: жизнь актёра – вечная игра, в которой он утратил личность, все его образы лишь маски, за которыми уже нечего. Образ актёра представлен в динамике действия: он очарован – отдался страсти – проснулся в нем клоун – стал апостолом – заснул. Оказалось, что он «просто кривлялся душой как попало» [3, с. 341]. Наибольшее эмоциональное напряжение и разочарование мы видим в последних строчках:

И был неживой –
Нарисован! [3, с. 341].

Это всего лишь иллюзия, где нет реальной души. Кино – это лоск, иллюзия, за которой нет ничего кроме пустоты. Продолжение темы кино следует в стихотворении «Актрисе», посвящённом Анне Стэн. Разочарование в реальной любви приводит актрису к побегу в мир кино. Не испытав любви («О какой там любви говорят эти страшные люди? / И за что их любить, этих мстительных злых обезьян!» [3, с. 348]), героиня предпочитает бесчувственность экрана. «Голубые ледники» веют холодом, а сердце превратилось « в темно синий гранит», который не растопит жар любви. Она обжигает, а бенгальский огонь не даёт тепла, он из мира кино. В ее уходе из реального мира протест, она желает «Улыбаться с экрана во тьму никому – никому из людей» [3, с. 349].

Таким образом, на тематическом уровне тема кино является одной из ведущих в период эмиграции, а на лексическом и композиционных уровнях артист продолжает использовать приём кинематографичности.

В творчестве автора слова, музыка и артистизм исполнения взаимообогащают друг друга, формируя синтетический вид искусства, создавая трёхмерные зрительные образы. В последний период творчества влияние кинематографа на композиционную и образную структуру произведения усиливается. Будучи знакомым с Великим Немым и Голливудом, артист тщательно подбирает свои роли, взвешивает и принимает решение о том, играть или нет. Естественно, что под влиянием активной кинодеятельности, кинематографичность проявляется и в литературном творчестве автора периода постэмиграции.

Так для стихотворения «Я всегда был за тех, кому горше и хуже» свойственен монтажный принцип построения. Возникают крупные планы ролей героя, а затем следуют общим планом смены ролей, грима, жизнь героя проплывает перед глазами читателя, создавая иллюзию видения пронёсшейся человеческой жизни. Обращаясь к миру артистов, продолжая традиции предыдущих этапов творчества, поэт возвращается к теме актёра. Примером может служить стихотворение «Маленькие актрисы», где актрисы отдают на алтарь искусства саму жизнь и женское счастье. Трагедия актрисы представлена и в стихотворении «Мыши», где героиня отказалась от всего, даже от простого женского счастья, не получив взамен ничего, кроме нереализованных амбиций и пустоты

души. Герой разглядел наконец-то «бездарь» в своём идоле, для которого любовь – лишь репетиция сцены, «оттачивание мастерства». Поэт говорит – без души не может быть таланта! Попытка играть без глубокого сопереживания и чувств есть не что иное, как подделка.

Детализация по отношению к теме детства, проблемам и душам детей, характерный для всего творчества поэта, является отличительным признаком кинематографичности в творчестве поэта, и представлен в стихотворении «Детский городок». В этом стихотворении мы видим построенный и срежиссированный видеоряд: сцена на пляже – крупный план: разговор детей – как эпилог финальная сцена. Прорисованная графически прямая речь детей и членение на кадры схожи со структурой сценария. Каждая мини-сцена имеет эмоциональную и смысловую законченность, что усиливает схожесть с раскадровкой. Автор с позиции режиссёра наблюдает за динамическим действием в произведении, он построил вымышленный город, где в довольно мирной атмосфере, которая создаётся излюбленными цветами поэта (голубой, лиловый), звукописью (шум прибоя, пение соловья), дети строят новый город. Картина общего плана создаёт умиляющую атмосферу – дети играют, солнце садится, слышен соловей. Покой вечера контрастирует со словами детей. В их голосах мы слышим неприкрытую тревогу, дети открыты, святы, они хотят мира, покоя и любви, чисто и светло говорят о трагических вещах, с наивностью. Они ищут защиты от тех, кто осиротил их, от людей-зверей, но мечта их иллюзорна – им не от кого ждать защиты. И тогда они наивно взывают к высшим силам, ведь на небе они будут защищены, обогреты и любимы. Лишённые ласки, они стараются оберегать все живое, что есть рядом с ними. Дети знают – на небе позаботятся: «Там есть ангелы. Вроде как люди, но – птицы. / Пусть они нас научат летать...» [3, с. 378]. Но война искалечила сознание детей, и даже символы добра утрачивают своё прямое значение, заставляют засомневаться в глубинной доброте Божьего мира. Автор выступает в стихотворении как режиссёр, о чем свидетельствуют краткие ремарки и приём монтажа в построении композиции. Он невольный свидетель происходящего, без возможности что-то изменить или чем-то помочь.

Таким образом, проанализировав творчество А. Н. Вертинского, можно выделить характерные признаки кинематографичности: на глубинном уровне это монтаж в построении стихотворения; наличие лексем и аллюзий, относящихся к кинематографу. Образы в стихотворениях представлены в динамике движения, «эпизодические» образы поочерёдно входят в состав монтажа, создавая целостность зримой картины. Авторская модальность выражается в текстах с помощью кинематографических приёмов (отношение автора-наблюдателя к происходящему). Воспоминания или внутренние монологи персонажей, представленные несобственно-авторской или несобственно-персонажной речью, выстроены как реплики актёров. Приёмы кинематографичности в творчестве поэта, обусловленные как

экстралингвистическими, так и собственно лингвистическими факторами, являются характерными признаками идиостиля поэта.

В перспективе дальнейшего исследования данного вопроса видится рассмотрение кинематографичности как одного из первостепенных признаков художественного мира А. Н. Вертинского.

Список использованной литературы

- 1. Горелова О. А.** Александр Вертинский и ироническая поэзия серебряного века : [Электронный ресурс]: дисс. канд. филол. наук: спец. 10.01.01. «Рус. л-ра» / О. А. Горелова. – М. : РГБ, 2006. – 187 с.
- 2. Мартъянова И. А.** Киновек русского текста: парадокс литературной кинематографичности / И. А. Мартъянова. – Спб. : Сага, 2002. – 240 с.
- 3. Вертинский А. Н.** Дорогой длиною... Мемуары, стихи и песни, рассказы и зарисовки, письма, фотографии / Александр Вертинский / Сост. и вступ. ст. Ю. Томашевского. – М. : Астрель, АСТ, 2009. – 607 с.
- 4. Овчарова Е. Э.** Рассуждение о литературной кинематографичности в докинематографическую эпоху [Электронный ресурс] / Е. Э. Овчарова. – Режим доступа : <http://whitestone2006.narod.ru/simple9.html>.

Плотнікова А. А. Кінематографічність як прийом у творчості О. М. Вертинського

У даній статті автор досліджує проблему кинематографічності у творчості О. М. Вертинського. Розглянувши основні особливості прояву даного прийому в художньому тексті, був проведений аналіз основних етапів творчості поета. Автор проводить аналіз віршів і виділяє основні ознаки кинематографічності, характерні для ідіостилю поета. Робиться висновок, що для творчості О. М. Вертинського характерні такі ознаки: на глибинному рівні це монтаж в побудові вірша; наявність лексем і алюзій, що відносяться до кінематографа. Крім того, підсумовуються способи прояву авторської модальності в текстах і внутрішніх діалогів персонажів, представлених невластне-авторською або невластне-персонажною мовою.

Ключові слова: кінематографічність, прийом, О. М. Вертинський, авторська модальність, посвята, кіно.

Плотникова А. А. Кинематографичность как приём в творчестве А. Н. Вертинского

В данной статье автор исследует проблему кинематографичности в творчестве А. Н. Вертинского. Рассмотрев основные особенности проявления данного приёма в художественном тексте, был проведён анализ основных этапов творчества поэта. Автор проводит анализ стихотворений и выделяет основные признаки кинематографичности, характерные для его идиостиля. Как вывод, делается заключение, что для творчества А. Н. Вертинского характерны следующие признаки кинематографичности: на глубинном уровне это

монтаж в побудові віршотворення; наявність лексем і аллюзій, що належать до кінематографу. Крім того, підсумовуються способи проявлення авторської модальності в текстах і внутрішніх діалогів персонажів, представлених неособисто-авторською або неособисто-персональною мовою.

Ключові слова: кінематографічність, прийом, А. Н. Вертинський, авторська модальність, присвячення, кіно.

Plotnikova A. A. Cinematic Technique as a Method in the Works of A. N. Vertinsky

In this article the author examines the problem of the cinematic technique in the works of A. N. Vertinsky. The author examines the main features of the manifestation of this technique in a literary text. He also analyzes the main stages of the poet's works. During the analysis deep and cinematic vocabulary levels characteristic of his idiosyncrasy were identified. The author analyzes the poems and highlights the main features of the movies that are typical for poet's idiosyncrasy. It is concluded that creativity of A. N. Vertinsky is characterized with the following features of the movies such as installation in the construction of the poem at a deep level, the presence of tokens and allusions relating to the cinema. Cinematic techniques in the poet's works due to both extra linguistic and linguistic factors.

Key words: cinematic, reception, A. N. Vertinsky, modality, dedication, cinema.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Бахмач В. І.

УДК 821.161.2 Андрухович 3.08

Я. І. Проніна

**ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРНА РИСА
ІДІОСТИЛЮ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА**

Сьогодні беззаперечною умовою розвитку теорії художнього перекладу є вплив новітніх літературознавчих теорій. Найактуальнішою серед літературознавчих проблем, якою все частіше займаються вітчизняні та зарубіжні літературознавці, є питання теорії інтертекстуальності, яка на перший погляд займається традиційною проблематикою, називаючи по-новому всім раніше відомі речі. Проте резонанс, який викликало в науковому світі дане поняття, свідчить про його актуальність і затребуваність.

Відтворення інтертекстуальності розглядається як найвиразніший засіб при віддзеркаленні мовно-стилістичних особливостей творів. Наукове сприйняття постмодерністського тексту, зумовило потребу у дослідженні цієї проблеми. Про це свідчить зростання кількості публікацій, пік яких припадає на останні двадцять років: від оглядово-аналітичних робіт (П. Тороп, Г. Денисова) до критичних висловлювань на адресу теорії тексту «без берегів» (І. Ключанов, М. Гаспаров, А. Попович, У. Еко, Л. Венуті та ін.). Ця теорія заявляє, що кордони такого тексту відносні, що будь-який текст і створюється, і сприймається як інтертекст, і з нею пов'язано твердження загальнотеоретичної постструктуральної парадигми в науках, включаючи лінгвістику 80-х років ХХ століття, а також широке поширення терміну «інтертекстуальність», який був введений в науковий обіг в 1967 році Ю. Кристевою [1, с. 429] та став потім одним з основних принципів постмодерністської літератури. «Можна подумати, що це суто сучасне поняття, однак насправді воно охоплює найдавніші найважливіші практиці листи: жоден текст не може бути написаний незалежно від того, що було написано до нього; будь-який текст несе в собі, в більш-менш зримій формі, сліди певної спадщини і пам'ять про традиції» [2, с. 48].

У центрі нашої дослідницької уваги – проблема інтертекста у творах Ю. Андруховича. Така тема обрана тому, що питання інтертекстуальності в українському постмодерністському тексті до поки не вивчалось. У перших критичних працях [3], що стосувались творчості цього письменника, досліджувався переважно ідейний рівень тексту, тому актуальним є висвітлення власне особливостей побудови твору.

Метою нашого дослідження є аналіз інтертекстуальних одиниць. Для досягнення мети ми поставили такі завдання:

1) проаналізувати прозові та віршовані твори українського автора-постмодерніста Ю. Андруховича на предмет виявлення так званого «текста в тексті»;

2) дослідити використання започичень з чужих текстів у вигляді цитат, алюзій, ремінісценцій та мотивних перегуків.

Ми розглянемо найбільш цікаві приклади, що дозволить окреслити перспективу майбутніх наукових пошуків.

«Інтертекстуальність (фр. *intertextualite* – міжтекстовість) – термін, що вживається для позначення спектру міжтекстових відношень і постулює, що будь-який текст завжди є складником широкого культурного тексту. Це полягає, по-перше, у відтворенні в літературному творі конкретних літературних явищ інших творів, більш ранніх, через цитування, алюзії, ремінісценції, пародіювання та інше, по-друге, у явному наслідуванні чужих стильових властивостей і норм (окремих письменників, літературних шкіл і напрямків) – тут мають місце всі різновиди стилізації» [4].

Основоположна течія творчості Ю. Андруховича – постмодернізм, для якого властиве нищення ілюзій, еkleктика

(змішування світоглядних ідей, поглядів, стилів), підхід до архаїки, колективного підсвідомого, ігровий стиль, інтертекстуальність та інші. У сучасній українській постмодерністській літературі можна назвати кількох авторів, які не тільки пишуть для «присвячених», але і придбали прихильність значної читацької аудиторії як в Україні, так і за її кордонами. У цьому ряді буде і ім'я Юрія Андруховича, відомого поета, прозаїка, есеїста.

Творчість Юрія Андруховича – найяскравіший прояв постмодернізму в українській літературі. Як і західні автори-постмодерністи, у своїх романах він докладно вживає інтертекстуальність, так званий «текст у тексті». Автор «рецитує» сакраментальні обличчя та фабули, твори попередників; сміливо, нешаблонно, оригінально переосмислюючи їх. Герої його романів живуть у світі, пронизаному культурними реаліями. Так, персонажі «Рекреацій» (1997 р.) порівнюються з письменниками «розстріляного відродження», а сюжет роману «Перверзія» (2002 р.) з постійними блуканнями, головний герой навіяний епічними творами, в основі яких лежить мотив подорожі, – «Іліади» Гомера й «Енеїди» Вергілія. Характерне також і часте вживання біблійних мотивів і образів, які поєднуються з античними. Наприклад, герої «Перверзії» (2002 р.) співвідносяться або з міфологічними (Ада – німфа, дріада, Янус Марія Різенбокс – дволикий Янус, сатир), або з біблійними особами (Ада Саломея, Стах через образ риби асоціюється з Ісусом Христом) [5]. Відбувається характерне для постмодернізму змішування дійсності та фантастики, простір міфологізується, що підтверджує і наявна в «Перверзії» (2002 р.) фінальна сцена перетворення героїв на казкових істот. Зривання масок, що приховували справжню суть персонажів, нагадує подібний мотив у романі «Майстер і Маргарита» М. Булгакова.

У романі «Дванадцять обручів» (2003 р.), як одна з численних ознак постмодернізму, яскраво виражена інтертекстуальність, автор використовує традиційні образи та сюжети, переосмислює їх. У романі письменник розповідає про життя та творчість Богдана-Ігоря Антоновича, постійно посилається на його вірші. По-друге, в романі «Дванадцять обручів» (2003 р.) автор використовує численні алюзії, прямі цитати, самоцитатії, завдяки чому досягається символізація тексту: «Якась непрохана авторка жіночих романів зміїно вигулькнула тут», «Перепрошую, це з мене раптом поперли «Рекреації» (1997 р.). По-третє, окремі частини тексту поєднуються у вигляді колажу, автор намагається «колажувати час, а з ним і простір, перевернути гори й безодні» (Артур Пепа), не існує єдності структури. За допомогою цієї техніки створюється відчуття абсурдності існування. Ю. Андрухович стирає грані між реальністю та ілюзією. Іншою характерною для постмодернізму рисою є пошук героями ідентичності, необхідної у сучасному світі. У романі Коломея Воронич (Коля) шукає свої 12 обручів.

Ім'я Юрка Немирича є наскрізним для творчості Ю. Андруховича і своїм корінням сягає двох його віршів й оповідання під назвою «Самійло Немирич, прекрасний розбишака». В «Самійлі з Немирова» (1997 р.) автор, описуючи родовід Самійла, зауважує, що він походить з тих самих Немиричів, з яких і майбутній полковник Війська Низового Немирич Юрко – безжальний герой кампанії 1648 – 1649 рр., поет, філософ, еретик [6, с. 190]. Інтертекстуальна гра цього імені в романі пов'язана також з подробицями сюжету про Самійла, що його можна описати так – львівський забіяка Самійло Немирич привселюдно гвалтує серед Ринкової площі продавщицю «пляцків», за що потрапляє до в'язничної вежі. У віршованій формі це описано автором так:

*вчора був ти герой одягався у плащ
їздив кіньми і саньми співав пияцьки
нині сівши у вежу ридай пропащ
згвалтувавши дівча що розносило плячки [7, с. 65].*

Відтак, стає зрозумілим, чому в «Рекреаціях» (1997 р.) саме Юрко Немирич так захоплено радіє, коли йому пропонують в ресторані плячки: «О, плячки – то божественне їдло!» [8, с. 60]. Інтертекстуальна гра реалізується лише за умови співвіднесення репліки поета з літературним вантажем, що накопичило ім'я Юрка Немирича в попередніх контекстах.

У «Рекреаціях» (1997 р.) читач знайомиться з талановитим поетом Мартофляком, чоловіком Марти. Завдяки фонетичній схожості це прізвище може відсилати до «Енеїди» Котляревського, де мартопляс – один із грішників у пеклі:

*А мартопляс кричав, сміявся,
Розказовав і дивовався,
Як добре знав жінок дурить [9, с. 69].*

Ця інформація, закладена в імені, вже на стадії знайомства з героєм, формує пресупозицію читача, є точкою для розгортання певної мікротеми, в фокусі якої – стосунки Мартофляка з жінками, що згодом, знову ж таки завдяки інтертекстуальній грі, надасть роману виразних ігрових відтінків.

Мартопляс виникає і як герой віршів «Романс Мартопляса» (1997 р.) та «Благання Мартопляса» (1997 р.) в поетичній збірці «Екзотичні птахи і рослини» (1997 р.), а тлумачний словник пояснює це слово так: мартопляс – «те саме, що вітрогін; жевжик» [10, с. 577].

Наступна постать, яку обіграє Андрухович, – Козак Ямайка [11]. В цьому імені поєднуються дві алюзії – відсилання на основі звукової асоціації до козака Мамає та для обізнаних з поетичною творчістю автора – відсилання до відомого вірша «Козак Ямайка» (1997 р.) з книги «Екзотичні птахи і рослини» (1997 р.) циклу «Ярмаркові патрети» (1997 р.), в якому герой картини козак Мамай, а також його атрибути (кінь, шаровари, сивуха), переносяться в карибський контекст.

Текстотвірна функція цього імені посилюється й через його зв'язок з іншим персонажем роману – Джоном Полом Ощирко, на що вказує сам автор: «Козак Ямайка – рідкісної проби шукач пригод, який, викравши на острові Хаос турецьку галеру, добився аж до Антильських берегів і започаткував там рід Ощирко» [5, с. 214]. Ця інформація є додатковим фоном для сприйняття названого героя, що формує інтертекстуальний зв'язок в самому тесті, оскільки вже вперше при згадуванні імені Джона Пола Ощирко в програмі семінару, повідомляється, що: «Джон Пол Ощирко, Ямайка, вчитель андеграунду, тричі просвітлений, вільний ботанік і музикоман» [5, с. 38]. Цікаво, що козак Ямайка згадується і в попередньому романі Ю. Андруховича «Московіада» (2000 р.) : «Знав одного чорношкірого українця родом з Ямайки, взагалі українців знав найбільше, проте інших націй так само» [12, с. 114].

Отже, як бачимо з розглянутих у статті творів, завдяки символізації тексту, використанню численних алюзій, ремінісценцій та інколи навіть прямих цитат, які є неодмінною рисою постмодерного твору, автором досягається символічна багатозначність тексту. На основі проведеного аналізу теорії і конкретних прикладів можна зробити висновок про значимість феномену інтертекстуальності для розкриття авторського задуму. Інтертекстуальність як літературний принцип значно розширює межі сприйняття прочитаного тексту, створює сприятливі умови для творчого осмислення й ірраціонального пізнання його метафізики. Проаналізувавши окремі художні твори видатного діяча сучасної української літератури, ми дійшли висновку, що автор-постмодерніст будує тексти своїх творів на цитуванні класики, обіграючи, пародіюючи її, використовує алюзії, зміщує мовні стилі.

Подальша перспектива дослідження інтертекстуальності можлива на базі робіт інших українських авторів-постмодерністів, простеживши динаміку включення інтертексту в приймаючий художній текст як авторського прийому і його функцій в літературному тексті. Аналіз трансформацій інтертекстуальних словосполучень можна використовувати як один із способів аналізу трансформацій усього тексту.

Список використаної літератури

- 1. Кристева Ю.** Бахтин, слово, диалог и роман // Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : ИГ Прогресс, 2000. – С. 427 – 457.
- 2. Пьеге-Гро Н.** Введение в теорию интертекстуальности / Н. Пьеге-Гро. – М. : ЛКИ, 2008. – 300 с.
- 3. Гнатюк Ю.** Авантюрный роман і повалення ідолів / Ю. Гнатюк // Андрухович Ю. Рекреації: роман. – К. : Час, 1997. – С. 5 – 26.
- 4. Словник** літературознавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict>.
- 5. Андрухович Ю.** Перверзія / Ю. Андрухович. – Львів : ВНТЛ-Класика,

2002. – 288 с. **6. Андрухович Ю.** Самійло з Немирова, прекрасний розбишака / Ю. Андрухович // Повернення деміургів / Плерома 3'98: Мала українська енциклопедія актуальної літератури. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 800 с. **7. Андрухович Ю.** Екзотичні птахи і рослини з додатком «Індія»: Колекція віршів / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 112 с. **8. Андрухович Ю.** Рекреації / Ю. Андрухович. – Львів : ЛА «Піраміда», 2005. – 144 с. **9. Котляревський І. П.** Енеїда: Поема / І. П. Котляревський. – К. : Рад. шк, 1989. – 286 с. **10. Новий** тлумачний словник української мови. У 4-х томах / Укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Т. 2. – К. : Аконті, 2001. – 912 с. **11. Andrukhovych Yu.** PerVersion (translated by M. Naydan) / Yu. Andrukhovich. – manuscript. **12. Андрухович Ю.** Московіада. Роман жахів / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 140 с.

Проніна Я. І. Інтертекстуальність як характерна риса ідіостилю Юрія Андруховича

Стаття аналізує український постмодерний художній дискурс, розглядає мовні вияви в текстах української літератури структурних ознак інтертекстуальності та її різновиди на прикладах творів Ю. Андруховича. Особлива увага, при цьому, надана виявленню ссилек на біблійні та античні джерела, класичні твори видатних письменників, та навіть реальних людей. Простежується динаміка включення інтертексту в приймаючий художній текст як авторського прийому і його функцій в літературному тексті.

Ключові слова: інтертекстуальність, постмодернізм, алюзія, змішування стилів.

Пронина Я. И. Интертекстуальность как характерная черта идиостиля Юрия Андруховича

Статья анализирует украинский постмодерный художественный дискурс, рассматривает речевые проявления в текстах украинской литературы структурных признаков интертекстуальности и её разновидностей на примерах произведений Ю. Андруховича. Особое внимание, при этом, уделено выявлению ссылок на библейские и античные источники, классические произведения выдающихся писателей, и даже реальных людей. Прослеживается динамика включения интертекста в принимающий художественный текст как авторского приема и его функций в литературном тексте.

Ключевые слова: интертекстуальность, постмодернизм, аллюзия, смешивание стилей.

Pronina Ya. I. Intertextuality as a Specific Feature of Yuri Andrukhovych's Idiostyle

The article analyzes Ukrainian postmodern art discourse and consider in the texts of Ukrainian literature the manifestation of features of

intertextuality and its varieties on the examples from the works of Yuri Andrukhovych. Moreover, the particular attention is paid to the identification of the references from the bible and ancient sources, classical works of the prominent writers, and even real people. There is an investigation which observes the dynamics of the inclusion of intertext in the receiving work of art, as the author's technique, and its function in the literary text.

Key words: intertextuality, postmodernism, allusion, mixing of the styles.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Недайнова І. В.

УДК 821.133.1 – 3 Юрсенар. 09

Г. С. Сатановська

**ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИНОМІЇ «РИМ» –
«ПРОВІНЦІЯ» В ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІЙ СТРУКТУРІ
РОМАНУ М. ЮРСЕНАР «СПОГАДИ АДРІАНА»**

Маргеріт Юрсенар (1903 – 1987 рр.) – одна з ключових фігур французької інтелектуально-філософської прози ХХ століття. Багатий творчий доробок письменниці налічує понад тридцять творів різних жанрів (романи, оповідання, поеми, есе, казки), серед яких роман «Спогади Адріана» (1951 р.) займає особливе місце.

У зарубіжному літературознавстві роман «Спогади Адріана» прийнято вважати філософсько-історичним [1]. Дослідники Ж. Бло [2], К. Годен [3], Дж. Е. Говард [4] та Дж. Г. Сарнекі [5] вивчають питання психоаналізу та автофікціональності у творі. М. Госляр [6] та М. Галі [7] акцентують увагу на філософській і гуманістичній проблематиці роману. Російське юрсенарознавство представлене роботами Ю. Давидова [8] С. Завадовської [9] та С. Жиронкіної [10], які звертаються до питань самопізнання та відповідальності особистості у творах письменниці, а також Н. Соболевої [11], у дослідженні якої вивчаються жанрові особливості романів М. Юрсенар, а також деякі темпоральні характеристики. В українському літературознавстві до тепер не існувало наукових розвідок присвячених творчості письменниці, зокрема хронотопному аспектові її романів.

Метою представленої статті є аналіз просторово-часової структури роману «Спогади Адріана» та виявлення художніх засобів реалізації смислової опозиції «Рим – провінція», що є актуальним для подальшого вивчення поезики романної творчості письменниці.

Твору надана форма послання римського імператора Адріана своєму вихованцеві Марку Аврелію, в якому спогади про ключові події життя правителя доповнюються його філософськими роздумами. Проблематика роману полягає у процесі набуття самості особистості, це твір путі, тож зовнішні хронотопні характеристики слугують для втілення особливостей хронотопу внутрішнього.

Питання просторово-часових відносин у художньому творі є актуальними для сучасного літературознавства. Хронотоп відображує метод і стиль письменника та виконує смислотворчу і жанротворчу функції. Проблемою просторово-часової організації тексту займалися М. Бахтін [12], Ю. Лотман [13], В. Топоров [14], Г. Башляр [15].

М. Бахтін є основоположником теорії хронотопу в літературознавстві; на його думку, хронотоп виконує формально-змістовну функцію, при цьому, час превалює над простором.

Ю. Лотман у своїх дослідженнях більшу увагу приділяє саме категорії простору та стверджує, що простір тексту є моделлю картини світу письменника, яка знаходить своє втілення в художньому тексті.

В. Топоров розглядає хронотоп з погляду міфопоетики художнього твору, він вважає, що простір тексту наповнений сакральними об'єктами, які перебувають один з одним у відносинах, а також структурно організують простір, надаючи йому певне значення.

Серед сучасних досліджень, присвячених проблематиці хронотопу, вирізняються розвідки Кискіна О. [16] та Комарової К. [17].

Звертаючись до класифікації різних видів романих хронотопів, запропонованої М. Бахтіним [12], відзначимо, що просторово-часова організація роману «Спогади Адріана» зазнала вплив третьої модифікації античної автобіографії, особливостями якої є форма дружнього листа, висунення на перший план особистісного аспекту подій враховуючи й події державного характеру, розподіл подій за рубриками, орієнтація на філософію як на найвищу інстанцію, а також надання великої уваги темі смертності людини.

У просторово-часовій структурі роману центральне місце займає хронотоп Риму, організація якого вирізняється ускладненістю, перебіг часу в ньому прискорюється, а простір стискується, все свідчить про напруженість, швидкоплинність і протистояння. Рим для головного героя – це місце «<...> où des hommes encapuchonnés de lourdes toges luttent contre le vent de février...» [18, с. 47] «<...> де люди, занурившись з головою у важкі тоги, борються з лютим вітром...» (тут і надалі переклад наш – Г. С.); «<...> où se font et se défont continuellement les affaires du monde...» [18, с. 47] «<...> де безперестанно вирішуються справи світу». Зрештою герой вважає, що «Comparée à ce monde de l'action immédiate, la bien-aimée province grecque me semblait somnoler dans une poussière d'idées respirées déjà...» [18, с. 47] «У порівнянні з цим світом негайних дій, здавалось, що моя кохана грецька провінція дрімала в пилу вже відмерших ідей...» Стилiстично ці часові характеристики хронотопу

Риму підкреслюються теперішнім часом дієслова – *Présent*, тобто, дія «тут і зараз».

За сюжетом роману майбутній імператор Адріан, який обіймав посаду трибуна V-го Македонського Легіону, відправився у військовий похід по країнах Мезії, а також по сусідніх східних регіонах. Сам Адріан говорить про ідею від'їзду таким чином: «*Si elle s'était prolongée trop longtemps, cette vie à Rome m'eût à coup sûr aigri, corrompu, usé*» [18, с. 55]. «Якби це життя в Римі тривало занадто довго, воно б мене, певно, озлобило, розбещило та знесило». Коли мова заходить про землю скіфів, романний простір розширюється, стає безкінечним, а перебіг часу уповільнює свій хід (стилістично це виражається минулим незавершеним часом *Imparfait*). «*La plaine ne se terminait qu'au ciel. Mon émerveillement ne cessait pas en présence du miracle des fleuves: cette vaste terre vide n'était pour eux qu'une pente et qu'un lit*» [18, с. 57]. «Краєм величезної рівнини було небо. Дивовижність тих рік мене безмежно захоплювала: ця пустельна земля була для них лише схилом, лише ложем».

Ця нескінченність зовнішнього простору корелює з безмежністю простору внутрішнього – відчуттями і мріями героя: «*J'envie ceux qui réussiront à faire des deux cent cinquante mille stades grecs... <...> Je m'imaginai prenant la simple décision de continuer à aller en avant, sur la piste qui déjà remplaçait nos routes*» [18, с. 59]. «Я заздрю тим, кому вдасться здійснити кругосвітню подорож...<...> Мені уявлялося, що я приймаю просте рішення продовжувати йти вперед тією тропою, на якій кінчалися наші дороги». Немає вже і властивих для Рима напруги і протистояння – Адріану легко вдається спілкування з місцевим населенням, з яким римляни торгують кінями.

Ставши імператором Риму, Адріан вирушає в подорож германськими землями: «*Des dunes désolées composaient un paysage septentrional coupé d'herbes sifflantes...*» [18, р. 150]. «Понурі дюни утворювали північний краєвид, який обрамовували трави, що висвистували з поривами вітру». Проте, герой підкреслює свої ніжні почуття до тих країв: «*J'aimais ces lieux tristes... ce ciel brouillé, ces fleuves boueux creusant une terre informe et sans flamme...*» [18, р. 157]. «Я любив ці сумні місця... це небо в серпанку, ці каламутні ріки, що заглиблювались у безформну та необроблену землю».

Одним із ключових моментів у сюжеті роману є сходження Адріана на верхівку Етни. «*Ce fut l'une des cimes de ma vie*» [18, р. 179]. «Це була одна з вершин мого життя». У цьому прикладі зовнішній простір збігається з внутрішнім – із піднесеним психологічним станом героя – адже це був апогей його кар'єри та кохання до Антиноя. Відмітимо, що цьому сходженню передують численні подорожі Середземним морем, які Адріан не може згадати всі, тобто спочатку час прискорився, а потім сповільнився у важливому для героя моменті. Цей момент мав місце не в Римі, а в провінції.

Крім того, для художнього простору в романі характерні тілеснісні характеристики, причому і в цьому аспекті спостерігається опозиція образів Риму та провінції. «Notre sol grec ou latin, soutenu partout par l'ossature des rochers, a l'élégance nette d'un corps mâle: la terre scythe avait l'abondance un peu lourde d'un corps de femme étendue» [18, p. 157]. «У нашій грецькій або латинській землі, яку усюди підтримує кістяк скель, є чітка витонченість чоловічого тіла; скіфська земля з її дещо важким достатком нагадувала простягнуте жіноче тіло». Авторка часто вдається до порівняння Риму з тілом літньої або хворої людини: «<...> elle était belle... la ville... au briques couleur de vieille chair» [18, с. 119]. «воно було прекрасне... це місто... з цеглинами кольору старого тіла». «Le monde dont j'avais hérité ressemblait à un homme dans la force de l'âge, robuste encore... mais qui venait de passer par des convulsions d'une maladie grave» [18, с. 109]. «Світ, що я успадкував, нагадував літню людину, яка ще міцна... але тільки-но перенесла напад тяжкої хвороби».

Таким чином, аналіз хронотопної структури роману М. Юрсенар «Спогади Адріана» дозволяє зробити висновок, що образ Риму знаходиться в опозиції до образу провінції, що реалізується в їх просторово-часових характеристиках. Про це свідчить наявність сем суети, напруги в хронотопі Риму та сем спокою та єднання людини з природою в хронотопі провінції. Часові форми дієслова, позитивні (розімкненість простору, сповільнення часу) та негативні (замкненість простору, пришвидчення часу) конотації в загальній характеристиці образів провінції та Риму, відповідно, є художніми засобами, що відображають дуальність внутрішнього стану героя.

Перспективою подальшого дослідження просторово-часової організації роману є виявлення інших хронотопів та аналіз їх художніх особливостей, що може стати частиною загального вивчення поетичної функції хронотопу у творчості М. Юрсенар.

Список використаної літератури

- 1. Dictionnaires** des littératures de langue française / [Beaumarchais J.-P. de, Couty D., Rey A.] – Paris : Edition Bordas, 1994. – S – Z. – 1442 p.
- 2. Blot J.** Une étude par Jean Blot / J. Blot. – Paris : Seghers, 1971. – 219 p.
- 3. Gaudin C.** Marguerite Yourcenar à la surface du temps. Collection monographique rodopi en littérature française contemporaine / C. Gaudin. – Amsterdam – Atlanta, 1994. – 144 p.
- 4. Howard E. Joan.** From Violence to Vision: Sacrifice in the Works of Marguerite Yourcenar / Joan E. Howard. – Southern Illinois University Press, 1992. – 1st Edition – 344 p.
- 5. Sarnecki J. H.** Subversive Subjects. Reading Marguerite Yourcenar / J. H. Sarnecki, I. M. O'Sickey. – Rosemont Publishing & Print Corp., 2004. – 248 p.
- 6. Goslar M.** Yourcenar : Biographie / M. Goslar. – Bruxelles : Racine, 1998. – 404 p.
- 7. Yourcenar M.** Les yeux ouverts. Entretiens avec Matthieu Galey / Yourcenar M. – P. : Editions du Centurion, 2010. – 317 p.
- 8. Давыдов Ю. Н.** Послевоенные романы Маргерит Юрсенар /

Ю. Н. Давыдов // М. Юрсенар. Избранное. – М : Радуга, 1984. – С. 5 –26.
9. Завадовская С. Ю. Глядя на мир открытыми глазами / С. Ю. Завадовская // Юрсенар М. Северные архивы. – М. : Прогресс-Литера, 1992. – С. 5 – 31. **10. Жиронкина С. Д.** Проблема самопознания и формирования личности в произведениях М. Юрсенар: «Алексис», «Воспоминания Адриана», «Философский камень» : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература зарубежных стран» / С. Д. Жиронкина. – Воронеж, 2006. – 26 с.
11. Соболева Н. В. Специфика жанра романа в творчестве Маргерит Юрсенар («Мемуары Адриана», «Философский камень») : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.03 „Литература зарубежных стран” / Н. В. Соболева. – Москва, 2012. – 21 с.
12. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // М. М. Бахтин. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М. : Худож. лит., 1975. – 502 с.
13. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с. **14. Топоров В. Н.** Пространство и текст // Текст: семантика и структура. – М. : Наука, 1983. – С. 227 – 284.
15. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства / Г. Башляр / Пер. с франц. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 376 с.
16. Кискін О. М. Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі: автореф. дис. на здоб. вчен. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / О. М. Кискін. – Київ, 2006. – 20 с.
17. Комарова Е. А. Смыслообразующая функция хронотопа в эволюции художественного творчества Ж.-К. Гюисманса: автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература стран зарубежья» / К. А. Комарова. – Иваново, 2010. – 35 с. **18. Yourcenar M.** Mémoires d’Hadrien / Yourcenar M. – P. : Editions Gallimard, 1974. – 319 p.

Сатановська Г. С. Засоби художньої реалізації антиномії «Рим» – «Провінція» в просторово-часовій структурі роману М. Юрсенар «Спогади Адріана»

Статтю присвячено аналізу засобів реалізації антиномії образів Риму та провінції в просторово-часовій моделі роману М. Юрсенар «Спогади Адріана». Виявлено характерні риси обох хронотопів, які формують смислову опозицію, що підкреслюється граматичною категорією часу дієслова. Протиставлення зовнішніх просторово-часових образів відображає протиріччя у внутрішньому часопросторі – у психологічному стані героя та дуальності його умонастрою. Намічено перспективи подальших досліджень з проблематики статті.

Ключові слова: М. Юрсенар, Рим, провінція, хронотоп, опозиція.

Сатановская А. С. Средства художественной реализации антиномии «Рим» – «Провинция» в пространственно-временной структуре романа М. Юрсенар «Воспоминания Адриана»

Стаття посвячена аналізу способів реалізації антиномії образів Рима і провінції в просторово-часовій моделі роману М. Юрсенар «Воспоминания Адриана». Виявлені характерні риси обох хронотопів, формуючі смислову опозицію, що підкріплюється граматичною категорією часу глагола. Протиставлення зовнішніх хронотопних образів відображає протиріччя внутрішнього хронотопа – психологічного стану героя і дуальності його ментальності. Намечені перспективи подальших досліджень по проблематиці статті.

Ключевые слова: М. Юрсенар, Рим, провінція, хронотоп, опозиція.

Satanovska G. S. Means of Artistic Implementation of Antinomy “Rome” – “Province” in Spatiotemporal Structure of “Memoirs of Hadrian” by M. Yourcenar

This article is dedicated to the analysis of the means of implementation of images of Rome and province in the spatiotemporal model of “Memoirs of Hadrian” by M. Yourcenar. Characteristic features of these images creating semantic oppositions were found, which is emphasised by the grammatical category of tense. Antithesis of the external chronotope images depicts the contrariety of the internal chronotope – the main character’s psychological condition and duality of mentality. The perspective of further studies on the subject of the article is denoted.

Key words: M. Yourcenar, Rome, province, chronotope, opposition.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Вашенко Ю. А.

УДК 82:008

Ю. Ю. Стасевич

ЛІТЕРАТУРНІ ТВОРИ ЯК НОСІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ’ЯТІ

Інтенсивне дослідження феномену пам’яті почалося в ХХ столітті. Однак і до цього часу проблематика пам’яті розглядалася протягом існування всієї історії філософської думки. Звернення до пам’яті як важливої теоретико-методологічної проблеми ми знаходимо у Платона, Арістотеля, Гегеля, І. Канта, Г. В. Гегеля, К. Маркса, В. Дільтея, А. Бергсона, Ф. Ніцше, Е. Гуссерля, М. Хайдеггера, П. Рікьора. Прояви феноменів пам’яті найтіснішим чином пов’язані з розвитком культури. У зв’язку з цим формується уявлення про культурну пам’ять, яка носить не тільки індивідуальний характер, а й колективний.

Дослідження колективної пам'яті в культурологічному аспекті проводили А. Моль, Я. Ассман, П. Хаттон. Дана тематика представлена не тільки у монографіях, але і в новітніх дисертаційних дослідженнях К. Б. Молдобоева, М. П. Назарової, П. А. Закліканського, С. Ю. Чехлова.

Так, тема пам'яті завжди викликала і продовжує викликати інтерес науковців. Більше того, теми досліджень, присвячених проблемам пам'яті та спогадів відіграють все більшу роль серед наукових робіт. В результаті чого відбулось формування нової культурологічної «парадигми». Навколо терміна пам'яті сформувалася нова парадигма культурознавства, яка дозволяє розглядати різні культурні явища та площі – мистецтво та літературу, політику і суспільство, релігію та право – у тісному зв'язку один і одним, що дозволяє говорити про чисельну кількість ще недосліджених аспектів, як, наприклад, взаємозв'язок досліджень пам'яті і літературознавства, що досліджується у даній статті.

Починаючи з 1990-х років можна констатувати, що у літературознавстві відбувся поворот на культуру.

У цьому, орієнтованому на культуру літературознавстві, важливо досліджувати літературні твори також з точки зору того, яке місце вони займають у громадському та культурному контексті. Окрім того, важливо звертати увагу на те, які функції вони виконують у певних соціальних групах. Для того, щоб мати змогу провести подібний аналіз того чи іншого літературного твору необхідно з'ясувати за яких умов літературні тексти стають носіями культурної та комунікативної пам'яті спільноти. З чого і постає мета даної статті.

Для реалізації поставленої мети були сформовані наступні завдання: на основі концепції Яна Ассмана дати визначенню культурної пам'яті, розглянути концепції Алейди та Яна Ассманів про культурний та літературний текст, а також концепцію колективного тексту Астрід Ерль; на основі проведеного аналізу цих концепцій визначити умови становлення літературного тексту носієм культурної пам'яті.

Ассман розрізняє колективну пам'ять, що базується на повсякденній комунікації та колективну пам'ять, яка спирається на символічне об'єктування. З чого постає різниця між повсякденною комунікативної пам'яттю і культурною. Ассман навмисно протиставляє типові риси цих двох типів пам'яті, прагнучи показати тим самим, що їх зміст, форми, часова структура і носії ґрунтовно відрізняються один від одного.

Так, повсякденна комунікативна пам'ять мало формалізована, це, скоріше, усна традиція, що виникає в інтерактивному контексті людських відносин в повсякденному житті, – свого роду «живий спогад», що існує протягом життя трьох поколінь: діти – батьки – діди. Її тривалість складає всього 80–100 років. Ассман стверджує, що характерними ознаками комунікативної пам'яті є те, що вона формується, не піддаючись жодному порядку, не має певної

спеціалізації, а також чітко встановленої теми. Таким чином, йдеться про ті спогади, що формуються очевидцями тієї чи іншої події на підставі їхньої біографії, власного досвіду та комунікації, і яка триває, як вже зазначалося вище, лише впродовж життя наступних трьох, чотирьох поколінь. Таким «живим» спогадам, що є лише інтерпретацією минулого певної особи та її досвіду, загрожує забуття, якщо їм не надати форми типової для культурної пам'яті, що в свою чергу забезпечить їм «вічне життя» [1, с. 232 – 233].

Культурна пам'ять, навпаки, формується століттями. Її характеризує високий ступінь формалізації, і виникає вона в полі церемоніальною комунікації. Пунктами фіксації або об'єктованими формами культурної пам'яті Я. Ассман вважає тексти, зображення, монументальні споруди, наприклад єгипетські піраміди, написи та зображення на них. До неї ж можна віднести ритуали і сакральні дії як інституалізовані форми комунікації, які, будучи фігурами спогадів, як би підносяться над часом. Носії культурної пам'яті – вже не обов'язково, сучасники актуальні спільноти тих, що згадують, а особливі, обрані (іноді професійні) зберігачі та носії традицій, так, жреці, шамани, барди, священики. Крім того, Ассман вважає, що, навіть, письменники, митці є хранителями культурної пам'яті [1, с. 235 – 237].

Досліджуючи проблему культурної пам'яті у літературних творах Алейда Ассман зазначає, що необхідно розділяти літературні тексти від текстів культурних. Під час читання перших читач виступає автономним індивідом, що сприймає текст, керуючись лише власними відчуттями, у той час як культурні тексти дають можливість реципієнту відчувати себе членом певної культурної спільноти.

Читання літературних текстів виділяється, на думку Ассман, таким методом рецепції, як естетична дистанція між читачем та твором. У порівнянні з цим, сприйняття культурного тексту відзначається тим, що реципієнт під час читання відчуває хвилювання, повагу, отримання знань, таким чином береться до уваги той факт, що культурні тексти несуть у собі лише правду, що буде актуальною за будь-яких часів [2, с. 156 – 157]. Ян Ассман, підтримуючи думку дружини, зазначає, що культурні тексти – це такі, що мають нормативні та формативні зобов'язання перед спільнотою. Йдеться про те, що культурні тексти не лише підкреслюють соціальні норми, що царюють у певній спільноті, а сприяють тому, що пригадування колективних знань цією спільнотою формує у її членів колективну картину власної ідентичності. Що ж стосується літературних текстів, вони на думку Ассмана стоять перед загрозою старіння і мають постійно пристосовуватися до очікувань реципієнта, щоб бути цікавими для нього та потрапити у поле його уваги [3, с. 200 – 202].

Астрід Ерль, цікавлячись питанням про те, наскільки література може бути носієм колективної пам'яті та які функціоналізації можуть отримати літературні тексти в межах спільноти тих, що згадують,

доповнила роботи Алейки Ассман щодо культурних та літературних текстів. Так, Ерль вводить ще один термін –колективний текст, у зв'язку з чим вона визначає різні функції культурних спогадів, які виникають при читанні літературних творів.

Астрід Ерль підтримує думку, що культурні тексти з'являються у зв'язку з певним способом сприйняття, який надає їм статус тих, що знаходяться поза часом. Звідси, культурні тексти стають носіями культурної функціональної пам'яті, чого не можна сказати про колективні тексти.

Якщо літературні тексти будуть читатись саме у цих рамках сприйняття, то вони стануть культурними текстами і, таким чином, сформулюють накопичувальний носій культурної пам'яті, який буде спроможний зберегти для наступних поколінь ті цінності та норми, що зображені у літературі. У зв'язку з цим Ерль підкреслює, що роль культурних текстів полягає не лише у генерації спогадів як носіїв культурної пам'яті, які роблять можливим доступ до культурних пам'ятників, що варті того, щоб про них завжди пам'ятали, але вони самі стають проявами культурної пам'яті. Спираючись на цю подвійну функцію культурних текстів, Ерль стверджує, що вони є предметом культурної пам'яті, що водночас виступає і тим, що нагадує, і тим, про який пам'ятають [4, с. 95 – 97].

Концепція Ерль про колективні тексти демонструє іншу можливість сприйняття літературних текстів. Літературні твори, які сприймаються як колективні тексти виступають в якості носія, що постійно циркулює. Він має можливість розподіляти певні, зображені у літературній формі, картини минулого, знання та проєкції дійсності серед культур тих, що пригадують і, таким чином, наприклад, у громаді тих, що згадують ініціювати процеси рефлексії та викликати дискусії стосовно зображуваних предметів.

На відміну від культурних текстів до колективних текстів, за Ерль, можна віднести також літературні твори, які не можна назвати, поки що, такими, що відповідають літературному канону, які у інституціях культурних спогадів не займають високої позиції твору, на матеріалі якого можна вчитись. Ерль констатує, що теоретично кожний літературний текст може виконувати роль колективного.

Подібно до концепції культурних текстів, концепція колективних текстів представляє такий феномен сприйняття, що всередині культур тих, що згадують ґрунтується на колективних процесах досягнення домовленостей. Від них та від їхнього результату, вираженого у різноманітних стратегіях сприйняття залежить, чи стане літературний текст культурним, а, отже, і таким, що можна вважати важливою складовою частиною культурної пам'яті, чи його буде сприйнято, скоріш, як колективний текст, носій, що постійно циркулює. Найважливішою характеристикою носіїв, що постійно циркулюють, Ерль вважає те, що вони швидко старіють та зникають зі свідомості

громади, тому що їхня функція обмежується лише синхронним розповсюдженням інформації і вони швидко змінюються з надходженням більш актуальних пропозицій, що надходять з медіа.

Важливо підкреслити, що один і той же текст може виконувати функцію як культурного так і колективного тексту, отже, в залежності від модусу сприйняття виступати водночас і накопичувальним носієм, і тим, що постійно циркулює [4, с. 100].

Отже, довготривале сприйняття, літературних текстів таке, про яке можна сказати, що воно лежить поза часом є неможливим, тому що вони створюються під впливом модних тенденцій, нових напрямів у історії, які є дуже швидкоплинними. За таких умов ніхто не може гарантувати того, що для наступних поколінь реципієнтів ці тексти будуть цікавими. Культурним же текстам, таким як «Біблія» або «Фауст» Гьоте, навпаки, самі реципієнти надали статус культурного блага, яке повинно бути збереженим та ніколи не втратить своєї актуальності. Так, для того, щоб літературний текст перетворився на культурний, а відтак, став каноном предмета культури, який гідний того, щоб його передавали з покоління у покоління необхідне сприйняття його реципієнтами, подальше обов'язкове надання його на колективний розсуд.

Подальше дослідження планується провести у напрямку аналізу літературних творів Гюнтера Грасса з метою з'ясування наявності в них тематики культурної пам'яті.

Список використаної літератури

1. Assmann J. Daskulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen / Jan Assmann – München : Beck, 1992. – 547 s. **2. Assmann A.** Was sind kulturelle Texte? / Aleida Assmann. – München : Beck, 2001. – 463 s. **3. Assmann J.** Kulturelle Texte im Spannungsfeld von Mündlichkeit und Schriftlichkeit / Jan Assmann. – Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1995. – 364 s. **4. Erll Astrid.** Gedächtnisromane. Literatur über den Ersten Weltkrieg als Medium englischer und deutscher Erinnerungskulturen in den 1920er Jahren / Erll Astrid. – Trier, 2003. – 382 s.

Стасевич Ю. Ю. Літературні твори як носії культурної пам'яті

У статті розглянуті концепції Яна та Алейди Ассман, Астрід Ерль. Завдяки чому, перш за все, було надано тлумачення таких термінів як колективна та культурна пам'ять, а далі було надано дефініції термінам колективний та культурний текст і розкрито умови становлення літературного тексту культурним, тобто таким, що є завжди актуальним у спільноті. Усе це є основою для подальшого дослідження літературних текстів у культурологічному аспекті.

Ключові слова: культурна пам'ять, культурний текст, літературний текст, колективний текст.

Стасевич Ю. Ю. Литературные произведения как носители культурной памяти

В статье рассматриваются концепции Яна и Алейы Ассман, Астрид Ерль. На основе чего, прежде всего, была дана дефиниция терминам коллективная и культурная память, а далее раскрывается значение понятий коллективный и культурный текст, и условия становления литературного текста культурным, т.е. всегда актуальным в обществе. Все это является основой для дальнейших исследований литературных текстов в культурологическом аспекте.

Ключевые слова: культурная память, культурный текст, литературный текст, коллективный текст.

Stasevich J. Literary Works as a Medium of the Cultural Memory

The following article considers the conceptions of Jan Assmann and Aleida Assman, Astrid Erl. Based on that, the definition of the terms the collective memory and the cultural memory was given first of all and further the meaning of the terms the collective text and the cultural text, and the conditions for the becoming from literary work the cultural text, that is always relevant in society, were disclosed. All this is the basis for further studies of literary texts in a cultural context.

Key words: cultural memory, cultural text, literary work, communal text.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Недайнова І. В.

УДК 821.161.1 – 32.09 + 929 Токарева

Н. Н. Тертычная

**ТИПОЛОГИЯ МУЖСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ
В ПРОЗЕ В. ТОКАРЕВОЙ**

Невозможно определить, какие образы доминируют в произведениях В. Токаревой. Несмотря на то, что некоторые критики (Бурдина Е. А, Коротенко Л. В., Букина Ю. А, Кудрявцева М. И и др.) называют ее творчество «женской прозой», она в равной степени уделяет внимание как женским, так и мужским персонажам («Вместо меня», «Коррида», «Паша и Павлуша», «Северный приют», «Телохранитель»). И те, и другие получают полную, всестороннюю реализацию в ее произведениях.

Ряд текстов написаны от лица мужчины. В. Токарева как бы претендует на передачу мужских переживаний и чувств, так, как ранее делали мужчины от имени женщин («Следующие праздники», «Сразу ничего не добьешься», «Фараон», «Как я объявлял войну Японии», «Нам нужно общение»).

В рассказе «Как я объявлял войну Японии» герой анализирует свое взросление, возникновение и познание таких чувств, как любовь, ненависть, радость и страдание. В «Любви и путешествиях» от отсутствия любви героя одолевает равнодушие: «Равнодушие, как паутина, налипло на стены» [1, с. 68]. А в рассказе «Нам нужно общение» персонаж размышляет над проблемой ухода из семьи, над тем, что он несчастлив со своей женой.

Неумение отказывать («Пираты в далеких морях»), отсутствие полноценной жизни («Вместо меня»), смысл жизни («Своя правда») – самые разнообразные проблемы и связанные с ними состояния, чувства, эмоции передает автор, раскрывая мужские образы.

Героев можно разделить на пассивных и активных. Пассивный подчиняется (другим людям, обстоятельствам, привычкам и т. д.), активный борется... Но чаще герой проходит несколько стадий от пассивности к активности, и пик инициативности наступает, когда герой понимает невозможность молчания и бездействия.

При характеристике мужских персонажей автор и героини придерживаются определенной стереотипности: у мужчины есть потребность в уважении другими, потребность успеха. Считается, что мужчина должен обладать внутренней силой, уверенностью в себе и в своих действиях. Мужчинам свойственно изменять женщине (и это чуть ли не норма), они чаще, чем женщина, склонны к пьянству. Автор и героини хотят видеть в мужчине Героя, отсутствие героического начала, мужских поступков часто огорчает и удивляет их. «Мужчина должен зарабатывать деньги, сам выбирать на базаре мясо и отвечать за свою женщину. А твой – не мужчина. Сын полка, всеобщая сиротка. Ни за что не отвечает и только разрешает себя любить» [2, с. 64].

Социальные, исторические обстоятельства серьезно влияют на судьбу «сильной половины». «Он мог все: петь, танцевать, любить, готовить пельмени. У него был музыкальный слух и слух к жизни. Он не мог одного: зарабатывать деньги. Но этот недостаток перечеркивал все его достоинства» [3, с. 295]. В. Токарева в своих рассказах и повестях утверждает патриархальные ценности. Мужские и женские роли воспринимаются традиционно. Мужчина сильнее, мужчина – защитник, мужчина – добытчик. Автор пытается доискаться до причин деградации «настоящего мужчины» (как и «настоящей женщины»). Единокого ответа не найти в ее произведениях. Причиной могут стать как личные качества человека, так и социальные обстоятельства, проявляется комплексный характер проблемы.

Социальная политика в стране не всегда дает возможность для реализации личности. В рассказе «Вместо меня» герой от безысходности становится секретарем богатого путешественника. Эта работа приносит доход, но ломает самого героя. Ему приходится совершать поступки, которые не соответствуют его сути и не принимаются его внутренним миром, его совестью. Будучи безработным актером, герой оставался честным и порядочным человеком, но невозможность зарабатывать привела к потере семьи и самоуважения. «Ник – красивый и талантливый, но ничего не зарабатывает и на всех обижается. Все вокруг виноваты. Бедный и нервный человек может надоесть кому угодно. Катрин ушла и увела детей, и увела свою любовь и заботу. И мебель. Ник остался в пустом доме. Спал на полу. Попытался устроиться официантом, но тоска по семье и невостребованный талант плакали в нем, и Ник задумывался посреди ресторанного зала, натыкался на посетителей, ронял подносы. Его выгнали» [4, с. 48 – 49].

В ряде произведений встречаем такой тип персонажа, как чудак. Следует сказать, что в русской литературе такой тип существует давно и разные авторы давали свои модификации. Самый известный чудак (вернее, «чудик» – по названию рассказа) у В. Шукшина.

В. Токарева, с одной стороны, изображает обычных, ничем не отличающихся от других мужчин, с другой стороны, у каждого из них есть свои причуды, отклонения от нормы, чудачества, которые могут иметь как положительный, так и отрицательный характер. Характеризуя конфликт двух персонажей в повести «Длинный день», В. Токарева утверждает: «на каждого умного – по дураку. А именно дураки, вернее, чудаки, что тоже разновидность дураков, – именно они спасали мир» [5, с. 134]. Автор играет цитатами из Ф. М. Достоевского и М. Горького.

Наименования «дурак» и «чудак» нередко сосуществуют в произведениях. Неожиданное озарение приходит к герою в рассказе «Сразу ничего не добьешься», он понимает, что дурак и занимается в жизни не тем делом, которым хотел бы заниматься. Он говорит это людям во время приема в офисе (к нему идут «пробивающие» и «толкающие»), своим коллегам, начальству. Как ни странно, все соглашаются с этим утверждением. Единственный раз говорят другое: «Раз вы понимаете, что вы дурак, — значит, вы уже не дурак» [6, с. 266].

Чудаками можно назвать и героев рассказа «Фараон». Учитель математики продолжает «учить» и вне школы. При этом не задумывается над возрастом своих учеников, а они уже много лет назад закончили школу. Комическая, ненормальная ситуация складывается в магазине. «Фараон», пытаясь установить порядок в очереди за мясом, заставляет всех отвечать, поднимая руки. И все поднимают неожиданность чудачества.

Чудачество в токаревских произведениях всегда выявляет самые серьезные внутренние проблемы. Алексей Коржиков («Северный приют») становится своего рода символическим образом, в котором

сосредоточены черты многих подобных людей. Автор пытается объяснить причины чудачества: «материальная неудовлетворенность, гиперсексуальность, отсутствие творческой реализации» [7, с. 189]. Этот человек фантазер. Его работа состоит в проектировании зданий, комнат, вещей для улучшения комфорта людей. Герой справляется с задачей, но только он уделяет больше внимания не материальной стороне, а духовной. В воображении он строит белые города, в которых есть пространство для развития личности, спокойствие и уют. Естественно, проект не принимается начальством, в России его реализовать невозможно.

Ряд «дурак, чудак» необходимо продолжить еще одним определением – душевнобольной, сумасшедший. Безобидный больной в психиатрической больнице («Лавина») одолевает идеей спасения мира, а для этого, считает он, необходимо много двигаться и быть влюбленным, иначе «душевная гиподинамия», которую можно определить, как болезнь XX века. Легко, без сложных объяснений, объемных описаний, одним второстепенным персонажем, одной идеей душевнобольного, одним предложением автор говорит о важных – общечеловеческих, вечных – проблемах.

Насыщенность произведений героями типа «чудак» становится «отражением процесса «размывания среднего человека», потому что «чудак на букву «м» как герой времени – это знак катастрофы, социальной и нравственной» [8, с. 37].

Как и женским персонажам, автор дает мужским меткие определения и психологические обозначения. В рассказе «Паспорт», героя называют «приживал», «человек при», т. е. несамостоятельный, пользующийся другими людьми. Он живет при жене (в ее квартире), при искусстве (хотя им не занимается, но пишет передачи), при любви (пользуется женщиной, ее любовью).

«Гастролером» называет Лена своего бывшего возлюбленного, «поехал, выступил, показал свое искусство. И вернулся. И опять поехал, опять выступил» [9, с. 201].

«Функционер» – определение для незнакомца, представительного мужчины, потому что «он выполняет в жизни общества какую-то функцию» [10, с. 116] (Скажи мне что-нибудь на твоём языке).

Александр в повести «Дерево на крыше» – «юбилейный рубль», т. к. имеет две стороны. С одной – он пьяница, потерянный человек, алкаш, с другой – гений, человек, создающий великолепные фильмы. В нем уживается все: и бездарность, и гениальность, и бесчувственность, и способность любить.

В повести «Паша и Павлуша» одного из мужчин автор называет «кучером». Женщина не дорожила этим мужчиной, это был ее проводник из одного места в другое, более удачное, комфортное. Мужчина, как инструмент, средство достижения цели, представлен и в рассказе «Скажи

мне что-нибудь на своем языке». Мужчина сравнивается с «зонтом»: «она держит его при себе на случай дождя или жары. А когда хорошая погода, то складывает и прячет в сумку. Лиля бегает по жизни с зонтиком и ищет себе дом» [10, с. 127].

«Фараоном» зовут учителя математики в одноименном рассказе, за манеру поведения и за то, что был когда-то женат на учительнице истории. Мужчина сравнивается с «космонавтом», когда он хочет жениться: «должен прорезать все слои атмосферы и испытать на себе все перегрузки земного притяжения. Среда, как Земля, не отпускает» (Паша и Павлуша).

В. Токарева нередко сравнивает мужчину с ребенком. «Мужчина-ребенок, со слезами на ресницах. Хрупкий гений» [4, с. 53], – таким видит героиня Ника из рассказа «Вместо меня». Женщина в произведениях В. Токаревой (и сам автор) жалеет мужчину, хотя есть упреки, указания на несостоятельность, на недостатки, но чаще жалость, основанная на любви (не на презрении, не на ненависти). Своего любовника (и главного героя повести) Нинка называет Мцыри. Она в него верит даже тогда, когда он сам в себя не верит. Героиня объясняет свою любовь тем, что он особенный, что, если бы он был «под горой Машук во время дуэли Лермонтова с Мартыновым, дуэли бы не было». Он бы предотвратил.

По мнению В. Токаревой, женщины приспособляются к новым, неожиданным, трудным ситуациям легче, чем мужчины. «Ген обреченности» находят у простого инженера-строителя Коржикова, и, если не устранить несоответствие между социумом и мужчиной, то последний вымрет. А так как устранить на данный момент невозможно, то и нет решения этой проблемы.

В рассказах и повестях нарисованы герои с абсолютно разным отношением к любви, к семье, дружбе и т. д. Нельзя выделить один доминирующий образец отношения, только отрицание, неприятие или наоборот.

В мире В. Токаревой можно найти самые разнообразные психологические типы, как и в реальной жизни. Есть мужчины, которые не хотят создавать семьи, не хотят нести ответственность. Это «эгоисты». «Ты ничего не отдаёшь. Ты чемпион эгоизма, и в этом твоя творческая индивидуальность. Ты предпочитаешь жить удобно. <...> Удобная работа: и занят, и свободен. Удобный сын: и есть он, и нет его. Удобная женщина: можно прийти, можно уйти» [11, с. 72]. Есть герои, которые дорожат отношениями, боятся потерять семью, ценят окружающих. Но и такие мужчины склонны к изменам. Например, герой повести «Лавина» до 50 лет жил музыкой и женой, жена жила только им. Но встретив новую любовь, он не жалеет ни жену, ни детей. В. Токарева не осуждает, она жалеет, и показывает, какую цену платят мужчины, как жизнь их наказывает. Герой повести «Лавина» «наивно полагал: все

останется как есть, только прибавится Люля. Но вдруг стало рушиться пространство» [12, с. 97].

Всех их объединяют такие характеристики: это герои-неудачники, герои-одиночки. В произведениях этого автора почти невозможно найти счастливых, цельных, самодостаточных мужчин. У них постоянно «чувство какой-то разъедающей неудовлетворённости» [11, с. 66], а одиночество возрастает до невероятных размеров. «Я обычный, трезвый, бесталанный человек. В этом, наверное, моя трагедия» [13, с. 230], – утверждает герой рассказа «Следующие праздники». По своей вине или по вине обстоятельств все мужские персонажи (как и женские!) страдают от одиночества в толпе, не вписываются в социальные рамки, не могут найти себя.

Рассказ «Ехал Грека», написанный от лица мужчины, показывает изменения во внутреннем мире героя. Самоуверенный тон повествования в начале произведения, сменяется настроением растерянности, неудовлетворенности, разочарования в конце. Мужчина размышляет над своими отношениями с любимой женщиной, матерью и коллегами. Вначале он рассказывает о своей независимости: «Не женимся мы потому, что я не могу никому принадлежать дольше чем полтора часа в сутки» [11, с. 48]. Но в конце произведения он остается один, любимая уходит к другому, матери и сестре не до него, на работе нашли замену. «Мне казалось, что помимо любви ко мне у тебя должно быть чувство долга, но ты считал, что ничего не должен, тогда и я тебе ничего не должна» [11, с. 71], – говорит ему любимая. К герою приходит осознание, что во всем он виноват сам. Принятие чужой любви как должного и игнорирование других приводит единственно к одиночеству.

В произведениях В.Токаревой любовь для мужчины так же важна, как и для женщины. «Настоящий мужчина не должен бежать от любви. Не должен бояться быть слабым, больным и нищим» [14, с. 235].

Наличие или отсутствие семьи, детей становится одной из наиболее важных проблем в жизни. Любовь меняет людей. Иногда они становятся лучше, иногда наоборот. Абсолютно аморальный, безответственный человек в повести «Дерево на крыше» ради любимой совершает абсолютно не свойственный для него поступок – берет на себя ответственность: «Однажды среди ночи раздался телефонный звонок. Лена сдернула трубку и услышала четкий голос Александра. – Я устал бороться с собой и с тобой. Я готов взять ответственность за твою жизнь и за жизнь твоей дочери» [15, с. 126]. Пусть на несколько часов, потом откажется... Удобно жить, когда ты ни за что не отвечаешь. Безответственность перед близкими людьми – почти универсальная черта мужских персонажей в творчестве В. Токаревой. Такую ситуацию может изменить только настоящая любовь.

Поиски себя и возвращение к себе через унижение, неудачи сближает женские и мужские персонажи. Сравнение в произведениях В. Токаревой идет постоянно. Автор выделяет наиболее жизненно

важные моменты, говорит не только об отличиях, но и о психологическом сходстве двух полов: «Мужчины – такие же сплетники, как и женщины, но женщины перемывают кости своим подругам, а мужчины – правительствам, но и в том и другом случае – это способ самовыражения» (Лошади с крыльями); «Мужчины тоже хотят нравиться, как и женщины» (Телохранитель); «недоступность красит не только женщину, но и мужчину» (Не сотвори); «Мужчины бывают еще более одинокими, чем женщины» (Перелом). Автор далеко не всегда на стороне женщин.

В. Токарева иронично относится как к женским, так и к мужским недостаткам, и самые тяжелые кульминационные моменты в ее произведениях, связанные со взаимоотношением двух полов, окрашены иронично. «О, могущество мужчины, не идущего в руки!» [16, с. 87].

Описанию внешности, как одной из составляющих цельного образа мужчины, автор уделяет немного внимания. Она выделяет какую-то одну или две детали, но через них можно воссоздать целый образ. Читая произведения В. Токаревой, нетрудно заметить, что при характеристике мужских персонажей автор уделяет внимание глазам: «Смоленский смотрит на анестезиолога Сережку Кондакова. Над маской его глаза, один – голубой, другой – карий. У Сережки разные глаза, и обычно это как-то незаметно на лице» [17, с. 89]. Глаза – зеркало души. Писатель из рассказа «Банкетный зал» смотрел глазами «свежемороженой рыбы» [18, с. 7]. Этой одной деталью автор раскрывает весь внутренний мир человека: пустота, усталость, неудовлетворение, нереализованность.

Первая встреча героя и героини также нередко сопровождается описанием его глаз. В «Системе собак» она увидела «глаза, как у индуса, – большие, керамически-коричневые» [2, с. 44]. Большие широко распахнутые глаза выдают способность человека жить интересно, видеть детали, удивляться, активно реагировать на изменения в окружающем его мире, также на умение мыслить, анализировать. А сравнение с индусом наводит на мысль об экзотике, необычности человека. В характеристике героинь мы не встречаем такого количества деталей, связанных с характеристикой глаз, взгляда.

Таким образом, в художественном пространстве автора мужские глаза имеют первостепенное значение для создания характера.

В XX веке все сферы жизнедеятельности человека обнажают кризис духовности. Смена ценностной парадигмы в культуре повлекло трансформацию мужских образов, что отобразилось в литературе, в частности в произведениях В. Токаревой. Современные формы типизации и воссоздания реальности не способны полностью описать весь ряд характеров в повестях и рассказах В. Токаревой. В центре художественного мира писателя находится герой-одиночка.

Тема статьи многоаспектна. В перспективе необходимо обратить внимание на такие проблемы, как мужские персонажи в интерьере,

приемы речевой характеристики героев, многофункциональность символической детали. Кроме того, представляет интерес сопоставление мужских типов у В. Токаревой и у других известных писательниц (Л. Улицкой, Д. Рубиной, Г. Щербаковой и др.).

Список использованной литературы

- 1. Токарева В.** Любовь и путешествия / В. Токарева // В. Токарева. Этот лучший из миров. – М. : АСТ МОСКВА, 2010. – С. 48 – 74.
- 2. Токарева В.** Система собак / В. Токарева // В. Токарева. Перелом: [рассказы]. – М. : АСТ: ЛЮКС, 2005. – С. 38 – 77.
- 3. Токарева В.** Стрелец / В. Токарева // В. Токарева. Птица счастья. – М. : АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – С. 290 – 304.
- 4. Токарева В.** Вместо меня / В. Токарева // В. Токарева. Мужская верность. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – С. 24 – 68.
- 5. Токарева В.** Длинный день / В. Токарева // В. Токарева. Этот лучший из миров. – М. : АСТ МОСКВА, 2010. – С. 98 – 156.
- 6. Токарева В.** Сразу ничего не добьешься / В. Токарева // В. Токарева. Этот лучший из миров / Виктория Токарева. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – С. 277 – 297.
- 7. Токарева В.** Северный приют / В. Токарева // В. Токарева. Банкетный зал. – М. : АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2008. – С. 178 – 193.
- 8. Черниенко Л. В.** Русская литература конца XX – начала XXI столетий / Л. В. Черниенко. – Луганск, ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 249 с.
- 9. Токарева В.** Паспорт / В. Токарева // В. Токарева. Этот лучший из миров. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – С. 189 – 214.
- 10. Токарева В.** Скажи мне что-нибудь на твоём языке / В. Токарева // В. Токарева. Банкетный зал. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2008. – С. 122 – 138.
- 11. Токарева В.** Ехал Грека / В. Токарева // В. Токарева. Лиловый костюм: Повести и рассказы. – М. : ООО «Фирма» «Издательство АСТ», 1998. – С. 57 – 71.
- 12. Токарева В.** Лавина / В. Токарева // В. Токарева. Этот лучший из миров. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – С. 78 – 94.
- 13. Токарева В.** Следующие праздники / В. Токарева // В. Токарева. Этот лучший из миров. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. С. 219 – 247.
- 14. Токарева В.** Ничего особенного / В. Токарева // В. Токарева. Перелом. – М. : АСТ: ЛЮКС, 2005. – С. 130 – 246.
- 15. Токарева В.** Дерево на крыше / В. Токарева // В. Токарева. Дерево на крыше. – М. : Астрель, 2012. – С. 123 – 138.
- 16. Токарева В.** Почем килограмм славы / В. Токарева // В. Токарева. Лиловый костюм. – М. : ООО «Фирма» «Издательство АСТ», 1998. – С. 69 – 92.
- 17. Токарева В.** Пропади оно пропадом / В. Токарева // В. Токарева. Дерево на крыше. – М. : Астрель, 2012. – С. 77 – 103.
- 18. Токарева В.** Банкетный зал / В. Токарева // В. Токарева. Банкетный зал. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2008. – С. 3 – 86.

Тертична Н. М. Типологія чоловічих образів у прозі В. Токаревої

У статті аналізується типологія чоловічих персонажів в оповіданнях і повістях В. Токаревої. Автор дослідження виділяє декілька найбільш поширених типів в її творчості: дивак (дурень, божевільний), герой-одинак, герой-невдаха. У статті розкриваються соціальні та психологічні причини невлаштованості, несамореалізованості персонажів-чоловіків, проводиться порівняння з жіночими персонажами, робиться висновок про те, що дана система чоловічих персонажів відображає духовну кризу в культурі та суспільному житті другої половини ХХ століття.

Ключові слова: проза, персонаж, типологія, психологізм, дивак, самотність, художня деталь, авторська характеристика.

Тертычная Н. Н. Типология мужских персонажей в прозе В. Токаревой

В статье анализируется типология мужских персонажей в рассказах и повестях В. Токаревой. Автор исследования выделяет несколько наиболее распространенных типов в ее творчестве: чудак (дурак, сумасшедший), герой-одиночка, герой-неудачник. В статье раскрываются социальные и психологические причины неустроенности, несамореализованности персонажей-мужчин, проводится сравнение с женскими персонажами, делается вывод о том, что данная система мужских персонажей отражает духовный кризис в культуре и общественной жизни второй половины ХХ века.

Ключевые слова: проза, персонаж, типология, психологизм, чудак, одиночество, художественная деталь, авторская характеристика.

Tertychnaya N. N. Typology of male images in V. Tokareva's prose

The article analyzes the typology of male characters in the stories and V. Tokareva's novels. Author of the study identifies some of the most common types in her works: a weird person (fool, madman), a lone hero, the loser. The article describes the social and psychological causes of insecurity, unrealized characters-men. They are compared with female characters, it is concluded that the system of male characters reflects a spiritual crisis in the culture and society of the second half of the twentieth century.

Key words: fiction, a character typology, psychology, eccentric, loneliness, artistic detail, the author's description.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Чернієнко Л. В.

УДК 821.161.1.09''19''

Л. В. Черниенко

**ПИСАТЕЛИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА О
«ТАЙНАХ РУССКОЙ ДУШИ»
(НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ)**

Фет на вопрос, к какому бы он хотел принадлежать народу, отвечал: ни к какому. Любил природу.

А. Кушнер

Русский человек склонен все переживать трансцендентно, а не имманентно.

Н. Бердяев

Проблема национального характера, национального менталитета – одна из самых сложных в современной науке. Ею занимаются в первую очередь, конечно же, этнопсихологии. Кроме того, социологи, философы, историки, культурологи. И филологи – в процессе анализа художественных произведений писателей различных национальных литератур.

В советской науке до начала 90-х годов прошлого века объективному рассмотрению этой проблемы препятствовало понятие «советский человек» – искусственное и слишком абстрактное для многих гуманитарных наук, прежде всего для этнопсихологии.

Очень важен тот факт, что именно литературоведам проще других было исследовать особенности национальных характеров на основе художественных текстов, ибо любой талантливый автор не может не отразить национальное в синтезе с общечеловеческим.

Во второй половине XX века об этом размышляли многие: Л. Аннинский, Ю. Суровцев, Н. Надъярных, В. Шошин, Г. Ломидзе, С. Умарова, В. Воронов, А. Адамович, Й. Ланкутис, М. Пархоменко, И. Дедков, А. Руденко-Десняк, А. Павловский. Московский прозаик Андрей Битов обнародовал две научно-художественные работы («Уроки Армении» и «Грузинский альбом»), которые вызвали живую дискуссию среди читателей и ученых. Особую роль сыграла монография Г. Гачева «Национальные образы мира», ставшая настольной книгой для многих филологов, культурологов, этнопсихологов.

В названных работах затрагивались и вопросы парадоксов русского характера, но очень сдержанно и несколько поверхностно.

Существует целый ряд научных определений национального менталитета разной степени сложности, но **по сути** – это специфика

отношения человека определенной национальности к миру в самом широком понимании слова «мир» и форма выражения этого отношения.

Интерес к национальному характеру (менталитету) обострила Великая Отечественная война. Поскольку нас интересует русский характер, нельзя не обратить внимание на одно известное произведение, создававшееся с июня 1941-го по май 1945-го, – «Василий Теркин» А. Твардовского, в котором речь идет именно о проявлении русского менталитета в экстремальной ситуации войны. Главный герой «книги про бойца» – не «рядовой советской армии», а **«русский чудо-человек»**, соединивший в себе фольклорные черты воина и абсолютно реальные качества русского человека на войне.

Но в данном случае нас интересуют важнейшие аспекты трактовки темы в русской литературе второй половины XX столетия.

Многие писатели-шестидесятники, реально пришедшие в литературу в конце 50-х, рассматривали проблему на деревенском материале («деревенщики»), считая, что именно сельские жители хранят основы. Главный принцип – некрасовский: показать и «плюсы» и «минусы». Не идеализировать и не очернять.

В. Абрамов, В. Астафьев, А. Шукшин, М. Алексеев, В. Белов, А. Калинин, В. Распутин, П. Проскурин, А. Иванов – каждый в меру таланта и в соответствии с творческими задачами выделяли такие нравственно-положительные качества русского человека, как: доброта, храбрость, умение прощать, широта души, мастеровитость, совесть, бережное отношение к природе, терпеливость, патриотичность, способность к сопереживанию. И в то же время – мягкотелость, легкомыслие, бесшабашность, разгильдяйство, «синдром Емели».

С середины 70-х акцент смещается на город. Русский человек в городе – эта проблема рассматривалась многими, но особо интересны, на наш взгляд, произведения Ю. Трифонова, Д. Гранина, В. Тендрякова. Именно они обратили внимание на процесс деформации национального менталитета под влиянием «стандартов городской жизни». И здесь хотелось бы обратить внимание на «городские повести» Ю. Трифонова, «Дождь в чужом городе» Д. Гранина и «Расплату» В. Тендрякова. Символично название одной из «городских повестей» Ю. Трифонова – «Обмен», в которой центральный герой в процессе обмена квартиры обменивает истинные нравственные ценности, исконные, от предков идущие (уважение к возрасту, заботу о близких, добросердечность, порядочность) на весьма сомнительные «принципы» городского существования.

70-е годы – это период жесткого социального прессинга, спровоцированного известными событиями 1968 года, формы которого были менее явными, чем в 30-е, но более изощренными, издевательскими, унижающими и социальное, и национальное

достоинство людей. Вот как, лаконично и жестко, сформулировал эту ситуацию Вадим Еремин:

«Не привлекался.

Не сидел.

Не строил.

Не пил.

Не ел.

В родстве не состоял.

И все-таки

чего-нибудь да стоил,

хотя бы

как ненужный матерьял» [1, с. 133].

В 80 – 90-е годы проявили себя три главные тенденции в подходе к русскому национальному характеру: ироническая (самая сильная), социально-философская и фантазийно-мифологическая. Ироники (например, В. Пьецух, Ю. Поляков) развенчивали некоторую идеализацию «загадочного русского характера»; социально-философское течение пыталось продолжить **на новом этапе** линию «деревенщиков» (Б. Евсеев, С. Василенко и др.), фантазийно-мифологическое (наиболее известна М. Семенова с циклом романов о Волкодаве) ищет **древние ментальные корни**, не особо заботясь об исторической достоверности (в новом тысячелетии линию Семеновой продолжает Е. Колядина, опубликовавшая в 2011 году весьма спорное произведение «Цветочный крест: роман-небылица».

Конечно, проблема русского характера многоаспектна и должна рассматриваться на различных социальных срезах, но наиболее показателен деревенский материал. Есть смысл сопоставить шукшинскую трактовку проблемы (60-е – нач. 70-х годов) и подходы к ней В. Пьецуха (перестроечное время).

Василий Шукшин. Очень **русский, национальный писатель** (читая Шукшина, видишь Россию), но, как всякий настоящий художник, **интернациональный продукт**.

Традиции **Чехова, Гоголя, Достоевского, Бунина**. Многогранность – тоже в традициях классики (актер, режиссер, писатель).

По своему **основному направлению** он кто, сатирик, психолог, лирик и т. д.? Часто думают: сатирик (и в кино тоже). **Конечно, психолог**. Писатель драмы и даже трагик. Художник-исследователь. Комическое у него одно из главных средств создания трагического.

Ему свойственна художественная беспощадность, стремление спасти человека вопреки его желанию, потому что жизнь теряет смысл, если человек расчеловечивается и даже не замечает этого или замечает и думает: мелочи. («Кляуза», «А поутру они проснулись»). Нет мелочей, когда речь о душе.

Как сохранить живую душу и достоинство человека в наше трудное время (НТР, взрыва информации, ускорение темпа жизни) – главный вопрос Шукшина, что **предатель своей души – это предатель**, без скидок.

Главные категории творчества: Труд, Мечта, Правда, Совесть, Праздник (Праздник Души). Причем рассматриваются эти категории на бытовом материале (бытописатель – психолог).

Принципиально важны размышления В. Шукшина о человеческих типах, которые для него интересны:

«Человек трезвый, разумный, конечно же, везде, всегда до конца понимает свое время, знает правду, и если обстоятельства таковы, что лучше о ней, правде, пока помолчать, он молчит. Человек умный и талантливый как-нибудь, да найдет способ выявить правду. Хоть намеком, хоть полусловом – иначе она его замучает, иначе, как ему кажется, жизнь пройдет впустую. Гений обрушит всю правду с блеском и грохотом на головы и души людские. Обстоятельства, может быть, убьют его, но он сделает свое дело. Человек просто талантливый – этот совершенно точно отразит свое время (в песне, в поступке, в тоске, в романе), быть может, сам того не поймет, но откроет глаза мыслящим и умным.

Есть на Руси еще один тип человека, в котором время, правда времени, вопиет так же неистово, как в гении, так же нетерпеливо, как в талантливом, так же потаенно и неистребимо, как в мыслящем и умном... Человек этот – дурачок. Это давно заметили (юродивые, кликуши, странники не от мира сего – много их было в русской литературе, в преданиях народных, в сказках), и не стоило бы, может быть, так многозначительно вступать в статью, если бы не желание поделиться собственными наблюдениями на этот счет...

Герой нашего времени – это всегда «дурачок», в котором наиболее выразительным образом живет его время, правда этого времени» [2, с. 53 – 54].

«Дурачок» Шукшина – это его знаменитый «чудак» или «чудик» – по названию одного из знаменитых рассказов.

«Жена назвала его – «Чудик». Иногда ласково» [3, с. 382].

Чудика зовут Василий Егорыч Князев. Было ему тридцать девять лет. Он работал киномехаником в селе. Любил делать добро людям, но получилось как-то неудачно. Он не хотел этого, страдал, но то и дело «влипал» в какие-нибудь истории – мелкие, но досадные, иногда и унижительные. Чудик хочет приносить другим радость, но люди не понимают его порывов.

Ему было обидно, горько, даже больно, когда его не понимали. После того, как он разрисовал детскую коляску для ребенка брата, «часов в шесть Чудик пришел к брату. Взошел на крыльцо и услышал, что брат Дмитрий ругается с женой. Впрочем, ругалась жена, а брат Дмитрий только повторял:

– Да ну что тут!.. Да ладно... Сонь... Ладно уж ...

– Чтоб завтра же этого дурака не было здесь! – кричала Софья Ивановна. – завтра же пусть уезжает.

– Да ладно тебе!.. Сонь...

– Не ладно! Не ладно! Пусть не дожидается – выкину его чемодан к чертовой матери, и все!

Чудик поспешил сойти с крыльца... А дальше не знал, что делать. Опять ему стало больно. Когда его ненавидели, ему было очень больно. И страшно. Казалось: ну, теперь все, зачем же жить? И хотелось уйти подальше от людей, которые ненавидят его или смеются» [3, с. 390].

В этом рассказе интересно то, что повествование ведется от автора, но создается впечатление, что нам рассказывает о себе сам персонаж, настолько автор проникает в душу этого человека, его горестные раздумья.

По мнению автора, Василий Князев – из тех людей, которые создают атмосферу радости и добра бескорыстно, но окружающие люди, привыкшие к другому поведению, считают его дураком, странным и смешным человеком.

Трансцендентность мировосприятия русского человека, о которой говорил Н. Бердяев, прекрасно иллюстрируется рассказом «Даешь сердце!»

«Дня за три до Нового года глухой морозной ночью, в селе Николаевке, качнув стылую тишину, гулко ахнули два выстрела. Раз за разом... Из крупнокалиберного ружья. И кто-то крикнул: – Даешь сердце!

Эхо выстрелов долго гуляло над селом. Залаяли собаки. Утром выяснилось: стрелял ветфельдшер Александр Иванович Козулин» [4, с. 329 – 330].

Странный в восприятии многих человек с почти гротескной фамилией Козулин своими выстрелами не на шутку встревожил «руководящих товарищей». Пьяная драка, битье стекол у соседей обеспокоили бы гораздо меньше – нормальное явление повседневной жизни.

Беседа Козулина с милиционером и председателем сельсовета – «диалог глухих».

Председатель скрипнул хромовыми сапогами, поправил правой рукой ремень гимнастерки (из другого рукава свисала аккуратная лакированная ладонь протеза), пригласил фельдшера:

– Садись, товарищ Козулин.

Козулин тоже сел в глубокое кресло.

– Так что случилось-то? Почему стрельба была?

– Вчера в Кейптауне человеку пересадили сердце, – торжественно произнес Козулин (курсив мой. – Л. Ч.). И замолчал. Председатель и участковый ждали – что дальше? – От мертвого человека – живому.

У участкового вытянулось лицо.

– Что, что?
– Живому человеку пересадили сердце мертвого. Труп.
– Что, взяли, выкопали труп и...
– Да зачем же выкапывать, если человек только умер! – раздраженно воскликнул Козулин. – Они оба в больнице были.

– Ну это бывает, бывает, *снисходительно согласился председатель* (курсив мой. – Л. Ч.), – пересаживают отдельные органы. Почки... и другие.

– Другие – да, а сердце – впервые. Это же – сердце!

– Я не вижу прямой связи между этим... *патологическим случаем* (курсив мой. – Л. Ч.) и двумя выстрелами в ночное время, – строго заметил председатель.

– Я обрадовался... Я был ошеломлен, когда услышал, мне попало на глаза ружье, я выбежал во двор и выстрелил...

– В ночное время.

– А что тут такого?

– Что? Нарушение общественного порядка трудящихся» [4, с. 331 – 332].

Фельдшер был вынужден признать себя психически больным, так как почувствовал, что его собеседники никогда не поймут, что побудило Козулина салютовать.

«– Простите, не подумал в тот момент... Я – шизя.

– Кто? – не понял милиционер.

– Шизя. На меня, знаете, находит... Теряю самоконтроль. – Фельдшер как бы в раздумье потрогал лоб, потом глаза – пальцами. – Ширво коло ширво... Зубной порошок и прочее.

Милиционер и председатель недоуменно переглянулись.

– Простите, – ещё раз сказал фельдшер.

– Да мы-то простим, товарищ Козулин, – участливо произнес председатель, – а вот как трудящиеся-то? Им некоторым вставать в пять утра. Вы же человек с образованием, вы же должны понимать такие вещи.

– Кстати, – по-доброму оживился участковый, – а чего вы-то салютовать кинулись? Ведь это не по вашей части победа-то, – вы же ветеринар. Не кобыле же сердце пересадили.

– Не смейте так говорить! – закричал вдруг фельдшер. И покраснел. Помолчал и тихо, и горько спросил: – Зачем вы так?» [4, с. 332].

Странные герои Шукшина, «чудики» – это и есть, мнению писателя, носители исконно русских национальных черт, которые еще сохраняются среди сельских жителей (один из сборников его рассказов так и называется «Сельские жители»). Главные персонажи «Степкиной любви», «Беспалого», «Верую!», «Сапожек», «Упорного» – истинно русские люди и в праведности своей и в ошибках. Они делают добрые дела и совершают «дурацкие» поступки, как например, Степан Воеводин

(«Степка»), который сбежал из мест заключения за три месяца до официального освобождения. Чаще всего объясняется всё очень просто: «Так душа просит».

Если в центре внимания Шукшина «чудак», то главным объектом художественного анализа В. Пьецуха является другой чудак, как любил выражаться Шукшин, «чудак на букву «мэ».

В рассказе «Центрально-ермолаевская война» В. Пьецух пытается выявить суть русской души, сопоставляя различные национальные менталитеты:

«Положим, в немецкой или какой-нибудь сербохорватской душе, при всем том, что эти души несколько не мельче нашей, а, пожалуй, кое в чем основательнее, композиционной, как компот из фруктов композиционнее компота из фруктов, овощей, пряностей и минералов, так вот, при всем том, что эти души несколько не мельче нашей, в них обязательно чего-то недостает. Например, ими довлеет созидательное начало, но близко нет духа всеотрицания, или в них полным-полно экономического задора, но не прослеживается восьмая нота, которая называется «гори все синим огнем», или у них отлично обстоит дело с чувством национального достоинства, но совсем плохо с витанием в облаках. *А в русской душе есть все: и созидательное начало, и дух всеотрицания, и экономический задор, и восьмая нота, и чувство национального достоинства, и витание в облаках* (курсив мой. – Л. Ч.). Особенно хорошо у нас сложилось с витанием в облаках. Скажем, человек только что от скуки разобрал очень нужный сарайчик, объяснил соседу, почему мы победили в Отечественной войне 1812 года, отходил жену кухонным полотенцем, но вот он уже сидит у себя на крыльчке, тихот улыбается погожему дню и вдруг говорит:

– Религию новую придумать, что-ли?..

Надо полагать, что эта особенность русской души, в свою очередь, объясняется множеством причин самого неожиданного характера, однако среди них есть совсем уж неожиданные и малоисследованные, которые при всей их мнимой наивности представляются такими же влиятельными, как, допустим, широкое распространение лебеды, – например, топонимика, климат и пейзаж» [5, с. 296].

Столь пространный цитата необходима, т.к. она демонстрирует суть авторского отношения к проблеме и его особую траги-ироническую манеру (где ирония зрима, а трагическое – в подтексте) воплощения идеи.

Пьецух диалектично подходит к характеру русского мужика, который с одной стороны баламут и пьяница, а с другой – величайший философ своего времени. Как только «воздух начинает темнеть» Вениамин Александрович Сиволапов и публицист Аптечко любят посидеть на веранде, выпить стаканов по шесть чая с коньяком и потолковать о разных предметах, отдаленных от российской

действительности. Главной темой для обсуждения служит влияние погоды на человеческую психику. Особенно досталось костариканцам, которые живут веселой жизнью и в перерывах сочиняют лирические стихи. Но удивительно то, что наряду с наивными рассуждениями, они находят какую-то свою истину: «Какая у костариканцев, в сущности, может быть поэзия, если у них сумерек не бывает» [6, с. 70].

Парадоксальность, даже абсурдность русского национального характера подчеркивается уже в названии рассказа «Свобода как наказание». Абсолютно непонятно, почему весь мир стремится к свободе, как к наибольшему благу, в то время как у русских она дается в наказание. У Пьцуха русский человек свободен по своей сути, поэтому рамки европейской «законопослушной свободы» ему тесны. «Отсюда... и бестолочь русской жизни, поскольку русак искони до бессмыслия свободен и ему узки пошлые нормы лично-социального бытия... в нем народилась новая внутренняя свобода, с которой ничего поделаться уже нельзя, хоть ты к каждому приставь по сотруднику государственной безопасности» [7, с. 93]. В итоге свобода была нужна только «...кое-кому из писателей, кое-кому из читателей и десятку-другому специалистов по «гуманитарному департаменту», но парадокс в том, что писатели и читатели и специалисты по гуманитарному департаменту прочитались, потому что печатное слово резко упало в цене, после обретения свободы. Истинно свободный человек у автора, это человек, который освободился от животного элемента и сохранившего в себе частицу Духа, которую вложил Создатель. И такому человеку не нужны ни конституция, ни демократические свободы, так как он свободен Душой, именно поэтому счастье не в свободе, а в нас самих» [7, с. 98]. Почти в унисон шукшинскому «так душа просит».

В сборнике «Дурни и сумасшедшие. Неусвоенные уроки родной истории» автор попытался найти ответ на вопрос, отчего «земля наша так велика и обильна, а порядка в ней нет».

В эссе, давшем название сборнику, автор разделил русских на «дурней и сумасшедших». «Дурни – это понятно, мы; добывающие хлеб в поте лица своего, страждущие, обделенные, совестливые, коротающие жизнь в унылых очередях, и при этом охотно верящие каждому неординарному шалопаю, который берedit наши раны и одновременно навевает золотые сны» [7, с. 5]. А к сумасшедшим автор отнес политиков, воров и убийц. По мнению Пьцуха, именно альянс дурней и сумасшедших, породил разруху, экономическую, политическую, нравственную, в великой стране.

Таким образом, В. Пьцух оценивает русский национальный характер неоднозначно, пытаясь найти в нем, как и шестидесятники, свои «плюсы» и «минусы». Однако «минусов» он обнаруживает больше (и в этом главное отличие его концепции от трактовки русского характера Шукшиным). Пытаясь понять, почему негатива в современном русском «простом человеке» больше, он ищет корни в истории – близкой

и далекой и делает вывод о том, что ни одна нация не выжила бы в результате того, что испытал русский народ с древнейших времен, с княжеских междуусобиц, до наших дней. Это для писателя своеобразный аргумент оправдания абсурдности некоторых проявлений русского характера. Траги-иронический аспект осмысления проблемы позволяет автору показать современного «русского мужика» таким, каков он есть в реальной жизни, а не таким, каким его хотели бы представить некоторые социологи и политики. Утрирование негативного начала усиливает эмоциональное воздействие на читателя и активизирует нравственно-воспитательную идею.

По гипотезе Н. Бердяева, существует два типа национального сознания: стихийный, анархический (языческий), не терпящий критики и корректировки, и творческий, созидательный, который не чужд самокритике и стремления к самовоспитанию. Сложность состоит в том, что оба этих типа не редко причудливо соединяются в одной личности. Процесс художественного познания такой личности одна из главных задач писателей начала нового тысячелетия. Цель современных литературоведов – исследование парадоксов воплощения «тайн русской души» в новую эпоху.

Список использованной литературы

1. Ерёмин В. Из анкеты / В. Ерёмин // Новая волна : сборник. – М. : Сов. писатель, 1991. – 480 с. **2. Шукшин В. М.** Нравственность есть Правда / В. М. Шукшин. – М. : Сов. Россия, 1979. – 351 с. **3. Шукшин В. М.** Повести и рассказы / В. М. Шукшин. – М. : Эксмо, 2007. – 800 с. **4. Шукшин В. М.** Беседы при ясной луне : рассказы / В. М. Шукшин. – Киев : Веселка, 1991. – 350 с. **5. Пьецух В. А.** Центрально-ермолаевская война / В. А. Пьецух // Русские цветы зла : антология. – М. : Подкова, 1999. – 504 с. **6. Пьецух В. А.** Жизнь замечательных людей: Повести и рассказы / В. А. Пьецух. – М. : Глобус, Изд-во НЦ ЭНАС, 2006. – 280 с. **7. Пьецух В. А.** Дурни и сумасшедшие. Неусвоенные уроки родной истории / В. А. Пьецух. – М. : Глобус, Изд-во НЦ ЭНАС, 2006. – 216 с.

Чернієнко Л. В. Письменники другої половини ХХ століття про «таємницю російської душі» (деякі аспекти проблеми)

У статті розглядаються питання, що торкаються теми відображення національного менталітету в художній літературі. Пунктирно **намічено** етапи розвитку теми в другій половині ХХ століття, в першу чергу в проекції на втілення російського національного характеру. Головну частину статті складає зіставлення шукшинського підходу до проблеми (60-ті – початок 70-х років) та трактування цього ж матеріалу В. Пьецухом (друга половина 80-х – 90-ті роки). Особлива увага приділяється співвідношенню соціально-філософського, іронічного

та психологічного аспектів художнього дослідження «таємниць російської душі».

Ключові слова: національний менталітет, російський характер, тип дивака, парадокс, психологізм, іронія, соціально-філософський підхід.

Черниенко Л. В. Писатели второй половины XX века о «тайнах русской души» (некоторые аспекты проблемы)

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся темы отражения национального менталитета в художественной литературе. Пунктирно **намечены** этапы развития темы во второй половине XX века в первую очередь в проекции на воплощение русского национального характера. Основную часть статьи составляет сопоставление шукшинского подхода к проблеме (60-е – начало 70-х годов) и трактовки этого же материала В. Пьецухом (вторая половина 80-х – 90-е годы). Особое внимание уделено соотношению социально-философского, иронического и психологического аспектов художественного исследования «тайн русской души».

Ключевые слова: национальный менталитет, русский характер, тип чудака, парадокс, психологизм, ирония, социально-философский подход.

Chernienko L. V. The Writers of the Second Half of the 20th Century on the «Mysteries of the Russian Soul» (some aspects)

The article deals with the theme of reflection of the national mentality in literature. Dotted outlines the stages of development topics in the second half of the 20th century, especially in the projection of the embodiment of the Russian national character. The main part of this paper is the comparative approach to Shukshin (60s – early 70s) and interpretations of the same material B.P'etsukh (late 80s – 90s). Particular attention is paid to the relation of social and philosophical, and psychological aspects of ironic artistic research «mysteries of the Russian soul».

Key words: national mentality, Russian character, the type of eccentric, paradox, psychology, irony, social and philosophical approach.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Дмитренко В. І.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

УДК 378.147:824

Г. В. Барабанова

КОГНІТИВНА ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ІНШОМОВНОГО ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО ТЕКСТУ В НАВЧАЛЬНИХ ЦІЛЯХ

Останні десятиліття змінили сприйняття картини світу, розділивши світ на віртуальний та реальний. Завдяки появі відео, аудіо, кіно, Інтернету чуттєвий рівень пізнання об'єктів через відчуття і сприйняття при безпосередньому контакті з ними замінився візуалізацією – створенням у свідомості студентів свого роду когнітивних моделей об'єктів, які сприймаються, що, зрештою, привело до появи N-Generation (термін Д. Тапскотта), нового інформаційного суспільства з візуальним, або комп'ютерним типом мислення.

Виявилось, при засвоєнні знань візуальні образи для молодого покоління практично більш значущі, ніж смакові, вібраційні, тактильні та усі інші, тому що вони інформативніші, і призводять до глибшого розуміння нової інформації, її швидкого переведення в довготривалу пам'ять тих, кого навчають. Уперше завдяки інформаційним технологіям зміна поколінь стала основною рушійною силою історичного процесу.

Це глобальне явище наповнило новим сенсом відомий термін «візуалізація». Якщо Карл Г. Юнг, батько цього терміну, розглядав когнітивну візуалізацію як створення оптичних образів в сприймаючій свідомості, засноване на здатності людини мислити образами, то зараз ми все частіше зустрічаємо визначення візуалізації як будь-якого способу забезпечення спостережливості неспостережливої реальності, а під візуальною моделлю – будь-яку конструкцію, яка сприймається візуально, що імітує суть об'єкту, який сприймається.

Роботи Р. С. Андерсена, Ф. Бартлетта, М. Мінського, І. Фолкера та інших представників когнітивного напрямку в психології та герменевтиці послужили теоретичною основою не лише для створення нових інформаційних технологій, але і допомогли педагогам та методистам переосмислити такі базові поняття як знання, повідомлення знань, наочність, розуміння того, що читається (В. А. Алексєєв, З. С. Белова, Н. Н. Макарова, С. В. Манько, Є. А. Титова та інші).

Мета даної статті: розкрити зміст методичного принципу когнітивної візуалізації, обґрунтувати його використання в методиці навчання читання на іноземній мові і показати, як формується образ того, що читається, у студентів технічного ВНЗ.

Під когнітивною візуалізацією розуміється принцип, метод, спосіб представлення інформації у вигляді оптичного зображення як реакція на віддзеркалення зовнішнього світу в сприймаючій свідомості. Візуалізувати – мислити образами. Більшість людей – візуали («краще один раз побачити, чим десять разів почути і двадцять разів прочитати»).

Ряд дослідників і особливо викладачів-практиків асоціюють принцип візуалізації з давно відомим дидактичним принципом наочності (Я. А. Коменський, І. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський та ін.). Так, широко відоме визначення наочності як «спеціально організованого показа мовного матеріалу и его употребления в речи с целью помочь обучающемуся в ее понимании, усвоении и использовании» (Г. В. Рогова). (Див. також в «Педагогічному словнику» – «создание психических образов через показ изучаемых объектов, явлений, процессов или их изображений на основе непосредственного восприятия».) О. О. Леонтьєв визначив чотири функції наочності: країнознавча, зображення предметної ситуації, наочна презентація конкретних предметів та явищ, візуальна стимуляція висловлювань.

І дефініція, і визначення функцій найтісніше пов'язані з першим етапом представлення мовного матеріалу: показом, демонстрацією, ілюстрацією, візуальною стимуляцією, презентацією нового.

Я. А. Коменський розумів наочність як «сприйняття предметів або явищ органами чуття (видиме – для зору, чутне – слухом, запахи – нюхом, підлягаюче смаку – смаком, доступне дотику – шляхом дотику»).

Перцептивне сприйняття нових об'єктів та явищ в методиці навчання вилилося в принцип наочності. Наочність – створення зовнішніх опор в процесі опанування знань. Ці зовнішні опори можуть носити мультикодовий характер, від аудіальних до візуальних, хоча, як правило, велика частина викладачів-практиків надають перевагу візуальним опорам, виходячи з того, що до 90% інформації засвоюється людиною через зоровий канал. Наприклад, С. В. Титова у своїй роботі розглядає наочність як візуальну презентацію навчальної інформації на базі країнознавчого матеріалу, В. Ф. Шаталов – опорні конспекти як засіб презентації, активізації та запам'ятовування навчального матеріалу.

Сьогодні ми спостерігаємо велику невизначеність та змішування у визначеннях принципу наочності і принципу візуалізації як в психології, так і в методиці, що, на наш погляд, пов'язано з наступними причинами: 1) нечіткість термінології, що йде від початкового латинського *visualis* зоровий, наочний (звідси «візуальна наочність», «наочна візуальність», див. також англ. *visual aids* наочні засоби); 2) комп'ютерний термін, де візуалізація інформації – це використання комп'ютерних додатків для графічного представлення абстрактних даних; 3) психологічна спорідненість наочності та візуалізації. Наочність веде до візуалізації, це спосіб сприйняття об'єкту, що веде до створення візуальних образів, а візуалізація – результат цього сприйняття.

Центральним поняттям візуалізації є образ, і думка-образ. Думка-образ – індивідуальний цілісний образ предмета або явища, що сприймається усіма органами чуття. Він створюється досвідом сприйняття через усі канали і зберігається в довготривалій пам'яті. Знання процесів мислення вимагає винесення думки-образу в зовнішній план, їх екстериорізацію.

Текст з'являється перед читачем як матеріальна система знаків у вербальній формі. В результаті активної текстової діяльності читача матеріальне перетворюється на ідеальне, психічне, що проявиться в створенні в голові читача внутрішнього образу тексту. (Цікаво, що Р. Майєр ділить процес обробки інформації людиною на два канали: канал слів та канал видимих зображень.) Зрештою, розуміння тексту зведеться до створення в голові читача образу тексту, або як писала ще А. Е. Бабайлова-Венделанд «образ текста есть сложный многомерный феномен, продукт, средство и объект текстовой коммуникации, текстовой деятельности, носитель инвариантных (представленных в тексте – модели) и варьируемых признаков, который проявляется в виде материального образа конкретного текста и его идеального, психического образа, возникающего как результат процесса отражения в сознании коммуникантов замещенной знаками реальной действительности и самого текста как продукта знаковой системы» [4, с. 14].

Під когнітивною візуалізацією при навчанні професійно орієнтованого читання ми розуміємо створення ментальних образів (думка-образів) у свідомості читача в процесі смислової обробки того, що читається. Найпростіше тлумачення, запропоноване Б. Томлінсоном, «the ability to build mental pictures or images while reading» («здатність будувати ментальні картини або образи під час читання»). Карл Г. Юнг називав візуалізацію «активною уявою».

А. Е. Бабайлова виділяє два типи образів: образи-представлення, первинні образи, що створюються завдяки зорового та слухового сприйняття читача, і образи-уяви, що формуються змістом тексту.

Загальний хід візуального представлення інформації при роботі з текстом полягає в експлікації змісту, його осмисленні та моделювання дій з текстом. Основними напрямками реалізації когнітивної візуалізації при навчанні професійно орієнтованого читання є: 1) через автентичні відеоматеріали; 2) через комплекс вправ, що використовується викладачем в умовах мультимедійного класу; 3) через інтерактивну методикау, що формує зворотний зв'язок «студент – навчальний текст».

Особливу роль у формуванні вмінь когнітивної візуалізації відіграють навчальні відеоматеріали. Під навчальними матеріалами розуміється автентична інформація за фахом, що демонструється через відеотехніку, відповідна темі, що вивчається, і підібрана за об'ємом та мовному рівню відповідно з навчальними умовами. Специфікою відбору цих відеоматеріалів є їх автентичність, що означає, що вони спочатку не

передбачалися для використання в навчальних цілях. Ці відеодокументи можуть використовуватися при введенні, закріпленні та активізації теми, вирішуючи будь-які методичні завдання [5].

Процес візуалізації знакового тексту на початковому етапі протікає у читача стихійно, особливо при читанні художнього тексту. При розумінні автентичного професійно орієнтованого тексту використання відеофільмів робить цей процес керованим, адекватнішим і передбачуваним.

Більшість дослідників виділяють три етапи роботи в мультимедійній аудиторії: до, під час і після демонстрації відео (Е. В. Богатько, А. В. Зубів, С. В. Гитова, Б. Томлінсон та інші).

Величезну роль у створенні образів-представлень в сприйнятті студентів на передтекстовому етапі відіграє мультикодовість подачі інформації, що полягає в одночасному використанні різних форм презентації, від вербальної до аудіовізуальної. Мультикодовість при когнітивній візуалізації – центральний чинник інтенсифікації процесу осмислення та переробки інформації на початковому етапі сприйняття. Мультикодове представлення навчального матеріалу може бути одночасним, як це відбувається при перегляді відеофільму, або поетапним, із зміною однієї форми візуалізації на іншу залежно від методичних завдань.

На першому етапі передбачаються завдання і підготовчі вправи, що спрямовують увагу студентів на загальне сприйняття відеоінформації, а також вправи на семантизацію нової термінології.

Мета питань та вправ після першого перегляду – контроль сприйняття, уточнення розуміння деталей відеоінформації. На цьому етапі доречні вправи на впорядкування інформації типу *matching*, причому таблиця виносить на екран. Тут також можна «квантувати» відеоінформацію на фрагменти, навіть окремі кадри. Усе це розвиває когнітивні вміння аналізу і порівняння. Закінчити перегляд відеофільму слід читанням тексту і дискусією на основі матеріалу, що був опрацьований.

Ряд дослідників (Д. Макнамара, М. Преслі, Б. Томлінсон) розглядають візуалізацію того, що читається, одним з метакогнітивних умінь, на базі яких функціонує читання, а саме такі когнітивні процеси як побудова гіпотез, осмислення, узагальнення, актуалізація фонових знань.

Якщо читач може будувати ментальні образи як результат того, що читається, це і є доказ розуміння. Ці образи повинні створюватися до, в процесі читання і потім. І це поглиблює розуміння, оскільки візуалізація зв'язує фонові знання з новою інформацією. Основна ж мета візуалізації знань – стимулювати когнітивні процеси при передачі знань.

Роботи Е. А. Макарової, Д. С. Макнамари, Н. М. Манько, Б. Томлінсона, та ін. узагальнюють технологію педагогічного процесу при формуванні мовленнєвої діяльності через візуалізацію педагогічних об'єктів. Вже багато зроблено в психології та лінгводидактиці зі

створення засобів візуалізації (опорні конспекти, структурно-логічні схеми, логіко-сміслові моделі, лексичні карти, таблиці, опорні сигнали і т. д.), завдання яких експліцирувати ключові поняття навчальної теми, її узагальнення, підтримка розумових операцій того, кого навчають (Р. В. Гуріна, Ю. В. Дегтярова, Е. Е. Соколова, В. Ф. Шаталов).

Аналіз етапів аудиторного заняття, навчальних прийомів, що використовуються для активізації текстової діяльності, показує, що візуалізація використовується під час презентації лексики, компресії тексту, активізації, в основному, як робота з термінологією. У психологічному ж плані візуалізацію можна розглядати як принцип інтеріорізації (Л. С. Виготський). Нагадаємо, що інтеріорізація – перетворення структури предметної діяльності в структури внутрішнього плану свідомості. Це те, що А. Бабайлова називає образами-представленнями. Поза сумнівом, цей етап обов'язковий під час читання, але ще важливіше створення образів-уявлень, що викликаються змістом прочитаного, тобто когнітивна візуалізація.

Проте робота з автентичним текстом доки залишається поза полем діяльності сучасних методик. Ми можемо назвати тільки роботу Ю. В. Дегтяревої, яка запропонувала використовувати відеофонограми для ділового читання. Принципи використання візуальних засобів в умовах мультимедійного класу не досліджені. Перші дослідження в смисловій компресії тексту (А. А. Вейзе, Р. В. Гуріна, Е. Е. Соколова та інші) не йдуть далі за набір схем і символів, як опору сприйняття.

Метою навчання іншомовного професійно орієнтованого читання автентичних текстів є розуміння. Читач не просто перекладає поєднання знаків в значенні, але будує образи, від образів-представлень до образів-уявлень. Якщо візуалізація для створення образів-представлень стимулюється, як правило, самим викладачем, то візуалізація, результатом якої є образи-уявлення, що створюються самими студентами, є значною методичною трудностю через нестачу часу, аудиторних можливостей, викладацького досвіду і т.д. У технології навчання професійно орієнтованого читання ми зустрічаємо вкрай мало прийомів, що ведуть до створення у студентів образів-уявлень, як результат розуміння того, що читається. Наприклад, Морильєн як один з прийомів пропонує читання вголос із зупинками, під час яких студенти розповідають, що вони представили за змістом прочитаних шматків тексту.

Висновки:

1. Комп'ютерне сприйняття інформації є нормою в середовищі підростаючого покоління і повинне включатися в технологію навчання іноземних мов.

2. Когнітивна візуалізація в іншомовному читанні – створення образів-уявлень усвідомості студентів в процесі читання та осмислення прочитаного на основі наявних фонових знань, комунікативної компетенції читача.

3. Формування вмінь когнітивної візуалізації як одного з найбільш економічних способів смислового сприйняття того, що читається при навчанні професійно орієнтованого читання відбувається найоптимальніше завдяки використанню відеоряду (відеофонограм), який дозволяє залучати всі основні канали сприйняття студентів (зоровий, слуховий), що дозволяє залучити .

4. Візуальне осмислення того, що читається, через набір відео образів, поза сумнівом, сприятиме як якіснішому запам'ятовуванню лінгвістичних одиниць, так і створенню чіткої картини світу майбутніми фахівцями.

Список використаної літератури

- 1. Титова С. В.** Роль визуализации учебной информации в процессе обучения иностранному языку / С. В. Титова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету, Випуск 63, серія: Педагогічні науки. – Чернігів, С. 196 – 201.
- 2. Шаталов В. Ф.** Куда и как исчезли тройки: Из опыта работы школ г. Донецка / Предисловие В. В. Давыдова / В. Ф. Шаталов // М.: Педагогика, 1979. – 136 с.
- 3. Mayer R. E.** Multimedia learning / R. E. Mayer. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
- 4. Бабайлова А. Э.** Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку / А. Э. Бабайлова. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1987. – 152 с.
- 5. Барышников Н. В.** Использование аутентичных видеодокументов в профессиональной подготовке учителей иностранных языка / Н. В. Барышников // Иностранные языки в школе. 1998. – №4. С. 18.
- 6. Tomlinson B.** Seeing what they mean: helping L2 readers to visualize // B. Tomlinson. – Materials development in language teaching. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – P. 265 – 278.
- 7. McNamara D. S.** Reading Comprehension Strategies: Theories, Interventions, and Technologies Mahwah, NJ /D. S. McNamara. – Lawrence Erlbaum Associates, Inc. – 2007.
- 8. Pressley M.** What should comprehension instruction be the instruction of? / M. Pressley. // M. L. Kamil, P. V. Mossenthal, P. D. Pearson, & R. Barr (Eds.). Handbook of reading research: Volume III. Mahwah, NJ: Lawrence Earlbaum Associates, Inc., 2000. – P. 545 – 561.
- 9. Дегятрева Ю. В.** Методика навчання студентів вищих немовних навчальних закладів читання англійською мовою для ділового спілкування / Ю. В. Дегятрева. – Київ : АКД, 2006 – 22 с.
- 10. Манько Н. Н.** Когнитивная визуализация – базовый психолого-педагогический механизм дидактического дизайна / Н. Н. Манько // Вестн. учеб.-метод. объединения по профессионально-педагогическому образованию: Спец. выпуск. – Екатеринбург : Изд-во ГОУ ВПО «Рос. Гос. Проф.-пед. ун-т», – 2007. – Вып. 2 (41). – С. 224 – 234.
- 11. Erfani S.M.** Deepening ESP Reading Comprehension through Visualization / S. M. Erfani, A. Iranmehr, H. Davari // Journal of Language Teaching and Research. – No. 1, January 2011. – Vol. 2. – P. 270 – 273.

12. Moreillon. Collaborative Strategies for Teaching Reading Comprehension: Maximize Your Impact / Moreillon. – Chicago : American library Association, 2007.

Барабанова Г. В. Когнітивна візуалізація іншомовного професійно орієнтованого тексту в навчальних цілях

Стаття присвячена формуванню вмінь когнітивної візуалізації під час навчання іншомовного професійно орієнтованого читання студентів немовного вузу в умовах мультимедійного класу. Визначені оптимальні умови формування таких умінь, етапи їх формування, типологія вправ, побудованих на принципі візуалізації і направлених на формування образу тексту в пізнанні студентів. Також намічені перспективи подальшого дослідження даної теми.

Ключові слова: когнітивна візуалізація, іншомовне професійно орієнтоване читання, мультимедійне середовище навчання.

Барабанова Г. В. Когнитивная визуализация иноязычного профессионально-ориентированного текста в учебных целях

Статья посвящена формированию умений когнитивной визуализации при обучении иноязычному профессионально-ориентированному чтению студентов неязыкового вуза в условиях мультимедийного класса. Определены оптимальные условия формирования таких умений, этапы их формирования, типология упражнений, построенных на принципе визуализации и направленных на формирование образа текста в сознании студентов. Также намечены перспективы дальнейшего изучения данной темы.

Ключевые слова: когнитивная визуализация, иноязычное профессионально-ориентированное чтение, мультимедийная среда обучения.

Barabanova G. V. Cognitive Visualization of L2 Text for Special Purposes in Teaching

The article is devoted to forming of cognitive visualization skills of students of non-philological specialties in teaching L2 reading for special purposes in the multimedia classroom. Optimal conditions of formation of such skills as well as stages of their formation are defined. The typology of exercises based on the visualization principle and directed at the formation of the text image in the students' minds is given. The prospects of the subject at hand further study are outlined as well.

Key words: cognitive visualization, L2 reading for special purposes, teaching in multimedia environment.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. пед. н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 378.147=111

Д. В. Бубнова

**ЖАНРОВИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ
ДІЛОВОГО ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ
МАГІСТРАНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

Програма з англійської мови для професійного спілкування передбачає, що випускник ВНЗ повинен уміти «писати зрозумілі, деталізовані тексти різного спрямування, пов'язані з особистою та професійною сферами» [1, с. 9]. Беручи до уваги, що формування вмінь та навичок письма є найбільш важким і часоємним, основне навчання писемного мовлення доцільно здійснювати на старших курсах, зокрема, під час навчання магістрантів. На жаль, незважаючи на зростання годин на навчання іноземної мови у школі, кількість годин на її навчання у ВНЗ України не тільки не зростає, але і іноді зменшується. В результаті різкого розходження кількості годин, передбаченої Програмою, і фактичної кількості годин у багатьох технічних ВНЗ, ми вимушені вкрай скрупульозно підходити до відбору матеріалів для навчання студентів писемного мовлення, не допускаючи неоправданого розширення тематики текстів. Разом з тем, на даний момент практично відсутні дослідження відносно жанрової специфіки текстів, що їх повинні вміти створювати магістри, і відносно методики навчання магістрантів ділового письма.

У зв'язку з вищесказаним, метою даної статті є 1) продемонструвати використання жанрового підходу до відбору змісту навчання магістрантів технічних спеціальностей ділового письма англійською мовою і 2) запропонувати комплекс вправ для формування відповідних фреймів.

Під час відбору навчального матеріалу для навчання магістрантів ділового писемного мовлення доцільно використовувати жанровий підхід, який «передбачає визначення номенклатури необхідних жанрів писемного мовлення, послідовність методичної роботи з ними й оволодіння різними стратегіями і тактиками створення текстів різних типів» [2, с. 6]. Для визначення тематики текстів розглянемо варіанти майбутньої діяльності магістрів технічних наук.

По-перше, вони можуть продовжити навчання в аспірантурі і згодом зайнятися науковою роботою. У цьому випадку необхідні вміння написання іноземною мовою наукових статей, доповідей, тез, анотацій, рефератів, листів, заповнення різноманітних анкет, наприклад, анкет для публікації або участі у конференції, тощо.

По-друге, маістри можуть продовжити навчання за кордоном, що потребує вміння написання есе (що потрібно під час вступу до деяких

навчальних закладів; до того ж, якісне есе може дати можливість отримати стипендію), заповнення анкет, написання листів.

По-третє, випускники магістратури можуть влаштуватися на роботу. Влаштування на роботу за кордоном неможливо без написання резюме і супровідного листа, заповнення анкети. У деяких випадках потребується написання есе. Нарешті, робота керівника в будь-якій країні може вимагати написання листів іноземною мовою. Базуючись на потребах магістрів, ми запропонували наступну структуру навчального посібника з англійської мови «Master English» [3]:

Розділ 1. Ділове листування (оформлення конверту, структура ділового листа, листи-прохання, листи-відповіді).

Розділ 2. Про себе. Влаштування на роботу (написання резюме і супровідного листа).

Розділ 3. На конференції (відповідь на запрошення взяти участь у конференції, заповнення бланку реєстрації та заяви на отримання візи, написання короткої замітки про конференцію).

Розділ 4. Наукова стаття (структурні, граматичні та лексичні особливості).

Розділ 5. Анотація і тези доповіді (типи анотацій, їх структурні, граматичні та лексичні особливості).

Розділ 6. Есе (есе, що пропонують способи вирішення проблем; есе, що розглядають аргументи за і проти; есе, що виражають точку зору автора; твір про свою наукову роботу для складання іспиту кандидатського мінімуму).

Розділ 7. Реферування.

Варто відмітити, що підрозділяння на жанри повинне бути досить чітким, оскільки різні види есе, наприклад, незважаючи на деякі спільні риси, мають і свої особливості. Проілюструємо це твердження шляхом порівняння есе, що пропонують способи вирішення проблем, і есе, що розглядають аргументи за і проти.

Таблиця 1

Порівняння різних видів есе

Параметри порівняння	Есе, що пропонують способи вирішення проблем	Есе, що розглядають аргументи за і проти
Загальний зміст	Представлення проблеми, її причин, пропозицій щодо її вирішення, їх очікуваних результатів тощо	Обговорення різних точок зору і представлення власної збалансованої точки зору
Організація змісту	Широке використання зв'язок (logical connectors)	Широке використання зв'язок (logical connectors)

Рекомендований обсяг	5 абзаців	4 абзаци
Стиль	Офіційний або напівофіційний	Офіційний
Структура	1й абзац – представлення проблеми і її причин; 2й, 3й, 4й абзаци – пропозиції і очікувані результати; 5й абзац – думка автора.	1й абзац – введення теми, але без точки зору автора; 2й абзац – аргументи за з доказами і прикладами; 3й абзац – аргументи проти; 4й абзац – точка зору автора.

Як визначає Л. Є. Шевніна, «формою існування мовленнєвих жанрів у свідомості виступає жанровий фрейм. Він визначає здійснення, оформлення і порядок мовленнєвих подій, утворює модель породження мовлення, яка відповідає конкретній ситуації спілкування і продиктована нею» [2, с. 7]. Існує два головні напрямки застосування концепції фрейму під час навчання іноземних мов. По-перше, виявлення глибинної структури текстів того чи іншого жанру, наприклад, характеристика фрейму рекламного тексту [4]. По-друге, створювання фреймових опор, що описані, наприклад, у роботах Р. В. Гуріної й Є. Є. Соколової [5]. Але ці автори не говорять про те, якими саме вправами можна сформувати фрейм, що розуміється як структура представлення знання у свідомості тих, що навчаються. Пропонуємо такий порядок формування фрейму:

- 1) формування фонових знань щодо даного фрейму;
- 2) формування фонових знань щодо структури даного фрейму шляхом знайомства з декількома зразками жанру, що дозволяє визначити спільні риси, що їх об'єднують;
- 3) конкретизація фактичної інформації фрейму;
- 4) тренування використання мовних засобів заповнення слотів;
- 5) перевірка сформованості фрейму шляхом створення тексту відповідного жанру.

Комплекс вправ для формування фрейму «супровідний лист» представлено у [6].

Комплекс вправ, що пропонує Л. Є. Шевніна [2], має деяку схожість з нашим:

- 1) ознайомлення студентів зі структурою фрейму, зі стратегіями і тактиками розгортання тексту тощо. Формування навичок визначення структури фрейму і навичок розгортання тексту;
- 2) формування лексичних та граматичних навичок письма, навичок будування зв'язного тексту, тощо;

3) формування ментальної схеми фрейму з метою вдосконалення вмінь студентів самостійно створювати тексти з опорою на відповідний фрейм.

Помітна схожість описаних комплексів вправ дозволяє зробити висновок щодо правильності і продуктивності жанрового підходу до навчання писемного мовлення.

Виходячи з великої кількості жанрів писемного мовлення тільки жанровий підхід і опора на фрейм дають можливість адекватного формування вмінь писемного мовлення, отже єдиною альтернативою є написання «за зразком», що не дає можливості формування дійсно креативних вмінь письма.

Подальші дослідження можуть бути присвячені деталізації підкомплексів вправ та розробці різноманітних комунікативних вправ для навчання різних жанрів англomовного ділового писемного мовлення.

Список використаної літератури

1. Програма з англійської мови для професійного спілкування. – К. : Ленвіт, 2005. – 119 с. **2. Шевніна Л. Є.** Формування жанрової компетенції в англійському діловому писемному мовленні майбутніх менеджерів туризму: автореф. канд. дис. (13.00.02). – Одеса, 2012. – 21 с. **3. Горбунова Н. П.,** Master English: навч. посіб. для магістрантів / Н. П. Горбунова, Д. В. Бубнова. – Сімферополь : Таврія, 2007. – 112 с. **4. Пьянкова В. С.** Фрейм рекламного текста / В. С. Пьянкова // Вестник молодых ученых. Серия «Филологические науки», № 1. – 1998. – С. 42 – 47. **5. Гурина Р. В.** Фреймовое представление знаний: Монографія / Р. В. Гурина, Соколова Е. Е. – М.: Народное образование; НИИ школьных технологий, 2005. – 176 с. **6. Бубнова Д. В.** Методика формирования фрейма «сопроводительное письмо» у студентов технического вуза при обучении деловому английскому языку. // Культура народов Причерноморья: Научный журнал. – № 174 Т. 2. – Симферополь, 2009. – С. 80 – 83.

Бубнова Д. В. Жанровий підхід до навчання ділового писемного мовлення магістрантів технічних спеціальностей

У статті обґрунтовується жанровий підхід до відбору матеріалів для навчання ділового писемного мовлення англійською мовою магістрантів технічних спеціальностей, для чого розглядаються варіанти їх майбутньої діяльності. На основі цього розгляду автор пропонує таку структуру навчального посібника: 1) ділове листування, 2) влаштування на роботу, 3) на конференції, 4) наукова стаття, 5) анотація і тези, 6) есе, 7) реферування. Пропонується комплекс вправ для формування жанрової компетенції.

Ключові слова: жанрова компетенція, навчання письма англійською мовою, навчання магістрантів.

Бубнова Д. В. Жанровый подход к обучению деловой письменной речи магистрантов технических специальностей

В статье обосновывается жанровый подход к отбору материалов для обучения деловому письму на английском языке магистрантов технических специальностей, для чего рассматриваются варианты их будущей деятельности. На основе этого автор предлагает следующую структуру учебного пособия: 1) деловая переписка, 2) устройство на работу, 3) на конференции, 4) научная статья, 5) аннотация и тезисы, 6) эссе, 7) реферирование. Предлагается комплекс упражнений для формирования жанровой компетенции.

Ключевые слова: жанровая компетенция, обучение письму на английском языке, обучение магистрантов.

Bubnova D. V. Genre Approach to Teaching Business Writing to Students Applying for a Master's Degree in Technology

Genre approach to the selection of materials for teaching Business English writing to students applying for a Master's degree in technology is substantiated. For this purpose variants of their future activity are analyzed. On the basis of this analysis the author proposes the following structure of the coursebook: 1) Business Correspondence, 2) Applying for a Job, 3) At a Conference, 4) A Research Paper, 5) An Abstract, 6) An Essay, 7) A Synopsis. A complex of activities for forming genre competence is proposed.

Key words: genre competence, teaching writing in English, teaching postgraduate students.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. пед. н., доц. Барабанова Г. В.

УДК 37.016:811

G. M. Martemjanowa

**AUSBILDUNG DER SPRECHFERTIGKEIT IM
FREMDSPRACHENUNTERRICHT**

Lernen ist kein Selbstzweck. Das Klassenzimmer wird heutzutage zu einem Ort, wo die Schüler in der Fremdsprache kommunizieren, experimentieren und voneinander lernen. Zu diesen Veränderungen tragen die wachsenden internationalen wirtschaftlichen Beziehungen bei, sowie die Möglichkeiten weltweiter Kommunikation, die sich rasant durch technische Medien entwickelt. Eine gewisse Rolle spielt dabei auch die steigende Mobilität der Menschen in Freizeit und Beruf. Interkulturalität, interkulturelle Kommunikation und interkulturelle Kompetenz sind vom heutigen Alltag

nicht wegzudenken. «In einem bisher unbekanntem Ausmaß wird die direkte Kommunikation, Interaktion und Kooperation zwischen Angehörigen verschiedener Kulturen verlangt» [1, S. 248].

Diese Prozesse beeinflussen den Fremdsprachenunterricht. «Im Zentrum des Sprachunterrichts steht also nicht mehr das Sprachwissen (z.B. die grammatischen Kenntnisse), sondern das Sprachkönnen, d.h. die Anwendung der Sprache in konkreten Situationen» [2, S. 47]. Heutzutage spricht man über die Entwicklung der kommunikativen Kompetenz der Schüler. «Der Fremdsprachenunterricht hat den Erwerb dieser Kompetenz zum Ziel; er soll also die Schülerinnen und Schüler befähigen, grundlegende kommunikative Anforderungen des gesellschaftlichen Lebens zu erfüllen [3, S. 429]. Das Sprechen der Fremdsprache wird sogar bei Lernerbefragungen allgemein als wichtigste Zielfertigkeit angegeben» [4, S. 243]. Die gesprochene Sprache ist jetzt zum Schwerpunkt des Fremdsprachenunterrichts geworden.

Die Aktualität der Forschungen ergibt sich daraus, dass die ukrainischen Fremdsprachenlernenden geringere produktive Sprachleistungen nachweisen und es eine dringende Notwendigkeit besteht, diese durch bestimmte Strategien auszubauen und weiter zu entwickeln.

Das Ziel der Abhandlung ist es, Kommunikation und Interaktion im Fremdsprachenunterricht genauer zu analysieren, die Grundlagen der Sprechfertigkeit zu behandeln, indem die Strategien zu umreißen, die zur Ausbauen und Entwicklung dieser Fertigkeit führen und die Lernenden im Sprachunterricht besser auf das Lernziel *kommunikatives Sprachhandeln* vorbereiten.

Erstens ist das Wesen des Sprechens zu beschreiben. Die Bedeutung des Sprechens als Zielfertigkeit ist eng verknüpft mit der Rolle und Funktion des Sprechens in sprachlicher Kommunikation. In einer kommunikativen Situation im Alltag kann Sprechen verschiedene Ziele verfolgen. Das kann Informationen vermitteln sein. Man spricht auch mit dem Ziel, bestimmtes Verhalten oder bestimmte Reaktion bei anderen hervorzurufen. Das Ziel des Sprechens ist auch, zwischenmenschliche Kontakte herzustellen bzw. aufrechtzuerhalten. Wenn wir das Sprechen im Alltag mit dem im Fremdsprachenunterricht vergleichen, lässt sich Folgendes sagen: im Alltag sieht man «kommunikatives Sprachhandeln, bei dem der Einsatz von Wortschatz und Grammatik, Hörverstehen und Sprechfertigkeit dazu dient, Verstehen mit dem Gesprächspartner auszuhandeln und bestimmte Ziele und Absichten zu realisieren. Kommunikatives Sprachhandeln findet im herkömmlichen Unterricht eher selten statt. Das liegt daran, dass die Unterrichtssituation künstlich ist und Kommunikation dort nur nach bestimmten vorgegebenen Ritualen abläuft» [2, S. 15]. Daraus ergibt sich, dass das Sprechen im Unterricht soll zu Zielfertigkeit, d.h. dem authentischen Sprachhandeln näher werden. Momentan ist es aber Mittelfertigkeit, d.h. es dient zum Abfragen und Überprüfen von Wissen der Schüler.

Das Ziel des Unterrichts soll jetzt aber nicht mehr das Lernen authentischer Sprachmuster, sondern das authentische Gebrauch der Sprache sein. Um kommunizieren zu können, reichen grammatikalisch korrekt gebildete Sätze nicht aus. Deswegen sollen kommunikative Ziele in den Vordergrund treten. Die Schüler sollen lernen, wie sie das ausdrücken können, was sie sagen möchten. Die Aufgabe der Lehrkraft ist, die Mittel zur Verfügung zu stellen, die die Schüler dann in realen kommunikativen Situationen gebrauchen können und von den Muttersprachlern verstanden werden.

In dem Artikel beschäftigen wir uns damit, das Sprechen als Zielfertigkeit auf vielfältige Weise aufzubauen und vorzubereiten.

Um diese Fertigkeit zu erlangen, müssen verschiedene Aspekte betrachtet werden. In erster Linie müssen kommunikative Anlässe geschaffen und kommunikative Aufgaben gestellt werden. Damit die Lehrkraft die Schüler zum Sprechen bringt, soll sie ihnen einen Grund geben, miteinander zu sprechen. Die Schüler sollen die Möglichkeit bekommen, im Klassenraum miteinander (nicht nur mit der Lehrerin bzw. mit dem Lehrer) interagieren zu können. In diesem Zusammenhang lassen sich interaktive Strukturübungen erwähnen. In den interaktiven Strukturübungen werden sowohl sprachliche Inhalte als auch sprachliche Form angewendet. Diese Übungen sind im Unterricht von Bedeutung, weil die Lernenden miteinander ein Gespräch führen und dabei die neue Sprachform gebrauchen, die sie gerade gelernt haben [5, S. 98 – 99].

Das Wesen dieser Übungsart wird durch das folgende Beispiel erörtert: die Schüler arbeiten paarweise. Jede Partnerin bzw. jeder Partner bekommt ein Arbeitsblatt. Auf dem Blatt sehen die Schüler eine Tabelle, die die Woche darstellt. Die erste Aufgabe machen die Schüler in Einzelarbeit. Sie füllen die Tabelle mit ihren Freizeitaktivitäten aus. Nachdem die beiden Partner ihre Tabellen ausgefüllt haben, lesen sie das Beispieldialog:

Schüler A: Hast du am Montag Tennis gespielt?

Schüler B (drei Varianten von Antworten sind möglich):

- *Ja.*
- *Nein, ich habe letzte Woche Tennis nicht gespielt.*
- *Nein, ich habe Tennis am Samstag gespielt.*

Weiter spielen die Schüler ihre eigenen Dialoge. Durch mehrmalige Wiederholung von denselben Strukturen innerhalb kurzer Zeit prägen sich diese Strukturen im Gedächtnis der Schüler ein, und zwar in Verbindung mit einer bestimmten kommunikativen Situation. Das fördert die Ausbildung der Sprechfertigkeit der Lernenden bzw. ihre kommunikative Sprachkompetenz.

Noch ein Aspekt, der betrachtet werden soll, wäre die Bereitstellung von entsprechenden Redemittel. Die Schüler sollen diese vor Augen bekommen, damit sie sich in der Fremdsprache äußern können. Äußerungen und Redemittel müssen so ausgewählt sein, dass sie die kommunikativen Einheiten bilden und ebensolche Funktionen erfüllen.

Als eine Übungsform zur Entwicklung der Sprechfertigkeit schlägt sich folgender Aufgabentyp vor: Dialoggerüst (auch genannt Dialoggeländer). Im Fremdsprachenunterricht können wir Kommunikation in Alltagssituationen des Zielsprachlandes nicht wirklich realisieren, sondern nur simulieren. Wenn wir die Fähigkeit zur Kommunikation mit Muttersprachlern in realen Alltagssituationen aufbauen wollen, müssen unsere Simulationen so strukturiert sein, dass sie den Bedingungen realer Kommunikation möglichst nahe kommen. Mit dem bloßen Lesen von Dialogen und Übungen ist es nicht getan. Um aufzubauen, müssen wir von Anfang an dialogisches Sprechen üben. Zuerst brauchen die Schüler Hilfsmittel, in fortgeschrittenen Lernstadien können sie dann im freien Rollenspiel üben. Nachdem die Schüler einen Beispieldialog gelesen haben, ist es ratsam, ihnen ein Dialoggeländer vorzuschlagen. «Wie uns ein Geländer hilft, eine steile Treppe hinauf- und hinunterzusteigen, so unterstützt das Dialoggeländer die Lernenden dabei, den Dialog in sinnvollen Schritten aufzubauen» [2, S. 120]. Die Redebeiträge von beiden Gesprächspartnern werden abwechselnd in Stichworten dargestellt. Anhand des Dialoggeländers können die Lernenden den Dialog rekonstruieren und auch variieren. Dabei stellen die Lernenden fest, dass «ihr sprachliches Können ihnen mehr erlaubt, als einen «Modelldialog» auswendig zu lernen und nachzuspielen. Dialoggeländer eignen sich also sehr gut dazu, Sprechfertigkeit aufzubauen» [2, S. 120].

Ein weiterer wichtiger Aspekt ist folgender: die ausgewählten sprachlichen Mittel sollen von Anfang an möglichst authentisch sein, damit die Lernenden in dem Land der Zielsprache im Gespräch mit einem Muttersprachler kommunikativ effizient sind.

Eine wichtige Voraussetzung für die Ausbildung der Sprechfertigkeit ist folgende: Redeanlässe, Themen und Situationen, die den Schülern im Fremdsprachenunterricht vorgeschlagen werden, sollen möglichst lebensnah und aktuell sein. Das fördert die Motivation der Lernenden und trägt dazu bei, dass die Sprechfertigkeit schneller aufgebaut wird.

Somit ist schlusszufolgern, dass mehrere Faktoren einer erfolgreichen Kommunikation zugrunde liegen. Im Fremdsprachenunterricht soll die Kommunikation zuerst aufgebaut und strukturiert werden, danach folgen die Aufgaben und Übungen, die Kommunikation simulieren. Und die gelernten Strukturen können dann auf reale Kommunikation übertragen werden, was zu einer schnellen und effizienten Auseinandersetzung mit realen kommunikativen Situationen führt.

Literatur

1. Kelz Heinrich P. Interkulturelle Kommunikation und Wirtschaftsdeutsch-Didaktik / H. P. Kelz // Germanistisches Jahrbuch der GUS «Das Wort» 2000/2001. – S. 247 – 262. **2. Schatz H.** Fertigkeit Sprechen / H. Schatz. – München: Goethe-Institut, 2006. – 208 S. **3. Tanzmeister R.** Lehren – Lernen – Motivation / R. Tanzmeister // Fachdidaktik für Romanistinnen und Romanisten – Wien: Praesens Verlag,

2008. – 429 S. **4. Vielau A.** Methodik des kommunikativen Fremdsprachenunterrichts / A. Vielau.– Berlin : Cornelsen Verlag, 1997. – 243 S. **5. Bimmel P.** Deutschunterricht planen: Arbeit mit Lehrwerkslektionen / P. Bimmel, B. Kast, G. Neuner. – München, 2003. – S. 98 – 99.

Мартем'янова Г. М. Розвиток навичок усного мовлення на заняттях іноземної мови

У пропонованій статті розглянуто шляхи формування навичок усного мовлення учнів на заняттях іноземної мови в умовах комунікативно спрямованого навчання. У статті наведено приклади завдань, які сприяють формуванню навичок усного мовлення. Наголошується на важливості структурування усного мовлення на занятті, застосування автентичних діалогів-зразків, що забезпечують ефективний розвиток навичок усного мовлення.

Ключові слова: навички усного мовлення, комунікативна ситуація, мовленнєва ситуація, завдання, що структурують мовлення.

Мартемьянова А. М. Развитие навыков устной речи на занятиях иностранного языка

В предложенной статье рассматриваются пути формирования навыков устной речи учеников на занятиях иностранного языка в условия коммуникативно направленного обучения. В статье предложены виды заданий, способствующих формированию навыков говорения. Подчеркивается важность структурирования говорения на занятии, применение аутентичных диалогов-образцов, обеспечивающих наивысшую эффективность развития навыка говорения.

Ключевые слова: навыки устной речи, коммуникативная ситуация, речевая ситуация, задания, структурирующие говорение.

Martemyanova G. M. Speaking Skills Development in Foreign Language Lessons

The article describes the ways of developing speaking skills at the lessons of foreign language in communication-oriented education. The article offers different types of exercises that encourage the formation of speaking skills in the lessons of a foreign language. The article emphasizes the importance of speaking structurization at the lesson, usage of authentic sample dialogues that guarantees the development of speaking in the most effective way.

Key words: speaking skills, communicative situation, speaking situation, structure-forming exercises.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Недайнова І. В.

811.111'42

М. В. Симоненко

**ИНТЕГРИРОВАННЫЙ УРОК АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА
И ЛИТЕРАТУРЫ КАК СРЕДСТВО ГАРМОНИЗАЦИИ
ДВУЯЗЫЧНОЙ КУЛЬТУРЫ**

Родной язык является средством накопления, сохранения и передачи духовного и культурного наследия от поколения к поколению. Без образования на родном языке невозможно сохранить историко-культурное богатство народа. В условиях глобальных миграционных процессов, следствием которых является возникновение полиэтнических государств, родной язык, оставаясь основным средством коммуникации, часто не совпадает с государственным языком.

На сегодняшний день подобная ситуация с русским языком наблюдается во многих постсоветских государствах, в том числе и на Украине. Несмотря на тот факт, что русский язык на сегодняшний день не является вторым государственным языком Украины, он продолжает оставаться языком межнационального общения среди большинства граждан нашей страны. В качестве доказательства, хотелось бы привести данные следующих опросов:

1) результаты опроса, проведенного в 2003 году Киевским международным институтом социологии, свидетельствуют о том, что русский язык как средство коммуникации использует абсолютное большинство южных и восточных регионов Украины: лидирующее место занимает Автономная республика Крым – 97% всего населения [1];

2) данные социологического опроса, проведенного Американским институтом Гэллапа (Gallup) в 2008 году свидетельствуют о том, что на территории Украины 83% опрошенных граждан предпочитают использовать русский язык как язык межнациональной коммуникации [3];

3) по данным Всеукраинской переписи 2001 года на территории Крымского полуострова проживают представители свыше 125 национальностей, среди которых самыми многочисленными группами являются: русские (65%), крымские татары (20%), украинцы (15%) [2].

За последние несколько лет хотелось бы отметить благоприятную тенденцию восстановления русскоязычного пространства на территории крымского полуострова. Сегодня в школах Крыма подрастающее поколение имеет возможность обучаться на русском и крымско-татарском языках как на родных; изучить украинский язык как государственный язык страны; а также овладеть знаниями иностранного языка по выбору.

Поскольку данная статья посвящена вопросу гармонизации двуязычной культуры, а также сохранению русского языка как средства обучения русскоязычного населения Крыма, хотелось бы привести пример нестандартного урока литературы, подчеркнув тот факт, что преподаватели осуществляют обучение на русском языке. Сегодня в педагогической практике особое место занимают интегрированные уроки, которые включают в себя эпизодический материал нескольких предметов. Приведем пример интегрированного урока литературы и английского языка.

Итак, тема урока «Добро и зло в волшебном мире» на материале трилогии английского писателя Джона Рональда Руэла Толкиена «Властелин колец». При подготовке к уроку учащиеся прочитали текст художественного произведения на русском языке. На уроке английского языка школьники познакомились с биографией автора, с отрывками из произведения на языке оригинала – основные события, главные герои и т. д.

В начале занятия для создания интриги и погружения учащихся в основную тему учитель предлагает объяснить смысл понятий «добро» и «зло» на русском языке. Следующим шагом является создание цепочки ассоциаций, которые возникают у школьников с английскими словами «The Good» и «The Evil», а также сопоставление данных понятий с цветами «white» и «black».

Подобные задания позволяют сконцентрировать внимание учащихся на теме урока, стимулируют мыслительную деятельность, актуализирует опорные знания учащихся русского и английского языков.

Учитель предлагает учащимся составить два «синквейна» на английском языке, начиная с имен главных героев Gandalf и Sauron. Каждая строка «синквейна» имеет строгое содержание и определенную форму:

- 1) 1 имя собственное, которое заявляет о проблеме (тема урока);
- 2) 2 имени прилагательных, описывающие героя;
- 3) 3 глагола, характеризующие действия и поступки героя;
- 4) смысловое предложение, отражающее основную мысль (проблему);
- 5) 1 заключительное слово, определяющее эмоциональное отношение ко всему сказанному.

Этот прием развивает умение синтезировать информацию, в лаконичной форме описать суть событий, развивает способность излагать чувства, представления в нескольких словах (английский язык).

Следующий прием «Пирамидная история» помогает восстановить цепочку событий в произведении. Учащимся предлагается, оттолкнувшись от имени главного героя Frodo, заполнить «Пирамиду» на иностранном языке, подобрав соответствующие имена существительные, имена прилагательные, глаголы, наречия на английском языке. После этого, опираясь на составленную «Пирамиду», учитель просит учащихся

передать краткое содержание художественного произведения грамотно, лаконично и связно на русском языке.

Этот прием, во-первых, закрепляет и расширяет знания о тексте; во-вторых, способствует развитию мышления и речи на межпредметной основе; в-третьих, развивает умение точной передачи мысли; в-четвертых, актуализирует опорные знания в области иностранного языка: знание лексики, фонетики, спеллинга (орфографии) английских слов.

На одном из этапов урока предполагается определение учащимися собственного отношения к героям произведения. С помощью приема «Акrostих» школьники зачитывают отношение к героям, выраженное через подбор определений на английском языке, которые соответствуют каждой букве имени персонажа. После этого учитель предлагает учащимся составить грамотное монологическое высказывание на родном языке (русский язык), которое осветила бы следующую проблему: как меняется поведение того или иного героя, его отношение к окружающим людям и проблемам в течение всего произведения, поскольку многие из них проявляют то темные, то светлые стороны своей души.

Как видим, такой прием, с одной стороны, актуализирует знания лексического и фонетического материала английского языка, стимулирует мыслительную деятельность, активизирует речевую деятельность (т. е. развивает монологическую речь); с другой стороны, располагает к оживленной дискуссии, поскольку отношение к герою, его поведению и поступкам у каждого учащегося разное (т. е. развивает диалогическую речь).

Подводя итоги, хотелось бы сказать, что исторически сложившаяся ситуация «билингвизма» на территории Украины, а иногда и «полилингвизм» в отдельных ее регионах, – это то духовное богатство нашей страны, от которого не следует отказываться.

Особенная языковая ситуация создает определенную гармонию: обязательное изучение государственного языка не лишает учащегося права получить образование на родном языке, тем самым сохранить языковые традиции и историко-культурное наследие своего народа. Современная образовательная система дает возможность молодому поколению изучить иностранный язык как средство международной коммуникации. Все это является необходимым условием профессионального роста и успешной реализации жизненно важных устремлений будущих выпускников школ.

Список использованной литературы

- 1. Всеукраїнський** перепис населення 2001 / Державний комітет статистики України, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
- 2. Соцопрос** КМИС 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://kiis.com.ua/ua/news/>
- 3. Russian** Language Enjoying a Boost in Post-Soviet States 2008

[Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gallup.com/poll/109228/Russian-Language-PostSoviet/>

Симоненко М. В. Інтегрований урок англійської мови та літератури як засіб гармонізації двомовної культури

У статті розглядається проблема гармонізації двомовної культури; наводиться приклад нестандартного (інтегрованого) уроку, який включає епізодичний матеріал кількох предметів, в цьому випадку – літератури й англійської мови. У статті розглядається проблема гармонізації двомовної культури; наводиться приклад нестандартного (інтегрованого) уроку, який включає епізодичний матеріал кількох предметів, в цьому випадку – літератури й англійської мови.

Ключові слова: двомовна культура, інтегрований урок, мовна діяльність, міжкультурна комунікація.

Симоненко М. В. Интегрированный урок английского языка и литературы как средство гармонизации двуязычной культуры

В статье рассматривается проблема гармонизации двуязычной культуры; приводится пример нестандартного (интегрированного) урока, включающего в себя эпизодический материал нескольких предметов, в данном случае – литературы и английского языка. В статье рассматривается проблема гармонизации двуязычной культуры; приводится пример нестандартного (интегрированного) урока, включающего в себя эпизодический материал нескольких предметов, в данном случае – литературы и английского языка.

Ключевые слова: двуязычная культура, интегрированный урок, речевая деятельность, межкультурная коммуникация.

Simonenko M. V. The Integrated Lesson of English and Literature as Means of Harmonization of Bilingual Culture

The problem of harmonization of bilingual culture is examined in the article; an example of non-standard (integrated) lesson plugging in itself episodic material of a few objects is made, in this case – literature and English. The problem of harmonization of bilingual culture is examined in the article; an example of non-standard (integrated) lesson plugging in itself episodic material of a few objects is made, in this case – literature and English.

Key words: bilingual culture, integrated lesson, speech activity, cross-cultural communication.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. психол. н., проф. Семиченко В. А.

УДК 81'24:37.018.43:004.738.5

Г. М. Федюк

ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ У ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

За останні роки в системі освіти відбулися істотні зміни, зумовлені розвитком Інтернету та його зростаючим впливом на всі сторони діяльності суспільства. Стрімкий розвиток мережевих інформаційних технологій відкрив нові перспективи у сфері освіти. Можна з упевненістю стверджувати, що в сучасному світі має місце тенденція злиття освітніх та інформаційних технологій і формування на цій основі принципово нових засобів навчання іноземної мови, заснованих зокрема на Інтернет-технологіях.

Мета роботи – розкрити функціональні можливості Інтернету як необмеженого джерела інформації та практичного застосування новітніх технологій для організації дистанційного навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах.

Основну роль в удосконаленні системи освіти, без сумніву, будуть мати нові інформаційні технології і, в першу чергу, дистанційні засоби навчання (ДН).

Дистанційне навчання – це особлива індивідуальна форма навчання, яка базується на використанні інформаційно-телекомунікаційних технологій з метою організації повноцінного навчально-виховного процесу незалежно від того, на якій відстані знаходяться суб'єкти навчання [1, с. 22].

Дистанційне навчання – цілеспрямований процес діалогової, асинхронної або синхронної взаємодії викладача і студентів між собою та засобами навчання, індиферентний до їх розташування у просторі та часі. Застосування Інтернет-технологій у дистанційному навчанні іноземної мови для студентів – це не тільки опанування новими технічними засобами, але й розробка нових форм і методів викладання, новий підхід до процесу навчання. Успішність і якість дистанційного навчання іноземної мови насамперед залежать від ефективності організації та методичної якості використаних матеріалів, а також майстерності педагогів, що беруть участь у цьому процесі.

Науково-педагогічні засади дистанційного навчання розробляли вітчизняні науковці Н. Сиротенко, В. Кухаренко, В. Олійник, П. Стефаненко та ін. Використання інформаційних технологій, зокрема Інтернет-ресурсів, на заняттях у вищій школі досліджували О. С. Меньяйленко, І. С. Алексейчук, Н. М. Дацун, В. І. Зінченко, В. Е. Краснопольський, Н. К. Кульга, О. В. Третяков та інші, але проблема застосування Інтернет-технологій у навчально-виховному процесі ще не вивчена достатньою мірою.

Основною метою навчання іноземної мови є формування й розвиток комунікативної культури студентів, навчання практичного оволодіння іноземною мовою. Завдання викладача полягає в тому, щоб створити умови практичного оволодіння мовою для кожного студента, обрати такі методи навчання, які дозволили б кожному студентові виявити свою активність і творчість.

Інформаційна система Інтернет пропонує своїм користувачам різні види інформації і ресурсів. Базовий набір послуг може включати:

- електронну пошту (англ. e-mail, або email, скорочення від electronic mail) – популярний сервіс в Інтернеті, що робить можливим обмін даними будь-якого змісту;

- відеоконференцію-це послуга, що дозволяє територіально віддаленим користувачам обмінюватися відео- й аудіоінформацією в режимі реального часу, бачити й чути один одного, а також передавати інші корисні дані;

- можливість публікації власної інформації, створення власної домашньої сторінки (homepage) і розміщення її на web-сервері;

- доступ до інформаційних ресурсів-документів і масивів документів в інформаційних системах ;

- довідкові каталоги (Yahoo!, Мета, Яндекс) – систематизований перелік сайтів, що подаються у певному порядку для полегшення пошуку необхідної інформації;

- пошукові системи (Google, Мета, Яндекс, Alta Vista, Hotbob, Webcrawler) – онлайн-служби, які надають можливість пошуку інформації на сайтах в Інтернеті. Основними критеріями якості роботи пошукової системи є релевантність, тобто відповідність результатів Пошуку запитам, повнота бази, врахування морфології мови;

- обмін текстовими повідомленнями та розмова в мережі (ICQ, Skype). ICQ – це популярна система обміну короткими повідомленнями. Skype – це комп'ютерна програма, завдяки якій можна дзвонити іншим абонентам Skype у всьому світі абсолютно безкоштовно.

Одним із сучасних освітніх методів є телекомунікацій проект, який вважається гуманістичною технологією, що дозволяє студентам не лише успішно засвоювати матеріал, а й розвиватися інтелектуально, формує навички критичного мислення, виховує самостійність, комунікативні навички, толерантність та сприяє встановленню міжпредметних зв'язків. Навчальний телекомунікаційний проект – це спільна навчально-пізнавальна творча або ігрова діяльність студентів – партнерів, організована на основі комп'ютерної телекомунікації, яка має спільну мету – дослідження деякої проблеми, узгоджені методи, способи діяльності, направлена на досягнення спільного результату діяльності [2, с. 199]. Телекомунікаційні проекти дозволяють вирішити найбільш складне й разом з тим істотне методичне завдання для дистанційного навчання мови – створення мовного середовища і потреби у використанні іноземної мови на практиці. Викладач може запропонувати

студентам суперечливу інформацію з проблеми, яка підлягає в даний період активному обговоренню і поставити завдання – відібрати в мережі відповідну для обговорюваної проблеми інформацію, погодитися з нею або навпаки, спростувати її, зрозуміло, аргументовано використати у роботі над проектом. Проектна діяльність найбільш ефективна. Якщо її поєднати з програмним матеріалом електронного посібника, це значно розширює та поглиблює знання студентів. Учасники роботи над проектом зайняті дослідженням, пошуком необхідної інформації, її обговоренням між собою. І що головне – мова тут виступає у своїй прямій функції – засобу формування й формулювання думок. Це є справжнім навчальним середовищем, зануренням не тільки в досліджувану проблему, але й у саму іншомовну діяльність, в іншу культуру. Головне, що вона досліджується, обговорюється учасниками проекту й вирішується іноземною мовою.

При роботі над проектом задіяні найрізноманітніші можливості й ресурси мережі Інтернет. Пошук потрібної інформації приводить учасників проекту у віртуальні бібліотеки, музеї, бази даних, на різні інформаційні й освітні сервери. Необхідність живого спілкування з реальними партнерами звертає його учасників до можливостей чат-технологій (Internet Relay Chat), електронної пошти, відеоконференцій.

Чатова технологія – це спосіб організації дистанційного навчання, який базується на використанні мережевої технології з метою створення віртуального навчального середовища для комунікації двох або більше партнерів по спілкуванню у реальному часі [1, с. 23].

За допомогою Інтернет ресурсів добре розвивається писемне мовлення студентів. Спілкування у віртуальній реальності здійснюється за допомогою електронної пошти та інших програм, наприклад, Skype, ICQ і так далі.

Студенти можуть спілкуватися між собою та викладачем через листи. Це добра практика удосконалення мови завдяки процесу формулювання думки на задане питання та грамотного викладу її в письмовій формі. Обмін листами можна здійснювати на будь-якому рівні володіння мовою.

Спілкування on-line продуктивніше, ніж просто листування через email, оскільки студенти можуть не лише обмінюватись фразами, текстами, але чути і навіть бачити одне одного. Спілкуючись іноземною мовою on-line студенти тренують вимову, удосконалюють навички говоріння і правильної побудови речення. Обмін повідомленнями сприяє кращому запам'ятовуванню лексики, оскільки працює зорова пам'ять і моторна функція руки при наборі тексту повідомлення. Якщо один студент припускається помилки, то інший може виправити її.

Використовуючи інформаційні ресурси мережі Інтернет, можна, інтегруючи їх в навчальний процес (за умови відповідної дидактичної інтерпретації), ефективніше вирішувати цілий ряд дидактичних завдань:

- формувати навички й уміння читання, безпосередньо використовуючи матеріали мережі різної міри складності;
- удосконалювати уміння аудіювання на основі звукових текстів мережі Інтернет, а також підготовлених викладачем;
- удосконалювати уміння монологічного і діалогічного висловлювання на основі проблемного обговорення представлених викладачем або кимось із студентів матеріалів мережі;
- удосконалювати уміння писемного мовлення, індивідуально або письмово складаючи відповіді партнерам, беручи участь в підготовці рефератів, творів, інших епістолярних видів спільної діяльності партнерів;
- поповнювати свій словниковий запас, як активний, так і пасивний, лексику сучасної іноземної мови, що відображає певний етап розвитку культури народу, соціальний і політичний склад суспільства;
- знайомитися з країнознавчими знаннями, що включають мовний етикет, особливості мовної поведінки іншомовного народу в умовах спілкування, особливості культури, традицій країни;
- формувати стійку мотивацію мовної діяльності студентів на занятті на основі систематичного використання актуальних матеріалів, обговорення не лише питань до текстів електронного підручника, але і сучасних проблем, що цікавлять всіх і кожного.

Викладачеві бажано створити власну сторінку в Інтернеті, де б він зміг надати свої навчальні матеріали, які б студенти мали опрацьовувати в оптимальний для них час, де б міг здійснюватися контроль за виконанням завдань студентами, онлайн-консультації, зворотній зв'язок між викладачем та студентами.

Сьогодні існують багато безкоштовних програмних ресурсів, що дозволяють викладачеві самостійно створювати різноманітні комп'ютерні матеріали для навчання іноземної мови. Викладач розміщує матеріали на своїх особистих сторінках, це можуть бути тематичні списки посилань, веб-квести (проблемне завдання з використанням ресурсів Інтернету), вправи, тексти, тести, аудіо- та відеофайли.

Інтернет допомагає студентові у формуванні не тільки умінь і навичок розмовної мови, а також у вивченні лексики і граматики, забезпечуючи справжню зацікавленість а, отже, ефективність. Більше того, Інтернет розвиває навички, важливі не лише для вдосконалення мови. Це перш за все пов'язано з розумовими операціями: аналізом, синтезом, абстрагуванням, ідентифікацією, порівнянням, зіставленням, вербальним і змістовним прогнозуванням, тестуванням. Інтернет має всі технічні, програмні і комунікаційні можливості для саморозвитку особистості і організації навчального процесу з іноземної мови з використанням найширшого спектру інформаційних ресурсів, про які мріяло не одне покоління педагогів.

Список використаної літератури

1. Свиридюк В. П. Інтернет-технології у процесі оволодіння студентами-заочниками вищих мовних навчальних закладів іншомовним писемним спілкуванням / В. П. Свиридюк // Іноземні мови. – 2006. – № 4. – С. 22 – 25. **2. Дементієвська Н. П.** Телекомунікаційні проекти. Стан та перспективи / Н. П. Дементієвська, Н. В. Морзе // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 1999. – № 4. – С. 12 – 19. **3. Андріанова Г. А.** Методика організації навчаючої дистанційної конференції [Електрон. ресурс] / Г. А. Андріанова // EIDOS-LIST. – 1999. – Вып. 6 (10). – Режим доступу : <http://www.eidos.techno.ru>. – Загл. с екрана. **4. Глухов В. В.** Вперед к заочному образованию? / В. В. Глухов, В. Н. Козлов, И. А. Цикин // Политехник. – 2000. – №1 (3261), январь. – С. 33 – 36. **5. Куратівська М. О.** Викладання іноземних мов та мережа Інтернет. [Електроний ресурс] / М. О. Куратівська. – Режим доступу : <http://intkonf.org>. – Загол. з екрану. **6. Олексієнко Р. В.** Інтернет-технології у вивченні іноземних мов / Р. В. Олексієнко, С. О. Степковська // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – № 1 (188). – 2010. – С. 231 – 236. **7. Полат Е. С.** Інтернет в гуманитарном образовании: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е. С. Полат. – М. : Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2001. – 272 с.

Федюк Г. М. Інтернет-технології у дистанційному навчанні іноземної мови

У статті розкриті функціональні можливості Інтернет-технологій, як необмеженого джерела інформації у дистанційному навчанні іноземної мови. Розглянуті приклади застосування комп'ютерних технологій, зокрема Інтернет-ресурсів у навчальному процесі у вищих навчальних закладах. Наведені приклади ефективного вирішення цілого ряду дидактичних завдань з використанням інформаційних ресурсів мережі Інтернет.

Ключові слова: Інтернет-технології, дистанційне навчання, іноземна мова, інформаційні технології.

Федюк А. Н. Інтернет-технологии в дистанционном обучении иностранному языку

В статье раскрыты функциональные возможности Интернет-технологий как неограниченного источника информации в дистанционном обучении иностранному языку. Рассмотрены примеры применения компьютерных технологий, в частности Интернет-ресурсов в учебном процессе в высших учебных заведениях. Приведены примеры эффективного решения целого ряда дидактических заданий с использованием информационных ресурсов сети Интернет.

Ключевые слова: Интернет-технологии, дистанционное обучение, иностранный язык, информационные технологии.

Fediuk A. M. Internet Technologies in the Distance Learning of the Foreign Language

The functionality of the Internet-technologies as an unlimited information source in the distance learning of the foreign language has been disclosed in the article. The examples of the computer technologies use as well as the Internet-resources in the educational process of higher educational establishments have been introduced. The examples of effective decision of a number of didactics tasks with the use of informative resources of network the Internet have been resulted.

Key words: Internet technologies, distance learning, foreign language and information technology.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Манютіна О. І.

УДК 378.147

Л. Є. Шевніна

ПОНЯТТЯ ЖАНРОВА КОМПЕТЕНЦІЯ ТА ЖАНРОВА МАТРИЦЯ У МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ДІЛОВОГО ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

На основі сучасних міжнародних вимог випускник ВНЗ має володіти вміннями і навичками створювати тексти різного рівня складності, які відповідають певному жанру писемного спілкування. У зв'язку з цим майбутній менеджер із туризму повинен володіти вміннями і навичками ділового писемного мовлення як одним із важливих аспектів його професійної діяльності. Ці умови роблять актуальним застосування жанрового підходу до навчання іноземного писемного мовлення., основними поняттями якого є «жанрова компетенція», «жанровий фрейм» і «жанрова матриця». Згідно з цим підходом мовлення розглядається в соціальному контексті і відповідає сучасним комунікативним потребам майбутніх менеджерів.

Використання жанрового підходу обґрунтовано в багатьох працях зарубіжних дослідників (Н. І. Колеснікова, В. А. Тиригіна, V. K. Bhatia, H. D. Brown, B. Burnette, J. Flowerdew, M. Halliday, S. Harris, F. Hermanns, G. Kress, J. M. Swales, C. Tribble). Проблема жанрової компетенції досліджувалася в лінгвістиці (В. В. Жура, В. І. Карасик, О. Б. Сиротініна), методиці навчання російської та іноземної мов (Н. І. Колеснікова, R. D. Babcock, V. M. Resurrecció).

Незважаючи на велику кількість досліджень у вітчизняній методиці навчання іноземних мов на основі жанрового підходу досі не

досліджено. Тому метою даної статті є спроба розкрити сутність понять «жанрова компетенція», «жанровий фрейм» і «жанрова матриця» та визначити їх місце у навчанні ділового писемного мовлення.

Жанровий підхід як один із різновидів когнітивно-комунікативного підходу в методиці навчання писемного ділового спілкування передбачає визначення номенклатури необхідних жанрів писемного мовлення, послідовності методичної роботи з ними й оволодіння різними стратегіями і тактиками утворення текстів різних типів. Жанровий підхід дозволяє студентам усвідомити, з яких мотивів створюються певні тексти, як їх інтерпретувати, використовувати і самим створювати тексти відповідних жанрів.

З погляду когнітивістики «жанр – корелят, квант структурованого знання, когнітивний інструмент, який містить у собі програму дій, що допомагає редукувати складність орієнтування в комунікативному просторі з його нескінченною безліччю можливостей» [1, с. 8]. Жанр вважається дуже важливим поняттям у професійній комунікації, оскільки представники тієї або іншої спеціальності або того чи іншого дискурсивного співтовариства поділяють загальні цілі спілкування, або жанри [2, с. 305], з якими варто ознайомитися на заняттях з англійської мови для професійного спілкування.

Отже, жанр схематизує процес мовлення, акумулює в собі мовленнєві стереотипи, що історично склалися й закріпилися у певному етнічному колективі, та програмує мовне оформлення висловлення для реалізації комунікативної інтенції того мовця.

Уміння і навички моделювати професійно значущі тексти пов'язані з категорією жанрової компетенції. Володіння професійними жанрами є основою для розв'язання професійних завдань у певній професійній сфері. Це особистісний ресурс, що дозволяє особистості впевнено відчувати себе в процесі спілкування, успішно розвивати діяльнісні та творчі здібності. В процесі професійної підготовки необхідно приділяти особливу увагу жанровій компетенції як випереджувальному володінню жанрами ділового мовлення.

Визначення жанрової компетенції у вітчизняній методиці викладання іноземних мов відсутнє, хоча серед російських науковців це поняття набуває свою популярність.

На думку О. Б. Сиротініної, для багатьох професій, якщо не необхідність певного типу мовленнєвої культури, то вже необхідність певного рівня мовленнєвої, етикетної і жанрової компетенції просто обов'язкова [3, с. 7]. Багато вчених згодні з тим, що кожна людина має «жанрову компетенцію», що подібна до мовної компетенції або доповнює мовну та комунікативну компетенції, що дає змогу безпомилково пізнавати жанри й будувати відповідно до них свою мовленнєву поведінку. Однак у спробах дати єдиний теоретичний опис цього явища виникають труднощі, пов'язані насамперед з нескінченним різноманіттям жанрів. Іншим поясненням є той факт, що у науковій

літературі текстова і жанрова компетенція, як правило, інтегровані. Проте ми вважаємо, що для методики формування жанрової компетенції необхідне розведення цих понять.

У зарубіжній методиці вже зроблено окремі спроби визначення поняття жанрової компетенції. За R. D. Vabcock, жанрова компетенція – це здатність і вміння здійснювати комунікацію в спеціальній галузі національної мови. Ця компетенція містить у собі дві складові: власне жанрова компетенція і мовна компетенція [4]. У комунікативному вимірі жанрова компетенція допомагає комуніканту ідентифікувати комунікативну ситуацію і її контекст, учасників ситуації і відносини між ними, визначити мету інтеракції [5].

Н. І. Колесникова, розглядаючи жанрову компетенцію у науковій сфері спілкування, визначає її як «сформоване уявлення про різноманіття видів та різновидів наукових жанрів, що зумовлені їх цільовим та функціональним призначенням; здатність до моделювання наукових текстів різних жанрів (вміння обрати жанр відповідно до комунікативної ситуації, подати його відповідно до соціально ухваленої моделі, що реалізована адекватними мовними конструкціями та стилістичними засобами)» [6, с. 124 – 125].

Погоджуючись з думкою зарубіжних методистів, ми розширюємо дане ними тлумачення і визначаємо жанрову компетенцію як знання студентами комунікативних цілей, макроструктур і мовних особливостей текстів певних жанрів, характерних для даної підмови й уміння продукувати власні. Вона вимагає від студентів немовного вищу вміння дотримуватися таких комунікативних норм: об'єктивне відображення змісту соціальної ситуації, знання відповідності між складом інформації та типом висловлення, використання розмовних формул (сталих зворотів, словосполучень, мовленнєвих зразків), термінів.

У навчанні менеджерів ділового писемного мовлення жанрова компетенція стає найважливішим компонентом, ключовою ланкою професійної комунікативної компетенції.

У формуванні жанрової компетенції студентів необхідно враховувати те, що у свідомості носія мови мовленнєві жанри присутні у вигляді фреймів, сценаріїв, що є спрямуванням до дії в професійній ситуації спілкування.

У когнітології жанровий стереотип, або жанровий фрейм, – це форма існування мовленнєвих жанрів у свідомості. Саме жанровий фрейм визначає здійснення, оформлення й порядок мовленнєвих подій, використовує модель породження мовлення, що відповідає конкретній ситуації спілкування і продиктована нею.

В основі жанрового фрейму лежить певний інваріантний набір текстової структури, загальної для текстів певного жанру, що не залежить від мови, який ми називаємо жанровою матрицею. За В. А. Тиригіною жанр – це «вікно, крізь яке ми сприймаємо світ, матриці

особливого роду, усередині яких ми організуємо нашу мову. Матриці самі по собі значущі, вони несуть інформацію про сфери людської діяльності, про обмеження комунікативної ситуації за параметрами адресата й адресанта, їх відносини, певного ракурсу в поданні повідомлення і стратегічної комунікативної мети» [7, с. 8].

Жанрові матриці – нове покоління опор. Вони надзвичайно місткі. Безумовним позитивом матриць є також і те, що вони легко «стикуються» з проблемним навчанням і, крім того, передбачають самостійну роботу студентів з ними.

Опори мають усі ознаки фрейму: каркас у вигляді рами, що поділена на сектори; фокус – тема, що актуалізована у центрі каркасу; слоти – порожні сектори, що заповнюються конкретним змістом теми (малюнками, міні-текстами). Ця опора дає можливість розгортати відповідь за сценарієм, кроки якого визначені назвою слот. Отже, ці опори являють собою візуалізацію фрейму-оповідання (діалогу). Розпочинаючи продукування текстів різних жанрів і тримаючи в пам'яті певну схему, а також стратегії та тактики їх побудови, студент успішно заповнює порожні місця (слоти) цієї матриці інформацією і, спираючись на них, продукує власні тексти.

Ці графічні організатори жанрові матриці) є візуальними способами репрезентації жанрів і їх мовного наповнення. Вони дають змогу наочно представити інформацію щодо жанрового фрейму, опанувати мовні одиниці, жанрові канони та стратегії і тактики побудови текстів різних жанрів професійної сфери, що розглядається. За допомогою графічних організаторів у рамках загальних канонів студенти покроково створюють свою власну модель жанрового фрейму.

Викладене вище дає нам змогу зробити висновок, що поняття жанрова компетенція та жанрова матриця є найактуальнішими поняттями у методиці навчання ділового писемного мовлення студентів немовних ВНЗ.

Перспективи подальшого розвитку полягають у розробці методиці формування жанрової компетенції у різних видах мовленнєвої діяльності.

Список використаної літератури

- 1. Тырыгина В. А.** Проблема жанра в массово-информационном дискурсе : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. А. Тырыгина. – М., 2008. – 46 с.
- 2. Flowerdew J.** An educational, or process approach to teaching professional genres / J. Flowerdew // *ELT Journal*. – 1993. – Vol. 47 / 4. – P. 305 – 316.
- 3. Сиротинина О. Б.** Типы речевых культур в профессиональной деятельности человека / О. Б. Сиротинина // *Язык и власть : межвуз. сб.* – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 2003. – С. 6 – 10.
- 4. Babcock R. D.** The Language-based Communication Zones Models: Development, Competences and Adjustment Patterns [Електронний ресурс] /

R. D Babcock, B. Du-Babcock // Proceedings of The Association for Business Communication 7th Asia-Pacific Conference, 27–31 March, 2007. – Copyright 2007, Association for Business Communication. – Режим доступу: <http://www.businesscommunication.org/conventions/Proceedings/2007/HongKong/03ABCAsiaPac07.pdf>. **5. Ressorrecció V. M.** The Acquisition of Translation Competence through Textual Genre [Електронний ресурс] / V. M. Ressorrecció, P. E. Piorno, I. G. Izquierdo // Copyright Translation Journal and the Authors. – 2008. – Режим доступу: <http://translationjournal.net/journal/46competence.htm>. **6. Колесникова Н. И.** Лингводидактическая концепция формирования жанровой компетенции учащихся в системе непрерывного языкового образования / Н. И. Колесникова. – М.: Флинта, Наука, 2009. – 408 с. **7. Тырыгина В. А.** Проблема жанра в массово-информационном дискурсе: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. А. Тырыгина. – М., 2008. – 46 с.

Шевніна Л. Є. Поняття жанрова компетенція та жанрова матриця у методиці навчання ділового писемного мовлення студентів немовних спеціальностей

В статті розглядається жанровий підхід як різновид когнітивно-комунікативного підходу та обґрунтовується доцільність його використання у методиці навчання англійського ділового писемного мовлення студентів немовних ВНЗ. Розглядаються такі поняття жанрового підходу як жанр, жанровий фрейм, жанрова матриця та жанрова компетенція. Надається визначення цих понять та визначається їх місце у методиці навчання ділового писемного мовлення.

Ключові слова: жанровий підхід, жанрова матриця, жанрова компетенція, жанровий фрейм.

Шевнина Л. Е. Понятия жанровая компетенция и жанровая матрица в методике обучения деловой письменной речи студентов неязыковых специальностей

В статье рассматривается жанровый подход как разновидность когнитивно-коммуникативного подхода и обосновывается целесообразность его использования в методике обучения деловой письменной речи студентов неязыковых ВУЗов. Рассматриваются такие понятия жанрового подхода как жанр, жанровый фрейм, жанровая матрица и жанровая компетенция. Приводятся определения данных понятий и определяется их место в методике обучения деловой письменной речи.

Ключевые слова: жанровый подход, жанровая матрица, жанровая компетенция, жанровый фрейм.

Shevnina L. Ye. The Concepts Genre Competence and Genre Matrix in the Methodology of Teaching Business Writing to the Students of Non-philological Specialities

The article deals with the genre approach as a variant of cognitive-communicative approach and the suitability of its usage in teaching business English writing is proved. The concepts of genre, genre frame, genre competence and genre matrix are considered. The definitions of these concepts are given and their place in the methodology of teaching business writing is defined.

Key words: genre approach, genre matrix, genre competence, genre frame.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – к. пед. н., доц. Барабанова Г. В.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Барбанова Галина Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувача кафедри іноземних мов Севастопольського національного університету ядерної енергії та промисловості.

Бубнова Дінара Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Севастопольського національного університету ядерної енергії та промисловості.

Волік Наталія Анатоліївна, асистент кафедри російської філології та перекладу Маріупольського державного університету.

Воробкало Маргарита Олегівна, аспірант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Євдокименко Олена Олександрівна, викладач кафедри теорії та практики перекладу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Комаров Сергій Анатолійович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Горлівського інституту іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету, докторант кафедри російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Лизлова Світлана Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської філології та перекладу Маріупольського державного університету.

Лоповок Віра Львівна, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та методики їх викладання Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Макарук Лариса Леонідівна, асистент кафедри прикладної лінгвістики інституту іноземної філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Мартем'янова Ганна Михайлівна, викладач кафедри теорії та практики перекладу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Марченко Юлія Михайлівна, асистент кафедри теорії та практики перекладу Севастопольського національного технічного університету.

Матвєєва Світлана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, доцент кафедри теорії та практики перекладу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мігорян Ольга Василівна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської мови факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Нестерук Вікторія Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганської державної академії культури і мистецтв.

Осовська Ірина Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Пастернак Тетяна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Київського університету управління та підприємництва.

Плотнікова Анна Анатоліївна, аспірант кафедри всесвітньої літератури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Проніна Яна Ігорівна, магістрант кафедри теорії та практики перекладу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рогач Оксана Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент, декан Інституту іноземної філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Рогач Юлія Іванівна, аспірант кафедри практики англійської мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Руденко Наталя Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Севастопольського національного університету ядерної енергії та промисловості.

Сазонова Євгенія Олександрівна, викладач кафедри теорії та практики перекладу Луганської державної академії культури і мистецтв.

Сатановська Ганна Сергіївна, старший викладач, кафедри романської філології і перекладу Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Сафонова Наталія Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського інституту іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету.

Сергієнко Катерина Петрівна, аспірант кафедри зіставного мовознавства і теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Симоненко Марина Валентинівна, кандидат педагогічних наук, викладач англійської мови кафедри іноземної філології Севастопольського міського гуманітарного університету

Ситникова Олена Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри російської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Стасевич Юлія Юріївна, викладач кафедри іноземних мов Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Стоянова Інна Дмитрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології іноземних мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Тертична Наталія Миколаївна, викладач кафедри іноземних мов та латинської мови з медичною термінологією Луганського державного медичного університету.

Теплицька Ольга Миколаївна, викладач російської мови як іноземної міжнародного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Тихоновська Ганна Сергіївна, аспірант кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тоненчук Тетяна Василівна, аспірант кафедри кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Туленінова Лариса Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Луганської державної академії культури і мистецтв.

Федорова Олеся Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Федотова Юліана Борисівна, заступник декана Першого Українського морського інституту.

Федюк Ганна Миколаївна, асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Хенкіна Ганна Олегівна, викладач кафедри теорії та практики перекладу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Чернієнко Лариса Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри всесвітньої літератури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Шевніна Лариса Євгеніївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології та зарубіжної літератури Класичного приватного університету, м. Запоріжжя.

Шелудченко Ольга Василівна, вчитель-методист КЗ «ЛЗОШ І-ІІІ ступенів №19 Луцької міської ради Волинської області.

Шелудченко Світлана Богданівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Шпак Катерина Вікторівна, асистент кафедри грецької філології Маріупольського державного університету.

Шульженко Світлана Євгенівна, викладач кафедри теорії та практики перекладу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Юшак Вікторія Миколаївна, аспірант кафедри прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Ярема Оксана Богданівна, аспірант кафедри практики англійської мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Яремчук Оксана Валеріївна, асистент кафедри Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(філологічні науки)

№ 9 (268) травень 2013

Частина II

Відповідальні за випуск:

к. ф. н., О. В. Крисало
к. пед. н., А. Є. Кулікова

Коректор: А. Є. Кулікова, Є. О. Пімус

Здано до склад. 28.01.2013 р. Підп. до друку 28.02.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 33,25. Наклад 200 прим.
Зам. № 94.

Видавець і виготовлювач

Видавництво Державного закладу

«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20.

e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.